

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці II

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics

Науковий журнал

Випуск 7

Берегове 2024

"Acta Academiae Beregsiensis. Economics" засновано у листопаді 2021 р. та видається за рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ.

Науковий журнал виходить два рази на рік.

Видання включено до «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» **Категорії «Б»**, наказом Міністерства освіти і науки України № 768 від 20.06.2023 р.
Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ (протокол №8 від 25.09.2024 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – *Бачо Роберт*, д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Перший заступник головного редактора – *Пойда-Носик Ніна*, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Заступник головного редактора, відповідальний редактор – *Макарович Вікторія*, к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна;

Заступник головного редактора, відповідальний секретар – *Лоскоріх Габрієлла*, доктор філософії з обліку і оподаткування, заступник завідувача кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна.

Члени редакційної колегії:

Орлов Ігор – д.е.н., професор, академік Академії економічних наук України, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна; *Внукова Наталія* – д.е.н., проф., заслужений економіст України, професор кафедри митної справи та фінансових послуг, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна; *Коваленко Юлія* – д.е.н, проф, завідувач кафедри фінансових ринків та технологій, Державний податковий університет, Україна; *Бондарук Таїсія* – д.е.н, проф, заслужений економіст України, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національна академія статистики, обліку та аудиту, Україна; *Завербний Андрій* – д.е.н, проф., професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національного університету «Львівська політехніка», Україна; *Вдовенко Наталія* – д.е.н., проф., завідувач кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна; *Ганусич Вероніка* – к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна; *Моца Андрій* – к.ю.н., доц., доцент кафедри географії та туризму, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна; *Стойка Наталія* – к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, ЗУІ імені Ф. Ракоці ІІ, Україна; *Новіченко Людмила* – к.е.н, доц., доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Національна академія статистики, обліку та аудиту, Україна; *Живко Зінаїда* – д.е.н, проф., ректор Академії економіки і педагогіки, Чеська Республіка; *Феньвеш Вероніка* – габілітований доктор наук з галузі економіки, проф., Дебреценський університет, Угорщина; *Махова Рената* – габілітований доктор наук з галузі економіки, доц., проректор, Університет Й. Шельє, Словацька Республіка; *Ілеш Балінт Чобо* – к.е.н, проф., Університет Яноша Наймана, Угорщина; *Дунай Анна* – доктор філософії з галузі економіки, проф., Університет Яноша Наймана, Угорщина; *Петі Мартон* – доктор наук з галузі економіки, віце-президент, Національний інститут стратегічних досліджень Угорщини, доцент кафедри соціально-економічної географії та планування міста, Університет Корвінус, Угорщина; *Сас Левенте* – доктор наук з галузі економіки, проф., заступник декана факультету Економіки та бізнес-адміністрування, Клужький університет імені Бабеша-Бойяї, Румунія.

УДК 330

A19

Acta Academiae Beregsiensis. Economics : наук. журн. / редкол. : Р. Бачо, Н. Пойда-Носик, В. Макарович; Закарпат. угор. ін-т імені Ф. Ракоці ІІ. Берегове, 2024. Вип. 7. (2024). 298 с. Текст укр., англ., угор.

Науковий журнал „Acta Academiae Beregsiensis. Economics” розрахований на науковців, докторантів, аспірантів, практиків та широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою в галузі економічних наук. Статті публікуються на умовах міжнародної ліцензії [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Публікація видання здійснюється за сприяння Інституту Стратегічних Досліджень Угорщини.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ №25089-15029Р від 08.11.2021 р.

Засновник наукового журналу:

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ.

Адреса: 90202 м. Берегове, пл. Кошута, буд.6.

Офіційний сайт наукового журналу:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, 2024

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics

Tudományos folyóirat

7. szám

Beregszász 2024

Az "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" tudományos folyóirat 2021-ben lett alapítva, és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa határozata alapján jelenik meg.

A tudományos folyóirat évente kétszer jelenik meg.

A Folyóirat az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium 2023. június 20-án kelt 768. számú rendelete alapján „B” kategóriájú folyóiratnak minősül, melyben publikálhatóak az ukrainai fokozatszerzéshez szükséges tudományos eredmények.

Kiadáshoz ajánlotta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2024. szeptember 25-i 8. sz. jegyzőkönyv)

Szerkesztőbizottság:

Főszerkesztő – *Prof. Dr. Bacsó Róbert*, közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Számvitel és Auditálás Tanszék vezetője, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Általános főszerkesztő-helyettes – *Prof. Dr. Pojda-Noszik Nina*, közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Számvitel és Auditálás Tanszék professzora, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Főszerkesztő-helyettes, felelős szerkesztő – *dr. Makarovics Viktória*, közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Számvitel és Auditálás Tanszék docense, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Főszerkesztő-helyettes, felelős titkár – *dr. Loszkorih Gabriella*, PhD, tanszékvezető-helyettes, Számvitel és Auditálás Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna.

Szerkesztőbizottság:

Prof. Dr. Orlov Igor – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, az Ukrainai Közgazdaságtudományi Akadémia akadémikusa, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna; *Prof. Dr. Vnukova Natália* – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Ukrajna érdemesült közgazdásza, Vám és Pénzügyi Szolgáltatások Tanszék professzora, Szemen Kuznyec Harkovi Nemzeti Gazdaságtudományi Egyetem, Ukrajna; *Prof. Dr. Kovalenko Julia* – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Pénzügyi Piacok és Technológiák Tanszék vezetője, Állami Adóegyetem, Ukrajna; *Prof. Dr. Bondárúk Tajiszija* – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Ukrajna tiszteletbeli közgazdásza, Pénzügyek, Bank és Biztosítás Tanszék vezetője, Nemzeti Statisztikai, Számviteli és Auditálási Akadémia, Ukrajna; *Prof. Dr. Záverbnij András* – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Külgazdasági és Vámtevékenység Tanszék professzora, Lembergi Nemzeti Politechnikai Egyetem, Ukrajna; *Prof. Dr. Vdovenko Natália* – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, Globális Közgazdaság Tanszék vezetője, Ukrajna Nemzeti Bioerőforrás- és Termézetgazdálkodási Egyetem, Ukrajna; *dr. Hanuszics Veronika* – közgazdaságtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Számvitel és Auditálás Tanszék docense, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna; *dr. Moca Andrij* – jogtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Földrajz és Turizmus Tanszék docense, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna; *dr. Sztojka Natália* – közgazdaságtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Számvitel és Auditálás Tanszék docense, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna; *dr. Novicsenko Ljudmila* – közgazdaságtudományok kandidátusa, egyetemi docens, Számvitel, Auditálás és Adózás Tanszék docense, Nemzeti Statisztikai, Számviteli és Auditálási Akadémia, Ukrajna; *Prof. Dr. Zsivko Zinaida* – közgazdaságtudományok nagydoktora, professor, rektor, Közgazdasági és Pedagógiai Akadémia, Csehország; *Dr. habil. Fenyves Veronika* - PhD, egyetemi tanár, tanszékvezető, oktatási dékánhelyettes, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet, Kontrolling Tanszék, Debreceni Egyetem, Magyarország; *Dr. habil. Ing. Machová Renáta* – PhD, rektorhelyettes, egyetemi docens, Selye János Egyetem, Szlovákia; *Prof. Dr. Illés Bálint Csaba* - PhD, egyetemi tanár, Neumann János Egyetem, Magyarország; *Prof. Dr. Dunai Anna* - PhD, egyetemi tanár, Neumann János Egyetem, Magyarország; *Dr. Péti Márton* - PhD, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, elnökhelyettes; egyetemi docens, Gazdaságföldrajz és városfejlesztés tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem, Magyarország; *Prof. Dr. Szász Levente* - PhD, egyetemi tanár, dékánhelyettes, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézet, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia.

ETO 330

A19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics: tudományos folyóirat / szerk.: R. Bacsó, N. Pojda-Noszik, V. Makarovics. II. RFKMF. Beregszász, 2024. 7. szám (2024). 298 c.

Az „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” tudományos folyóiratban a doktoranduszok, posztgraduális hallgatók, kutatók és gyakorlati szakemberek tudományos kutatásait tesszük közzé. A tanulmányok [Creative Commons Attribution 4.0.](#) c. nemzetközi licence alapján jelennek meg

Az "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" megjelenésében együttműködő partner volt a Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

*A nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök állami nyilvántartásba vételéről szóló igazolás száma
KB 25089-15029P 2021. november 8.*

Tudományos folyóirat alapítója:

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6.

A tudományos folyóirat hivatalos honlapja:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2024

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

**Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College
of Higher Education**

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics

Scientific journal

Volume 7

Berehove 2024

„Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” was founded in November, 2021 and is published by the decision of the Academic Council of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

The scientific journal is published twice a year.

The journal is included in Category "B" according to the "List of scientific professional editions of Ukraine, in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Science and Ph.D. can be published", by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768 dated 20.06.2023.

Recommended for publication by the Academic Council of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (protocol No. 8 dated September 25, 2024)

Editorial board:

Editor-in-Chief – Bacho Robert, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine;

First Deputy Editor-in-Chief – Poyda-Nosyk Nina, Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine;

Deputy Editor-in-Chief , managing Editor – Makarovych Viktoriia, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine.

Deputy Editor-in-Chief, responsible secretary – Gabriella Loskorikh, Candidate of Economic Sciences, Deputy Head of the Accounting and Auditing Department, FR II THCHE, Ukraine

Editorial Board Members:

Ihor Orlov - Doctor of Economics, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine, FR II THCHE, Ukraine; **Nataliia Vnukova** - Doctor of Economics, Professor, Honored Economist of Ukraine, Professor at the Department of Customs Affairs and Financial Services, Symon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine; **Yuliia Kovalenko** - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Financial Markets and Technologies, State Tax University, Ukraine; **Taisiia Bondaruk** - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Ukraine; **Andrij Zaverbnyj** - Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Foreign Trade and Customs of the Lviv Polytechnic National University, Ukraine; **Natalia Vdovenko** - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine; **Veronika Hanusych** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine; **Andriy Motsa** - Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Geography and Tourism, FR II THCHE, Ukraine; **Nataliya Stoyka** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, FR II THCHE, Ukraine; **Liudmyla Novichenko** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Accounting, Auditing and Taxation, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Ukraine; **Zinaida Zhyvko** - Doctor of Economics, Professor, Rector, Academy of Economics and Pedagogy, Czech Republic; **Fenyves Veronika** - Habilitated Doctor of Sciences in Economics, Head of the Department of Controlling, University of Debrecen, Hungary; **Makhova Renata** - Habilitated Doctor of Sciences in Economics, Associate Professor, Vice-rector, J. Selye University, Slovak Republic; **Illés Bálint Csaba** - Candidate of Sciences in Economics, Professor, John von Neumann University, Hungary; **Dunay Anna** - Doctor Philosophy in Economics, Professor, John von Neumann University, Hungary; **Peti Marton** - Doctor of Philosophy in Economics, vice-president, Research Institute for National Strategy, Hungary; associate professor, Department of Geography and Planning, Corvinus University of Budapest, Hungary; **Szász Levente** - Doctor of Management, Professor, Deputy Dean at the Faculty of Economics and Business Administration, Babeş-Bolyai University, Romania.

UDC 330

A19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics: scientific journal / editor. : R. Bacho, N. Poyda-Nosyk, V. Makarovych. FR II THCHE. Berehove, 2024. Vol. 7. (2024) 298 p. Text Ukrainian, English, Hungarian.

Scientific journal „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” intended for scientists, doctoral students, post-graduate students, practitioners and a wide range of readers who are interested in issues in the field of economic sciences. Articles are published under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) International License.

Publication of the scientific journal "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" is carried out with the assistance of the Research Institute for National Strategy.

*State registration certificate of a printed mass media
Series KB No. 25089-15029P dated November 8, 2021.*

The founder of the scientific journal is

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

Correspondence address: Kossuth sq.6, Berehove

The official website of the scientific journal:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

ISSN 2786-6734 (Print)

ISSN 2786-6742 (Online)

© Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІКА ТА МЕНЕДЖМЕНТ

Бачо Р., Ганусич В. Аналіз індексу економічних настроїв та очікувань бізнесу (ESI) у Європейському Союзі, зокрема країнах Карпатського регіону та Україні	11
Белінська Я., Коваленко Ю., Чуницька І., Слюсарєва Л. Державна підтримка енергоефективних інвестицій суб'єктів підприємницької діяльності у забезпеченні сталого розвитку України	28
Енгманн А., Бааг Ю. К. Розробка плану моніторингу та оцінки (M&E) для стратегічних цілей організації з використанням підходу дизайн-мислення	39
Енгманн А., Нгвакве К.К. Трансформація малого фермерського підприємництва через інновації на прикладі ферм Cross Link	50
Бабич Т. Роль грантів у забезпеченні соціально-економічної стабільності в умовах війни в Україні	64
Живко З., Живко М., Шегинська А. Оптимізація управління IT-проектами в авіаційному секторі України: виклики, можливості та стратегічні висновки	79
Максим Дьєрдьє Надь Т., Гегедюш Л. Ж. Методологічні дослідження в економічній освіті	93
Панасенко Н. Теоретичний аналіз змісту поняття агропродовольчої сфери економіки	105
Пожгай Є. Ю., Біро К. Роль і значення медичної комунікації на різних рівнях охорони здоров'я з економічної точки зору	119

РОЗДІЛ 2. ОБЛІК ТА ФІНАНСИ

Бачо Р., Пойда-Носик Н., Лоскоріх Г., Потокі Г. Податкові надходження та бюджет України: статистичний аналіз їх взаємозв'язку під час воєнного стану	130
Барабашне Карпаті Д., Балаж Д., Оросне Ілчік Б. Дослідження фінансової обізнаності та фінансової культури студентів	143
Зайка О. Еволюція сутності понять «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка»	158
Клочок О., Сочка К. Блокчейн-технології: сутність, класифікація та характеристика основних секторів	172
Меліхова Т., Птіцина Л., Гриньова К. Удосконалення документування обліку, оподаткування та контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві з переходом на сучасні інформаційні системи та технології	192
Орлов І. Міжнародні стандарти та національні особливості бухгалтерського обліку зарубіжних країн	203
Оросне Ілчік Б., Барабашне Карпаті Д. У фокусі фінансова грамотність: досвід анкетного опитування	213
Потокі Г., Гіреш-Ласлов К. Статистична методологія вимірювання фінансової обізнаності серед молоді Закарпаття	225
Сарахман О., Шурпенкова Р. Оцінка кредитного ринку банківських установ:	238

нові інструменти виявлення ризику та управління ним	
Сочка К., Лоскоріх Г., Макарович В. Функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану: фінансовий та податковий аспекти	251
Чирва О. Конкурентоспроможність податкової системи України як основа економічної безпеки держави	265
Венгер В., Романовська Н., Рамський А., Шейко О. Розвиток ринку та споживчі тенденції в кондитерській промисловості Польщі	275
Загальні вимоги до оформлення рукописів	288

TARTALOM

1.FEJEZET.

GAZDÁLKODÁS ÉS MENEDZSMENT

Bacsó R., Hanuszics V. A gazdasági hangulat és üzleti várakozások indexének (ESI) elemzése az Európai Unióban, különös tekintettel a Kárpáti régió országaira és Ukrajnában	11
Belinszka Já., Kovalenkó Jú., Csunicka I., Szljuszareva L. Állami támogatás a gazdasági egységek energiahatékony beruházásaihoz Ukrajna fenntartható fejlődésének biztosítása érdekében	28
Engmann A., Baah Ju. K. Monitoring és értékelési (M&E) terv kidolgozása designgondolkodási megközelítés alkalmazásával a szervezet stratégiai céljainak eléréséhez	39
Engmánn A., Ngwákwe C.C. Farmgazdasági kisvállalkozások innovatív átalakítása a Cross Link farmgazdaságok példáján	50
Bábics T. A pályázatok szerepe a társadalmi-gazdasági stabilitás biztosításában az ukrajnai háborús körülményei között	64
Zsivkó Z., Zsivkó M., Sehinszka A. IT projektmenedzsment optimalizálása Ukrajna légiközlekedési szektorában: kihívások, lehetőségek és stratégiai következtetések	79
Makszim Györgyné Nagy T., Hegedüs L. Zs. Módszertani kutatás a közgazdaságtan oktatásában	93
Panaszenkó N. A gazdaság agrár-élelmiszer szektor fogalmának tartalomelméleti elemzése	105
Pozsgai É. Ju., Bíró K. Az orvosi kommunikáció szerepe és jelentősége az egészségügyi ellátás különböző szintjein gazdasági szempontból	119

2. FEJEZET.

SZÁMVITEL ÉS PÉNZÜGYEK

Bacsó R., Pojda-Noszik N., Loszkorih G., Pataki G. Az ukrajnai adóbevételek és költségvetés kapcsolatának statisztikai elemzése a hadiállapot idején	130
Barabásné Kárpáti D., Balázs Gy., Oroszné Ilcsik B. Pénzügyi tudatosság, pénzügyi kultúra vizsgálata tanulók körében	143
Zajika O. A „pénzügyi architektúra” és a „pénzügyi architektonika” fogalmak lényegének evolúciója	158

Klocso O., Szocska K. Blockchain technológiák: a fő ágazatok lényege, osztályozása és jellemzői	172
Melihova T., Pticina L., Hrinyyova K. A kisvállalkozások számvitelének, adózásának és a vevőkkel történő elszámolás dokumentálásának fejlesztése a modern információs rendszerekre és technológiákra való átállásakor	192
Orlov I. Nemzetközi szabványok és külföldi országok számvitelének nemzeti sajátosságai	203
Oroszné Icsik B., Barabásné Kárpáti D. Fókuszban a pénzügyi tudatosság – kérdőíves felmérés tapasztalatai	213
Pataki G., Hires-László K. Pénzügyi tudatosság mérésének statisztikai módszertana a kárpátaljai fiatalok között végzett kutatásban	225
Szarahmán O., Surpenkova R. A bankintézetek hitelpiacának felmérése: új eszközök a kockázatfelismeréshez és -kezeléshez	238
Szocska K., Loszkorih G., Makarovics V. Ukrajna bankrendszerének működése hadiállapotban: pénzügyi és adózási szempontok	251
Csírva O. Ukrajna adórendszerének versenyképessége, mint az állam gazdasági biztonságának alapja	265
Venger V., Romanovszka N., Ramszkij Sz., Sejkó O. Piaci alakulás és fogyasztási trendek Lengyelország édesiparában	275
Publikációs követelmények	292

CONTENT

CHAPTER 1. ECONOMICS AND MANAGEMENT

Bacho R., Hanusych V. Analysis of the Economic Sentiment Indicator (ESI) and Business Expectations in the European Union, Particularly in the Countries of Carpathian Region and Ukraine	11
Belinska Ya., Kovalenko Yu., Chynytska I., Sliusareva L. State Support of Energy-efficient Investments of Business Subjects to Ensure the Sustainable Development of Ukraine	28
Engmann A., Baah Ju. K. Developing a Monitoring and Evaluation (M&E) Plan for Organization's Strategic Objectives Using the Design Thinking Approach	39
Engmann A., Ngwakwe C.C. Transforming Small-Scale Farm Entrepreneurship Through Innovation: the Case of Cross Link	50
Babych T. The Role of Grants in Ensuring Socio-Economic Stability in the Conditions of War in Ukraine	64
Zhyvko Z., Zhyvko M., Shehynska A. Optimizing IT Project Management in Ukraine's Aviation Sector: Challenges, Opportunities, and Strategic Insights	79
Makszim Györgyné Nagy T., Hegedüs L. Zs. Methodological Research in Education of Economics	93
Panaseko N. A Theoretical Analysis of the Concept of the Agro-Food Sector in the Economy	105
Pozsgai É. Ju., Bíró K. The Role and Importance of Medical Communication at Various Levels of Healthcare from an Economic Perspective	119

CHAPTER 2. ACCOUNTING AND FINANCE

Bacho R., Poyda-Nosyk N, Loskorikh G., Pataki G. Statistical Analysis of the Relationship of Tax Revenues and the Budget in Ukraine During the State of War	130
Barabásné Kárpáti D., Balázs Gy., Oroszné Ilcsik B. Examination of Financial Awareness and Financial Culture Among Students.	143
Zaika O. Evolution of the Concepts of “Financial Architecture” and “Financial Architectonics”	158
Klochok O., Sochka K. Blockchain Technology: Essence, Classification and Description of Basic Sectors	172
Melikhova T., Ptitsyna L., Hrynova K. Improvement of Documentation for Accounting, Taxation, and Control of Settlements with Customers in a Small Enterprise Transitioning to Modern Information Systems and Technologies.	192
Orlov I. International Standards and National Specifics of Accounting in Foreign Countries	203
Oroszné Ilcsik B., Barabásné Kárpáti D. Focus on financial awareness: experiences of a questionnaire survey	213
Pataki G., Hires-László K. Statistical Methodology for Measuring Financial Literacy Among Youth in Zakarpattia	225
Sarakhman O., Shurpenkova R. Assessment of the Credit Market of Banking Institutions: New Tools for Risk Identification and Management	238
Sochka K., Loskorikh G., Makarovych V. Functioning of the Banking System of Ukraine Under the Marital Law: Financial and Tax Aspects	251
Chyrva O. Competitiveness of Ukrainian Tax System as the Basis of the Ecosestate	265
Venger V., Romanovska N., Ramskyi A., Sheiko O. Market Evolution and Consumer Trends in Poland's Confectionery Industry	275
General requirements for manuscripts	295

РОЗДІЛ 1.
ЕКОНОМІКА ТА МЕНЕДЖМЕНТ

1.FEJEZET.
GAZDÁLKODÁS ÉS MENEDZSMENT

CHAPTER 1.
ECONOMICS AND MANAGEMENT

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-11-27
УДК 338(4-62)(477).

Роберт БАЧО

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці ІІ,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5957-7571
Scopus Author ID: 57006730200

Вероніка ГАНУСИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці ІІ,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6902-6303
Scopus Author ID: 58538726200

**АНАЛІЗ ІНДЕКСУ ЕКОНОМІЧНИХ НАСТРОЇВ ТА ОЧІКУВАНЬ
БІЗНЕСУ (ESI) У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ, ЗОКРЕМА КРАЇНАХ
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ТА УКРАЇНИ**

Анотація. Класичні аналітичні дослідження характеризуються певним суб'єктивізмом, оскільки залежать від погляду аналітика на динаміку аналізованих показників. Для об'єктивності до комплексного макро- та мікроекономічного аналізу важливо включати індикатори, які характеризують настрої та очікування самих учасників ринку: бізнесу та споживачів. Одним із таких індикаторів є Індикатор економічних настроїв (Economic Sentiment Indicator (ESI)). У статті здійснено аналіз ESI Європейського союзу в цілому та в розрізі окремих країн. Особливий акцент у статті зроблений на аналіз країн Карпатського регіону Європейського союзу (Угорщини, Румунії, Словаччини та Польщі) як найближчих сусідів та стратегічних партнерів України. Проведений аналіз Індексу економічних настроїв в Україні та низки індикаторів ділової впевненості, а саме Індикатора ділової впевненості в переробній промисловості, Індикатора ділової впевненості в будівництві, Індикатора ділової впевненості в роздрібній торгівлі, Індикатора ділової впевненості у сфері послуг та Індикатора споживчої впевненості.

Загальноєвропейський Індикатор економічних настроїв вже тривалий час знаходиться у зоні песимізму, тобто нижче 100 пунктів. Поганим знаком для економіки Європейського союзу є

те, що у країнах з традиційно високим рівнем розвитку економіки очікування найгірші, а саме в Німеччині, Франції, Австрії, Італії. Дослідження показало, що Індикатор економічних настроїв в деяких випадках навіть точніше відображає справжню стадію економічного циклу, ніж макроекономічні показники. Значення Індикатор економічних настроїв у країнах Карпатського регіону Європейського союзу децю вищі ніж в середньому по Європейському союзу. Настрої в цих країнах корелюють із ростом ВВП за минулий рік. Там де вдалося зберегти тенденцію до росту ВВП – ESI найвищі, як у Румунії та Словаччині. Країни, де ВВП зростає не суттєво або взагалі знижувався, знаходяться у песимістичній зоні ESI (Польща, Угорщина). Індикатор економічних настроїв в Україні, не зважаючи на складну економічну ситуацію, має позитивну динаміку і починаючи з II кварталу 2023 році знаходиться в оптимістичній зоні вище 100 пунктів, це може бути пов'язано із збереженням позитивних темпів росту ВВП. В той же час суттєво знижуються значення показників ділової впевненості бізнесу, зокрема Індикатор ділової впевненості в переробній промисловості, Індикатор ділової впевненості у сфері послуг та Індикатор ділової впевненості в будівництві. Індикатор ділової впевненості в роздрібній торгівлі єдиний серед показників ділової впевненості, який має позитивне значення. Настрої споживачів ще гірші, ніж очікування бізнесу: Індикатор споживчої впевненості знаходиться на своїх історичних мінімумах. Аналіз Індикатора економічних настроїв забезпечує комплексний підхід та дозволяє робити більш обґрунтовані висновки при фінансовому аналізі компаній, інвестиційному аналізі та макроекономічному аналізі.

Ключові слова: Індикатор економічних настроїв, економічний цикл, індикатори ділової впевненості, економічний аналіз.

JEL Classification: O10, O52, O57.

Absztrakt. A klasszikus analitikus tanulmányokat bizonyos fokú szubjektivitás jellemzi, mivel az elemzőnek az elemzett mutatók dinamikájáról alkotott véleményétől függnék. Az objektivitás érdekében fontos, hogy egy átfogó makro- és mikro gazdasági elemzésbe bevonjuk azokat az indikátorokat, melyek maguknak a piaci szereplőknek: a vállalkozásoknak és a fogyasztóknak a hangulatát és várakozásait jellemzik. Az egyik ilyen indikátor a Gazdasági hangulatindex (Economic Sentiment Indicator, ESI). A cikk az Európai Unió egészének és az egyes országoknak az ESI-jét elemzi. Különös hangsúlyt fordít az Európai Unió Kárpát-medencei régiójának országaira (Magyarország, Románia, Szlovákia és Lengyelország), mint Ukrajna legközelebbi szomszédaira és stratégiai partnereire. A cikk az ukrajnai Gazdasági hangulatindexet és számos üzleti bizalmi indikátort elemez, nevezetesen a feldolgozóipari üzleti bizalmi indikátort, az építőipari üzleti bizalmi indikátort, a kiskereskedelmi üzleti bizalmi indikátort, a szolgáltatási üzleti bizalmi indikátort és a fogyasztói bizalmi indikátort. Az összeurópai Gazdasági hangulatindex hosszú ideje a pesszimista zónában, azaz 100 pont alatt van. Rossz jel az Európai Unió gazdasága számára, hogy a várakozások a hagyományosan magas gazdasági fejlettségű országokban, nevezetesen Németországban, Franciaországban, Ausztriában és Olaszországban a legrosszabbak. A tanulmány kimutatta, hogy a gazdasági hangulatindex egyes esetekben még a makrogazdasági mutatóknál is pontosabban tükrözi a gazdasági ciklus aktuális szakaszát. A gazdasági hangulatindex értékei a Kárpát-medence országában valamivel magasabbak, mint az Európai Unió átlaga. Ezekben az országokban a hangulat korrelál a GDP elmúlt évi növekedésével. Ahol a GDP növekedési trendje megmaradt, ott az ESI-értékek a legmagasabbak, például Romániában és Szlovákiában. Azok az országok, ahol a GDP csak kis mértékben nőtt vagy csökkent, a pesszimista ESI-zónába tartoznak (Lengyelország és Magyarország). A Gazdasági hangulatindex Ukrajnában a nehéz gazdasági helyzet ellenére pozitív tendenciát mutat, és 2023 második negyedétől kezdve az optimista zónában, 100 pont felett van. Ez összefügghet a GDP növekedésének pozitív ütemével. Ugyanakkor az üzleti bizalmi indikátorok értékei jelentősen csökkennek, különösen a feldolgozóipari üzleti bizalmi indikátor, a szolgáltatási üzleti bizalmi indikátor és az építőipari üzleti bizalmi indikátor értékei. A kiskereskedelmi üzleti bizalmi indikátor az egyetlen az üzleti bizalmi indikátorok közül, amely pozitív értékkel bír. A fogyasztói hangulat még

rosszabb, mint az üzleti várakozások: A fogyasztói bizalmi indikátor történelmi mélyponton van. A Gazdasági hangulatindex mutatójának elemzése átfogó megközelítést biztosít, és lehetővé teszi megalapozottabb következtetések levonását a vállalatok pénzügyi elemzése, a befektetési elemzés és a makrogazdasági elemzés során.

Kulcsszavak: Gazdasági hangulatindex, gazdasági ciklus, üzleti bizalmi indikátorok, gazdasági elemzés.

Abstract. Traditional analytical studies tend to exhibit a degree of subjectivity, as they depend on the analyst's perspective regarding the dynamics of the analyzed indicators. To achieve objectivity in comprehensive macro- and microeconomic analyses, it is essential to incorporate indicators that reflect the sentiments and expectations of market participants, namely businesses and consumers. One such indicator is the Economic Sentiment Indicator (ESI). This article analyzes the ESI of the European Union as a whole and across individual countries. Special attention is given to the analysis of the Carpathian region countries within the European Union (Hungary, Romania, Slovakia, and Poland), which are Ukraine's closest neighbors and strategic partners. The study also includes an analysis of Ukraine's Economic Sentiment Indicator, along with several business confidence indicators, such as the Business Confidence Indicator in Manufacturing, the Business Confidence Indicator in Construction, the Business Confidence Indicator in Retail Trade, the Business Confidence Indicator in Services, and the Consumer Confidence Indicator. The European Economic Sentiment Indicator has long been in pessimistic territory, that is, below 100 points. A worrying sign for the European Union's economy is that expectations are the worst in traditionally high-developed economies, such as Germany, France, Austria, and Italy. The research shows that the Economic Sentiment Indicator sometimes more accurately reflects the real stage of the economic cycle than macroeconomic indicators. The values of the Economic Sentiment Indicator in the Carpathian region countries of the European Union are somewhat higher than the EU average. Sentiment in these countries correlates with GDP growth over the past year. Where GDP growth has been sustained, ESI levels are the highest, as in Romania and Slovakia. Countries where GDP growth has been insignificant or has declined are in the pessimistic ESI zone (Poland, Hungary). Despite the challenging economic situation, Ukraine's Economic Sentiment Indicator shows positive dynamics and has remained in optimistic territory above 100 points since the second quarter of 2023, likely due to the preservation of positive GDP growth rates. Meanwhile, business confidence indicators are showing significant declines, particularly in Manufacturing, Services, and Construction sectors. The Business Confidence Indicator in Retail Trade is the only one among business confidence indicators that remains in positive territory. Consumer sentiment is even worse than business expectations, with the Consumer Confidence Indicator at historic lows. Analyzing the Economic Sentiment Indicator provides a comprehensive approach and enables more informed conclusions in financial analysis of companies, investment analysis, and macroeconomic assessments.

Keywords: Economic Sentiment Indicator, economic cycle, business confidence indicators, economic analysis..

Постановка проблеми. У процесі макро- та мікроекономічного аналізу для оцінки перспектив розвитку економіки в цілому та аналізу підприємств окремих галузей важливо змістити акцент із суб'єктивного погляду аналізу фінансових показників та макроекономічних тенденцій на об'єктивний погляд бізнесу. Суб'єктивним традиційний аналіз фінансової та нефінансової звітності, а також інтегрованих звітів, можна вважати через те, що аналітик, комплексно оцінюючи результати, закладає у висновки власні судження і погляди на

перспективи розвитку ринку, тобто певний елемент суб'єктивізму. Здійснюючи фінансовий аналіз певної компанії аналітик виходить із загальної ситуації на ринку та особливостей галузі, в якій функціонує компанія. Крім того, абсолютно по-різному аналітиками можуть інтерпретуватися комплекс фінансових показників діяльності підприємства. Це стосується усіх основних напрямів фінансового аналізу. Наприклад, ряд аналітиків вважають що можна знехтувати певним рівнем фінансової стійкості задля залучення достатніх джерел зростання виробництва, відповідно виручки та прибутку. Такий підхід переважає в американських компаніях. у європейських та східних економіках переважають компанії із невеликою питомою вагою зобов'язань в складі джерел, вважається, що фінансова стійкість є запорукою фінансової безпеки. Різняться погляди щодо дивідендної політики. З одного боку, компанії з високим рівнем виплати дивідендів є інвестиційно-привабливими. З другого боку, деякі експерти радять уникати інвестицій у високо дивідендні компанії оскільки вважають це "хайпом" заради залучення додаткових інвесторів, а компанія для стабільного розвитку має мати високу частку реінвестованого прибутку.

Такий суб'єктивізм породив виникнення показника, який відображає як бізнес сам представляє свої очікування від економічної ситуації., ним є Індикатор економічних настроїв (Economic Sentiment Indicator (ESI)).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення та аналізу індикаторів ділової активності та очікувань бізнесу розглядають в своїх працях Кубецька О., Сидоров О. [1, 3], Овчаренко Є., Годящев М. [2], Пугачова М. [4, 5], Бугас Н.В., Костюк Г. В. [6], Пирч М. [7], Стеценко С., Моголівець А. [8], Кузубов М.В. [9], Подлєсна В. [10]. Автори звертають увагу на суттєву роль індикаторів добробуту та ділової активності, а також індикаторів, які відображають економічні настрої та очікування, в аналізі економічної ситуації та перспектив розвитку на макро- та мікрорівні. В той же час, не достатньо розкритими лишаються питання інтерпретації стадії економічного циклу через Індекс економічних настроїв та особливості його формування на фоні динаміки інших макроекономічних показників.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є вивчення очікувань бізнесу і споживачів від розвитку економіки на основі аналізу динаміки Індексу економічних настроїв в Європейському союзі, виявлення зв'язку його зміни із динамікою ВВП в розрізі окремих країн. Особливий акцент у статті зроблений на аналіз країн Карпатського регіону Європейського союзу як найближчих сусідів та стратегічних партнерів України. Метою дослідження є також вивчення динаміки Індексу економічних настроїв в Україні та низки індикаторів ділової впевненості, а саме Індикатора ділової впевненості в переробній промисловості, Індикатора ділової впевненості в будівництві, Індикатора ділової впевненості в роздрібній торгівлі, Індикатора ділової впевненості у сфері послуг та Індикатора споживчої впевненості. Важливою особливістю аналізу є ракурс Індексу економічних настроїв, який направлений не тільки на дослідження очікувань бізнесу, а і на вивчення економічних очікувань споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індикатор економічних настроїв (Economic Sentiment Indicator (ESI)) характеризує загальну соціально-економічну ситуацію у певний період. Для всіх країн-членів Європейського Союзу він розраховується за єдиною методологією Генеральним директором з економічних та фінансових питань (Directorate-General for Economic and Financial Affairs) на основі даних опитування ділових кіл. Індикатор економічних настроїв є комплексним показником (сумарне значення = 100), який включає рівень довіри та впевненості у: виробників (40% індексу); постачальників послуг (30%); споживачів (20%); роздрібних торговців (5%) та будівельників (5%). Графік на рис. 1 відображає зведені значення ESI за країнами Європейського союзу.

Source: tradingeconomics.com | European Commission

Рис. 1. Індикатор економічних настроїв Європейського союзу (European Union Economic Sentiment Indicator) за минулий рік (липень 2023 - липень 2024) [13].

Значення вище 100 означає позитивні очікування бізнесу від економіки, значення нижче 100 – бізнес закладає негативний сценарій у свої розрахунки. Дані за останній рік (рис 1.) свідчать про негативні очікування опитаних респондентів Європейського союзу. Мінімальним цей показник був у вересні 2023 – 93,6, починаючи з грудня 2023 року поступово зростає, станом на липень 2024 року становить 96,4.

Важливість ESI для економічного аналізу складно переоцінити. Якщо інші макроекономічні показники дещо відстають від економічних циклів (наприклад, ВВП), або випереджують їх (наприклад, інфляція), Індикатор економічних настроїв максимально наближений до реальних піднесень та падінь економіки, оскільки базується на об'єктивній думці учасників ринку та їх передбаченнях у конкретний момент. Це ілюструє п'ятирічний графік Індикатора економічних

настроїв Європейського союзу (рис. 2), де чітко прослідковуються тенденції розвитку економічного циклу.

Source: tradingeconomics.com | European Commission

Рис. 2. Індикатор економічних настроїв Європейського союзу (European Union Economic Sentiment Indicator) за останні п'ять років (2020-2024) [13].

Графік (рис 2.) наглядно ілюструє падіння настроїв та очікувань бізнесу під час ковід-дампу у першій половині 2020 року та швидке відновлення економіки протягом кінця 2020 - 2021 року. Каталізатором наступного падіння став початок військових дій на Україні та загострення ситуації на Близькому Сході. Ці події боляче вдарили по енергетичному сектору Євросоюзу та спричинили падіння ВВП. У другій половині 2023 року – на початку 2024 деякі країни Європейського союзу (як наприклад одна з найбільших економік Євросоюзу – Німеччина) визнали поступове падіння економіки у рецесію.

Дані Індикатору економічних настроїв за липень 2024 року в розрізі країн Європейського союзу показані на рис. 3 та рис. 4.

За даними рис. 3 та рис. 4 бачимо, що у країнах, які є локомотивом європейської економіки показник ESI дуже низький (нижче 100), зокрема у Німеччині, Франції, Австрії, Італії. Ця невтішна тенденція означає ризик рецесії та падіння економіки на території усього Європейського союзу. Найвищі місця посідають країни із традиційно слабкою економікою. Високі економічні очікування в цих країнах можна пояснити відставанням масштабів економіки від економічно розвинутих країн, відповідно бізнес ще не настільки відчув на собі негативні кризові явища. Якщо порівняти дві інтерактивні карти (рис. 3): карту Індикатору економічних настроїв (зліва) та карту темпів зростання реального ВВП (зправа), видно пряму залежність між ростом ВВП та Індикатором економічних настроїв. Практично у всіх країнах, яким вдалося зберегти високий

рівень росту ВВП, Індикатор економічних настроїв має високі значення (більше 100). Тут є і виключення, наприклад Туреччина є одним із лідерів росту ВВП, який за даними Євростату у 2023 році становить 4,5%. Але із рекордною інфляцією більше 70% річних, зростання ВВП практично повністю нівелюється. Отже низьке значення Індикатору економічних настроїв у Туреччині, який становить 92 пункти, досить об'єктивно відображає економічну ситуацію в цій країні. Порівняльна карта ілюструє те, що Індикатор економічних настроїв в деяких випадках навіть точніше відображає справжній стан економіки, ніж макроекономічні показники.

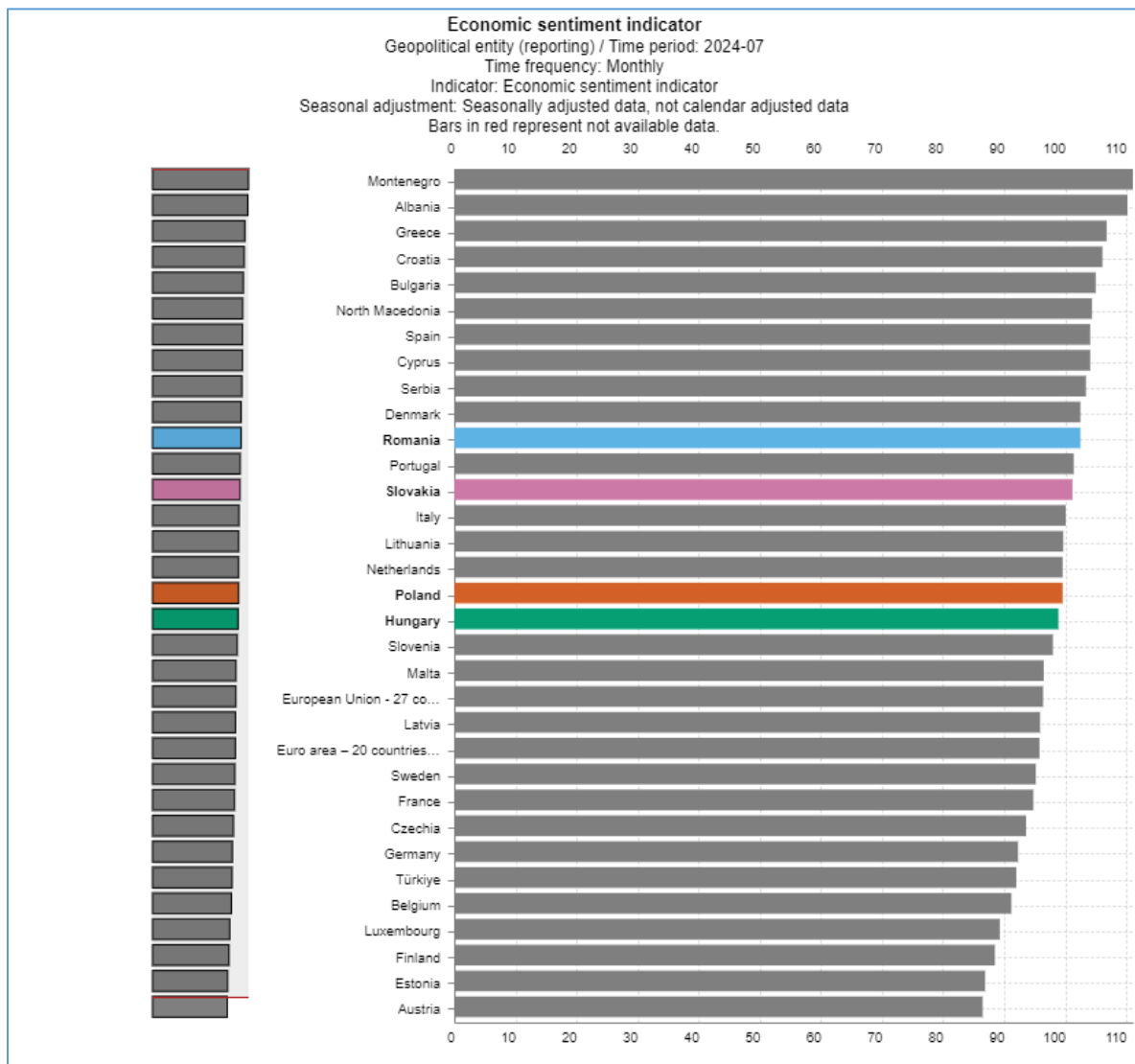
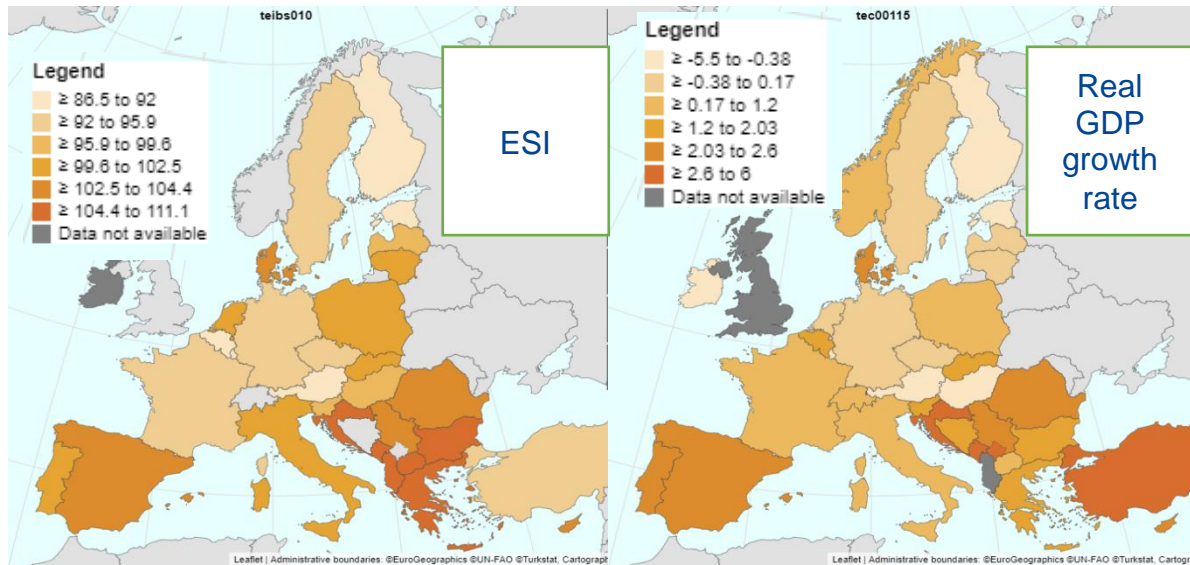

Рис. 3. Індикатор економічних настроїв в розрізі країн Європейського союзу у липні 2024 року [14].

Рис. 4. Карта Індикатору економічних настроїв (зліва) та карта темпів зростання реального ВВП у 2023 році (зправа) в розрізі країн Європейського союзу.

Джерело: складено автором за даними [14], [15]

Україна підтримує тісні економічні стосунки із найближчими сусідами – країнами Карпатського регіону, до яких належать Угорщина, Польща, Румунія та Словаччина. Для України країни Карпатського регіону є "воротами" до Європейського союзу. Ефективна співпраця із перерахованими країнами є запорукою активних економічних відносин із усім Європейським союзом, тому важливо досліджувати їх рівень економічних настроїв. Значення ESI у Європейському союзі та країнах Країнах карпатського регіону за минулий рік (серпень 2023 - липень 2024 року) наведені у таблиці 1 та графічно зображені на рис 5.

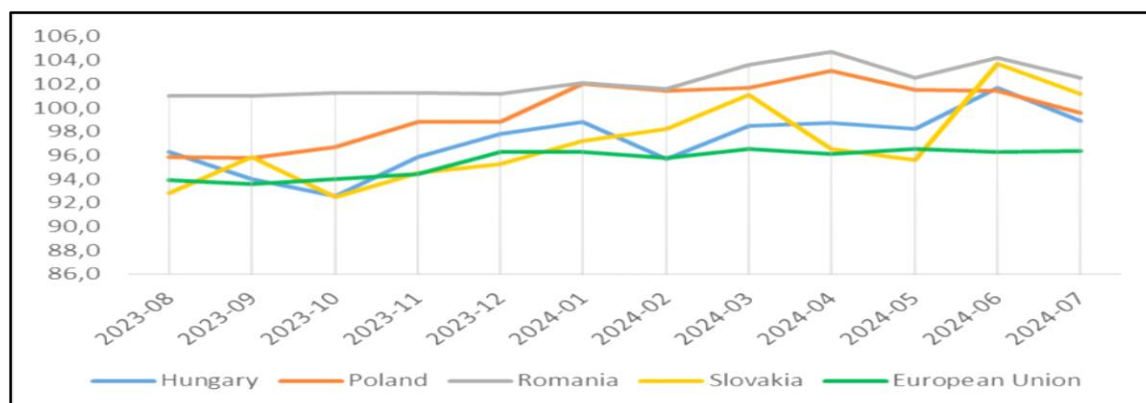
Таблиця 1

Індикатор економічних настроїв (Economic sentiment indicator) у країнах Карпатського регіону та Європейському союзі в цілому у серпні 2023 - липні 2024 р.

	2023-08	2023-09	2023-10	2023-11	2023-12	2024-01	2024-02	2024-03	2024-04	2024-05	2024-06	2024-07
Hungary	96,3	94,0	92,6	95,9	97,8	98,8	95,7	98,5	98,7	98,2	101,7	98,9
Poland	95,9	95,8	96,7	98,8	98,8	102,0	101,4	101,7	103,1	101,5	101,4	99,6
Romania	101,0	101,0	101,3	101,3	101,2	102,1	101,6	103,6	104,7	102,5	104,2	102,5
Slovakia	92,8	95,9	92,5	94,5	95,3	97,2	98,2	101,1	96,5	95,6	103,7	101,2
European Union	93,9	93,6	94,0	94,4	96,3	96,3	95,8	96,5	96,1	96,5	96,3	96,4

Джерело: складено автором за даними [14]

Найкращі позиції у показнику Індикатора економічних настроїв (Economic sentiment indicator) серед країн Карпатського регіону Європейського союзу займає Румунія, тут показник на протязі останнього року не опускався нижче 100 і спостерігається тенденція до зростання. За минулий місяць, липень 2024 року, Індикатор економічних настроїв у Румунії становить 102,5 пункти. На друге місце за рівнем економічних настроїв вийшла Словаччина, бар'єр у 100 пунктів вона пододала у березні поточного 2024 року, у квітні-травні відбувся невеликий відкат показника нижче 100 пунктів, а у червні відбувся стрімкий позитивний стрибок з 95,6 до 103,7 пунктів. Значення Індикатора економічних настроїв у Словаччині на сьогоднішній день (липень 2024 р.) становить 101,2, що свідчить про стриманий оптимізм опитаних респондентів. Третє місце серед держав Карпатського регіону за рівнем економічних настроїв займає Польща, значення Індикатора економічних настроїв у липні 2024 року становить 99,6 пунктів, при тому, що починаючи з січня 2024 року ESI у Польщі перебував в оптимістичній площині – вище 100. На останньому місці за рівнем економічних настроїв серед країн карпатського регіону знаходиться Угорщина. Індикатор економічних настроїв у липні 2024 року становить 98,9 пунктів. За минулий рік значення показника перевищило сто пунктів лише у червні 2024 року (101,7). Угорщина поряд із загальноєвропейськими економічними труднощами стикається із проблемами фінансування з боку Європейського союзу у зв'язку із своєю геополітичною позицією. Не зважаючи на певні економічні труднощі в аналізованих країнах значення Індикатора економічних настроїв значно переважає загальноєвропейський показник. В усіх країнах Карпатського регіону відбулося зниження Індикатора економічних настроїв у липні 2024, це можна пов'язати із виникненням додаткових труднощів із постачанням вуглеводнів та наближенням опалювального сезону. Тенденція зміни аналізованого показника у країнах Карпатського регіону не тісно корелює із загальноєвропейськими показниками (рис. 5), що свідчить про не високий вплив даних країн на економіку Європейського союзу в цілому.

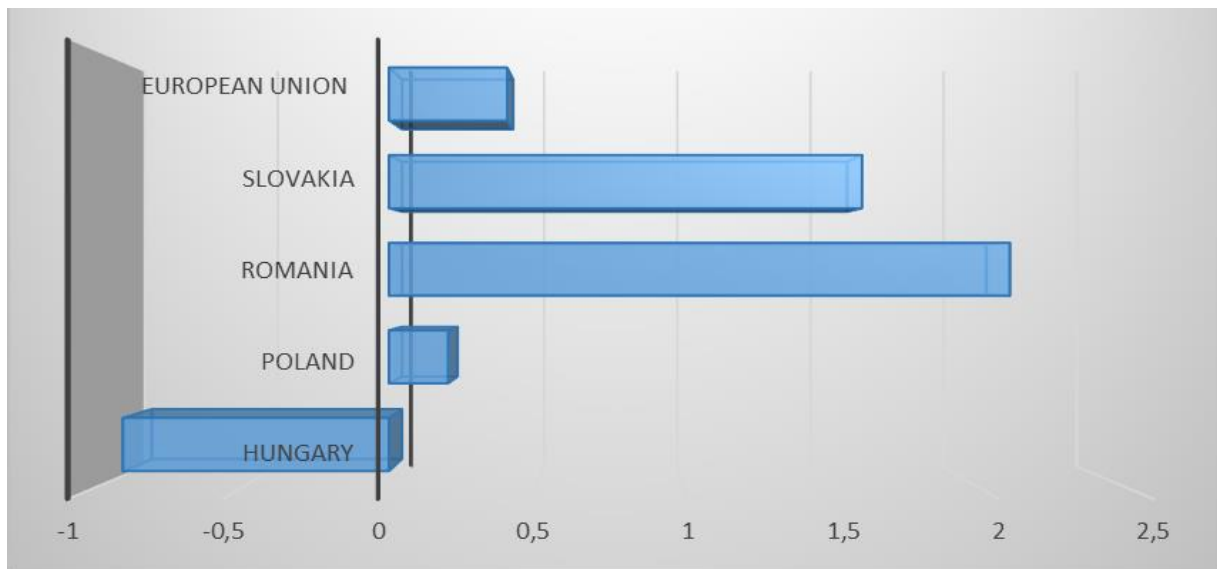

Рис 5. Графік динаміки Індикатору економічних настроїв (Economic sentiment indicator) у країнах Карпатського регіону Європейського союзу у серпні 2023 - липні 2024 р.

Джерело: складено автором за даними [14]

Якщо проаналізувати зв'язок між економічними настроями країн Карпатського регіону та темпом росту їх ВВП (рис. 6), прослідковується чітка відповідність цих показників. За Індикатором економічних настроїв країни розташовані у тому ж порядку, як і за темпом росту ВВП у минулому календарному 2023 році:

- на першому місці Румунія, темп росту ВВП у 2023 році 2,1%;
- на другому місці Словаччина, темп росту ВВП у 2023 році 1,6%;
- на третьому місці Польща, темп росту ВВП у 2023 році 0,2%;
- на четвертому місці Угорщина, темп росту ВВП у 2023 році -0,9%.

Рис 6. Графік зростання реального ВВП (GDP) у 2023 році у країнах Карпатського регіону Європейського союзу у 2023 році.

Джерело: складено автором за даними [15]

Україна з 2017 року визначає Індикатор економічних настроїв (Economic Sentiment Indicator (ESI)) у кварталному розрізі по методиці розширеного Спеціального стандарту розповсюдження даних Міжнародного валютного фонду. Індикатор розраховується в розрізі наступних компонентів: Індикатор ділової впевненості в переробній промисловості (Industrial confidence indicator), Індикатор ділової впевненості в будівництві (Construction confidence indicator), Індикатор ділової впевненості в роздрібній торгівлі (Retail trade confidence indicator), Індикатор ділової впевненості у сфері послуг (Services confidence indicator), Індикатор споживчої впевненості (Consumer confidence indicator). Значення перерахованих показників в Україні за останні п'ять років (2020-2024) наведено у таблиці 2. Динаміка Індикатора економічних настроїв (Economic Sentiment Indicator) в Україні за 2020-2024 рр. зображена графічно на рис. 7.

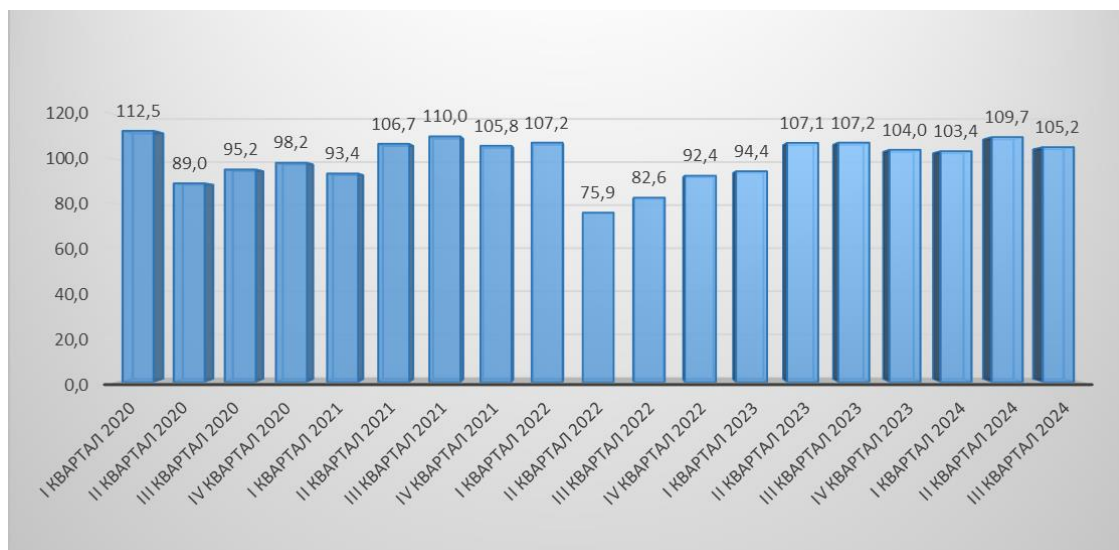

Таблиця 2
Індикатори економічних настроїв та ділової впевненості в Україні у
2020 - 2024 році (перші три квартали) [16]

Показник	2020				2021				2022				2023				2024		
	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	I квартал	II квартал	III квартал
Індикатор економічних настроїв	112,5	89,0	95,2	98,2	93,4	106,7	110,0	105,8	107,2	75,9	82,6	92,4	94,4	107,1	107,2	104,0	103,4	109,7	105,2
Індикатор ділової впевненості в переробній промисловості	-11,9	-19,6	-9,9	-11,8	-16,4	-4,2	-5,9	-8,1	-9,9	-22,2	-14,4	-15,4	-14,6	-4,4	-7,0	-10,5	-11,3	-2,7	-7,4
Індикатор ділової впевненості в будівництві	-24,7	-45,6	-36,3	-30,7	-29,9	-27,5	-22,4	-21,6	-18,4	-69,9	-68,0	-60,0	-54,7	-50,1	-43,6	-42,5	-40,4	-41,3	-46,9
Індикатор ділової впевненості в роздрібній торгівлі	8,6	-16,3	-4,9	1,9	-4,5	0,4	8,6	0,0	2,6	-13,6	-3,9	9,9	10,5	14,6	14,9	6,2	12,2	10,9	7,0
Індикатор ділової впевненості у сфері послуг	-1,7	-41,4	-35,7	-19,8	-25,6	-26,1	-7,2	-7,8	0,4	-54,8	-40,4	-22,5	-13,4	-8,2	-6,5	-5,5	-7,8	-7,0	-8,4
Індикатор споживчої впевненості	-8,1	-34,1	-34,3	-39,3	-40,0	-25,6	-28,2	-33,3	-38,7	-17,1	-35,4	-26,7	-28,4	-25,5	-25,0	-26,9	-30,7	-32,9	-38,0

Джерело: Державна служба статистики України [16]

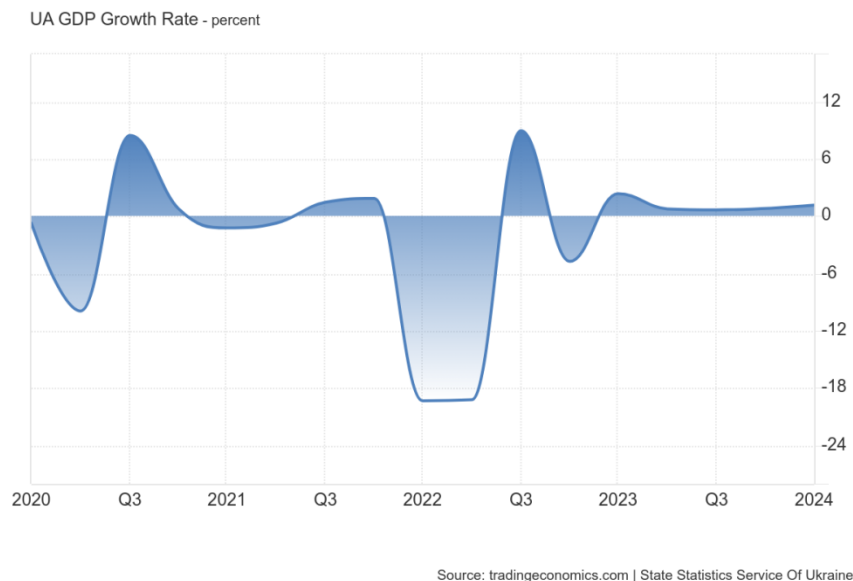
Рис. 7. Графік динаміки Індикатору економічних настроїв (Economic sentiment indicator) в Україні у 2020-2024 році.

Джерело: складено автором за даними [16]

Динаміка Індикатору економічних настроїв в Україні за останні п'ять років (таблиця 2, рис. 7) відображає два суттєвих падіння аналогічно до показників Європейського союзу (рис 2). Перше відбулося під час ковід-дампу, коли показник впав до 89,0 пунктів. Для відновлення і переходу у позитивну зону (вище 100) знадобився цілий рік, протягом II кварталу 2021 року – I кварталу 2022 року значення Індикатору економічних настроїв сягали 105,8-110,0 пунктів. Наступний обвал відбувся у II кварталі 2022 року із настанням військового стану в Україні, коли надії на швидке припинення конфлікту розсіялися. Не зважаючи на складну економічну ситуацію Індикатор економічних настроїв вже у II кварталі 2023 року знову перетнув межу у 100 пунктів і до цього часу знаходиться в оптимістичній зоні. Саме високе значення було зафіксоване у II кварталі 2024 року – 109,7, у III кварталі 2024 року він дещо знизився і становить 105,2 пунктів. Враховуючи те, що показник є комплексним і включає в себе не тільки індекси ділової активності бізнесу, але й індикатори споживчої впевненості (наприклад індекс доцільності робити великі покупки, індекс імовірності заощадження грошей), таке високе значення свідчить про очікування споживачів і бізнесу економічного зростання та відновлення економіки. Ситуація, коли країна з активними бойовими діями, має такі високі значення ESI є дещо не стандартною. Частково це можна пояснити зростанням ВВП (рис. 8).

Але на думку деяких експертів зростання ВВП в Україні не призведе до зростання добробуту українців, оскільки рівень ВВП безпосередньо не впливає на громадян. Доктор економічних наук, співзасновник центру економічного відновлення Олексій Длігач в ефірі телемарафону заявив: "Не завжди зростання ВВП відбивається на гаманці і навпаки, хоча споживчі витрати, наша

можливість купувати, і те, що ми реально купуємо, і є складовою ВВП, але в Україні є багато інших чинників. Наприклад, величезні державні закупівлі, які в нас є, - це теж складова ВВП. Держзакупівлі у нас проводяться, зокрема за рахунок не тільки податків, а й грошових надходжень від наших партнерів." За його словами, українська економіка показує зростання завдяки двом чинникам - державним закупівлям і споживчим витратам, спричиненим зростанням цін і тарифів. [1]

Рис 6. Графік зростання ВВП (GDP) у 2020-2024 роках в Україні [17]

Поряд із високим значенням загального Індикатор економічних настроїв, суттєво просідають Індекси ділової впевненості (таблиця 2).

Індикатор ділової впевненості в переробній промисловості має негативне значення $-7,2$. Згідно методики визначення [2] він включає в себе оцінку респондентами обсягу замовлень на виробництво продукції (за відсутності замовлень оцінюється попит), поточний обсяг запасів готової продукції, зміна обсягу виробництва продукції у наступні три місяці.

Індикатор ділової впевненості в будівництві просів найбільш суттєво, його значення становить $-46,9$. Ґрунтується на оцінці поточного обсягу замовлень та зміни кількості працівників у наступні три місяці. Таке суттєве падіння можна пояснити негативним впливом саме другого фактору, тобто гострою нестачею робочої сили.

Індикатор ділової впевненості в роздрібній торгівлі враховує зміну обсягу продажу (обороту) за попередні три місяці, поточний обсяг запасів товарів, зміну обсягу продажу (обороту) у наступні три місяці. Це єдиний із індикаторів ділової впевненості, який має позитивне значення ($7,0$). Ритейл традиційно непогано почуває себе на будь-яких стадіях економічного циклу.

Поточне значення Індикатору ділової впевненості у сфері послуг становить -8,4. Цей показник формується із оцінки того, як змінилась бізнес-ситуація за попередні три місяці, як змінився попит на послуги (обсяг реалізації послуг) за попередні три місяці, як зміниться попит на послуги (обсяг реалізації послуг) у наступні три місяці.

Єдиний індикатор, який оцінюється не бізнесом, а споживачами є Індикатор споживчої впевненості. Його значення знаходиться на своїх історичних мінімумах і становить -38,0. Складається з очікування споживачів за наступними напрямками: очікування змін особистого матеріального становища, очікування розвитку економіки країни; поточного особистого матеріального становища; доцільності робити великі покупки. Невіра споживачів у позитив у майбутньому, скорочення депозитів, недовіра до фінансових інститутів держави здатна похитнути економіку ще більше. Оскільки оздоровлення економіки не можливо без стійкого, платоспроможного попиту і заощаджень населення у як вигляді депозитних вкладів, так і придбання державних облігацій та інших фінансових інструментів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Індикатор економічних настроїв усуває елемент суб'єктивності в аналізі, коли результати роботи компанії аналітик інтерпретує через комплекс макроекономічних тенденцій та перспектив. Відповідно, аналітичні висновки формулюються через власний суб'єктивний погляд на перспективи розвитку економіки, кон'юнктуру ринків. Важливість цього індикатора в тому, що він відображає очікування самих учасників ринку від економіки.

Загальноєвропейський Індикатор економічних настроїв вже тривалий час знаходиться у зоні песимізму, тобто нижче 100 пунктів. Поганим знаком для економіки Європейського союзу є те, що у країнах з традиційно високим ВВП, очікування найгірші. Порівняльна карта (рис. 4) ілюструє те, що Індикатор економічних настроїв в деяких випадках навіть точніше відображає справжній стан економіки, ніж макроекономічні показники. Значення Індикатор економічних настроїв у країнах Карпатського регіону Європейського союзу дещо вищі ніж в середньому по Європейському союзу. Настрої в цих країнах корелюють із ростом ВВП за минулий рік. Там де вдалося зберегти тенденцію до росту ВВП – ESI найвищі, як у Румунії та Словаччині. Країни, де ВВП зростав не суттєво або взагалі знижувався, знаходяться у песимістичній зоні ESI (Польща, Угорщина).

Індикатор економічних настроїв в Україні, не зважаючи на складну економічну ситуацію, має позитивну динаміку і починаючи з II кварталу 2023 році знаходиться в оптимістичній зоні вище 100 пунктів, це може бути пов'язано із збереженням позитивних темпів росту ВВП. В той же час суттєво просіли значення показників ділової впевненості бізнесу, зокрема Індикатор ділової впевненості в переробній промисловості, Індикатор ділової впевненості у сфері послуг та Індикатор ділової впевненості в будівництві. Індикатор ділової впевненості в роздрібній торгівлі єдиний серед показників ділової впевненості, який має позитивне значення. Настрої споживачів ще гірші, ніж очікування

бізнесу: Індикатор споживчої впевненості знаходиться на своїх історичних мінімумах.

Аналіз Індикатора економічних настроїв забезпечує комплексний підхід та дозволяє робити більш обґрунтовані висновки при фінансовому аналізі компаній, інвестиційному аналізі та макроекономічному аналізі. Перспективами дослідження є визначення ролі інших фінансових та ділових індексів в аналізі діяльності компаній окремих секторів та економіки в цілому.

Список використаних джерел

1. Кубецька О., Сидоров О. Сутність, роль та значення фінансового механізму стабілізації соціально-економічних систем як елементів національної економіки. Захист національної економіки та управління її розвитком : колективна монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 61–109 URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/27118/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%20%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%202017.PDF>
2. Овчаренко Є.І., Годящев М.О. Визначення основних індикаторів ділової активності підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. С. 344–350. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/69.pdf>
3. Сидоров О. Методологічний інструментарій дослідження інноваційно-інформаційних змін національної економіки. *Трансформаційна економіка*, 2024 (2 (07)), 95-101. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-16>
4. Пугачова М. В. Використання міжнародних рейтингів та індикаторів ділової активності для прогнозування розвитку економіки. *Статистика України*. 2018. № 4. С. 34–43. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/3728>
5. Пугачова М. В. Використання європейських індикаторів для дослідження українських економічних тенденцій. *Наукові записки НаУКМА: Економічні науки*. Т. 146 : 2013. С. 81–86. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ace75624-baaa-4624-9cde-ef645eb11410/content>
6. Бугас Н.В., Костюк Г. В. Аналіз та оцінка ділової активності підприємств. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 2, 2017. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1035>
7. Пирч М. І. Теоретичні аспекти використання індикаторів ділової активності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 767. С. 56-62. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/1f34cea4-277a-47d7-845b-6ea501f61b31/content>
8. Стеценко С.П., Моголівець А.А. Методичні підходи до прогнозування і раннього виявлення економічної циклічності. *Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин*. 2021. № 47(2). С. 120–131. URL: [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47\(2\).120-131](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47(2).120-131)
9. Кузубов М.В. Композитні індикатори розвитку економіки України. *Ефективна економіка*. 2016. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5065>.
10. Подлесна В. Г. Логіко-історичні підґрунтя соціально-економічних циклів: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.01; Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". Київ, 2017. 40 с. URL: <https://nvd-nanu.org.ua/17aa39a9-3af6-95c3-65bf-c965e151a0b9/>
11. Горбачова А. Експерт пояснив, чому зростання ВВП не поліпшить життя українців. Уніан – інформаційне агенство. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/vvp-ukrajini-ekspert-royasniv-chi-pokrashchitsya-situaciya-v-gamancyah-12594186.html>

12. Методика розрахунку індикаторів ділових очікувань, затверджена наказом Державної служби статистики 03 грудня 2021 р. № 30.
13. Tradingeconomics: European Union Economic Sentiment Indicator URL: <https://tradingeconomics.com/european-union/economic-optimism-index>
14. Eurostat: Economic Sentiment Indicator URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/teibs010/default/bar?lang=en>
15. Eurostat: GDP URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00001/default/table?lang=en>
16. Державна служба статистики України: Індикатор економічних настроїв URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/opd_ek/ien/arh_ien_u.htm
17. Tradingeconomics: GDP Growth Rate, Ukraine URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp-growth>

References

1. Kubetska O., Sydorov O. (2023) Sutnist, rol ta znachennia finansovoho mekhanizmu stabilizatsii sotsialno-e konomicnykh system yak elementiv natsionalnoi ekonomiky. Zakhyst natsionalnoi ekonomiky ta upravlinnia yii rozvytkom : kolektyvna monohrafiia. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnur. sprav, S. 61–109 URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/27118/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%20%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%202017.PDF> [The essence, role and importance of the financial mechanism for stabilising socio-economic systems as elements of the national economy] [in Ukrainian]
2. Ovcharenko Ye.I., Hodiashchev M.O. (2016) Vyznachennia osnovnykh indykatoriv dilovoi aktyvnosti pidpriemstv. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Vyp. 13. S. 344–350. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/69.pdf> [Identification of key indicators of business activity of enterprises.] [in Ukrainian]
3. Sydorov O. (2024) Metodolohichni instrumentarii doslidzhennia innovatsiino-informatsiinykh zmin natsionalnoi ekonomiky. *Transformatsiina ekonomika*, (2 (07), 95-101. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-16> [Methodological tools for researching innovation and information changes in the national economy.] [in Ukrainian]
4. Puhachova M. V. (2018) Vykorystannia mizhnarodnykh reitynhiv ta indykatoriv dilovoi aktyvnosti dlia prohnozuvannia rozvytku ekonomiky. *Statystyka Ukrainy*. № 4. S. 34–43. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/3728> [Using international ratings and business activity indicators to forecast economic development] [in Ukrainian]
5. Puhachova M. V. (2013) Vykorystannia yevropeiskykh indykatoriv dlia doslidzhennia ukrainskykh ekonomichnykh tendentsii. *Naukovi zapysky NaUKMA*. T. 146 : Ekonomichni nauky. S. 81-86. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ace75624-baaa-4624-9cde-ef645eb11410/content> [Using European indicators to study Ukrainian economic trends.] [in Ukrainian]
6. Buhas N.V., Kostiuk H. V. (2017) Analiz ta otsinka dilovoi aktyvnosti pidpriemstv. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok № 2, URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1035> [Analysis and evaluation of business activity of enterprises] [in Ukrainian]
7. Pynch M. I. (2013) Teoretychni aspekty vykorystannia indykatoriv dilovoi aktyvnosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. № 767. S. 56-62. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/1f34cea4-277a-47d7-845b-6ea501f61b31/content> [Theoretical aspects of using business activity indicators] [in Ukrainian]
8. Stetsenko S.P., Moholivets A.A. (2021) Metodychni pidkhody do prohnozuvannia i rannoho vyjavlennia ekonomichnoi tsyklichnosti. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn*. № 47(2). S. 120–131. URL: [https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47\(2\).120-131](https://doi.org/10.32347/2707-501x.2021.47(2).120-131) [Methodological approaches to forecasting and early detection of economic cyclicity] [in Ukrainian]

9. Kuzubov M.V. (2016) Kompozytni indykatory rozvytku ekonomiky Ukrainy. *Efektivna ekonomika*. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5065>. [Composite indicators of economic development in Ukraine.] [in Ukrainian]
10. Podliesna V. H. (2017) Lohiko-istorychni pidgruntia sotsialno-ekonomichnykh tsykliv: avtoref. dys. d-ra ekon. nauk: 08.00.01; Derzh. ustanova "In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy". Kyiv, 40 s. URL: <https://nvd-nanu.org.ua/17aa39a9-3af6-95c3-65bf-c965e151a0b9/> [Logical and historical foundations of socio-economic cycles.] [in Ukrainian]
11. Horbachova A. Ekspert poiasnyv, chomu zrostannia VVP ne polipshyt zhyttia ukraintsiv. *Unian – informatsiine ahenstvo*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/vvp-ukrajini-ekspert-poyasniv-chi-pokrashchitsya-situaciya-v-gamancyah-12594186.html> [The expert explained why GDP growth will not improve the lives of Ukrainians.] [in Ukrainian]
12. Metodyka rozrakhunku indykatoriv dilovykh ochikuvan, zatverdzhena nakazom Derzhavnoi sluzhby statystyky 03 hrudnia 2021 r. № 30. [Methodology for calculating business expectations indicators.] [in Ukrainian]
13. Tradingeconomics: European Union Economic Sentiment Indicator URL: <https://tradingeconomics.com/european-union/economic-optimism-index>
14. Eurostat: Economic Sentiment Indicator URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/teibs010/default/bar?lang=en>
15. Eurostat: GDP URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00001/default/table?lang=en>
16. State Statistics Service of Ukraine: Economic Sentiment Indicator URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/opd_ek/ien/arh_ien_u.htm
17. Tradingeconomics: GDP Growth Rate, Ukraine URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp-growth>

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-28-38
УДК 336.1:504.062.2

Яніна БЕЛІНСЬКА

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та економічної безпеки,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9685-0434

Юлія КОВАЛЕНКО

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків та технологій,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5678-3185

Ірина ЧУНИЦЬКА

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансових ринків та технологій,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9718-1332

Людмила СЛЮСАРЕВА

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6845-9307

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ ІНВЕСТИЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

***Анотація.** Предметом статті є практичні аспекти надання державної підтримки проектам енергоефективності в Україні для забезпечення у період воєнного стану. Метою статті є висвітлення заходів державної підтримки та фінансового стимулювання енергоефективних інвестицій суб'єктів підприємницької діяльності в контексті переходу України до сталого розвитку. На основі системного аналізу та діалектичного підходу досліджено сучасні тенденції грантового фінансування та пільгового кредитування відновлення енергетичної інфраструктури України. Систематизовано найбільш перспективні та раціональні методи та форми фінансування інвестицій в енергоефективність. Використання альтернативних джерел енергії є важливою складовою «зеленого переходу» України до сталого економічного розвитку. Вітчизняна енергетична система зазнала значної шкоди, що підірвало її здатність гнучко реагувати на коливання споживання електроенергії. Тому, крім встановлення систем безперебійного електропостачання, необхідний перехід на відновлювані джерела енергії, модернізація промислового обладнання, утеплення будівель для*

підприємств. Ці заходи забезпечать стабільну роботу підприємств, мінімізують шкідливий вплив на довкілля та збережуть ресурси. Виявлено, що питання фінансування інвестиційної діяльності лежить у сфері зовнішньої допомоги. У статті показано, що збільшення інвестиційних надходжень можливе за рахунок активізації всіх доступних форм і методів фінансування, включаючи участь у міжнародних програмах грантової, технічної та іншої спеціальної допомоги, механізмів державної та муніципальної бюджетної допомоги, створення спеціальних кредитних продуктів в енергетиці, активізація самофінансування. Результати дослідження щодо державної підтримки інвестицій в енергетичну інфраструктуру та розвиток відновлюваних джерел енергії можуть бути використані для вдосконалення фінансово-інвестиційної політики в енергетичному секторі на рівні органів державної та муніципальної влади, суб'єктів господарювання, індивідуальних та інституційних інвесторів. На основі результатів дослідження зроблено висновок, що для забезпечення розвитку відновлюваних джерел енергії та підвищення рівня енергетичної безпеки необхідно мобілізувати фінансові та інвестиційні ресурси з усіх доступних джерел, розвивати різноманітні форми та методи фінансування інвестицій, продовжувати розвивати зв'язки з іноземними донорами, сприяти стабілізації умов діяльності інвесторів в енергетичному секторі та посилювати їхню мотивацію інвестувати у розвиток відновлюваних джерел енергії.

Ключові слова: енергоефективні інвестиції, державна підтримка, гранти, пільгове кредитування, зовнішнє фінансування, сталий розвиток.

JEL Classification:G 39 H 19

Absztrakt. A cikk tárgya az ukrajnai energiahatékonysági projektek állami támogatásának gyakorlati vonatkozásai a hadiállapot idején. A cikk célja, hogy kiemlje az állami támogatást és a gazdasági egységek energiahatékony beruházásainak pénzügyi ösztönzését Ukrajna fenntartható fejlődésre való átállásának összefüggésében. A cikk rendszerszintű elemzés és dialektikus megközelítés alapján vizsgálja az ukrajnai energiainfrastruktúra helyreállítását célzó pályázati finanszírozás és kedvezményes hitelezés jelenlegi trendjeit. Az energiahatékonysági beruházások finanszírozásának legígéretesebb és legracionálisabb módjai és formái megszervezésre kerültek. Az alternatív energiaforrások alkalmazása Ukrajna fenntartható gazdasági fejlődésre való „zöld átmenetének” fontos eleme. A hazai energiarendszer jelentős károkat szenvedett, ami meggyengítette a villamosenergia-fogyasztás ingadozására való rugalmas reagáló képességét. Ezért a szünetmentes áramellátó rendszerek kiépítése mellett át kell térni a megújuló energiaforrásokra, korszerűsíteni kell az ipari berendezéseket, szigetelni az üzleti épületeket. Ezek az intézkedések biztosítják a vállalkozások stabil működését, minimalizálják a környezetre gyakorolt káros hatásokat és takarékoskodnak az erőforrásokkal. Kiderült, hogy a befektetési tevékenység finanszírozásának kérdése a külföldi segélyek körébe tartozik. A cikk bemutatja, hogy a befektetési bevételek növekedése lehetséges az összes rendelkezésre álló finanszírozási forma és módszer aktiválása mellett, beleértve a nemzetközi támogatási programokban való részvételt, a technikai és egyéb speciális segítségnyújtást, az állami és önkormányzati költségvetési támogatás mechanizmusait, speciális hiteltermékek létrehozását az energiaszektorban, valamint az önfinanszírozás aktiválását. Az energetikai infrastrukturális beruházások állami támogatásával és a megújuló energiaforrások fejlesztésével kapcsolatos kutatások eredményei felhasználhatók az energiaszektor pénzügyi és beruházási politikájának javítására állami és önkormányzati hatóságok, gazdálkodó szervezetek, egyéni és intézményi befektetők szintjén. A kutatás eredményei alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a megújuló energiaforrások fejlesztésének biztosítása és az energiabiztonság szintjének növelése érdekében szükséges minden rendelkezésre álló forrásból pénzügyi és befektetési források mozgósítása, a beruházások finanszírozási formáinak és módszereinek fejlesztése, a külföldi adományozókkal való kapcsolatok

továbbfejlesztése, az energiaszektorban működő befektetők tevékenységi feltételeinek stabilizálása, valamint a megújuló energiaforrások fejlesztésébe való beruházási motivációjuk erősödése.

Kulcsszavak: energiahatékony beruházások, állami támogatás, pályázatok, kedvezményes hitelezés, külső finanszírozás, fenntartható fejlődés.

Abstract. The utilization of alternative energy sources is a crucial component of Ukraine's "green transition" towards sustainable economic development. Furthermore, it represents a pressing necessity for the survival of industries and the population amidst the devastation of the energy sector. The domestic energy system has suffered significant damage, undermining its capacity to flexibly respond to fluctuations in electricity consumption. Therefore, in addition to installing uninterrupted power supply systems, a shift towards renewable energy sources, modernization of industrial equipment, and building insulation for enterprises is required. These measures will ensure the stable operation of businesses, minimize harmful environmental impacts, and conserve resources. The objective of this article is to illuminate the measures of government support aimed at stimulating investment by enterprises and the population in the development of renewable energy sources. Based on a systematic analysis and dialectical approach, the current trends in grant financing and preferential lending for the restoration of Ukraine's energy infrastructure are examined. The most promising and rational methods and forms of financing investments in energy efficiency are systematized. It is revealed that the issue of financing investment activity lies within the realm of external assistance. The article demonstrates that an increase in investment inflows is possible through the activation of all available forms and methods of financing, including participation in international programs of grant, technical, and other special assistance, mechanisms of state and municipal budgetary aid, the creation of special credit products in the energy sector, and the activation of self-financing. The research results regarding government support for investment in energy infrastructure and the development of renewable energy sources can be used to improve the financial and investment policy in the energy sector at the level of state and municipal authorities, economic entities, and individual and institutional investors. Based on the research findings, the article concludes that to ensure the development of renewable energy sources and improve the level of energy security, it is necessary to mobilize financial and investment resources from all available sources, develop various forms and methods of financing investments, and continue to develop ties with foreign donors, promote the stabilization of operating conditions for investors in the energy sector, and strengthen their motivation to invest in the development of renewable energy sources.

Keywords: energy-efficient investments, government support, grants, preferential lending, external financing, sustainable development.

Постановка проблеми. Використання альтернативних джерел енергії для України є важливою складовою політики «зеленого переходу» до екологічно-орієнтованого сталого економічного розвитку, а також гострою необхідністю виживання в умовах руйнації енергетичної галузі. Вітчизняна енергосистема сильно пошкоджена та неспроможна гнучко реагувати на коливання у споживанні електроенергії. Наявність власних джерел енергії та енергоефективність є ключовими факторами безперебійної роботи українських підприємств, особливо в умовах енергетичної кризи. Хоча мобільні дизель-генератори стали швидким рішенням минулої зими, для довгострокової стабільності бізнесу необхідний комплексний підхід. Перехід на відновлювані джерела енергії, модернізація обладнання та енергоефективність будівель не лише забезпечать стабільну роботу підприємств, але й сприятимуть збереженню

довкільля та економічному зростанню. Вважається, що заощадити одиницю енергії коштує приблизно в 2 рази дешевше, ніж її виробити. Тому енергетичні потреби кінцевих користувачів можна задовольняти не тільки за рахунок будівництва нових генеруючих потужностей, а й завдяки раціональному використанню вже наявних ресурсів. Перехід на енергозберігаючі технології потребує значних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного стимулювання енергоефективних інвестицій знаходяться в центрі уваги багатьох науковців, оскільки активні практичні кроки, що здійснюються вітчизняним урядом потребують теоретичного обґрунтування та критичного осмислення. Так, аналіз європейського досвіду фінансування енергоефективних проектів міститься в роботі В.В.Скриль, Є.Р. Василенко [1]. К. А. Пріб на основі дослідження інвестування у розвиток відновлювальних джерел енергії встановив, що для збільшення припливу інвестицій потрібна активізація всіх доступних форм і методів їх фінансування, зокрема приєднання до міжнародних програм грантової, технічної та іншої спеціальної допомоги, механізми бюджетної державної та муніципальної допомоги, розвиток енергосервісних компаній, створення спеціальних кредитних продуктів в енергетичній сфері, емісію зелених облігацій, активізацію самофінансування тощо [2]. Регіональний вимір енергозбереження вивчено в роботі Д. В. Бізонич [3]. Серед ґрунтовних монографічних досліджень фінансування інвестицій в енергоефективність доцільно відмітити роботи С.Ф. Єрмілова, В.М. Геєця, Ю. П. Яценко, В. В. Григоровського, В.Е. Ліра та ін. [4] та М. Макаренка, О. В. Калініченка [5].

Формулювання цілей статті – висвітлення заходів державної підтримки та фінансового стимулювання енергоефективних інвестицій суб'єктів підприємницької діяльності в контексті переходу України до сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На стимулювання енергоефективних інвестицій в європейських країнах виділяються значні кошти, оскільки перехід на альтернативні джерела енергії та «зелені» технології став наративом економічної політики сталого розвитку ЄС. Євроінтеграційний вектор розвитку України також зумовлює підвищену уваги до цього напрямку інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств, але на поточному етапі ситуація в Україні вкрай загострилася. За оцінками Світового Банку, енергетичні збитки України внаслідок російських атак становлять щонайменше 1,2 млрд дол США лише за 2022 р., за 2023-2024 рр. знищено до 80% енергетичних потужностей [6]. Щоб зберегти виробництво та вистояти на ринку, українським компаніям необхідні енергоефективні рішення та швидкі інновації. З огляду на загострення проблем енергетики в Україні через руйнування енергоструктури невідкладна реалізація енергоефективних проектів є першочерговим завданням збереження стабільної роботи економіки України в умовах повномасштабної війни. Водночас це є необхідно для захисту навколишнього середовища та забезпечення переходу до сталого розвитку.

Інвестиційний потенціал сфери енергоефективності України становить понад 27 млрд доларів США [7]. За даними Міненерго Україна має потенціал до

2050 року наростити потужності вітрової генерації – до 140 ГВт, сонячної – до 94 ГВт, накопичувачів енергії (energy storage) – до 38 ГВт, атомної генерації – до 30 ГВт, ТЕЦ та біоенергетичних потужностей – до 18 ГВт, гідрогенерації – до 9 ГВт [16]. Загалом інвестиційні можливості для нових енергетичних потужностей складають 383 млрд.дол.[16] За даними міністерства, інвестиційний потенціал вітрової генерації сягає 134 млрд, дол, сонячної – \$62 млрд, водневих технологій – 72 млрд дол, energy storage – 25 млрд дол, атомної генерації – 80 млрд дол, систем передачі – 5 млрд дол, гідроенергетики – 4,5 млрд. дол, [15; 16]. Адаже до війни енергоемність української економіки в 3 рази перевищувала середньоєвропейські показники. Для досягнення європейського рівня енергоефективності Україна потребує від 25 до 60 млрд. дол інвестицій. У секторі житла, виробництва та постачання теплової енергії, бюджетній сфері енергоефективність можна підвищити на 50-60% [8].

Серед механізмів фінансування енергоефективних інвестицій традиційно виділяють такі, як кредитне фінансування та гарантування, діяльність енергосервісних компаній ЕСКО, використання компаніями теплозабезпечення схем Demand Side Managment, інші форми фінансування у форматі Кіотського протоколу, грантів тощо. В Україні для заохочення інвестування, Держенергоефективності створено низку стимулюючих інструментів - гранти, Фонд декарбонізації, Українська національна платформа декарбонізації – UANDP, ДТЕК ЕСКО.

В умовах вкрай обмежених надходжень до бюджету фінансування енергоефективних проектів в Україні здійснюється переважно за кошти іноземних інвесторів. Проаналізуємо окремі актуальні програми стимулювання суб'єктів підприємницької діяльності та населення до інвестування у розвиток альтернативної енергетики в Україні.

Широкі можливості для залучення інвестицій забезпечує фінансова програма Ukraine Facility обсягом у 9,3 млрд євро. В її рамках Українські приватні та державні компанії можуть отримати фінансування через міжнародні фінансові організації МФО (ЄБРР, ЄІБ, KfW, AFD, BGK, IFC та інші), та через українські банки. Фінансуванню підлягають проекти в таких секторах як енергетика, транспорт, ІТ, промисловість, зелена трансформація, агросектор та муніципальні проекти.

У липні 2022 р. урядом України підписано Угоду про надання кредиту та гранту для реалізації проекту «Рефінансування енергоефективних інвестицій малих та середніх підприємств України через фінансовий сектор» в межах ініціативи EU4Business. Для впровадження Проекту через KfW залучено кредитні (7 млн євро) та грантові (0,4 млн євро) кошти терміном на 30 років з десятирічним пільговим періодом. Залучені кошти спрямовуватимуться Фондом розвитку підприємництва через банки-партнери на фінансування МСП, що сприятиме як підтримці ліквідності фінансових установ, так і дозволить МСП здійснювати інвестиції в енергоефективні заходи [9].

Україна активно співпрацює з Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) над впровадженням енергоефективних рішень в Україні.

Зокрема, ми беремо участь у Проекті з просування енергоефективності та імплементації Директиви ЄС, а також у новій Програмі FELICITY II, спрямованій на підвищення екологічних стандартів енергетики.

Запущена програма “Інноватори енергоефективності України”, за допомогою якої надається державна підтримка вітчизняним підприємствам щодо удосконалення операційних процесів та пошуку потрібних коштів для енергоефективних інвестицій. У рамках програми передбачено[10]:

- ✓ проведення оцінки потреб підприємців;
- ✓ надання цільових експертних консультацій та управлінської допомоги від першокласних міжнародних і місцевих експертів для вдосконалення бізнес-планів і презентацій учасників.

У 2024 р. уряд запустив нову програму фінансування "Додай енергії твоєму бізнесу" на 7 млн євро. Мета програми - допомогти підприємствам зекономити енергію, знизити викиди CO₂ та стати більш конкурентоспроможними. Малі та середні підприємства можуть отримати кредит до 500 тис. євро під 16% річних, який можна компенсувати за рахунок інших державних програм. Наприклад, державної програми «Доступні кредити 5-7-9%». Для фінансування цього проекту обрано дві фін установи: Укргазбанк отримав 4 млн євро, Банк Львів – 3 млн євро [11].

В силу підвищення фінансової незалежності територіальних громад велика увага в Україні приділяється стимулюванню енергоефективних інвестицій на місцевому рівні. Для цього було підписано Меморандуми у сфері підвищення енергетичної стійкості громад України з представниками асоціацій, що представляють громади України. Планується:

- ✓ збільшити кількість термомодернізованих будівель та сонячних електростанцій, що дозволить скоротити споживання тепла на 15 млн. Гкал на рік, знизить залежність від природного газу на 2,28 млрд куб м (довідково у 2020 р. Україна спожила 31,0 млрд куб м) [17];
- ✓ збільшити самостійне виробництво електроенергії для власних потреб та генерації в загальну мережу через механізм активного споживача сонячної електроенергії загальною потужністю 1750 МВт [17];
- ✓ можливість для 1,5 млн домогосподарств безперервно отримувати послуги з опалення водопостачання та користуватись ліфтами навіть під час обмежень постачання електроенергії.¹
- ✓ здешевити послуги ЖКГ для майже 5 млн домогосподарств [17];
- ✓ сформувати мережу сонячних електростанцій, що підвищить стійкість загальнонаціональної електромережи;
- ✓ економія бюджетних коштів в майбутньому;
- ✓ гальмування інфляції, оскільки майже 40% собівартості продуктів складає вартість енергоресурсів [17].

¹ Ключові міністерства та асоціації українських громад підписали Меморандуми у сфері підвищення енергетичної стійкості громад

Україна активно працює над підвищенням енергоефективності та переходом на відновлювані джерела енергії. Особливу увагу приділяють будівлям житлового та громадського призначення, зокрема, освітнім та медичним закладам. Держава розробила комплекс заходів для стимулювання енергоефективних інвестицій та розвитку "зеленої" енергетики. Підприємці та громадяни можуть скористатися різноманітними фінансовими інструментами, такими як гранти та пільгові кредити, для впровадження енергозберігаючих технологій. Це дозволяє не тільки знизити витрати на опалення та електроенергію, але й зменшити залежність від імпортованих енергоносіїв та позитивно вплинути на довкілля.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики є розвиток відновлюваної енергетики. Для цього уряд запустив низку програм, зокрема, програму кредитування під 0% на придбання сонячних електростанцій. Така підтримка дозволяє фізичним особам та малим підприємствам інвестувати в "зелену" енергетику на вигідних умовах. Крім того, існують державні програми, спрямовані на підтримку енергоефективних проєктів у промисловості та житлово-комунальному господарстві. Завдяки цим заходам Україна поступово переходить на більш чисту та ефективну енергетику, що сприяє зменшенню викидів парникових газів та зміцненню енергетичної безпеки країни. Пільгові кредити для фізичних осіб можна отримати в Приват банку, в Ощадбанку, Укргазбанку, Сенса Банку, банку «Глобус» та інших. Сума кредиту до 480 тис грн на термін 10 років [16].

Для малого та середнього бізнесу передбачені пільгові кредити від держави на придбання та встановлення будь-якого обладнання для генерації або накопичення електроенергії під 5-9%, але не вище за облікову ставку — 13,5%. Наразі кредити на СЕС для фізичних та юридичних осіб видають установи, які передбачили власні програми: Ощадбанк, ПриватБанк, Укргазбанк, Укрексімбанк, Банк Львів.

ОСББ та ЖБК можуть отримати кредит до 5 млн грн під 7% річних на встановлення сонячних панелей та іншого обладнання для енергозбереження. Цей кредит можна поєднати з програмою "ГрінДІМ", яка передбачає державну компенсацію частини витрат. Підприємці також можуть скористатися програмою "Доступні кредити 5-7-9%" для фінансування встановлення газових турбін, газових поршнів або біогазових установок. Максимальна сума кредиту становить до 150 мільйонів гривень, а термін кредитування — до 10 років [18].

Для підприємців, що планують розвивати власну генерацію електроенергії на суму понад 150 млн грн, доступні пропозиції від 19 найбільших банків України, які надають пільгове кредитування на реалізацію проєктів з відновлення енергетичної інфраструктури [18]. Сума кредиту може становити до 25 мільйонів євро. Термін – до 5 – 7 років, базова відсоткова ставка для кредитів у національній валюті: на перший рік — 13,5% річних або UIRD3M + 0,5 % починаючи з другого року — плаваюча, але не більше UIRD12M + 3% [12].

Держава посилила допомогу щодо встановлення сонячних станцій, для чого було спрощено регуляцію будівництва, підключення до газових, теплових

та електромереж. [13]. З 1 липня 2023 р. в Україні не потрібно отримувати дозвіл на встановлення сонячних батарей потужністю до 30 кВт, а пільгові «нульові» кредити для домогосподарств можуть дати при купівлі обладнання потужністю 1-10 кВт. Цього достатньо для забезпечення власних потреб домогосподарства у енергії [19].

Велике значення для залучення інвесторів з боку міжнародних фінансових організацій (IFIs) та організацій фінансування розвитку (DFIs) є наявність бази енергоефективних проєктів (project pipeline). Для її формування Міністерство економіки України за підтримки Київської школи економіки збирає інвестиційні проєкти в енергетичному секторі. Проєкти можуть охоплювати всі підсектори енергетики, мають бути націлені на підвищення стійкості та енергетичної незалежності бізнесу, проєкти маневрової і розподіленої генерації. Надалі проєкти буде представлено на спеціальному інвестиційному порталі, який наразі перебуває у розробці, а також включено до секторального інвестиційного гайду в рамках Ukraine Investment Framework [14], що спрямовано на стимулювання сталого розвитку України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На поточному етапі держава зосередила зусилля на максимальному стимулюванні та підтримці суб'єктів підприємницької діяльності щодо здійснення енергоефективних інвестицій. Гострота завдання стимулювання інвестицій в декарбонізацію та енергоефективність в Україні обумовлена катастрофічною руйнацією енергетичної інфраструктури та потребою в переході до сталого економічного розвитку. Наразі це не лише бізнес-проєкти та вкладення у розвиток і конкурентоздатність підприємств. Це питання виживання економічної системи. В масштабах країни ці проєкти допоможуть зменшувати щорічні прямі втрати, які сягають понад 1 млрд дол США в країні через низький рівень енергоефективності, генерувати доходи всередині країни та підтримати її сталий розвиток, створювати нові робочі місця, впроваджувати інновації, підвищувати енергетичну безпеку громад та економіки. Тому уряд докладає максимальних зусиль для стимулювання громадян та підприємців до переходу до альтернативних джерел енергії та енергосамозабезпечення шляхом фінансування через гранти та надання пільгових кредитів.

Список використаних джерел

1. Скриль В.В. Фінансування енергоефективних проєктів: досвід європейських країн та його імплементація в Україну. *Глобальні та національні проблеми економіки: електр. наук. фах. вид.* Миколаїв: Миколаївський нац. ун-т, 2016. №9. С. 59-64. URL: http://global-national.in.ua/archive/9-2016/9_2016.pdf
2. Приб К. А. Інвестування в розвиток відновлюваних джерел енергії. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки.* 2021. Т. 6, Вип. 1. С. 111-116. URL: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2021.6.1.111-116>
3. Бізонич Д. В. Енергоефективність та енергозбереження у регіональному та галузевому вимірі сучасної України. *Інвестиції: практика та досвід.* № 5/2021. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2021/14.pdf

4. Єрмілов С.Ф., Геєць В.М., Ященко Ю.П., Григоровський В.В., Лір В.Е. та ін. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: Національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2008 році. К. НАЕР. 2009. 93 с.
5. Енергоефективність та енергозбереження: екоомічний, технікотехнологічний та екологічний аспекти: колективна монографія. Кол. авторів; за заг. ред. П.М. Макаренка, О.В. Калініченка, В.І. Аранчій. Полтава: ПП "Астрая". 2019. 603 с
6. Ukraine Energy Damage Assessment | United Nations Development Programme URL:<https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-energy-damage-assessment>).
7. Інвестиційний потенціал сфери енергоефективності України становить понад 27 млрд доларів США. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/news/05-12-2023/>
8. Потенціал для інвестицій в енергоефективність величезний. URL:<https://dtek.com/media-center/news/potentsial-dlya-investitsiy-v-energoeffektivnost-ogromen/>
9. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (за період 01.07 – 31.07.2022 р.) URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/byudzhetna-politika-3.pdf>
10. Інноватори енергоефективності України. URL: <https://aea.org.ua/2024/01/innovatory-enerhoefektyvnosti-ukrainy/#more-10704>
11. Де взяти кошти на енергоефективні інвестиції МСП URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/04/24/699346/>
12. Кредит на сонячну електростанцію від держави. URL: <https://ecofrost.ua/kredit-na-solnechnuyu-elektrostantsiyu-ot-gosudarstva?srsId=AfmBOoqfW8UcSY4tYWpiEpPLJS9yNUOLWJQWNaiG2uyi7eMz3mVN2oQJ>
13. Уряд запустив кредити на сонячні станції під 0% URL:<https://hmarochos.kiev.ua/2024/07/22/uryad-zapustyv-kredyty-na-sonyachni-stantsiyi-pid-0/>
14. Мінекономіки та КСЕ проводять збір інвестиційних проєктів в енергетичному секторі URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ta-kse-provodiat-zbir-investytsiinykh-proektiv-v-enerhetychnomu-sektori>.
15. Міненерго оцінює інвестиції у побудову нових енергопотужностей у \$383 млрд. URL:<https://ua-energy.org/uk/posts/minenerho-otsiniuiue-investytsii-u-pobudovu-novykh-enerhopotuzhnostei-u-383-mlrd>
16. Віблій П., Блавт Г. Інвестиційний потенціал України в умовах війни. *Галицький економічний вісник* № 3 (82) 2023. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu
17. Ключові міністерства та асоціації українських громад підписали Меморандуми у сфері підвищення енергетичної стійкості громад URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=f2f5a7fa-9f1e-4c10-9fa5-e57860ac59ca&title=KliuchoviMinisterstvaTaAsotsiatsiiUkrainskikhGromadPidpisaliMemorandumiUSferiPidvischenniaEnergetichnoiStiikostiGromad>
18. В Україні запрацювали програми пільгового кредитування для громадян, а також для ОСББ та ЖБК для посилення енергетики. 22 липня 2024 URL: <https://zt.gov.ua/23856-v-ukraini-zapratsiuvaly-prohramy-pilhovoho-kredytuvannia-dlia-hromadian-a-takozh-dlia-osbb-ta-zhbk-dlia-posylennia-enerhetyky.html>
19. Залата О. Як обрати сонячну станцію: як отримати кредит, які треба документи, скільки коштує. 11 червня 2024 URL: <https://focus.ua/uk/digital/651341-kredit-na-sonyachnu-elektrostantsiyu-vid-derzhavi-umovi-i-dokumenty>

References

1. Skryl V.V. (2016) Finansuvannia enerhoefektyvnykh proektiv: dosvid yevropeyskykh krain ta yoho implementatsiia v Ukrainu [FINANCING ENERGY EFFICIENCY PROJECTS: THE EUROPEAN EXPERIENCE AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE] *Global and national problems of the economy: electr. of science profession. view.* Mykolaiv: Mykolaiv National University. University, 2016. No. 9. P. 59-64. URL: http://global-national.in.ua/archive/9-2016/9_2016.pdf
2. Prib K. A. (2021) Investuvannia v rozvytok vidnovliuvanykh dzherel enerhii. [Investing in the development of renewable energy sources]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky. - Scientific notes of NaUKMA. Economic sciences.* T. 6, Vol. 1. C. 111-116. URL:<https://doi.org/10.18523/2519-4739.2021.6.1.111-116>
3. Bizonych D. V. (2021) Enerhoefektyvnist ta enerhozberezhennia u rehionalnomu ta haluzevomu vymiri suchasnoi Ukrainy. [Energy efficiency and energy saving in the regional and sectoral dimension of modern Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid. - Investments: practice and experience.* № 5. URL:http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2021/14.pdf
4. Yermilov S.F., Heiets V.M., Yashchenko Y.P., Hryhorovskyi V.V., Lir V.E. ta in. (2009) Enerhoefektyvnist yak resurs innovatsiinoho rozvytku: Natsionalna dopovid pro stan ta perspektyvy realizatsii derzhavnoi polityky enerhoefektyvnosti u 2008 rotsi. [Energy efficiency as a resource of innovative development: National report on the state and prospects of the implementation of the state energy efficiency policy]. K. NAER.. 93 c.
5. Makarenka, P.M. Kalinichenka, O.V. (2019) Enerhoefektyvnist ta enerhozberezhennia: ekoomichni, tekhnikotekhnolohichni ta ekolohichni aspekty: kolektyvna monohrafiia. [Energy efficiency and energy saving: economic, technological and ecological aspects: a collective monograph] Aranchii. Poltava: PP "Astraia". 603 c.
6. Ukraine Energy Damage Assessment. United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-energy-damage-assessment>).
7. Investytsiinyi potentsial sfery enerhoefektyvnosti Ukrainy stanovyt ponad 27 mlrd dolariv SShA. [The investment potential of Ukraine's energy efficiency sector is more than 27 billion US dollars]. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/news/05-12-2023/>
8. Potentsial dlia investytsii v enerhoefektyvnist velychezny. [The potential for investment in energy efficiency is huge]. URL:<https://dtek.com/media-center/news/potentsial-dlya-investitsiy-v-energoeffektivnost-ogromen/>
9. Ohliad instrumentiv pidtrymky finansovoi stikosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini (za period 01.07 – 31.07.2022 r.) [An overview of financial stability support tools in the conditions of martial law in Ukraine] URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/byudzhethna-politika-3.pdf>
10. Innovatory enerhoefektyvnosti Ukrainy. (2024) [Energy efficiency innovators of Ukraine] URL: <https://aea.org.ua/2024/01/innovatory-enerhoefektyvnosti-ukrainy/#more-10704>.
11. De vziaty koshty na enerhoefektyvni investytsii MSP. [Where to get funds for energy-efficient investments of SMEs] URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/04/24/699346/>
12. Kredyt na soniachnu elektrostantsiiu vid derzhavy. [Credit for a solar power plant from the state] URL: <https://ecofrost.ua/kredit-na-solnechnuyu-elektrostancziyu-ot-gosudarstva?srsIid=AfmBOoqfW8UcSY4tYWpiEpPLJS9yNUOLWJQWNaiG2uyi7eMz3mVN2oQJ>
13. Uriad zapustyv kredyty na soniachni stantsii pid 0%. [The government launched loans for solar plants at 0%] URL:<https://hmarochos.kiev.ua/2024/07/22/uryad-zapustyv-kredyty-na-sonyachni-stancziyi-pid-0/>
14. Minekonomiky ta KSE provodiat zbir investytsiinykh proektiv v enerhetychnomu sektori. [The Ministry of Economy and KSE are collecting investment projects in the energy sector] URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ta-kse-provodiat-zbir-investytsiinykh-proektiv-v-enerhetychnomu-sektori>.

15. The Ministry of Energy estimates investments in the construction of new power plants at \$383 billion. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/minenerho-otsiniuie-investysii-u-pobudovu-novykh-enerhopotuzhnostei-u-383-mlrd>
16. Viblyi P., Blavt H. (2023) Investysiiyni potentsial Ukrainy v umovakh viiny. [Investment potential of Ukraine in war conditions]. Galician Economic Herald. - *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. № 3 (82).. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu.
17. Kliuchovi ministerstva ta asotsiatsii ukrainskykh hromad pidpysaly Memorandumy u sferi pidvyshchennia enerhetychnoi stižkosti hromad. [Key ministries and associations of Ukrainian communities signed Memoranda in the field of improving the energy sustainability of communities] URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=f2f5a7fa-9f1e-4c10-9fa5-e57860ac59ca&title=KliuchoviMinisterstvaTaAsotsiatsiiUkrainskikhGromadPidpisaliMemorandumiUSferiPidvischenniaEnergetichnoiStiikostiGromad>
18. V Ukraini zapratsiuvaly prohramy pilhovoho kredytuvannia dlia hromadian, a takozh dlia OSBB ta ZhBK dlia posylennia enerhetyky. [Key ministries and associations of Ukrainian communities signed Memoranda in the field of improving the energy sustainability of communities] 22 lypnia 2024. URL: <https://zt.gov.ua/23856-v-ukraini-zapratsiuvaly-prohramy-pilhovoho-kredytuvannia-dlia-hromadian-a-takozh-dlia-osbb-ta-zhbk-dlia-posylennia-enerhetyky.html>
19. Zalata O. (2024) Yak obraty soniachnu stantsiiu: yak otrymaty kredyt, yaki treba dokumenty, skilky koshtuieiu [How to choose a solar station: how to get a loan, what documents are needed, how much it costs] 11 chervnia. URL: <https://focus.ua/uk/digital/651341-kredit-na-sonyachnu-elektrostanciyu-vid-derzhavi-umovi-i-dokumenti>

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-39-49
UDC 658.011.1

Abena ENGMANN

Doctor of Business Leadership, Dean,
Students and Community Affairs Department
Academic City University College,
Accra, Ghana
ORCID ID: 0000-0002-0516-1538

Justice Kwesi BAAH

Msc. Monitoring and Evaluation, Research Scientist,
Medical and Scientific Research Centre
University of Ghana Medical Centre,
Accra, Ghana
ORCID ID: 0000-0003-2177-6409

DEVELOPING A MONITORING AND EVALUATION (M&E) PLAN FOR ORGANIZATION'S STRATEGIC OBJECTIVES USING THE DESIGN THINKING APPROACH

Анотація. Мета цього дослідження полягала в тому, щоб розробити теоретичну базу моніторингу та оцінки, адаптовану для менеджерів малого та середнього бізнесу, а також керівників проектів. Дизайн-мислення — це орієнтований на людину підхід, який передбачає залучення зацікавлених сторін на різних рівнях його застосування у розвитку інновацій. Спочатку як інженерний метод, дизайн-мислення застосовувалося в різних сферах, включаючи підприємництво. У цій роботі представлена розширена версія моделі подвійного діаманта, яка використовується в дизайн-мисленні. Модель подвійного діаманта була розроблена у 2005 році як графічний підхід для досягнення процесу проектування. Глибокий аналіз моделі, проведений автором, свідчить про те, що її можна застосовувати для формулювання стратегічних цілей бізнесу, чого раніше не розглядалося в літературі. Таким чином, ця праця має на меті зробити внесок у науковий доробок, розширюючи модель подвійного діаманта для формулювання стратегічних цілей. Для розробки цієї основи була використана нормативна концептуальна методологія. Розробка плану моніторингу та оцінки для бізнесів або проектів на основі традиційної методології огляду літератури ілюструє, як дизайн-мислення може запропонувати нову перспективу цих процесів, допомагаючи вирішувати ключові виклики. У статті продемонстровано, як кожен із п'яти етапів процесу дизайн-мислення може бути використаний під час розробки плану моніторингу та оцінки. Хоча цей процес розробки може бути виснажливим і складним, застосування підходу дизайнерського мислення може спростити та оптимізувати його, забезпечуючи активну участь усіх зацікавлених сторін через представлену розширену структуру. Рекомендації для майбутніх досліджень включають застосування запропонованої розширеної моделі в емпіричних дослідженнях, що стосуються великих організацій. Для практичного використання менеджерам малого та середнього бізнесу рекомендується застосовувати цю модель при розробці стратегій або інтегрувати її в управління проектами для покращення розвитку плану моніторингу та оцінки проекту.

Ключові слова: Дизайн-мислення, моніторинг та оцінка, стратегічний план, людиноцентричний підхід, план моніторингу та оцінки

JEL Classification: L1, L21, L26

Absztrakt. E tanulmány célja az volt, hogy a kkv-menedzserek és projektmenedzserek számára adaptált elméleti keretet dolgozzon ki a nyomon követésre és értékelésre. A design-gondolkodás egy emberközpontú megközelítés, amely az innováció fejlesztésében való alkalmazásának különböző szintjein bevonja az érdekelt feleket. Eredetileg mérnöki módszer, a design gondolkodást számos területen, többek között a vállalkozói szférában is alkalmazzák. Ez a tanulmány a design gondolkodásban használt kettős gyémántmodell kibővített változatát mutatja be. A kettős gyémántmodellt 2005-ben fejlesztették ki a tervezési folyamat grafikus megközelítéseként. A szerző a modell mélyreható elemzése azt mutatja, hogy a modell használható a stratégiai üzleti célok megfogalmazására, amire korábban nem volt példa a szakirodalomban. Így e dolgozat célja, hogy hozzájáruljon a tudományos ismeretanyaghoz a kettős gyémántmodell stratégiai célok megfogalmazására való kiterjesztésével. A keretrendszer kidolgozásához normatív fogalmi módszertant alkalmaztunk. Egy vállalkozás vagy projekt monitoring- és értékelési tervének kidolgozása a hagyományos szakirodalmi áttekintés módszertanán alapulva szemlélteti, hogy a tervezői gondolkodás hogyan kínálhat új perspektívát ezeknek a folyamatoknak, segítve a legfontosabb kihívások kezelését. A cikk bemutatja, hogy a tervezői gondolkodás folyamatának mind az öt szakasza hogyan használható a monitoring- és értékelési terv kidolgozásához. Bár ez a fejlesztési folyamat fásasztó és összetett lehet, a tervezési gondolkodás megközelítésének alkalmazása egyszerűsítheti és ésszerűsítheti azt, a bemutatott kibővített keretrendszer révén biztosítva valamennyi érdekelt fél aktív részvételét. A jövőbeli kutatásokra vonatkozó ajánlások között szerepel a javasolt kiterjesztett modell alkalmazása nagy szervezeteket érintő empirikus vizsgálatokban. Gyakorlati felhasználás szempontjából ajánlott, hogy a kkv-k vezetői alkalmazzák a modellt a stratégiafejlesztés során, vagy integrálják a projektmenedzsmentbe a projektfelügyeleti és értékelési terv kidolgozásának javítása érdekében.

Kulcsszavak: Design-gondolkodás, monitoring és értékelés, stratégiai terv, emberközpontú megközelítés, monitoring és értékelési terv

Abstract. The objective of this study was to develop a theoretical framework tailored for managers of small and medium-sized businesses, as well as project managers. Design thinking is human centered approach that involves stakeholders at different levels of its application in the development of innovations. Originally as an engineering method, it has been applied in diverse fields, including entrepreneurship. This paper presents an extended version of the double diamond framework used in design thinking. The double diamond framework was developed in 2005 as a graphical approach for achieving project design process. The author's in-depth analysis of the model indicates that it can be applied to formulating business strategic objectives, a use case not previously discussed in the literature. Therefore, this paper aims contribute to the scientific body of knowledge by extending the double diamond model for strategic objective formulation. A normative conceptual methodology was used to develop this framework. The development of a monitoring and evaluation plan for businesses or projects, based on a traditional literature review methodology, illustrates how design thinking can offer a new perspective on these processes, helping to address key challenges. This paper demonstrates how each of the five stages in the design thinking process can be employed during the development of a monitoring and evaluation plan. Although this development process can be tedious and complicated, applying the design thinking approach can simplify and streamline it, ensuring active involvement from all stakeholders through the introduced extended framework. Recommendations for future research include applying the proposed extended framework in empirical studies involving large organizations. For practical implications, managers of small and medium businesses are encouraged to apply this model when developing strategies or incorporate it into project management to enhance the development of a project's monitoring and evaluation plan.

Keywords: Design Thinking, Monitoring and Evaluation, Strategic Plan, human-centered approach, Monitoring and Evaluation Plan

Introduction and Problem Description. Successful organizations are guided by strategic plans that provide them with an overall goal they aim to achieve. Strategic plans are looking into the future and carefully and thoughtfully aligning the strength of an organization to the opportunities that are available to the organization in its chosen business environment [1]. Achieving the organization's overarching goal is made possible with a monitoring and evaluation plan that breaks down the mission and vision of the strategic plan into strategic objectives, specific activities, achievable targets, and indicators. The development of a monitoring and evaluation plan for a strategic plan is equally as tedious as the development of the strategic plan itself.

Monitoring and evaluation processes have been criticized as being too narrow and do not capture system-wide attributes and effects [2]. This is even more pronounced when the monitoring and evaluation process covers an entire organization or system rather than a specific well-defined service or project. Therefore, monitoring and evaluation processes covering complex systems, organizations, and interventions require a paradigm shift [3] where all attributes of the system can be captured, monitored, and evaluated. Owing to the increasing use of monitoring and evaluation processes in organizations, the WHO advocates for the use of system-wide approaches such as system thinking (design thinking) to guide the design of monitoring and evaluation processes [4]. The development of the monitoring and evaluation plan and its implementation needs to be considered from the system's thinking perspective while embracing the human element which recognizes that effectiveness is rooted in the journeys of people. The system's thinking and human element are embodied in the design thinking process.

The design thinking methodology prioritizes deep empathy for the end users' desires, needs, and challenges to get a better understanding of the problem such that the solution developed can be more comprehensive and effective [5,6]. Design thinking is a human-centered process that emphasizes observation, collaboration, fast learning, visualization of ideas, rapid concept prototyping, and concurrent business analysis [7, 8]. The elements as outlined in the design thinking process are similar to the process that monitoring and evaluation follow. Thus, both design thinking and monitoring and evaluation processes do not follow the linear and analytic approach but rather integrative and iterative approaches to enhance and improve organizational outcomes.

Design thinking is seen to be evolving rapidly [7] and so is monitoring and evaluation contributing significantly to processes in organizations and the global economic landscape. The two fields can be seen as anchored in practice and characterized by methods and tools. Therefore, illustrating how design thinking can provide monitoring and evaluation processes with a new perspective for addressing challenges is key. This paper presents the use of the design thinking process in developing a monitoring and evaluation plan for an organization's strategic plan.

Literature review. Design thinking is increasingly being used as an approach to overcome uncertainty because it helps with strategic focus. The design thinking process also ensures the efficient use of resources, including time and money, in the development of strategy, focusing on results [9, 10]. These results would however need to be measured against desired outcomes that were set during the strategy development.

Not only is there an increase in the use of design thinking for strategy development but there is also a significant growth in publications on design thinking and a change in meaning of design thinking. One of these new meanings is how designers think (design cognition) and work (design processes) as well as the use of design or design-oriented approaches in business and management. A few see it as a “way of working” [11]. Change theory has been argued to help identify where design thinking has to be supplemented by other practices to become effective in “strategic design” [11]. One such practice is project management which recently and in some other projects was identified to lack delivery quality/output. Design thinking was thus identified as a valuable addition to the project management process. Although the ideation stage of design thinking was identified as the most important to integrate into project management’s planning phase, the author, emphasized that combining both methods and processes will achieve targeted results at the expected quality with the allocated resources [12]. It is however important to find a way to measure the expected quality. Emphasis is placed on the fact that project areas need to be assessed comprehensively to ensure that the benefits of integrating design thinking are actually realized [12]. The integrating design thinking into project management is achievable with the benefit of having a clearer project objective [12]. There is however limited research about the implementation or the impact on the use of design thinking in project management.

Jaskyte & Liedtka [13] in their research demonstrate that Design Thinking practices have a variety of positive outcomes, not only for the users for whom the solution is being designed for but for the individuals and the organization as a whole. They state that one of the positives outcomes of using design thinking practices is improved implementation and adaptation as well as enhanced resource utilization. Their research suggests that the benefits of using design thinking are vast and go far beyond improvements in the quality of the solutions that are produced out of using the methods and practices.

Verma et al., [10] used R&D-intensive firms to study the adaptation of the design thinking because the concept is associated with innovation and creativity. They, however, recommended that similar studies could be done considering different functions of firms.

The literature review indicates a significant increase in the use of design thinking methods and practices in strategy development, helping overcome uncertainty and ensuring the efficient use of allocated resources. Integrating design thinking into project management, particularly, can improve project outcomes and quality. However, outcomes and the quality of these outcomes need to be effectively measured. Verma et al., [10] made a research call to consider researching different functions of

the firm to test the effectiveness of the use of design thinking. Other scholars have also proposed to supplement design thinking with other practices.

Researchers and practitioners recognize design thinking as an enabler of innovation and change not only for products but also for new user experiences, strategic decision-making, and organizational change [14]. Design thinking is a creative problem-solving process not only for innovation [14,15] but also a sense-making approach to create new strategies [14,16].

The adoption of design thinking has increased being used in diverse landscapes thereby broadening its use such as innovation in the making of strategic choices or changing organizational culture [14]. Currently, there is the integration of design thinking into strategic management where strategic planning now requires the incorporation of customer data into daily strategic planning. This is what is termed as “design-led strategy” [16].

In complex projects, Design thinking has been employed as a tool that effectively developed the project strategies, frameworks, and tools for implementation. For instance, the design thinking method was used to develop and validate a peer evaluation scale for team-based learning. The design thinking method helped in reflecting learners' opinions in developing a peer evaluation instrument [17].

In Australia, the design-thinking framework was used in developing a functional and easy-to-understand city dashboard, the Smart Social Spaces [18]. Steinmetz-Weiss et al., [18] used this project as a case study to show how design thinking can be employed in large public projects with a successful outcome. It showed a unique collaboration between different stakeholders. Another public project that used the design thinking process is a rail project that introduced the UK high-speed rail to the UK involving the construction of a large viaduct across a massive lake within an environmental area that had many recreational activities. The initial project design was developed without input from external stakeholders like the local community and thus faced resistance because it was affecting many recreational activities. A redesign was only attempted after the necessary stakeholders were involved using the design thinking framework [19].

Knight et al., [16] advocate for design thinking to be incorporated into organizational practice and other researchers agree because they say that design thinking has much more to offer to projects and project practitioners from planning and delivering of projects, especially complex ones. Liedtka & Locatelli [19] posit that Design Thinking provides concrete, teachable, and scalable tools, and processes perfect for planning and delivering complex projects such as ethnographic research Job-to-be-done analysis, journey mapping among others, and advocate for researchers to find out how design thinking can impact the management of projects. “How might Design Thinking change the nature of projects we plan and deliver?” What remains is how do we monitor that we are delivering what the stakeholders have requested. This paper seeks to answer by suggesting how the design thinking framework can be used in developing a monitoring and evaluation plan for projects.

“Design thinking is a human-centered approach to innovation that draws from the designer's toolkit to integrate the needs of people, the possibilities of technology, and the requirements for business success.” Tim Brown, CEO of IDEO [20].

Tim Brown also underscores the fact that Design Thinking techniques and strategies of design fit at every level of an organization and it is not only for designers but also for creative employees and leaders who seek to inculcate design thinking into every level of an organization. Design thinking combines human desirability, technological feasibility, and economic viability. It provides a means of digging a bit deeper to discover ways of improving user experiences. Design Thinking is a tool that can be used to tackle a variety of problems and can be used by everyone through the adoption of a design thinking mindset into work procedures [20].

The most important phase of design thinking is empathy building. Through understanding people affected by an issue, more impactful solutions can be implemented where the user remains the focus of the final implementation [20].

The design thinking process has five stages [20]:

1. Empathize: The first stage of empathizing is a very important stage in the process as it sets the tone because it helps us to understand the stakeholders' needs in relation to a particular problem.
2. Define: The define stage is where all the information that has been collected and observed is synthesized to frame the problem clearly.
3. Ideation: During the ideation stage, the search for possible solutions begins, and design thinking at this stage encourages as many ideas as possible.
4. Prototyping: Prototyping is where the solutions that have been proposed during the ideation stage are produced at the lowest cost possible with all its features. Some methods used for prototyping include sketching and storyboarding.
5. Testing: During the testing stage, the prototype is tested with customers to see if the solution is satisfactory and meets their needs or solves the problem. Design thinking helps with a deep understanding of the problem and those affected by the problem.

Research goal. This paper proposes an extended framework of the double diamond to address a gap found in the literature. The core goal is to present a modification of the double diamond technique for developing a monitoring and evaluation (M&E) plan for an organization's strategic objectives. This advancement of the existing diamond framework accommodates contemporary business developments, such as project management. Ultimately, the paper aims to extend beyond business applications by introducing a new research framework for future empirical studies. In essence, it proposes a framework to enhance strategic objective planning.

Methodology and Data. This paper applies a conceptual and normative approach as it proposes a new framework for designing business strategic objectives. It utilizes existing literature data, secondary or documentary. Following the literature review, the paper employs the double diamond conceptual framework, a key framework used in design thinking. Based on identified gaps in the literature and modern business dynamics, the paper modifies the double diamond and contributes a new model to the existing literature for practical applications in business.

Results and Discussions. Monitoring and Evaluation (M & E) is a systematic process of collecting data, analyzing data, and synthesizing data on a project or program to provide information to decision-makers in the project, program, or organization [21,22]. The data from Monitoring and evaluation can also inform policy at the national level. For the M&E process to effectively and efficiently gather data to inform decisions, it is guided by an M&E Plan. An M&E plan is a document that outlines how projects, programs, or strategic plans will be monitored and evaluated [21-23]. An M&E plan clearly states objectives, activities, inputs, outputs, outcomes, impact, indicators targets, how data will be collected and analyzed, and how project data will be disseminated [23-24]. The plan tracks progress in all these areas to assess results and effectiveness. The development of an M&E plan is tedious; however, it can follow the design thinking process of empathizing, defining, ideation, prototyping, and testing to make it less cumbersome.

1. **Empathize:** In the Monitoring and Evaluation plan process, empathize will exist in engaging stakeholders and gathering of information regarding the strategic plan to help appreciate the intent of the strategic plan. Design thinking involves taking into consideration various stakeholders both within and outside your organization. You need to ask questions such as “Who are the people affected by it?”, “Who are the people causing it?”. In developing an M&E plan stakeholder engagement and initial data gathering is done in various ways. This can be through in-depth interviews with stakeholders, workshops with stakeholders, and document reviews.

2. **Define:** At this stage, in the M&E plan development process, data gathered from stakeholders is analyzed and synthesized to understand the issues within the organization’s strategic plan. It is at this stage that data analysis and synthesizing approaches such as SWOT and PESTLE are utilized.

3. **Ideation:** This stage involves developing and deciding on the strategic objectives for the M&E plan. It includes determining the activities required to achieve these objectives, identifying necessary inputs, and anticipating the results of these activities (outputs), intermediate results (outcomes), and long-term results (impact). Additionally, it entails defining the indicators to be measured and outlining the plan and approach for monitoring outputs and evaluating outcomes and impact. This stage is iterative and requires engaging various stakeholders both within and outside the organization.

4. **Prototyping:** The results of the earlier stages (empathy, define, and ideation) are put into the different M&E frameworks to simplify the thought processes to make meaning and for easy understanding. All the information is put into the Monitoring and Evaluation Plan as a draft document for validation at the testing stage.

5. **Testing:** The testing stage in design thinking can be equated to the M&E plan validation stage, where stakeholders are engaged at different levels to validate the information contained in the draft M&E plan or otherwise. At this stage, stakeholders can suggest changes, inclusion, or revision of objectives, activities, inputs, outputs, outcomes, impacts, indicators, targets, and/or any other part of the M&E plan. These suggestions are incorporated into the document and can be tested/validated again for accuracy before it is accepted and implemented. However, during the implementation

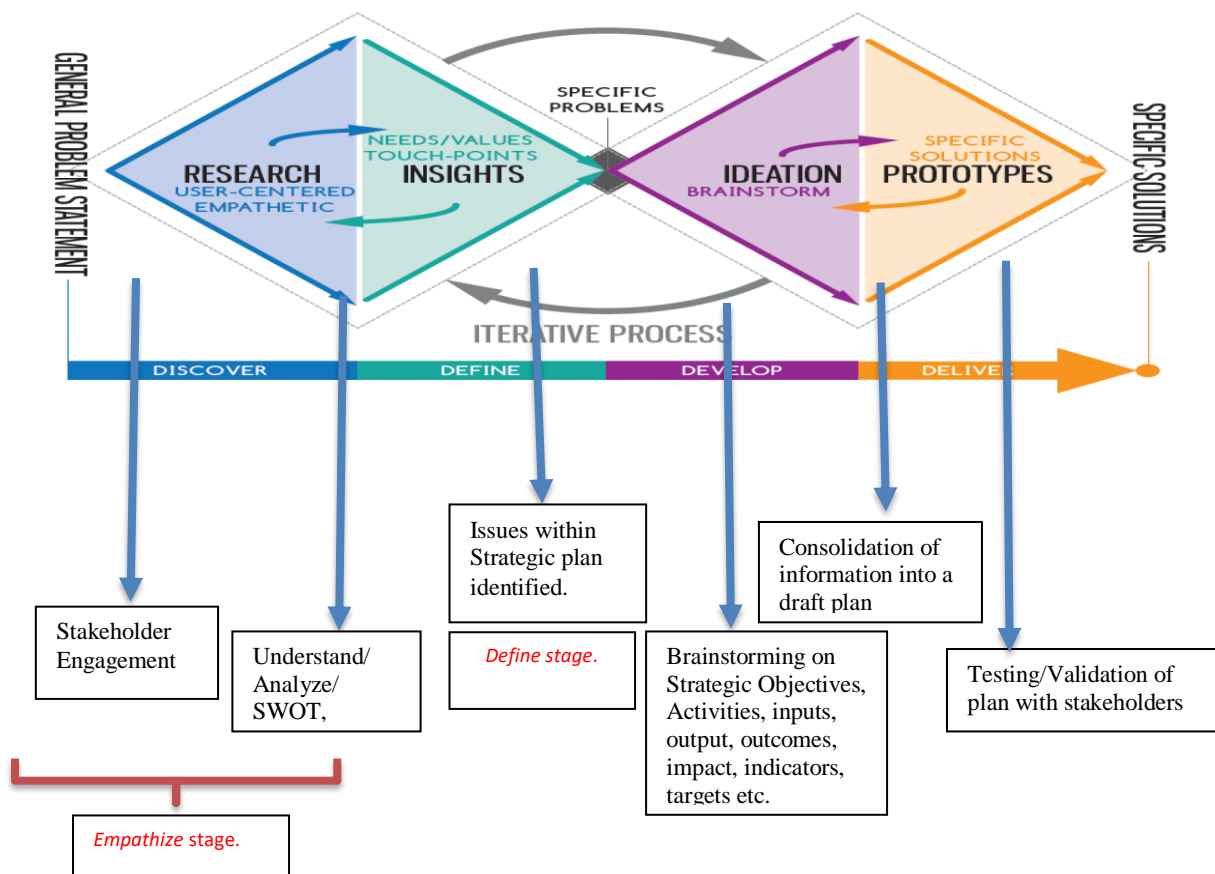
of the plan, Monitoring and evaluation principles allow changes to be done based on data and evidence to ensure that the intent of strategic plan is achieved. The validation process can take different approach; however, stakeholder validation workshop is the commonly used.

The authors' modification of the double diamond technique to achieve this paper's objective of developing a monitoring and evaluation (M&E) plan for organization's strategic plan objectives is presented in Fig.1.

Here we proceed to provide a more detailed explanation of figure 1 above:

Discover: In design thinking, the stage of discovering is where the problem of interest is identified and understood from the perspective of the stakeholder (who could be the user of the potential solution). At this stage the problem is discovered from the stakeholders' perspective and what could be a potential solution to problem also emanate from the stakeholder. Similarly, in the M&E plan development process, the discover stage involves talking to stakeholders of the organization through different means to get an understanding of the organization's strategic intent from the stakeholders' perspective.

Double Diamond DESIGN PROCESS

Figure 1: The double diamond and the logic model framework We modified this figure linking design thinking stages to the M&E plan development process.

Source: own editing based on [25]

Define: the defining stage in the design thinking is the point where all information gathered about the problem from stakeholders is synthesized to clearly define the problem that reflect the understanding and perspective of the stakeholder. Similarly, the define stage in the M&E plan development process is where the information gathered from stakeholders about the organization's strategic intent is analyzed and synthesized. The organization is understood and analyzed to discover its strength, weaknesses, opportunities, and threats from the stakeholders' perspective. In addition, other aspect of the organization (such as PESTLE) could be discovered at this stage from the stakeholder perspective. The organizations strategic objectives and goals for the M&E plan may potentially be defined here.

Develop: At this stage in design thinking, different potential solutions are refined and scaled down to a solution(s) that would be most suitable to stakeholders. Prototyping of the suitable solution can begin here with a sketch of solution in a 2D or 3D pictorial form for prototyping in the next stage. In the M&E plan development process, this is the stage where the strategic objectives and goals of the organization for M&E plan is fully developed to pave way for the identification and listing of activities, inputs, outputs, outcomes, impacts and indicators for the full development of M&E plan document.

Deliver: The deliver stage in design thinking involves creating of a prototype of the suitable solution. The prototype after it has been created will be tested with stakeholders for feedback and to assess if the solution is able to meet their needs. The stakeholder feedback is incorporated, and a proof of concept can be developed for the solution. In the M&E plan development process, the deliver stage will be point where draft of the M&E plan document is created. The content of the draft M&E plan will be tested and validated with stakeholders. Stakeholder feedback is incorporated into the document to reflect the organizational stakeholders' intent.

The four D process (discover, define, develop, and deliver) is iterative and interconnected. At any stage of the process, there may be a need to go back to the previous stage(s).

Conclusion and prospects for further Research. The objective of this study was to develop a framework for monitoring and evaluation for small and medium business and project managers. Developing a Monitoring and Evaluation (M&E) plan for a strategic plan can be a challenging task even for the most experienced organizations, leadership of institutions or project managers. It will require the expertise of a monitoring and evaluation specialist. However, with an understanding of the design thinking process, the process of developing a Monitoring and Evaluation plan can be seamless and less stressful. Undertaking empathy by engaging stakeholders and going through the other iterative process of design thinking, the components required for an M&E plan will come out and be agreed upon by stakeholders. This sets the tone for the organization to focus and achieve set objectives in the strategic plan.

This paper introduces a new framework that provides a new extended model for future researchers to apply in future research empirical research. In doing such future

research, the researchers are encouraged to apply this model in small and medium businesses to see how it can assist them in developing strategies and improving performance or incorporate it into project management to see how it assists in developing the monitoring and evaluation plan of the project.

References

1. Gutterman, A. (2023). Introduction to Strategic Planning. SSRN Electronic Journal, 1-54.
2. Paina, L. & Peters, D. H. (2012) Understanding pathways for scaling up health services through the lens of complex adaptive systems. *Health Policy and Planning*, 27, 365–373
3. Adam, T. & De Savigny, D. (2012) Systems thinking for strengthening health systems in LMICs: need for a paradigm shift. *Health Policy and Planning*, 27, iv1–iv3
4. Mutale, W., Ayles, H., Bond, V., Chintu, N., Chilengi, R., Mwanamwenge, M. T. & Balabanova, D. (2017). Application of systems thinking: 12-month postintervention evaluation of a complex health system intervention in Zambia: the case of the BHOMA. *Journal of evaluation in clinical practice*, 23(2), 439-452.
5. Hendricks, S., Conrad, N., Douglas, T. S., & Mutsvangwa, T. (2018). A modified stakeholder participation assessment framework for design thinking in health innovation. In *Healthcare*, 6(3):191-196. Elsevier
6. Roberts, J. P., Fisher, T. R., Trowbridge, M. J., & Bent, C. (2016). A design thinking framework for healthcare management and innovation. *Healthcare*, 4:11–14
7. Ben Mahmoud-Jouini, S., Midler, C., & Silberzahn, P. (2016). Contributions of design thinking to project management in an innovation context. *Project management journal*, 47(2), 144-156
8. Lockwood, T. (Ed.). (2009). *Design thinking: Integrating innovation, customer experience, and brand value* (3rd edition). New York, NY: Allworth Press.
9. Diderich, C. (2019). *Design Thinking for Strategy: Innovating Towards Competitive Advantage*. Springer International Publishing. <https://books.google.com.gh/books?id=2EqzDwAAQBAJ>
10. Verma, P., Kumar, V., Daim, T., & Kumar Sharma, N. (2024). Design Thinking Framework Toward Management Control System in Environmental Dynamism: An Innovation Perspective. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 71, 4955–4970. <https://doi.org/10.1109/TEM.2023.3238665>
11. Cross, N. (2023). Design thinking: What just happened? *Design Studies*, 86, 101187. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2023.101187>
12. Khatib, M. El, & Alawadhi, H. (2024). How Design Thinking Can Add Value to Project Management. *International Journal of Business Analytics and Security (IJBAS)*, 4(2):39-54. DOI:10.54489/ijbas.v4i2.351
13. Jaskyte, K., & Liedtka, J. (2022). Design thinking for innovation: Practices and intermediate outcomes. *Nonprofit Management and Leadership*, 32(4), 555–575. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/nml.21498>
14. Magistretti, S., Bianchi, M., Calabretta, G., Candi, M., Dell’Era, C., Stigliani, I., & Verganti, R. (2022). Framing the multifaceted nature of design thinking in addressing different innovation purposes. *Long Range Planning*, 55(5), 102163. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2021.102163>
15. Liedtka, J., King, A., & Bennett, K. (2013). *Solving problems with design thinking: Ten stories of what works*. Columbia University Press.
16. Knight, E., Daymond, J., & Paroutis, S. (2020). Design-Led Strategy: How To Bring Design Thinking Into The Art of Strategic Management. *California Management Review*, 62(2), 30–52. <https://doi.org/10.1177/0008125619897594>
17. Kweon, Y. R., & Park, J. (2023). Using the design-thinking method to develop and validate a peer evaluation scale for team-based learning (PES-TBL) for nursing students. *Nurse Education Today*, 127. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2023.105849>
18. Steinmetz-Weiss, C., Marshall, N., Bishop, K., Rahmat, H., Thompson, S., Park, M., Tietz, C., & Corkery, L. (2024). Design thinking for city dashboard development: Recommendations from a

- study of smart asset management in Sydney, Australia. *Canadian Geographies / Géographies Canadiennes*, 68(1), 129–141. <https://doi.org/10.1111/cag.12868>
19. Liedtka, J., & Locatelli, G. (2023). Humanising complex projects through design thinking and its effects. *International Journal of Project Management*, 41(4), 102483. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2023.102483>
20. What is Design Thinking?. Interaction Design Foundation - IxDF. <https://www.interaction-design.org/literature/topics/design-thinking> (accessed: 12.02.2024)
21. Essis, E. M. L., Yaméogo, W. M. E., Sossa, O. G., Doukouré, D., Compaoré, R., Kpebo, D. O. D., Agbré-Yacé, M. L., Aka, J., Tiembré, I., Sondo, B., & Kouanda, S. (2023). Development of Monitoring and Evaluation Systems in Four National Programs Addressing Mother and Child Health in Cote d'Ivoire: Qualitative Analysis of the Emergence and Formulation Process. *Risk Manag Healthc Policy*. 16:699-709. doi: 10.2147/RMHP.S377617. PMID: 37073282; PMCID: PMC10106087.
22. Chemonics International Inc. (2018). Low Emissions Development program, Monitoring and Evaluation plan, South Africa Low Emissions Development Program. USAID, South Africa. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WM81.pdf (accessed: 02.02.2024)
23. Millennium challenge account (2019). Monitoring and Evaluation Plan, cote D'Ivoire. Version no. 1. Retrieved from <https://assets.mcc.gov/content/uploads/ME-Plan-CIV-V1-Dec19.pdf> (accessed: 02.02.2024)
24. United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor (2016). Guide to Monitoring and Evaluation. Retrieved from <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/01/DRL-Guide-to-Program-Monitoring-and-Evaluation.pdf> (accessed: 02.02.2024)
25. Double Diamond. URL: <https://ioannoulga.wordpress.com/2018/03/27/double-diamond/> (accessed 15th April, 2024)

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-50-63
UDC 631.115.11: 658.011

Abena ENGMANN

Doctor of Business Leadership, Dean,
Students and Community Affairs Department
Academic City University College,
Accra, Ghana
ORCID ID: 0000-0002-0516-1538

Collins C. NGWAKWE

Teraflop Graduate School of Leadership,
Faculty of Management & Law
University of Limpopo,
South Africa
ORCID ID: 0000-0002-6954-8897

TRANSFORMING SMALL-SCALE FARM ENTREPRENEURSHIP THROUGH INNOVATION: THE CASE OF CROSS LINK

***Анотація.** Дослідження зосереджено на важливій ролі інновацій, освіти та технологій у розвитку сільськогосподарського підприємництва серед молоді, особливо в країнах Африки на південь від Сахари. Дослідження висвітлює проблеми та можливості, що виникають на перетині традиційних сільськогосподарських практик і сучасних технологій. Мета дослідження полягає в тому, щоб заповнити прогалину в літературі щодо молодих сільськогосподарських підприємців у Гані, надавши детальне тематичне дослідження, яке могло б стати мотивацією для інших дрібних фермерів-початківців. У статті досліджуються чинники, які сприяли успіху Cross Link Farms, зокрема освіта, мережеве спілкування та наставництво, отримане підприємцем, а також практичне застосування інноваційних технологій, таких як розумні інкубатори та гідропонні системи. Цей приклад демонструє важливість підприємницької освіти, яка прищепила пристрасть студенту стати співзасновником стартапу, що займається підприємництвом на фермі. У документі застосовано підхід дослідження конкретного випадку, дані збиралися за допомогою інтерв'ю. Інтерв'ю було записано та транскрибовано. Дані проаналізовано інтерпретаційно.*

Основні висновки підкреслюють, що інновації та технології в поєднанні з міцною освітньою основою та системою підтримки є життєво важливими для трансформації сільського господарства в Гані та подібних регіонах. Cross Link Farms є моделлю того, як молоді підприємці можуть використовувати ці елементи для стимулювання змін, підвищення продовольчої безпеки та сприяння розвитку сільської місцевості. Отримані результати свідчать про те, що цілеспрямована політика та програми, які сприяють підприємницьким інноваціям у сільському господарстві, є важливими для сталого розвитку в Африці на південь від Сахари. Грунтуючись на результатах тематичних досліджень, рекомендації для майбутніх досліджень включають проведення емпіричних досліджень із залученням підприємців у країнах на південь від Сахари, щоб оцінити роль допитливості, стійкості та пристрасті в їхньому підприємницькому шляху.

***Ключові слова:** підприємництво, інновації, фермерство, країни на південь від Сахари, технології, освіта*

JEL Classification: O13, O31, O32, I23

Absztrakt. A tanulmány az innováció, az oktatás és a technológia kritikus szerepére összpontosít a mezőgazdasági vállalkozói készségek fejlesztésében a fiatalok körében, különösen a szubszaharai Afrikában. A tanulmány rávilágít azokra a kihívásokra és lehetőségekre, amelyek a hagyományos mezőgazdasági gyakorlatok és a modern technológiák metszéspontjában adódnak. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy kiegészítse a ghánai fiatal mezőgazdasági vállalkozók szakirodalmát egy olyan részletes esettanulmány bemutatásával, amely motivációként szolgálhat más kistermelők számára. A cikk feltárja azokat a tényezőket, amelyek hozzájárultak a Cross Link Farms sikeréhez, beleértve a vállalkozó oktatását, hálózatépítését és mentorálását, valamint az innovatív technológiák gyakorlati alkalmazását, mint például az intelligens inkubátorok és a hidroponikus rendszerek. Ez az esettanulmány bemutatja a vállalkozói ismeretek oktatásának fontosságát, amely szenvedélyt keltett egy diákban, hogy társalapítóként alapítson egy farmvállalkozást. A dokumentum esettanulmányos megközelítést alkalmaz, az adatgyűjtés interjúk során történt. Az interjút rögzítették és átírták. Az adatokat értelmező módon elemezték. A legfontosabb eredmények azt mutatják, hogy az innováció és a technológia erős oktatási alappal és támogatási rendszerrel párosulva létfontosságúak a ghánai és hasonló régiók mezőgazdaságának átalakulásához. A Cross Link Farms egy példa arra, hogy a fiatal vállalkozók hogyan használhatják ezeket az elemeket a változás előmozdítására, az élelmezésbiztonság javítására, valamint a vidékfejlesztéshez. Az eredmények arra utalnak, hogy a mezőgazdaságban a vállalkozói innovációt előmozdító célzott politikák és programok elengedhetetlenek a szubszaharai Afrika fenntartható fejlődéséhez. Az esettanulmányok eredményei alapján a jövőbeli kutatások számára javasolt empirikus tanulmányok elvégzése a szubszaharai országok vállalkozóinak bevonásával, hogy felmérjék a kíváncsiság, a rugalmasság és a szenvedély szerepét a vállalkozói útjukban.

Kulcsszavak: vállalkozói szellem, innováció, farmgazdaság, szubszaharai Afrika, technológia, oktatás.

Abstract. The study focuses on the critical role of innovation, education, and technology in fostering agricultural entrepreneurship among youth, particularly in Sub-Saharan Africa. The research highlights the challenges and opportunities encountered in the intersection of traditional agricultural practices and modern technology. The purpose of the research is to bridge the gap in literature regarding young agricultural entrepreneurs in Ghana, providing a detailed case study that could serve as motivation for other aspiring small-scale farmers. The paper investigates the factors that contributed to the success of Cross Link Farms, including the educational background, networking, and mentorship received by the entrepreneur, as well as the practical application of innovative technologies such as smart incubators and hydroponic systems. This case-paper demonstrates the importance of entrepreneurial education that instilled a passion in a student to become the co-founder of a farm entrepreneurship startup. The paper applied a case study approach; data were collected through the usage of interview. The interview was recorded and transcribed. The data were analyzed interpretively. The main conclusions emphasize that innovation and technology, when coupled with a strong educational foundation and support system, are vital in transforming agriculture in Ghana and similar regions. Cross Link Farms serves as a model for how young entrepreneurs can leverage these elements to drive change, enhance food security, and contribute to rural development. The findings suggest that targeted policies and programs that foster entrepreneurial innovation in agriculture are essential for sustainable development in Sub-Saharan Africa. Based on the case-study findings, recommendations for future research include conducting empirical studies involving entrepreneurs in sub-Saharan countries to assess the role of curiosity, resilience and passion in their entrepreneurship journey.

Key words: Entrepreneurship, Innovation, Farming, Sub-Saharan, Technology, Education

Introduction and Problem Description. Small holder agricultural entrepreneurship contributes to job creation and wellbeing of rural livelihood [18]. The Sustainable Development Goal (SDG2) emphasizes that small-scale agriculture is one of the essential factors for sustainable agriculture, food production and hunger alleviation [17]. This paper contributes a case study of a Ghanaian young farmer's journey from conceptualization of small-scale farm to maturation and the factors that enabled the successful establishment of small farm entrepreneurship. Farm entrepreneurship case studies contribute essential insights for motivating rural farm entrepreneurship with the advantages of spurring social capital in rural agricultural and promotion of rural development [16].

In the heart of Ghana's agricultural landscape, where the sun bathes the land in its golden glow and the pulse of rural life beats in harmony, a story of innovation and unwavering determination takes shape. Against this backdrop, we find Cross Link Farms, a venture that aims to not just to transform the land but also the lives of those who depended on it.

Wisdom, a young and curious mind, found himself a chance encounter that would set his path in a new direction. A school project, a modest effort that brought together a group of aspiring agricultural enthusiasts. Their mission: to improve local poultry production at a grassroot level. Driven by a shared ambition, they set out to revolutionize poultry farming. But as often happens, their initial prototype faced challenges, and their hopes waned. One by one, the members of the club moved on to other pursuits, leaving behind unrealized dreams.

However, amidst this setback, Wisdom saw potential in their partially formed idea. He viewed the imperfect prototype not as a failure but as the blueprint for a grand vision. This unassuming invention, a smart incubator, became a symbol of Wisdom's determination. With unwavering courage and a clear vision, Wisdom realized that if he could create an incubator, he could also manage an entire farm. The quiet land would soon teem with life, and technology would blend seamlessly with agriculture to create "Cross Link Farms."

As this journey continues, marked by challenges that tested his resilience, decisions that shaped his future questioned his unyielding commitment to the vision. Yet he remained faithful to his path - to change Ghana's agricultural landscape one automation at a time.

The problem warranting this paper is that whilst several research has been written on farm entrepreneurship in Ghana [1,3,6]; none of these papers have focused on a presentation of the emergence and maturation of young farm entrepreneur to serve as motivation for other aspiring young small-scale farmers. Accordingly, this case paper bridges the gap in existing literature in Ghana farm entrepreneurship as it elevates the challenges and the success factors that a young farm entrepreneur may face along the journey to a successful farm entrepreneur.

Literature review. Innovation in agriculture is closely embedded in the sustainable development goal (SDG 2), which anchors on “*End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture*” [17]. The UN Global Goal lays emphasis on the urgency for supporting sustainable agriculture, empowerment for rural small-scale farmers, knowledge and access to relevant financing, increasing the productivity of small-scale farmers and the attendant increase in their income [17]. Accordingly, different aspects of interventions in agriculture are relevant for enhancing food security aspirations of the sustainable development goal [7].

Regarding transformation in agriculture, scholars suggest that innovation in agriculture may require practical application of education through learning, and evaluations through continuous monitoring [7]. They stress that enhancing food security requires development of novel methods and tools, which are enabled by relevant education and technology [7,13]. Innovation and technological application are found to significantly improve small-scale farming productivity. However, relevant education capacitates innovation and technology for new production designs [11]. This is supported by another research conducted in Quebec, which concludes that technological innovation plays a vital impact on agricultural efficiency [5].

Pan et al [15] evaluated the effect of farmers' creative entrepreneurship on the growth of agriculture in China. They applied Panel data from 2015 to 2020, which encompassed 30 provinces (cities and autonomous regions in China) in the study. Distinct effects were found in different regions with varying patterns of grain production and household wealth. In the end, Pan et al (2024) study highlights the central role of integrate farmers' entrepreneurial innovation in agriculture and offers factual proof in favour of the necessity of putting unique, targeted incentive programs in place for rural agricultural entrepreneurship. Innovative entrepreneurship in rural agriculture contributes significantly to transforming rural agricultural productivity, and bolsters rural economic growth [19]. In other strands of research, technological education is found to enhance farmers awareness of innovative techniques and physical assets, which bolsters dramatic increase in the level of farm productivity and efficiency [14]. This is well supported by another research by Gretska [10], which expatiates the important role of technology in boosting the Canadian agriculture production and exports to other countries. In another related research, Deng et al [8] evaluated the effect of technology on the farm production in Northwestern China, their findings indicate that technological farm inputs and farm machines had a significant relationship with about 45% increase in farm outputs. In addition to farm outputs benefits, technology adoption in farm households contribute significantly in boosting farm income [4].

Other researchers evaluate the factors that affect technology adoption by small farmers. To evaluate the variables impacting the adoption of agricultural technology among smallholder farmers in Ethiopia, Feyisa [9] conducted a meta-analysis based on previous empirical literature. Findings from Feyisa [9] study show that the main factors influencing Ethiopian farmers' adoption of agricultural technology were identified using a random effect model. The results of the random effect model showed

that several variables, including the age of the head of the household, educational attainment, size of the farm, ownership of livestock, availability of credit facilities, access to extension services, cooperative membership, and market proximity, significantly influenced the uptake of agricultural technology.

Research Goal. The main goal of this paper is to shed light on young entrepreneurs' journey in Ghana within the agriculture sector and strategies used to bridge the gap between traditional practices and innovative technology. The paper also seeks to improve the understanding of the impact of entrepreneurship education in triggering an entrepreneurship mindset and passion. The aim is to provide insights into entrepreneurship in Sub-Saharan countries.

Methodology. The paper applies a case study design. It uses the interview method to collect the data for the development of the case narrative. The interview was recorded and transcribed. The collected data were analyzed using qualitative interpretive text analysis.

Results and Discussions. During his undergraduate study, Wisdom joined the Science, Technology, Engineering and Mathematics Educational Project (STEMEP) Club of his university. The club took on the audacious task of wanting to build locally manufactured incubators for poultry farmers in Ghana. As part of the team, Wisdom lent a helping hand, but after the prototype did not meet their expectations, most members of the team deserted it. However, Wisdom continued with the project with the hopes of ensuring that the prototype will be improved upon and perfected into a more functional version. To Wisdom, the idea of having to have chicks from these incubated eggs within days bolstered his interest as an engineering student to create a more functional incubator locally.

For me it was kind of a curiosity - starting your first project from the kind of building a machine able to turn an egg into a chicken within some days. That was interesting!

The technical expertise Wisdom possesses as an electrical engineer makes him an excellent builder and innovator. However, his true fascination lay in the practical application of this knowledge. Creating a chicken from an egg within a matter of days was an exciting and life-changing experience for him. Taking part in this project was not just about solving technical challenges, but also about observing how technology has affected real-life situations.

"That was interesting. For engineering, which was the first kind of life project that we were able to do."

Months later, he met with other students who shared common interests with him - an electrical engineering and a software engineering student - and together, they started building a locally manufactured incubator. After months of trial and difficulty in sourcing materials, the team was able to build a functional incubator that could hatch 352 eggs at a go. However, the dream was not to settle on this feat.

If I can build incubators, it means that I can equally start a poultry farm ... To be able to build any device that will be helpful to the farmer, you need to understand the processes a farmer goes through as well.

What started as a curious move slowly developed into a fully-fledged business. Wisdom's motivation extended beyond monetary gain. He emphasized that the primary goal was not to generate money, but to establish enterprises that may affect positive change. Crosslink Farms was birthed to tackle the inadequacy of reliable incubators in Ghana existing for poultry farmers, and eventually increase the capacity of these farmers to meet growing demands for poultry in Ghana. In 2021, it was recorded that the country imported over 600,000 tonnes of frozen chicken [2,12]. This figure shows the crippling effect the importation has on the local industry when it comes to pricing amongst other competitive factors knowing it can barely keep up, which compelled Wisdom and his team to proceed into poultry production beyond the manufacturing of the incubators.

Venture Description. On a 10-acre land in Nalerigu, the capital town of the North-East Region of Ghana, lies Cross Link Farms, an agricultural technology firm and farm. It was built with a single vision in mind - incorporating technology and innovation into agriculture and its related activities and services to assist farmers increase yield and production. Though in operation as a farm facility, Cross Link Farms uses the data gathered from its farm activities to feed its research into farm productivity and yield increment serving as its primary research facility as well as a production hub. Wisdom and two other engineers - software engineer and electrical engineer, graduates of the same university - run Cross Link Farms in Nalerigu and Accra (newly opened location in the south of Ghana).

Unique Positioning. Cross Link Farms, provides the following services:

- **Production of Smart Incubators** - As its maiden product, the company manufactures and produces Smart Incubators for poultry farmers. The materials for this are eco-friendly. Currently, more than five hundred eggs can be incubated by the incubator.

- **Guinea fowl production** (hatching services and animal production) - Noticing the need to hatch eggs for farmers and realizing the knowledge gap that existed especially when it came to temperature control, Cross Link Farms decided to add a hatchery to its services, thus, extending its capacity to aid the farmers while generating revenue from the service provision.

- **Livestock production** (goats and sheep) - Currently, the farm has included the rearing and breeding of goats and sheep in its production. This diversification is a tactical approach to diversify their income flows and reduce the dangers connected to a single-product emphasis.

"We were doing our own thing, and we saw that there was money in it."

- **Hydroponic project:** Cross Link Farms currently is running an Indoor hydroponic project as its next big project after the incubator production - another step towards sustainable agriculture. These technologies allow crops to thrive without the

use of conventional soil, saving water and space. They want to develop and optimize hydroponic systems as they dive more into this technology, making them easier to use and cost-effective for farmers. This is consistent with their objective to bring technology-driven solutions to the agriculture industry.

To summarize Wisdom's motivation to become an entrepreneur, he combines curiosity and technical expertise with a genuine commitment to using technology to solve agricultural problems. Through his relentless pursuit of knowledge and passion for innovation, he has grown his company from an idea to a thriving Agri-tech company.

Impact and Innovation. Though Agriculture has been mentioned various times as the backbone of the country's economy, it must be noted that interventions in terms of technology and innovation are very young. Over the years, farmers and rearers of animal produce and meat have always been faced with multiple challenges in their bid to produce enough to meet growing demands. The role of technology, thus, is imperative in boosting general production and increasing output to a great degree. However, as resources are not as plentiful and available and with the increase in importation of produce locally grown and manufactured, farmers daily are not encouraged to produce more. With Wisdom Mahami's background in engineering and history with farmers and animal farmers, his intervention and decision to both locate the centre of Cross Link Farm's operations in the North as well as close to farmers, speaks to his commitment to ensure the age-old problem receives immediate attention.

We have a connection with the farmers. We speak with them and go to their farms. And we try to see what they really have done. It is always shocking to find out that they are very simple tasks that can be solved with technology.

According to Wisdom, deciding to enter farming and locating Cross Link Farms in Nalerigu has allowed him and his team to understand the needs of the farmers on the ground and research on lasting solutions that will aid them.

We assist farmers with automation in terms of automatic filters, give them technical advice related to how to raise these guinea fowls, and we also provide hatching services to farmers.

Incorporating technology and innovation in tackling challenges faced by these farmers daily, Cross Link Farms not only solves immediate issues, but trains and teaches farmers on how to become better at what they do. In turn, the industry gets more farmers who are educated on newer ways to do things and find means to invest more into agricultural technology to improve quality of yield and increase production as well. This is important to note because especially in the northern parts of Ghana, the high reliance on the weather and nature (traditional systems) continues to make farming a challenging task as Climate Change continues to affect patterns of rainfall and flooding as well as pasture for feeding cattle and livestock. The changing times inspired the need to bridge the gap between tradition and technological innovation.

"So, we speak with them. What are the challenges they face because you see them holding a lot of cattle... That's where we got this idea of a hydroponic system."

For the cattle rearers and livestock farmers, Cross Link Farms has gone beyond incubators to find lasting solutions to issues around pasture for grazing and feed for livestock. As more forest and savanna land are lost to climate change, pastoral livestock farmers will have to continue moving around to find adequate feeding grasslands for their animals, and this, in the short and medium term, as not sustainable means of feeding. With the indoor hydroponic project, Cross Link Farms hopes to produce necessary and important feed crops and plants without the need for soil in a controlled environment that increases yield without worrying about climatic changes.

Integration of Technology. Other areas of technological progress have not been left out by Cross Link and its impressive young team in their bid to make agriculture more productive and technologically inclined. Understanding the essential role innovation and smart technologies are playing in revolutionizing everyday life, precise temperature control in poultry production is one of the ways Cross Link has used advanced technology to address a major challenge in poultry incubation and even brooder houses.

It was a new technology. We had people coming to ask, "Can we bring our eggs for hatching?" ... We saw that this is a business... It was something people needed.

The use of data and research-driven technological innovations in farming activities is the pivot of Cross Link Farms' operations. Technology-driven solutions from precise temperature management to automations lead to increased production and sustainability. Their continual initiatives demonstrate their dedication to maintaining a position at the forefront of innovation in the agriculture industry, where the prospects for the future are limitless.

Factors that have influenced his success.

Educational Foundation

Despite the challenges amongst others, one cannot eliminate the impact of education in the life of a student entrepreneur like Wisdom. The influence of the quality of education received was and is instrumental in whom he has become today as an entrepreneur. From his first year to his last, he was deeply guided by the school in shaping his mindset as an engineer then as an entrepreneur.

We can note that the Science, Technology, Engineering and Mathematics Educational Project (STEMEP) Club played a vital role in him understanding other elements to engineering, especially as his groundbreaking innovation was an offshoot of the club's project - going to prove that the university played a role in creating the environment for him to explore and expand his experimental and experiential learning.

One of the impactful features of his education was his interaction with other entrepreneurs through the school's need to expose its students to the real-world experiences of entrepreneurs.

We had the opportunity of the school bringing entrepreneurs to talk to us about their journeys, their failures... Before we could even start something like this project, we have already heard what people did, how they failed and that has hardened us.

Prepared for most of life's eventualities, entrepreneurs like Wisdom received most of the lessons while in school, even though they will only get the chance to use them later in life. For Wisdom, such an experience helped him build a growth mindset full of grit and resilience. Especially when entering a market that is faced with a sizable number of challenges with both raw materials and other input resources, the ability to move beyond the challenges sets a good entrepreneur aside from the rest.

And all that came from the career talks that we had and the people that came in to talk to us. ... Your mind is already open to failure not being an option. Once we have failures, we look at them as opportunities.

Support and Networking

School's Entrepreneurship Hub & Mentorship

Wisdom's university, apart from allowing students to engage with people from industry with their real-world experiences, also created an ecosystem that encouraged students, no matter their discipline, to broaden their horizon and try new things as part of their learning process. For Wisdom and Cross Link Farms, being the part of the first cohort of the university's entrepreneurship hub was important especially in the production of its first incubator.

We do contact people through the hub. We are still collaborating with them, so they share with us, and we get to meet people.

From the mentorship, guidance and support received from the hub and the university community in general, Wisdom could go ahead to successfully complete his project, and through that birth what is now Cross Link Farms. Through the university's assistance, he was able to gain the right mentors who laid foundational tools important for Wisdom to see lines of opportunity beyond his field of electrical and electronic engineering.

Networking

I have had interactions. My colleagues are also entrepreneurs... There is that kind of push, we all pray for all of us to succeed in whatever we are doing... We do check on the progress of one another with ongoing projects.... The school connected them.

From this we understand the need for peer networking especially amongst young entrepreneurs and its impact in their lives. Such networks and connections enable ideas and necessary opportunities to be shared amongst the students. In such a network and group, Wisdom sees everyone else as a potential collaborator or partner, and not a competitor, hence fostering healthy relationships that promote individual growth and development. The ethos of helping one another went beyond the classroom and produced an innovative network that cut across institutional boundaries. Wisdom's experiences highlight the critical role academic communities play in encouraging cooperation and accelerating entrepreneurial accomplishments.

The commitment of the university to cultivate an innovation ecosystem fostered these linkages, propelling Wisdom from a young entrepreneur to a leader pushing dramatic change in Ghana's agriculture industry is remarkable. They give access to vital resources, mentorship, and opportunities in addition to the sharing of ideas, which is necessary for inspiration, collaboration, and growth.

Decision making. In making most of the business decisions for Cross Link Farms, Wisdom relied on his cross functional team to get things done. As they had just launched their successful incubator, entering business came to them as an extended opportunity.

“We saw that people wanted to hatch their eggs. It was something people needed. And we saw that that was a venture that could make us money.”

The team had already decided to put their incubator into use by installing it on its farm and hatching their own eggs. In doing so, they discovered an opportunity in doing the same for farmers who could not afford to buy the incubator, thus, extending a service to other farmers while using the opportunity to understand the industry's climate and conditions. The increased demand for hatching services and brooding systems opened the gateway for Cross Link Farms to open its doors to service provision especially in a region that needed it the most, hence, its success as a business.

Cross-functional Team

“I am more or less a technical person. I did the body of the incubators; I ran the farm day-to-day activities. And the second guy, his interest is more into business and stock... He is more business minded. He knows what is happening, what are the ways we can make money... He puts aside our documentation, our expenses, and registrations. He is our software engineer.”

It is evident that for many young businesses, the cross-functional nature of its workers is a vital element especially when it is about regularizing its revenue stream and balancing out the production costs. Wisdom's team has all of them wearing multiple hats yet in ways that they do not counter but complement one another's efforts in growing the business.

The innovative thinking of the team extended to their approach to company diversification. They ventured into goat and sheep production after recognizing the opportunity to increase their agricultural activities and reach. This strategy shift enabled them to diversify their revenue streams while mitigating the risks associated with an exclusive emphasis on guinea fowl farming. Their capacity to adapt and grow their activities exhibited a foresight in agricultural entrepreneurship.

Overcoming Challenges

Like for any other entrepreneur, beginning a business and entering an industry that has existed years before presents a buffet of challenges and bottlenecks. For Wisdom, though resilient and strong-willed, he faced multiple challenges in establishing Cross Link Farms.

Expensive Components

Starting from the beginning, in making the groundbreaking innovation - the incubator, he had a tough time trying to get most of the relevant materials to build it.

The cost involved in building these machines are because of some of the controllers we used to build being imported.

Not having all the components locally sourced poses a challenge as well to the future of bulk production, and whether the final price of the incubators is affordable for farmers. For Wisdom, who sought long-term solutions rather than just revenue from production and sales, this threatened his vision for establishing Cross Link farms and succeeding at making an importable machine right here in Ghana.

Erratic Power supply

Further, the energy and power situation in Ghana has always been at the center of affairs whenever it comes to manufacturing and production. Everything runs on electrical power, but should that power source is not dependable, delivery of hatchery services, for example, will be unreliable and be underlined by hundreds of thousands of financial losses.

“The power system is quite unstable... when we started, you can put about 1000 X 9-meter [incubator], then a few days to hatch, you have a black out that can take a couple of days... [and] would destroy our eggs.”

For Wisdom, his team and the farmers, this challenge then defeats the purpose of agricultural technology implementation since losses that could be made without the advent of technology could also be made on a larger scale should there be a disparity in the supply of electricity to power the products and innovations.

Bridging Traditional and Modern Technology

Also, one important reason for Wisdom deciding to locate the farm where it was (back home) was to allow farmers to learn innovative technologies and improve their farming practices.

People are very reluctant to adapt to these technologies... They were used to their mother hens hatching their eggs.

Breaking the barrier of traditional methods through education and training is quite a daunting task as many farmers stick to age-old methods, even though yields may be lower. With others being superstitious about their farming activities and practices, Wisdom faces the hurdle of being innovative about teaching and demonstration to allow these farmers understand the need to automate their practices to make their production more sustainable.

Mitigating Challenges

To overcome and mitigate these challenges, Wisdom and his team adopted an aggressive and tactical method to ensure they addressed the problems at its core.

ECG to Solar

We are now running on solar systems because the power supply is so unpredictable... The only stable power is solar. We went for solar for our incubators, and that solved our major issues.

Transitioning from the reliance on the national power grid to solar energy was an investment in the right direction for Wisdom and his team. The farm could not afford running losses due to erratic power supply while it was in a region with high records of sunshine in the country. This new power supply ensured that production still runs whether the main lines have power or not. With this, Cross Link Farms can hatch more eggs and power its heating systems as well emphasizing its ability to quickly adapt to structural challenges.

Cost-effective production

Fueled by the desire to cause generational changes, Wisdom and his team have started researching ways to make the building and production of the indications and the machines they create more cost-effective and lower for many indigenous farmers or farming cooperatives to be able to purchase and own.

Conclusion and Prospects for further Research. Wisdom and his Cross Link Farms team understand the necessity of broadening their product and service offerings to be at the heart of agricultural innovation. Aside from their present concentration on smart incubators, hydroponic systems, and animal production, they plan to develop and improve these solutions to meet a larger range of agricultural demands.

"We are researching and trying to build projects that will boost this sector up."

That notwithstanding, the objective of Cross Link Farms to broaden its product and service offerings and their devotion to improving current products and services demonstrates their commitment to remaining at the forefront of technology-driven agriculture.

Through these, Cross Link Farms has already proven its ability to develop both inside Ghana and across Africa. Their forward-thinking approach to Agri-tech and effective incorporation of technology into farming operations positions them for wider impact. Understanding the impact made so far by Cross Link Farms in agriculture in Ghana, especially in the northern sector of the country, the future gains and impact areas are endless for the firm. However, to do so, Wisdom and his team at Cross Link Farms must take important steps, measures, and strategies to reach these desired goals and markets.

In understanding the need for growth and expansion especially into new markets and regions, which is crucial for Cross Link Farms' success and sustainable future, how can Wisdom leverage on partnerships and collaborations to ensure the solutions provided by the company are embraced by the farmers? How can Cross Link Farms facilitate training and capacity building to ensure that more farmers can effectively use their solutions? In which ways can such partnerships and collaborations aid in distribution, brand awareness, and even procurement of necessary components to build and create more machinery?

Further, as Cross Link Farms expands to scale, there is an understanding that different regions may require different unique solutions with regards to agriculture. How should Wisdom and his team position the firm to be able to adjust and adapt to these multivariate needs in different areas, especially as a small team that will grow into a bigger one? In moving to these new pilot communities or regions and areas, which strategies can be employed to ensure that the firm overcomes infrastructural challenges, especially in remote regions with limited power supply and access to the internet?

References

1. Adobor, H. (2020). Entrepreneurial failure in agribusiness: evidence from an emerging economy. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 27(2), 237-258.
2. AGI raises red flag on imported frozen chicken into Ghana. (2022). Ghana Web. Retrieved from <https://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/NewsArchive/AGI-raises-red-flag-on-imported-frozen-chicken-into-Ghana-1656056> (Accessed: 21 August 2023).
3. Akrong, R., Mbogoh, S. G., & Irungu, P. (2020). Youth agripreneurship in the horticultural value-chain: The case of small-scale mango farmers in Southern Ghana. *African Development Review*, 32, S68-S77.
4. Akudugu, M. A., Guo, E., & Dadzie, S. K. (2012). Adoption of modern agricultural production technologies by farm households in Ghana: What factors influence their decisions. *Journal of biology, agriculture and healthcare*, 2(3), 91 - 106
5. Amara, N., Traoré, N., Landry, R., & Remain, R. (1999). Technical efficiency and farmers' attitudes toward technological innovation: The case of the potato farmers in Quebec. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 47(1), 31-43.
6. Atsriku, G. E. (2020). The Adoption of Agriculture Technology in Small-Scale Farming in the Adumasa Community in Ghana. *Agricultural, Food and Environmental Studies*. The Hague, The Netherlands.
7. Bizikova, L., Jungcurt, S., McDougal, K., & Tyler, S. (2020). How can agricultural interventions enhance contribution to food security and SDG 2.1?. *Global Food Security*, 26, <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100450>
8. Deng, X., Luo, Y., Dong, S., & Yang, X. (2005). Impact of resources and technology on farm production in northwestern China. *Agricultural Systems*, 84(2), 155-169.

9. Feyisa, B. W. (2020). Determinants of agricultural technology adoption in Ethiopia: A meta-analysis. *Cogent food & agriculture*, 6(1), <https://doi.org/10.1080/23311932.2020.1855817>
10. Gretska, N (2024) The Organization Of Cereal Crops Transportation By Rail Transport In Canada, *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 5, 56 – 68.
11. Iheke, O. R., & Nwaru, J. C. (2014). Impact of Innovation on smallholders' productivity and poverty status: The case of arable crop farmers in South-East, Nigeria. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 3(4), 301-318.
12. Linden, J. (2023). Ghana's poultry sector set to receive Govt Boost. *WATTPoultry.com*. Retrieved from <https://www.wattagnet.com/broilers-turkeys/article/15537587/ghanas-poultry-sector-set-to-receive-govt-boost> (Accessed: 21 August 2023).
13. Ogundipe, A. A., Adebayo, O., & Asaley, A. J. (2019). Agricultural technology adoption and productivity among small scale farmers. *Journal of Agriculture and Ecology Research International*, 19(1), 1-5.
14. Padhy, C., & Jena, B. K. (2015). Effect of agricultural education on farmers efficiency. *International Journal of Engineering Technology, Management and Applied Sciences*, 3(2), 247-258.
15. Pan, Y., Zhang, S., & Zhang, M. (2024). The impact of entrepreneurship of farmers on agriculture and rural economic growth: Innovation-driven perspective. *Innovation and Green Development*, 3(1), <https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100093>
16. Rivera, M., Knickel, K., María Díaz-Puente, J., & Afonso, A. (2019). The role of social capital in agricultural and rural development: lessons learnt from case studies in seven countries. *Sociologia Ruralis*, 59(1), 66-91.
17. The Global Goal (2024) End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture. <https://www.globalgoals.org/goals/2-zero-hunger/>
18. Valery, N., Tiafack, O., Bachange, E. G., & Frankline, N. (2022). Assessment of Small-Scale Agriculture in Livelihood Enhancement in Balikumbat, North West Cameroon. *International Journal of Agricultural Economics*, 12(2), 186-197.
19. Zhu, L., Yang, C., Zhang, Y., & Xue, Y. (2022). Using marginal land resources to solve the shortage of rural entrepreneurial land in China. *Land*, 11(7), <https://doi.org/10.3390/land11071035>

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-64-78
УДК 334.012.63/.64:355(477)

Tetiana BABYCH

PhD, Associate Professor
KNEU named after Vadym Getman
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5378-8028
Scopus Author ID: 57301484100

THE ROLE OF GRANTS IN ENSURING SOCIO-ECONOMIC STABILITY IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

***Анотація.** Грантові програми є ключовим інструментом для вирішення глобальних проблем людства. Вони сприяють розвитку бізнесу, особливо підприємств, що засновані жінками або ветеранами. В умовах кризи, гранти стають незамінною підтримкою для подолання труднощів. В Україні, гранти стимулюють розвиток різних сфер суспільства, підтримуючи реформи, громадянське суспільство, науку, культуру та економіку, особливо в контексті геополітичних та економічних викликів. Метою статті є аналіз та систематизація доступних грантових програм для населення та бізнесу в умовах війни, визначення ефективних способів їх пошуку та отримання. Автор розглядає гранти як безоплатну фінансову допомогу, яка надається для реалізації проектів, отримання освіти або розвитку бізнесу. Гранти мають низку переваг порівняно з іншими фінансовими інструментами, такими як кредити, залучення інвесторів або краудфандинг. Зокрема, гранти не потрібно повертати, і вони можуть залучатися систематично, що розширює фінансові можливості організації. У статті також розглянуто цілі надання грантів в умовах війни, які можуть включати підтримку інновацій, вирішення актуальних безпекових проблем, розвиток певних секторів економіки, передачу досвіду та фінансових ресурсів від більш розвинених країн. Автор у статті аналізує досвід програм, таких як "Горизонт Європа" та "EU4Business", підкреслюючи їхню роль у підтримці українських підприємств та економіки. Висновки статті вказують на те, що гранти є важливим джерелом фінансування, що дозволяє реалізовувати ідеї, проводити наукові дослідження, підтримувати благодійні організації та поліпшувати якість життя. Стаття пропонує огляд різних типів грантів, їхніх переваг та недоліків, а також рекомендації щодо пошуку та отримання грантової підтримки, включаючи державні та приватні грантові програми.*

***Ключові слова:** грант, грантові програми, малий та середній бізнес, види грантів, платформа*

JEL Classification: L19, O18

***Absztrakt.** A pályázati programok kulcsfontosságú eszközei a globális emberi problémák megoldásának. Elősegítik az üzletfejlesztést, különösen a nők vagy veteránok által alapított vállalkozásokat. Válság idején a pályázatok nélkülözhetetlen támogatást nyújtanak a nehézségek leküzdéséhez. Ukrajnában a pályázatok serkentik a társadalom különböző szféráinak fejlődését, támogatják a reformokat, a civil társadalmat, a tudományt, a kultúrát és a gazdaságot, különös tekintettel a geopolitikai és gazdasági kihívásokra. A cikk célja a háborús körülmények között elérhető lakossági és vállalkozástámogatási programok, ill. pályázatok elemzése és rendszerezése, ezek megtalálásának és beszerzésének hatékony módjainak meghatározása. A pályázatokat a szerző ingyenes pénzügyi támogatásnak tekinti, amelyet projektek megvalósításához, képzéshez vagy vállalkozásfejlesztéshez nyújtanak. A pályázatoknak számos előnye van más pénzügyi eszközökkel szemben, mint például a kölcsönök, a befektetők vonzása vagy a közösségi finanszírozás. Konkrétan a*

pályázatokat nem kell visszafizetni, azokat szisztematikusan lehet bevonni, ami bővíti a szervezetek pénzügyi lehetőségeit. A cikk kitér a háborús körülmények közötti támogatások odaítélésének céljaira is, amelyek közé tartozhat az innováció támogatása, az aktuális biztonsági problémák megoldása, a gazdaság egyes ágazatainak fejlesztése, valamint a fejlettebb országok tapasztalatainak és pénzügyi forrásainak átadása. A tanulmányban a szerző olyan programok tapasztalatait elemzi, mint a „Horizont Europe” és az „EU4Business”, kiemelve ezek szerepét az ukrán vállalkozások és a gazdaság támogatásában. A cikk következtetései azt mutatják, hogy a pályázatok fontos finanszírozási forrást jelentenek, amely lehetővé teszi az ötletek megvalósítását, a kutatást, a jótékonyági szervezetek támogatását, valamint az életminőség javítását. A cikk áttekintést ad a különböző típusú pályázatokról, azok előnyeiről és hátrányairól, valamint javaslatokat tesz a pályázati források megtalálásához és elnyeréséhez, beleértve az állami és magán támogatási programokat is.

Kulcsszavak: pályázat, pályázati programok, kis- és középvállalkozások, pályázati formák, platform

Abstract. Grant programs are a key tool for solving global human problems. They promote business development, especially businesses founded by women or veterans. In times of crisis, grants become indispensable support for overcoming difficulties. In Ukraine, grants stimulate the development of various spheres of society, supporting reforms, civil society, science, culture and economy, especially in the context of geopolitical and economic challenges. The purpose of the article is to analyze and systematize available grant programs for the population and business in wartime conditions, to determine effective ways to find and receive them. The authors consider grants as free financial assistance provided for the implementation of projects, education or business development. Grants have a number of advantages compared to other financial instruments, such as loans, attracting investors or crowdfunding. In particular, grants do not need to be returned, and they can be raised systematically, which expands the financial capabilities of organizations. The article also discusses the goals of granting grants in wartime, which may include supporting innovation, solving current security problems, developing certain sectors of the economy, and transferring experience and financial resources from more developed countries. In the article, the author analyzes the experience of programs such as "Horizon Europe" and "EU4Business", emphasizing their role in supporting Ukrainian enterprises and the economy. The conclusions of the article indicate that grants are an important source of funding that allows implementing ideas, conducting scientific research, supporting charitable organizations, and improving the quality of life. The article offers an overview of the different types of grants, their advantages and disadvantages, as well as recommendations for finding and receiving grant support, including public and private grant programs.

Keywords: grant, grant programs, small and medium business, types of grants, platform

Problem description. Grant programs play an important role in solving global challenges facing humanity, whether it is the Covid-19 pandemic, water quality issues, health services, education, infrastructure or the environment. These programs are aimed at developing industries or lines of business, particularly supporting businesses founded and managed by women or veterans. Grants provide entrepreneurs with the opportunity to start their business, purchase the necessary equipment and develop existing businesses. In times of crisis, this support is extremely important to overcome difficulties. Grant programs are a powerful tool in achieving various goals and fighting global challenges.

Grants in Ukraine play a key role in stimulating the development of various spheres of society and contribute to solving current problems and challenges facing the

country. In recent years, Ukraine has experienced significant changes in the political, economic and social spheres, and grants have become an important tool for supporting reforms, development of civil society, science, culture, economy and other spheres of life. In the context of difficulties caused by geopolitical and economic challenges, grants become a catalyst for innovation and change in Ukrainian society. They make it possible to implement innovative projects, support talented individuals, stimulate the development of small and medium-sized businesses, and also help solve social problems and improve the quality of life of the population.

Literature review. Domestic researchers I.I. Kravchuk, I.A. Kravchuk, I.I. Fedun, R.O. Miroshnyk, U.O. Prokop'eva, L.Sh. Mamatova, O.V. Ovsienko. and others addressed the topic of business grant financing [8; 9; 11; 15; 19]. Scientific studies covered such issues as the amount of grant aid, conditions for providing financing, and the degree of effectiveness of grant financing for Ukrainian companies. However, the crisis in Ukraine's economy due to the war requires a new approach and systematization of knowledge about grant opportunities for the population and business. *Формулювання цілей статті.*

Analyze and systematize grant programs available to the public and businesses in wartime to determine the most effective way to find and receive them by entities needing assistance.

Research aim and objectives.. This research investigates the amount and the role grants perform in ensuring social and economic stability in Ukraine during the ongoing war. It seeks to explore how grant funding can support local communities, stimulate economic recovery, and foster resilience by providing financial resources to key sectors affected by the conflict. Due to this, we establish such research objectives: to assess the role of grants in social-economic recovery, to evaluate the effectiveness of international and domestic grant mechanisms, to identify challenges and opportunities in the grant funding process in conflict zones, focusing on the accessibility, management, and sustainability of grant-based interventions in Ukraine.

Methods and methodology. This research employs a mixed-methods approach, combining both qualitative and quantitative methodologies to provide a comprehensive analysis of the role of grants in ensuring social and economic stability in Ukraine during the war. Quantitative data were collected through surveys distributed to grant recipients across different sectors (healthcare, education, agriculture, small businesses, etc.) in Ukraine as the survey aims to measure the effectiveness of grant funding in enhancing social and economic resilience. Selected case studies of specific grant-funded projects in different regions of Ukraine were analyzed. The combination of qualitative and quantitative data enabled triangulation, ensuring a comprehensive understanding of the research problem.

Results and discussions. A grant is free financial assistance provided for the implementation of a certain project, education, business development, new technology, etc. [1; 2; 4]. Those who initiate and finance grant programs are called donors, and those who receive them are called recipients or grantees. It is worth noting that grant programs are irreversible investments. Unlike a loan, the recipient does not need to repay the funds. Compared to other financing tools (bank loans, attracting investors,

fundraising directly from benefactors, crowdfunding, etc.), grants have important advantages: the money does not need to be returned if the project for which the grant was issued is effectively implemented; the grantor controls the use of grant funds, but does not interfere in the internal management of the grantee organization; grants can be attracted systematically (not once, but many times from different donors), which makes it possible to significantly expand the financial capabilities of the organization that receives the grant; grant resource.

Grants are a great way for businesses and nonprofits to get the funding they need to continue offering services and resources to audiences. But it is important to remember: a grant is not just a gift, but irrevocable financial support provided under certain conditions, such as the creation of new jobs, compliance with environmental standards, innovation, and others. You may get the impression that this is only about allocating a certain amount of money, but this is not so.

The goals of granting grants by donors according to their strategic direction can be as follows:

- Provision of grants to find talents and innovative business ideas around the world. For example, the grant program "Horizon Europe" ("Horizon Europe") announces competitions to support unique innovative enterprises that offer original innovative products, and solutions with potentially high demand on the market for goods and services. Such grants are aimed at supporting the creation and development of business companies that will profitably work at the international level;

- Solving the urgent problems of humanity at the international or local levels. Such grants are given mainly to civil society organizations to help people in difficult life circumstances. Currently, in Ukraine, competitions of this type are announced constantly and have received the name "quick response competitions";

- Development of a certain sector of the economy or public activity in a specific country. Such grants are aimed at restoring the economy in periods of crisis or giving the economy a boost to growth, creating jobs, and ensuring conditions for the development of those sectors of social life that are in crisis conditions or are a priority for the country: culture, creative industries, education, medicine, agriculture, local communities, etc. Yes, the government is currently introducing the eRobota grant program in Ukraine.

- Transfer of experience and financial resources from more developed countries with powerful financial capabilities to less developed ones, for the sake of the development of the latter. Grant programs of the European Union, which provide opportunities for Ukrainian organizations to participate in grant competitions following the European Good Neighbor Policy, can be a vivid example of this direction.

Grant projects have their deadline. They are divided into **short-term and long-term**. The first usually lasts up to six months. A clear example is the Erasmus for Young Entrepreneurs program, within which entrepreneurs study in another country for up to three months. The second type of grants is related to large-scale projects in the cultural, infrastructure and other fields. Therefore, the terms of their

implementation are much longer - up to three years. Examples of such grants are programs of the European Commission.

Not only an enterprise can receive a grant offer. Possible **subjects (recipients) include** [18]:

- medium and small businesses (for the development and/or implementation of new technologies, business expansion, production capabilities, and development of new production processes);
- scientific institutions or research groups (conducting scientific research, studying new technologies, development of science in general);
- non-profit organizations (implementation of social and charitable initiatives);
- individual researchers and creative personalities (education or implementation of projects in various fields: science, art, etc.).

An interesting fact is that not only the recipients (a natural or legal person to whom the donor provides material, financial or other charitable assistance according to the program) will benefit from the grant, but also the beneficiaries (natural or legal persons or a certain social group that receive benefit from project implementation).

According to the source of funding [21], two **main types of grants** are distinguished: financial assistance from the state and private. Each has its characteristics, advantages, and disadvantages.

Funds for state grants are provided from the budget of the country or region. Such investments cover a wide range of economic and social initiatives, for example: science, education, social programs, development of a certain industry, etc. State grants have a significant amount of funding, but obtaining them is quite difficult due to bureaucratic red tape.

Private grants are provided by charitable organizations, companies, and private individuals, or funds are allocated from private funds. Unlike state ones, specific initiatives, industries, or projects in the fields of ecology, science, art, etc. are sponsored. The volume of funding is much smaller compared to government grants, but private investment can be obtained faster and easier.

According to the number of stages, **the grant granting process** can be divided into the following types [23; 24]:

- **One-step process:** includes submitting an application, accepting it, and starting cooperation with the recipient. This means that after you apply, you are awarded a grant and you start working.
- **Multi-stage process:** first you submit an application, then it is evaluated and a possible interview takes place, and after that you move on to other stages of validation.

Some programs may also require you to present your project in front of an expert committee [3;5]. It's also worth noting that some applications must be submitted by a certain deadline, while other grant opportunities are available all the time. The decision to grant a grant can be made at the stage of the grant application evaluation and interview. This can be done in person or remotely, depending on the grant amount and the terms of the program. It is important to remember that receiving a grant is only the beginning of interaction with the donor. It is necessary to clearly define who will be responsible for managing the business or project. It can be one person or a team.

They will communicate with the donor's representatives and coordinate the project at all stages of its implementation.

Depending on the purpose, **the following types** of grants are allocated:

- project funding: support of projects in a certain category, for example, education, research, or industry tasks;
- partial/additional financing: used when the applicant has part of the funds, but needs additional funds to implement the project;
- targeted support: allocated to organizations for the implementation of a specific project;
- full funding: supporting the work and mission of a non-profit organization;
- capital investments: used for the purchase of land, buildings, equipment, or reconstruction;
- project launch: assistance in the initial implementation of a small project.

We can conclude that there are advantages and disadvantages of business grants compared to other methods of financing enterprises. One of the key benefits of business grants is that they don't have to be repaid, which sets them apart from, say, business loans. Applying for a business grant also does not affect the ability to apply for other forms of funding, making it possible to receive both a grant and a business loan at the same time. Business grants can be useful for businesses founded or managed by women or minorities. Both groups often face structural barriers to accessing other forms of financing, such as loans, so grants can be critical to their continued success. It is also worth noting that business grants can be useful for businesses that do not expect a quick profit. For example, companies specializing in the development of new technologies may need financial support during the development period until their products gain commercial appeal. But there are certain disadvantages. Business grants may have limited flexibility compared to business loans. Most donors set requirements for the specific use of the grant and require confirmation of its implementation. This means that if your business priorities change or market conditions change, you may not be able to use the grant. Usually, the amount of money provided in a business grant is less than in a regular business loan. This is especially true for grants provided by local authorities or private foundations.

Let's analyze the report of the well-known "**EU4Business**" initiative from the European Union. In 2022, EU4Business continued to support small and medium-sized enterprises in Ukraine almost according to the "business as usual" principle, attracting additional funds from the EU. The number of supported SMEs increased by 54% (from 16,602 to 25,522 businesses), and their turnover increased by 18%. This partly reflects the fact that SMEs fill gaps in the economy because they are small and flexible, while larger producers may have been more affected by the disruption to the normal terms of trade caused by the war. Ukraine has become a leader in the Eastern Partnership in terms of gender indicators: 48% of supported enterprises are now owned or managed by women. In 2022, the total support budget was €245.76 million, which is 15% more than in 2021. This indicates an increase in funding for various programs and initiatives. Thanks to all this, it was possible to create 23,750 new jobs.

Consequently, grants have become a significant source of funding for a variety of organizations, projects and initiatives, enabling ideas to be implemented, scientific research to be carried out, charities to be supported and the quality of life to be improved. However, where can one find these grants? How to start a search? I will consider several options and examples of them.

First, you should consider the opportunities that are available in your state. Many countries have various programs and foundations that provide grants for various fields, including education, culture, science, sports and the social sphere.

The government is now actively focusing on supporting small and medium-sized businesses, which is especially important in light of the complex challenges caused by the war. Several effective programs have been introduced that enable young entrepreneurs to get on their feet, and already existing enterprises to develop their businesses. One of these programs is the provision of grants and soft loans. For example, in July 2022, the "**eRobota**" portal was created on the "Diia" platform, which offers various state grants for starting and developing your own business. It is aimed at boosting entrepreneurial activity and stimulating job creation.

The project includes 6 grant programs, in particular, Ukrainians will be able to receive:

- micro-grants for creating your own business;
- grants for the development of a processing enterprise;
- state financing of planting a garden;
- funds for the development of greenhouse farming;
- a grant for the implementation of a startup, including in the field of IT;
- funds for training in IT specialties.

Both active entrepreneurs and people with no business experience can apply for a grant. Applications are submitted through the Diya portal together with a business plan. A mandatory condition for receiving a grant is the creation of new jobs - from 1-2 when providing a micro-grant to several dozen when providing grants under other programs. Grant funds are returned to the state in the form of taxes and fees paid in the course of the enterprise's activity over a period of three years.

The size of the grant can vary from 50 to 250 thousand hryvnias. The received funds can be spent on purchasing equipment, purchasing raw materials, paying rent (no more than 25% of the grant amount) or leasing equipment. In general, since the launch of the government project "eRobota" in July 2022, 10,400 Ukrainians have received grant support for starting or developing their own business. It was issued:

- 9,634 micro-grants for 2.3 billion hryvnias under the "Own Business" program;
- 482 grants for 2.5 billion hryvnias — for the development of processing enterprises;
- 144 grants for 631 million hryvnias — for horticulture and greenhouse development;
- 132 grants for 50 million hryvnias — to veterans and members of their families.

In addition, there is the project "**Diia.Business**" [6], which is a significant national initiative project aimed at the development of entrepreneurship and exports in Ukraine. Launched by the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in February

2020, from May 2021 the project is implemented jointly with the Office for the Development of Entrepreneurship and Export - a state institution that aims to support and develop Ukrainian entrepreneurship on domestic and foreign markets. The project website also has a marketplace of financial opportunities for business, where entrepreneurs can find the necessary financial programs (grants), familiarize themselves with the terms of financing, and apply directly to banking and other institutions.

Another example is the **Ukrainian Startup Fund** [14; 17], officially known as the Innovation Development Fund, which is a state institution that provides support to innovative projects and technological start-ups to attract funding at the early stages and launch their own initiatives. The fund was founded in 2018 at the initiative of the Minister of Finance of Ukraine. From 2023, it came under the control of the Ministry of Digital Transformation. The fund acts as a catalyst for the development of the startup ecosystem, creating conditions for its growth, and also promotes a positive investment image of the technological industry of Ukraine abroad and represents Ukrainian innovative solutions around the world. The UFS provides grants of up to UAH 3.5 million for product development, marketing, team and other needs. The UFS can invest up to UAH 7 million in startups that already have some success. The institution helps startups find mentors who can share their experience and knowledge, and establish contacts with investors, partners, and other key players in the startup ecosystem. Thanks to the activities of the fund, more than 380 startup teams received support, and funds raised for startups reached 8.7 million dollars.

In addition, there is the **National Research Fund of Ukraine** [13], which is a state budget institution created by the Government of Ukraine in 2018 following the legislation regulating scientific and technical activities in the country. The main task of the Fund is to organize and conduct an open competitive selection of projects for financing at the expense of grant support. This process includes conducting an independent and objective scientific and scientific-technical examination with the involvement of foreign specialists, as well as providing organizational and financial support to the winning projects. The implementation of this task contributes to the development and implementation of scientific and technological achievements and forms a new powerful research and scientific potential in the priority directions of the development of science and technology. According to the results of 2023, there were:

- 1 contract was concluded with the winner of the competition "Science for the safety of man and society" - the amount of UAH 5,187,000.
- 54 contracts were concluded with the winners of the "Science for the Security and Sustainable Development of Ukraine" competition - a total of UAH 117,176,329.00.
- 67 contracts were concluded with the winners of the competition "Science for the reconstruction of Ukraine in the war and post-war periods" - a total amount of UAH 82,827,160.83.
- 12 contracts were concluded with the winners of the competition "Cambridge - NFSU 2022. Individual grants for conducting research (development) for Ukrainian

scientists (with the support of the University of Cambridge, Great Britain)" - a total of UAH 5,551,200.00.

In addition to state programs, many international organizations, companies, and foundations provide grants for the implementation of projects. Organizations such as the UN, the EU, the World Bank, the International Monetary Fund, as well as private foundations working in the fields of education, media, science and culture, offer a wide range of grant opportunities.

The European Union supports Ukrainian enterprises within the framework of the **EU4Business** initiative [16; 22]. This project provides an opportunity to receive loans and grants, contributing to the increase in the competitiveness of Ukrainian enterprises and access to new markets. An example of the effectiveness of this resource is consulting assistance within the framework of the international cooperation program "EU4Business: competitiveness and internationalization of SMEs", which was used by the Ukrainian company Aton Service, which specializes in the development and manufacture of filtering equipment and aspiration systems for various industries. With the beginning of the war, production was moved from the Kyiv region to Zakarpattia, but the issue of logistics, product sales, and entering new markets immediately arose. To overcome these challenges, the company turned to the EU4Business international cooperation program for 10-day business consultations. The cost of the service for one company amounted to UAH 100,000 (equivalent to EUR 3,200), of which 10% was paid by the company itself and 90% was covered by the funds of the European Union and the German Government. Even during the provision of consultations, the restoration of full-fledged activities of the firm began, and the company was provided with orders for the next 3 months.

Another example is **House of Europe** – an initiative of the European Union aimed at supporting professional and creative exchange between Ukrainian specialists and their colleagues from EU countries and Great Britain. The program focuses on culture and the creative sector, education, medicine, social entrepreneurship, media and youth work. Grant funds can be obtained for internships and networking in EU countries and Great Britain, educational trips, training, participation in conferences, professional events and other opportunities. As part of the "Translation Grants" program, the "Meduza" publishing project received funding from the House of Europe and was able to cover 70% of the costs of translating the work "The Diary of a Motorcyclist. Across Europe with Satanella" by Claire Sheridan. "Meduza" is an independent, non-commercial publishing project specializing in intellectual literature. In its range, the publishing house offers modern books on urban planning, war, the Holocaust and Russian studies. The publishing house has several well-known sources of funding: support from foundations and cultural institutes, cooperation with professors who have a budget for publications and scholarships of the Vienna Institute of Humanities.

Now we will consider the example of the international company "Lenovo", which launched the Think ON grant program for the 30th anniversary of the ThinkPad laptop brand. Ukraine to support innovation among small and medium-sized enterprises. On March 15, 2023, the final stage of presentations took place, where the

winner was determined by the decision of an expert jury. The company BIONERICA from Ivano-Frankivsk, which specializes in the collection, processing and sale of mushrooms and cultivated berries, became the recipient of grant funding in the amount of 1,000,000 hryvnias for the development of its innovations. It is planned to purchase equipment to increase the volume of production of dried amanitas, the demand for which is growing rapidly all over the world. In addition, grant funding will help the company fulfill an important social mission — to attract new mushroom pickers and increase the number of suppliers of niche raw materials. Business projects were evaluated according to clearly defined criteria: viability of the business, justification of the grant project and its innovativeness concerning regular business activities, communication skills of the representative, and the ability to conduct a discussion. The project received support from partners: UNIT.City — the first innovation park in Ukraine, SUPERLUDI — a school of digital professions, and Forbes — the world's largest business media.

Charities and interested sponsors can also be an important source of funding and provide grants. They are interested in supporting various projects and promoting the development of communities.

The **International Renaissance Foundation** is one of the largest Ukrainian charitable organizations, which since 1990 has been working to create an open society in Ukraine, in which every person feels worthy, citizens are actively involved in the process of creating a state, and the government acts transparently and responsibly [10]. The goal of the organization is the development of Ukraine, where human rights are reliably protected, and positive changes contribute to the well-being of citizens. Since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine, the charitable foundation has supported more than 1,200 projects. In 2022, UAH 650 million was allocated to support civil society and promote the activities of public organizations, so if you work in this field, you can find the latest information on programs and opportunities to receive funding on the website.

Let's not forget about the financing of education. Many students and young people have always been attracted by the opportunity to receive an educational grant or go on an internship abroad. An educational grant is a sum of money provided by a university, organization, educational platform, philanthropist or foreign government to finance a student. Depending on the conditions, certain grants may cover the full tuition and all related expenses of the grantees, such as accommodation, meals, study materials, flights, etc. The term of providing funds is also important - it can be both a short-term grant (for several months or one year) and a long-term one (for several years). A grant differs from a scholarship only in the form of payment: its amount is provided once, and the scholarship is distributed at the level of payment that students receive during the period of study, usually monthly.

Most often, our Ukrainian institutions of higher education offer to take advantage of the **Erasmus** offer [7;12]. Erasmus is a program of international cooperation of the European Union with other countries in the field of education, youth, and sports. Students, graduate students, masters, teachers, students, volunteers, and managers of youth and amateur sports organizations can take part in it. Grants are provided for

innovative projects in the fields of science, culture, art, information technology, tourism, and agriculture. In addition, the program finances the support of small/medium enterprises and the development of social infrastructure. In 2022, 13 projects were selected for financing under the Erasmus+ Program of the European Union, in which 51 universities and other organizations from Ukraine participated. A total of 145 projects were selected in the competition. Ukraine won the largest number of projects among the countries of the Eastern Partnership and was among the top 12 countries participating in the Program. These 13 projects are aimed at modernizing educational programs in the fields of the environment, medical education, ecology and innovative management of natural resources, education in the field of aquaculture and fisheries to implement the Green Deal (a set of political initiatives put forward by the European Commission with the general goal of making the European continent climate neutral by 2050), modernize governance and academic freedom, professional education and student engagement through comprehensive mentoring and tutoring, professional development of teachers and strengthening relations between higher education systems and society.

The "**TIME OF CHANGE**" development center [20] is an initiative aimed at supporting the development of civil society in Ukraine by attracting grant resources. The main goal of this center is to increase the culture of writing grant projects among various spheres of society, such as public organizations, businesses, local self-government, and educational institutions. The online grant writing course offered by this center is designed to teach participants how to search for relevant grant applications and effectively write applications that have a chance of success. This course is open to representatives of various fields: from public activists to entrepreneurs and teachers. On the website of the "TIME OF CHANGE" project, you can find up-to-date information about grant opportunities from both domestic and foreign donors. Detailed information on various grant programs, application requirements, application deadlines, and other important details are provided here. In addition, on the site, you can get advice from experienced experts in grant writing, which helps to increase the chances of successfully receiving a grant. Thanks to the "TIME OF CHANGE" initiative, citizens of Ukraine have more opportunities to implement their ideas and projects aimed at the development of society and its various spheres. This helps to stimulate innovation, support the development of entrepreneurship, and the implementation of social and cultural projects. Over the entire period of activity, the initiative has helped attract more than €10,000,000 in grant funds.

Also, a popular online resource is "**GrantSense**" - an innovative company that specializes in providing professional services in the field of grants for private individuals, businesses, and public organizations. The platform provides an individual approach to each project, guaranteeing an effective strategy for attracting funding and an in-depth analysis of current grant opportunities. A team of experts provides a full cycle of the grant process, starting from idea development to monitoring and reporting. Experts understand the importance of grants for business development and help attract the necessary resources to achieve your goals. The company's mission is to support

Ukrainian business and economy and use grants as a tool for recovery and growth, which will contribute to the return of people and strengthen Ukraine's position on the world stage. The company's website provides up-to-date information on grant opportunities for various business sectors and different population groups, including support for women and veterans.

Such online resources are sometimes interesting not only as a place to get acquainted with valid grant programs but also as donors. Take for example the partnership of Forbes BrandVoice (a platform that focuses on news from the fields of business, innovation, entrepreneurship, and technology, as well as grant opportunities) and PIN-UP. On March 18, 2024, they launched a grant program to help micro and small firms operating in war zones. The grant fund totals UAH 5,000,000, which can be divided among 15 winners. Enterprises must be registered no later than July 1, 2023, have up to 10 employees, have no debts, and be located in the Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhya, Luhansk, Mykolaiv, Sumy, Kharkiv, Kherson or Chernihiv regions. Such a program demonstrates business support even in difficult times and an understanding of the difficulty of continuing work in virtually front-line regions.

In today's world, social networks play an important role in various aspects of life, including finding grants and attracting funding for social projects. Our state is no exception, and in 2024, social media will continue to be an effective tool for organizations and individuals seeking grant support. But how to implement it? A good place to start is by creating a profile for your organization on popular social networks such as Facebook, Instagram, LinkedIn and Twitter. Next, make sure your profile is informative and professional to attract the attention of potential grantmakers. Join groups and communities dedicated to grants and fundraising to get useful information about available grants for small and medium businesses and projects in other fields, as well as fundraising resources. Follow the publications of grantees by following their pages and profiles on social networks. This will allow you to receive fresh information about new grant opportunities and requirements. Use relevant hashtags to search for grants, such as #grants, #fundraising, #grantprograms, etc. This approach will help you find publications and announcements about grants in social networks. Be active in communities, comment on posts, and participate in discussions to increase your visibility and connect with potential donors and other organizations. Consider partnering with social media influencers who support your cause. Their support can help draw attention to your project and increase the chances of receiving a grant.

Conclusions and prospects for further research. This research set out to explore the role of grants in ensuring social and economic stability in Ukraine amidst the ongoing war. The research problem focused on how grant funding can alleviate the devastating impacts of the conflict by supporting local communities and where these communities can search for grants. Through an in-depth analysis of grant mechanisms and their real-world applications, the study has provided valuable insights into the effectiveness of these interventions in war-affected regions.

Communities can search for grants from various sources, such as government programs, international organizations, charities, educational institutions, and online resources. It is important to thoroughly research each source and understand their

requirements and criteria. When preparing a grant application, you must take into account all the requirements and present your project in a high-quality and convincing manner. It is worth remembering that the competition for grants is always high, so it is important to be unique and properly reflect all the advantages of your project.

Grants are a vital source of funding for the development of Ukraine. They provide resources for innovation, education, social development, and economic growth. Thanks to grants, scientific breakthroughs are made, talented students receive an education, art and culture develop, vulnerable segments of the population are supported, and entrepreneurs launch successful businesses. Thus, the grants contribute to the integration of Ukraine into the world community of knowledge and innovation. However, the system of grants in Ukraine is not without its shortcomings. The grant application process can be bureaucratic and tedious, deterring potentially successful recipients. High competition for limited funds leads to the fact that many worthy projects remain unfunded. In addition, some grants have strict limits on the use of funds, which can limit the flexibility and creativity of recipients.

Key findings reveal that grants have been vital in sustaining social services such as healthcare, education, and humanitarian aid, while also stimulating economic recovery through the support of small businesses and employment generation. However, the research also identified challenges in grant management, including inefficiencies in the distribution of funds, lack of coordination among stakeholders, and difficulties in accessing remote or conflict-ridden areas. Moreover, while grants have had a positive impact, there is a need for more sustainable, long-term funding strategies to ensure continued resilience and recovery.

Our findings suggest that grants play a pivotal role in maintaining social and economic stability during wartime, but their success depends heavily on effective coordination and governance. Improving the transparency and accountability of grant programs, and fostering stronger partnerships between international donors, the Ukrainian government, and local organizations are essential steps to enhance the impact of grants in conflict settings.

Future research should explore **long-term impact assessments** of grant-funded initiatives, particularly in regions that continue to experience instability. Also, we believe that we should provide **comparative studies** on the effectiveness of different types of grants (e.g., emergency relief vs. development grants) in various sectors.

By addressing these gaps, future research can provide more comprehensive strategies for ensuring that grants contribute not only to immediate relief but also to long-term resilience and development in conflict-affected regions.

Список використаних джерел

1. ГрантSense (2024, May 04). URL: <https://www.grantsense.com.ua/>.
2. Гранти, їх види та як стати учасником грантової програми. (2024, May 17). URL: <https://maxpolyakov.com/ua/scho-take-granti-i-yak-yih-otrimati/>.
3. Де українським підприємцям взяти гроші? (2024, May 04). URL: <https://thepage.ua/ua/experts/de-msb-vzyati-grosi-oglyad-donorskih-fondiv-ta-grantovih-program>.

4. Де шукати гранти? (2024, May 05). URL: https://reporter.zp.ua/de-shukaty-granty.html#google_vignette.
5. Державні програми з підтримки бізнесу: де взяти гроші для власної справи. (2024, May 02). URL: <https://rubryka.com/article/derzhavna-pidtrymka-biznesu/>.
6. Дія. Бізнес. (2024, May 04). URL: <https://business.dia.gov.ua/>.
7. Еразмус+ - Програма Європейського Союзу у сфері освіти, професійної підготовки, молоді та спорту. (2024, May 04). URL: <https://erasmusplus.org.ua/>.
8. Кравчук І.І., Кравчук І.А. (2019). Роль консалтингу у розвитку органічного виробництва в Україні. Органічне виробництво і продовольча безпека : зб. доп. учасн. VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 209–212. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bits-tream/123456789/9891/3/Organik_2019_209-212.pdf.
9. Маматова Л. Ш. Інноваційний підхід в створенні та фінансуванні бізнесу в Україні. (2018). *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*. 2018. Issue 18. P.127–135. URL: <http://litopys.chdu.edu.ua/index.php/2225-6407/article/view/180193>.
10. Міжнародний фонд «Відродження». (2024, May 04). URL: <https://www.irf.ua/>.
11. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. (2020). Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4, № 1. С. 63–71. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21613/maket20029_6-65-73.pdf.
12. Навчання за кордоном: огляд корисних ресурсів. (2024, May 11). URL: <https://kosht.media/navchannia-za-kordonom-ohliad-korysnykh-resursiv/>.
13. Національний фонд досліджень України. (2024, May 04). URL: <https://nrfu.org.ua/about-us/the-mission-and-purpose-of-the-foundation/>.
14. Незламний бізнес. (2024, May 04). URL: <https://smallbusinessgrants.forbes.ua/>.
15. Овсієнко О. В. (2024, February 01). Міжнародна підтримка малого бізнесу в Україні. EU4Business: The European Union's Initiative. URL: <https://eu4business.eu/>.
16. Полювання на гранти: хто і де пропонує кошти на розвиток бізнесу. (2024, May 04). URL: <https://mind.ua/openmind/20269852-polyuvannya-na-granti-hto-i-de-proponue-koshti-na-rozvitok-biznesu>.
17. Український Фонд Стартапів. (2024, May 15). URL: <https://usf.com.ua/>.
18. Усе про гранти. Що це таке, хто може отримати та як залучити. (2024, May 12). URL: <https://vctr.media/ua/use-pro-granty-shho-cze-take-hto-mozhe-otrymaty-ta-yak-zaluchyty-136663/>.
19. Федун І.І. (2014). Формування умов підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України. Економічна наука. 2014. № 3. С. 41–47. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2014/10.pdf.
20. Центр розвитку «ЧАС ЗМІН». (2024, May 11) URL: <https://chaszmin.com.ua/>.
21. Business Grant: Definition, Types, and Where to Find Them. (2024, May 04). URL: <https://www.investopedia.com/what-is-a-business-grant-7644272>.
22. EU4Business. (2024, May 04).). URL: <https://eu4business.org.ua/>.
23. Mastering Grant Proposals: Understanding, Types, And Proven Tips. (2024, May 16). URL: <https://whydonate.com/en/blog/grant-proposal/>.
24. What Are The 15 Different Types Of Grants? (And How To Manage Them). (2024, May 13).. URL: <https://www.smarterselect.com/blog/different-types-of-grants>.

References

1. HrantSense. (2024, May 04). URL: <https://www.grantsense.com.ua/> [in Ukrainian].
2. Grants, their types, and how to become a participant in a grant program. (2024, May 17). URL: <https://maxpolyakov.com/ua/scho-take-granti-i-yak-yih-otrimati/> [in Ukrainian].
3. Where can Ukrainian entrepreneurs get money? (2024, May 04). URL: <https://thepage.ua/ua/experts/de-msb-vzyati-groshi-oglyad-donorskih-fondiv-ta-grantovih-program> [in Ukrainian].

4. Where to look for grants? (2024, May 05). URL: https://reporter.zp.ua/de-shukaty-granty.html#google_vignette [in Ukrainian].
5. State programs to support business: where to take money for your own business. (2024, May 04).). URL: <https://rubryka.com/article/derzhavna-pidtrymka-biznesu/> [in Ukrainian].
6. Diia. Business. (2024, May 04).). URL: <https://business.diaa.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Erasmus+ is the European Union programme for education, training, youth and sport. (2024, May 04). . URL: <https://erasmusplus.org.ua/> [in Ukrainian].
8. Kravchuk I.I., Kravchuk I.A. (2019) The role of consulting in the development of organic production in Ukraine. Organic production and food security. Zhytomyr : ZNAEU, 2019. C. 209–212. . URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bits-tream/123456789/9891/3/Organik_2019_209-212.pdf [in Ukrainian].
9. Mamatova L. Sh. (2018) Innovative approach in the creation and financing of business in Ukraine. Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property. 2018. Issue 18. P.127–135.). URL: <http://litopys.chdu.edu.ua/index.php/2225-6407/article/view/180193> [in Ukrainian].
10. International Renewal Foundation. (2024, May 04). <https://www.irf.ua/> [in Ukrainian].
11. Miroshnyk R. O., Prokopieva U. O. (2020). Development of small and medium-sized enterprises in Ukraine: problems and prospects. Journal of the National University "Lviv Polytechnic". Series "Problems of Economy and Management". 2020. T. 4, No. 1. P. 63–71. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21613/maket20029_6-65-73.pdf [in Ukrainian].
12. Study abroad: overview of useful resources. (2024, May 11). URL: <https://kosht.media/navchannia-za-kordonom-ohliad-korysnykh-resursiv/> [in Ukrainian].
13. National Research Foundation of Ukraine. (2024, May 04). URL: <https://nrfu.org.ua/about-us/the-mission-and-purpose-of-the-foundation/> [in Ukrainian].
14. Unbreakable business. (2024, May 04). <https://smallbusinessgrants.forbes.ua/> [in Ukrainian].
15. Ovsiienko O. V. (2024, February 01). International support for small in Ukraine. EU4Business: The European Unions Initiative. URL: <https://eu4business.eu/> [in Ukrainian].
16. Hunting for grants: who and where offers funds for business development. (2024, May 04). URL: <https://mind.ua/openmind/20269852-polyuvannya-na-granti-hto-i-de-proponue-koshti-na-rozvitok-biznesu> [in Ukrainian].
17. Ukrainian Foundation of Startups. (2024, May 04). URL: <https://usf.com.ua/> [in Ukrainian].
18. All about grants. What is it, who can get and how to silence. (2024, May 04). URL: <https://vctr.media/ua/use-pro-granty-shho-cze-take-hto-mozhe-otrymaty-ta-yak-zaluchyty-136663/> [in Ukrainian].
19. Fedun I.I. (2014) Formation of conditions to increase innovation and investment activity in agro-industrial production of Ukraine. Economic science. 2014. No. 3. C. 41–47. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2014/10.pdf [in Ukrainian].
20. Center of development "Time of the MICH". (2024, May 11). URL: <https://chaszmin.com.ua/> [in Ukrainian].
21. Business Grant: Definition, Types, and Where to Find Them. (2024, May 04). URL: <https://www.investopedia.com/what-is-a-business-grant-7644272> [in English].
22. EU4Business. (2024, May 04). URL: <https://eu4business.org.ua/> [in English].
23. Mastering Grant Proposals: Understanding, Types, And Proven Tips. (2024, May 13). URL: <https://whydonate.com/en/blog/grant-proposal/> [in English].
24. What Are The 15 Different Types Of Grants? (And How To Manage Them). (2024, May 16). URL: <https://www.smarterselect.com/blog/different-types-of-grants> [in English].

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-79-92
УДК 338.1.

Zinaida ZHYVKO

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Aviation Management,
Flight Academy of National Aviation University,
Kropyvnytskyi, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-4045-669X

Mykhailo ZHYVKO

Junior Researcher, Scientific Center of Innovative Research,
Pussi, Estonia
ORCID ID: 0000-0002-0099-3562

Anastasiia SHEHYNKA

Junior Researcher, Scientific Center of Innovative Research,
Pussi, Estonia
ORCID ID: 0009-0007-5785-6730

OPTIMIZING IT PROJECT MANAGEMENT IN UKRAINE'S AVIATION SECTOR: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND STRATEGIC INSIGHTS

***Анотація.** Всі галузі економіки, в тому числі і авіаційна, в умовах сьогодення перебувають на етапі цифрової трансформації, однак темпи цього процесу значно відстають як від світових, так і від європейських стандартів. Основними проблемами, які гальмують розвиток економіки, вважається перш за все обмежене фінансування, крім того гостро постає кадрове питання – недостатність висококваліфікованих спеціалістів, особливо зараз в період війни через відтік IT-спеціалістів за кордон та повільне і неналежне впровадження новітніх технологій. В статті розглядаються основні виклики та можливості, які стоять перед авіаційним сектором. Сформована мета статті – можливості для вивчення шляхів вдосконалення управління IT-проєктами для підвищення загальної ефективності та конкурентоспроможності авіаційної індустрії країни. Автори проводять аналіз сильних та слабких сторін авіаційного IT-сектору в Україні, порівнюючи його з європейськими показниками. За проведеним аналізом – європейські країни випереджають Україну за рівнем автоматизації та впровадження штучного інтелекту в операційні процеси, а також у забезпеченні кібербезпеки. Для скорочення цього розриву пропонується вдосконалена модель управління IT-проєктами, яка передбачає активну участь держави і приватного сектору, підтримку інноваційних проєктів та розширення співпраці на міжнародному рівні. Одним із завдань статті є створення моделі, яка сприятиме інтеграції сучасних технологій у процеси управління IT-проєктами, підвищенню ефективності використання ресурсів, а також підвищенню загальної конкурентоспроможності української авіаційної індустрії на світовому ринку. Завдяки застосування даної моделі планується покращити кадрове питання (підготовка висококваліфікованих працівників IT-сфери), знайти шляхи покращення фінансування (внутрішні та зовнішні інвестиції), покращити рівень кібербезпеки (локалізувати та усунути загрози, перекрити канали витоку інформації). Основний висновок, який декларується авторами, засвідчує що для підтримки конкурентоспроможності українського авіаційного сектору необхідна суттєва оптимізація управління IT-проєктами, що дозволить не лише подолати існуючі виклики, локалізувати загрози та усунути небезпеки, а й використати нові*

можливості для розвитку авіаційної сфери, враховуючи глобальні тенденції розвитку технологічного прогресу та смарт-економіки.

Ключові слова: авіаційна галузь, авіаційна індустрія, управління IT-проектами, гнучкі методології, державно-приватне партнерство, інноваційна стратегія, свот-аналіз, штучний інтелект, цифрова трансформація, інтеграція в економіку, модель управління IT-проектами.

JEL Classification: L93, M29

Absztrakt. A gazdaság minden ágazata, így a légi közlekedés is jelenleg a digitális átalakulás szakaszában van, de ennek a folyamatnak az üteme messze elmarad a világ és az európai színvonalától. A korlátozott finanszírozást tekintik a gazdaság fejlődését gátló fő problémának, emellett sürgető a személyi kérdés - a magasan kvalifikált szakemberek hiánya, különösen most a háború alatt az informatikusok külföldre kiáramlása és a legújabb technológiák lassú és nem megfelelő bevezetése. A cikk a légiközlekedési ágazat előtt álló fő kihívásokat és lehetőségeket vizsgálja. A cikk célja, hogy feltárja az informatikai projektek menedzselésének javításának módjait az ország légiközlekedési ágazatának általános hatékonyságának és versenyképességének növelése érdekében. A szerzők az ukrainai légiközlekedési IT szektor erősségeit és gyengeségeit vizsgálják, összehasonlítva az európai mutatókkal valamint a kiberbiztonság biztosításában. Ennek a szakadéknak a csökkentése érdekében az IT projektmenedzsment továbbfejlesztett modelljét javasolják, amely magában foglalja az állam és a magánszektor aktív részvételét, az innovatív projektek támogatását és a nemzetközi szintű együttműködés kiterjesztését. A cikk egyik feladata egy olyan modell megalkotása, amely hozzájárul a modern technológiák integrálásához az informatikai projektmenedzsment folyamatokba, növeli az erőforrás-felhasználás hatékonyságát, valamint növeli az ukrán légiközlekedési ágazat általános versenyképességét a világpiacon. A modell alkalmazásának köszönhetően a tervek között szerepel a személyi kérdések javítása (magasan képzett informatikai dolgozók képzése), a finanszírozás javításának módjai (belső és külső beruházások), a kiberbiztonság szintjének javítása (a fenyegetések lokalizálása és megszüntetése, információszivárgási csatornák blokkolása). A szerzők által megfogalmazott fő következtetés azt bizonyítja, hogy az ukrán légiközlekedési szektor versenyképességének megőrzése érdekében az informatikai projektmenedzsment jelentős optimalizálására van szükség, amely nemcsak a meglévő kihívások leküzdését, a veszélyek lokalizálását és azok kiküszöbölését teszi lehetővé, hanem lehetővé teszi a légiközlekedési ágazat fejlesztésének új lehetőségeinek kihasználását, figyelembe véve a technológiai haladás és az intelligens gazdaság fejlődésének globális trendjeit.

Kulcsszavak: légiközlekedési ipar, informatikai projektmenedzsment, rugalmas módszertanok, köz- és magánszféra partnersége, innovációs stratégia, SWOT-elemzés, mesterséges intelligencia, digitális transzformáció, integráció a gazdaságba, IT projektmenedzsment modell.

Abstract. The Ukrainian aviation industry is undergoing digital transformation; however, the pace remains behind global and European standards due to several challenges. These include limited funding, a lack of skilled IT professionals, and a slow rate of modern technology adoption. The research, titled "Optimizing IT Project Management in Ukraine's Aviation Sector: Challenges, Opportunities, and Strategic Insights," addresses the urgent need for improvements in IT project management to enhance efficiency, competitiveness, and technological advancement within the aviation sector in Ukraine. This article analyzes the sector's current challenges, including insufficient government and private sector investment, internet infrastructure issues, and a shortage of IT specialists. It also identifies opportunities in areas like automation, digitization, and the potential for public-private collaborations. The study's primary objective is to develop and evaluate an optimal IT project management framework tailored to Ukraine's aviation industry. This framework aims to optimize resource usage, integrate modern technologies like AI, automation, and cybersecurity, and improve global competitiveness. Furthermore, the research offers a SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats) analysis of Ukraine's aviation IT landscape, benchmarking it against European standards. A substantial gap exists between Ukraine and Europe regarding IT investment

and automation, with European countries leading in adopting AI-driven systems, enhanced cybersecurity, and automated business and customer service processes. To bridge this divide, the study proposes an optimized IT project management model focused on strategic priorities such as investment in skill development, strengthening public-private partnerships, enhancing cybersecurity, implementing agile work methods, and supporting innovation through government initiatives. In conclusion, the study underscores that enhancing IT project management in Ukraine's aviation industry is crucial for maintaining global competitiveness and improving operational efficiency. The proposed model offers actionable insights to address current challenges while capitalizing on new opportunities, thereby ensuring resilience in the face of ongoing global digitization and technological advancements.

Keywords: aviation industry, aviation industry, IT project management, flexible methodologies, public-private partnership, innovation strategy, SWOT analysis, artificial intelligence, digital transformation, integration into the economy, IT project management model.

Problem statement. The aviation sector of Ukraine faces significant challenges in optimizing the management of IT projects in the conditions of global digital transformation. Despite some progress in the introduction of new technologies, the industry lags behind European competitors due to many key factors. These include underinvestment in IT infrastructure, a shortage of skilled professionals, slow adoption of advanced technologies such as artificial intelligence (AI) and big data, and cybersecurity vulnerabilities. In addition, the lack of effective cooperation between the public and private sectors and insufficient support for innovation from the government further inhibit the modernization of the industry. Solving these issues is important for preserving the competitiveness of the Ukrainian aviation industry on the world market, increasing the efficiency of operations, and ensuring compliance with international standards of safety and service quality. This study is aimed at identifying these barriers and proposing strategic solutions for optimizing IT project management in the aviation industry of Ukraine to use opportunities for growth and technological development.

Analysis of recent research and publications. The Ukrainian aviation industry, as in many other countries, is under increasing pressure to adapt to rapid technological change. Effective IT project management creates an element of innovation, especially in areas such as flight control automation, digital passenger service platforms, and navigation systems. The success of these projects depends on a clear strategy that can navigate the complexities of global competition and local challenges.

Optimizing the management of IT projects in the Ukrainian aviation sector means overcoming obstacles within the industry, capitalizing on its strengths, and attracting opportunities to become worldwide. The contributors and their work in this area focus on the challenges and best practices of digital transformation in aviation. This picture provided the basis for developing a comprehensive model consisting of five components: skills development, government-business collaboration, cybersecurity improvements, implementing agile management methodologies, and policy support (tabl.1).

Table 1

The essence of the subject research

		Researchers	Optimization Focus
1	Skill development	Yakovyuk, V. in his work "Cybersecurity in the Aviation Industry: A Modern Challenge" (2020), highlights the skill gap in cybersecurity and digital technology, emphasizing the need for specialized training and education [1].	To close the talent gap, Ukraine must invest in tailored educational programs, hands-on training, and certifications. Collaboration with European academic institutions and industry partners will further enhance the workforce's capacity to manage advanced aviation IT systems.
		Ilchenko, O., in "Digital Transformation in Aviation: A New Horizon" (2021), stresses the importance of building a skilled workforce in aviation IT to handle emerging technologies such as AI and data analytics [2].	
2	Public-private collaboration and funding	Averyanov, V. in "Innovation and Investment in the Aviation Sector: A Path Forward" (2022), analyzes how public-private partnerships (PPPs) have driven IT innovations in Europe and how similar models could be replicated in Ukraine to overcome funding shortfalls [3].	The aviation sector should cultivate public-private partnerships to enhance funding for IT projects. This can be achieved through government grants, subsidies, tax incentives, and access to international funding programs like Horizon Europe.
		Richards, T., in "Agile Methodologies in Aviation IT Projects" (2022), emphasizes the role of joint funding initiatives between government and private entities in accelerating IT infrastructure development [4].	
3	Cybersecurity enhancement	Yakovyuk, V. has extensively explored cybersecurity risks in his work, "Cybersecurity in the Aviation Industry" (2020), underlining the vulnerability of Ukraine's aviation sector due to underinvestment in cybersecurity measures [1].	Strengthening cybersecurity protocols is vital to protect IT infrastructures from emerging threats. Ukraine must adopt advanced tools like AI-driven threat detection and enforce robust incident response strategies to safeguard the aviation sector's digital systems.
		Johnson, R., in "Securing Digital Infrastructures in Aviation: Global Perspectives" (2021), provides an international comparison of cybersecurity strategies, suggesting the adoption of AI-based threat detection and response mechanisms for Ukraine [5].	
4	Agile and Lean Project Management	Johnson, R. & Richards, T., in "Agile Methodologies in Aviation IT Projects" (2022), discuss the successful implementation of Agile and Lean management practices in European aviation projects and propose their adaptation to Ukraine's aviation IT environment [4].	Adopting Agile and Lean methodologies allows aviation companies to respond swiftly to technological changes and customer needs. Implementing these frameworks will reduce project development cycles, increase
		Yakovyuk, V. (2020) mentions the growing need for project flexibility and continuous improvement cycles to handle complex IT project demands [1].	

		Researchers	Optimization Focus
			efficiency, and allow for more flexible resource management.
5	Policy Support for Innovation	<p>In "Digital Transformation in Aviation: A New Horizon," Ilchenko, O. (2021) emphasizes the role of government policy in facilitating digital transformation. He argues that regulatory reform and public policy drive IT innovation [2].</p> <p>Averyanov, V. (2022) discusses the importance of policy reforms and tax incentives in fostering technological advancements and encouraging investment [3].</p>	<p>The Ukrainian government must implement policy reforms that support IT innovation. The aviation sector can attract more investment and accelerate its technological transformation by offering tax incentives for research and development (R&D), streamlining bureaucratic procedures, and providing regulatory support.</p>

This study highlights previously unresolved parts of the problem for example, the lack of integration of advanced IT solutions, the insufficient development of cyber security, and the shortage of qualified workers in the Ukrainian aviation sector, which leads to a weakening of its global competitiveness.

Formulation of the goals of the article (statement of the task). This article aims to develop and analyze an optimized model for IT project management in Ukraine's aviation sector, addressing key challenges such as underinvestment, skill shortages, cybersecurity, and enhancing global competitiveness through the integration of advanced technologies.

Presentation of the main research material. Presentation of the main research material. The Ukrainian aviation industry has gone through a phase of active digital transformation but currently lags behind its main European competitors for several reasons, including insufficient funding, limited qualified personnel, and limited integration of modern IT solutions. In this context, the optimization of IT project management has become a critical factor in increasing the international competitiveness of Ukrainian airlines and airports. Most important today is the implementation of IT project management strategies aimed at addressing issues such as cybersecurity, global competition, and the integration of artificial intelligence (AI) and big data.

The relevance of this study is emphasized by the need to improve management processes and integrate new technologies into the aviation sector. In addition, global competition and the development of IT infrastructure in other countries emphasize the need for technological progress in Ukraine. As a result, defining and implementing the best IT project management strategies is crucial for the further development of the Ukrainian aviation industry and its compliance with international standards.

Development plan for IT project management in the aviation industry of Ukraine. The model for optimizing IT project management in the Ukrainian aviation sector is borrowed from domestic and foreign institutions. She has developed a multifaceted strategy that addresses supply chain, financial security, cyber security, and project management approaches, all within policy support. Such an approach can help Ukraine compete with the European aviation market by expanding infrastructure and operational capabilities.

Despite the growth in the number of IT projects in the Ukrainian aviation sector over the past three years, the speed of technology development continues to lag behind global standards [6; 7]. This delay is explained by several factors: insufficient funding, a lack of qualified specialists, and difficulties with the integration of modern technologies into the existing infrastructure. Although IT investments increased by 20% in 2021, according to the State Aviation Service of Ukraine, they remain lower than European ones. However, improvements in automation, such as a 25% increase in digitization of the reservation system, suggest that the sector can grow [8].

A SWOT analysis provides a deeper look into the strengths, weaknesses, opportunities, and threats faced by Ukraine's aviation industry in terms of IT project management (fig.1).

<p style="text-align: center;">Strengths</p> <ul style="list-style-type: none"> - 20% increase in IT investments - 25% growth in automation for booking systems - Emerging digital platforms for passenger services - Governmental support for innovation 	<p style="text-align: center;">Weaknesses</p> <ul style="list-style-type: none"> - Shortage of skilled IT professionals - Insufficient funding for advanced IT projects - Slow integration of modern technologies - Lags in comparison to global digitalization standards
<p style="text-align: center;">Opportunities</p> <ul style="list-style-type: none"> - Further automation and digital transformation - International cooperation and partnerships - Policy-driven support for technological innovations 	<p style="text-align: center;">Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> - Global competition in aviation technology - Rising cybersecurity risks - Economic instability affecting sustained investments

Fig. 1. SWOT analysis of Ukraine's aviation industry in terms of IT project management

Let's consider the main aspects of IT project management in the aviation industry of Ukraine. First of all, these are investments in IT infrastructure, they are an extremely important factor in the introduction of innovations in the aviation industry. Thus, for the period from 2019 to 2022, a 20% increase in investments in the IT sector was observed in Ukraine, this indicator is positive, but a rather insignificant increase compared to the same indicator in Europe, where investment growth increased by 35%-50% during the same period. Europe's more tangible financial support is the result of strong public-private partnerships and significant government support [9]. In particular, countries such as Germany, France, and the UK, which have permanent

national strategies based on digital infrastructure, namely: 5G networks; cloud systems, and access to funding at the EU level, such as Horizon Europe [6]. In turn, Ukraine has limited public funding, less developed investments in the private sector, and political and economic instability, from 2022 due to the war started by Russia, all these problems prevent large-scale digital transformation, including the implementation of AI, big data, and blockchain technologies. All these factors and the difference in investment levels significantly slow down not only progress but also the stable development of Ukraine compared to Europe.

The second important factor is automation, which has a decisive role in increasing efficiency and reducing operating costs in aviation. Although even in such conditions, with the presence of threats and dangers, there is some progress in Ukraine, namely that digital platforms for reservation systems increased by 25% between 2019 and 2022 [8; 9]. However, the scope of automation remains limited. European aviation is ahead with comprehensive automation covering air traffic control, baggage handling, predictive analytics, and maintenance operations, especially since flights in our country were grounded during the war. Today, artificial intelligence (AI) and machine learning are particularly widely used in Europe to select, develop, and optimize flight routes, identify opportunities to reduce fuel consumption, and improve aircraft maintenance, which leads to cost savings and aviation efficiency. As an example, it can be noted that the improper implementation of automation technologies in Ukraine in such important areas as air traffic control and predictive maintenance makes them time-consuming and dependent on manual processes that are subject to more inaccuracies and errors, and accordingly less effective.

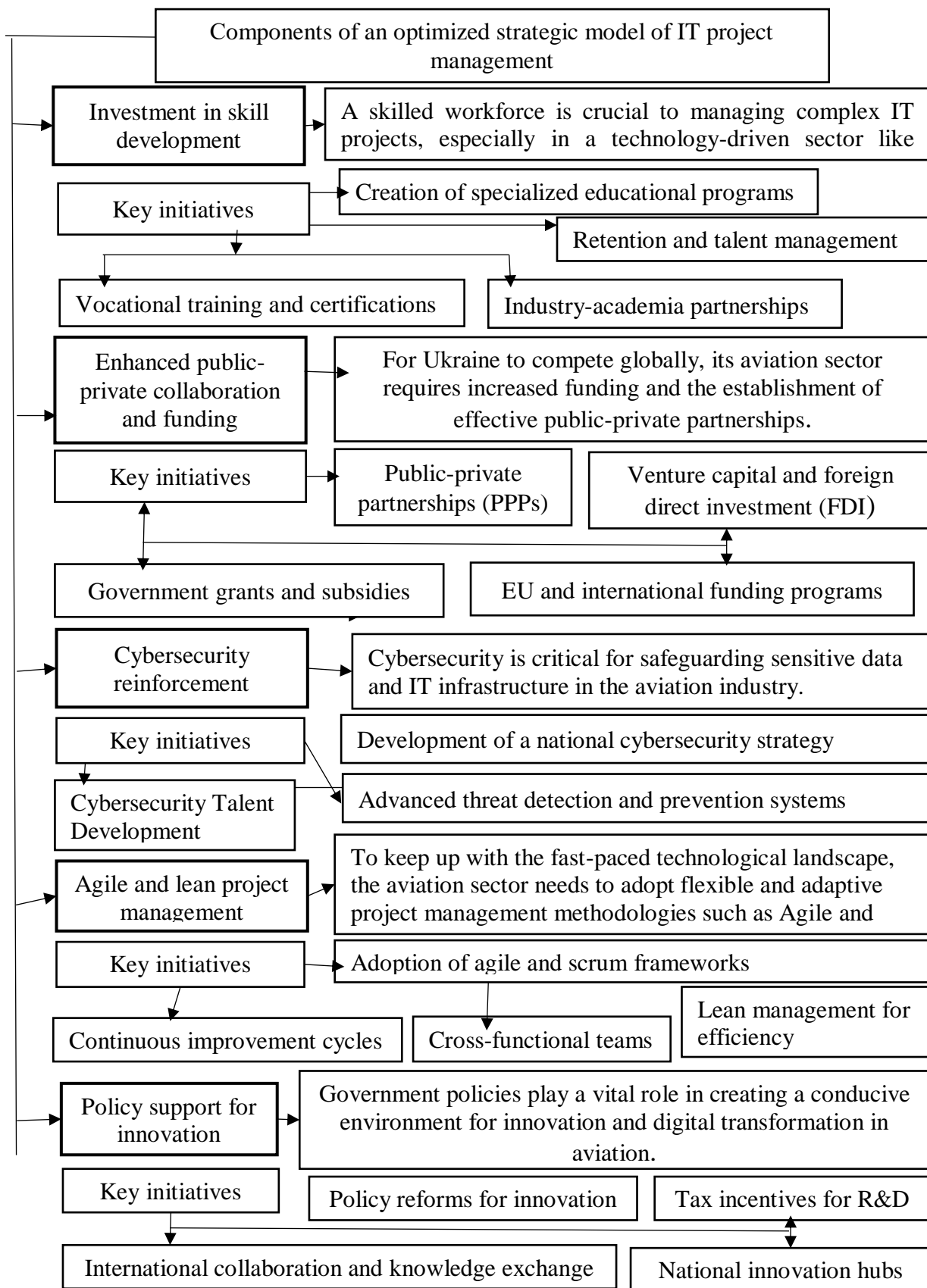
A third important factor is cyber security, data loss, and the possibility of interference in the control system are of increasing concern in the aviation industry due to the heavy reliance on digital systems and the potential for cyberattacks. It should be noted that European countries have made significant progress in the field of cyber security and information security, supported by such regulatory acts as the EU Law on Cyber Security and the GDPR. European airports and airlines that use advanced threat detection systems based on artificial intelligence and have well-established protocols for responding to various types of incidents are pleasantly impressive. In this situation, Ukraine is lagging in the development and formation of cyber security infrastructure, working under conditions of insufficient funding and budget restrictions, which limit spending on the implementation of advanced protection tools, such as encryption and AI-based threat detection. In addition, the lack of cyber security specialists (although Ukraine has an excellent training school at the Lviv and Kyiv Polytechnics, the National Aviation University, the Flight Academy of the National Academy of Sciences, departmental institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs and the Armed Forces), increases vulnerability, creating conditions for cyberattacks on the aviation sector, which may affect the security of the aviation industry and data protection.

Artificial intelligence (AI) and big data, which are transformational forces in aviation that provide the opportunity to predict maintenance, optimize flight routes, and improve customer service, are the next important sectors. As we noted earlier,

artificial intelligence and big data analytics are widely used in Europe to improve operational efficiency and improve passenger service. In particular, European airlines use artificial intelligence for real-time flight data analysis, predictive maintenance, and air traffic management. Thanks to this, they improve planning accuracy and minimize delays. In turn, big data analytics are used to personalize passenger services, provide broader marketing services, and optimize pricing strategies. Whereas in Ukraine, the introduction of artificial intelligence and big data needs better development, because it is at the initial stage of its birth. While data analytics is used in the customer service systems and bookings, however wider applications for operational improvements are underdeveloped again due to a lack of technical expertise and appropriate infrastructure. Ukraine needs significant investment in research and development to close the gap with Europe.

An important factor is a qualified workforce, which is an important basis for the management and implementation of IT projects in the aviation industry. European countries have a well-developed pool of personnel with specialized training programs in the field of aviation technology and information technology (IT). Countries such as Germany and the UK have academic programs and specialized training that prepare graduates to work in aviation IT businesses. In Ukraine, despite the growth of the IT sector, there is a shortage of qualified professionals with skills in working with special aviation technologies such as AI, big data, and cyber security. Of course, the lack of personnel slowed down the country's ability to carry out digital transformation in aviation [7]. In addition, the brain drain, when skilled professionals, especially today in times of war, seek opportunities abroad, further inhibits progress and destroys the aviation infrastructure. To solve these problems, and localize and eliminate threats to personnel security, Ukraine should invest in specialized educational programs, professional training, and partnerships with European institutions, increasing the material and moral motivation of IT sector specialists to retain and develop the necessary personnel for its aviation industry. Investments, automation, cyber security, artificial intelligence, and big data, as well as the development of the workforce, which are implemented in the aviation industry of Ukraine, will be able to expand the capabilities of managing IT projects in the aviation sector, thereby bringing our state closer to European standards. Equally important is the use of opportunities such as global partnerships and innovative development trends. Below we offer the key components of an optimized strategic model of IT project management in the domestic aviation industry (fig. 2).

We will try to improve the optimization model of IT project management strategy in the aviation sector of Ukraine. For the domestic aviation industry to be able to optimize the management of IT projects, a comprehensive strategic approach is necessary. This strategy should focus on improving financing, eliminating skills shortages, and accelerating the adoption of advanced technologies while capitalizing on strengths such as increased IT investment and advances in automation.

Fig. 2. Components of an optimized strategic model of IT project management

Our state is constantly suffering from a shortage of professionals with specialized knowledge and IT skills in the aviation industry, such as artificial intelligence (AI), big data, cyber security, and automation technologies. To eliminate the shortage of qualified specialists, there is a need for strategic investments in education and skills development. Partnerships with aviation companies, universities, and technical institutes should focus on the development of specialized training programs in aviation information technology (IT). These programs emphasize hands-on skills in emerging technologies, offering hands-on training in artificial intelligence (AI), data analytics, and cybersecurity to create a pipeline of skilled professionals.

Developing certification programs for IT professionals tailored to the specific needs of the aviation industry to help bridge the skills gap. This process should include short-term courses or online programs aimed at the practical application of IT in aviation operations. Establishing partnerships with European universities and aviation technology companies will allow Ukrainian students and specialists in the IT sector to familiarize themselves with progressive technologies and best industry practices.

Several measures need to be taken to prevent a brain drain abroad, where skilled workers move abroad in search of better working conditions and financial opportunities. Airlines and state governments must implement incentive programs such as appropriate salaries, career growth opportunities, and bonuses to retain talent in Ukraine. The inadequate financial capabilities of the state alone cannot provide the amount of investment required for comprehensive digital transformation. Government initiatives should encourage partnerships between private entities, foreign investors, and government institutions. A PPP would allow the aviation industry to pool resources and existing expertise while accelerating the pace of IT infrastructure modernization and innovation.

The main task facing Ukraine is to create an attractive policy for venture capitalists and foreign investors by directing funding to aviation IT projects. Tax benefits, relaxation of regulatory barriers, and guarantees for foreign investments can help mobilize international capital, and use it for the development of the industry. The government's task is to provide financial support to large and small aviation companies, providing grants and subsidies for the development of IT projects, in particular those related to cyber security, artificial intelligence (AI), and automation. Another option is the opportunity for Ukraine to benefit from international financial initiatives such as Horizon Europe, which supports innovation and digital transformation; and DAAD grants for student exchange and training and practice in German institutions of higher education. To gain access to these funds, Ukraine must develop comprehensive proposals and establish partnerships with European aviation partners and higher education institutions.

To prevent breaches, challenges, risks, and potential threats, Ukraine should give priority to cyber security measures, with increasing dependence on digital networks and cloud systems. Ukraine's aviation industry should adopt a robust cybersecurity strategy that meets global standards, such as the EU Cybersecurity Act and GDPR. This framework should emphasize the protection of critical infrastructure, including air traffic control systems, passenger databases, and digital platforms. Investing in AI-

based threat detection, localization, and remediation platforms and security tools should be a top priority. Thanks to the toolkit, IT platforms can provide real-time monitoring and automatically neutralize cyber threats before they materialize.

Given the shortage of qualified specialists in cyber security and the IT sector, Ukraine should expand training and development programs in the field of cyber security and the IT sector. Partnership programs with international organizations can not only provide expertise and support to improve national capabilities but also accelerate their implementation. Domestic airlines should create clear protocols for responding to challenges and threats and conduct regular simulations and improvements to ensure readiness to repel cyber-attacks. These protocols should be aligned with international best practices to reduce or eliminate the impact of cyber security incidents. It is these methodologies that will create conditions for organizations to better respond to changes, optimize the necessary preventive and protective processes, and focus on delivering value to customers.

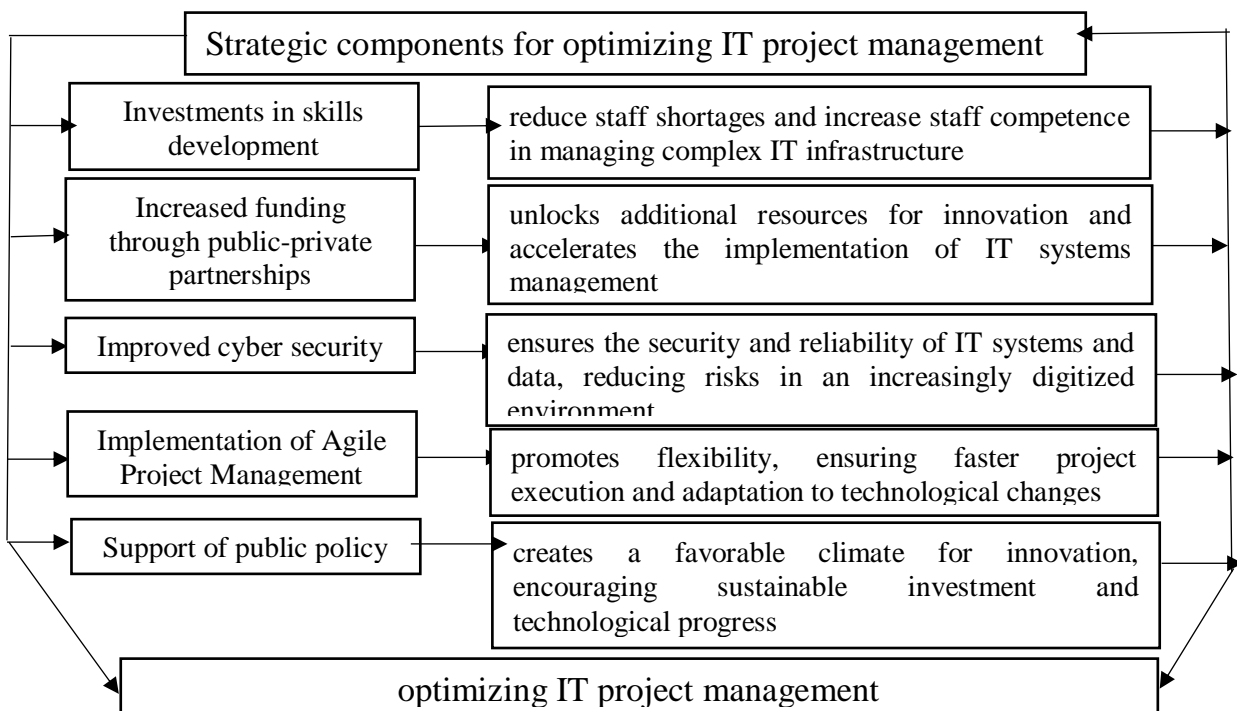
Practices of flexible project management, their adaptation, and real use in modern conditions will make it possible to make decisions faster, choose the optimal solution in specific conditions better cooperate in a team, and improve in the development of IT projects. In particular, Scrum teams will give the ability to ensure continuous provision of high-priority functions, and the process itself will be made more flexible, competitive, and efficient. It is worth remembering the principles of economic management, which are aimed at eliminating unnecessary actions and increasing the efficiency of the work process because they must be integrated into IT projects of the aviation industry. That is, reducing redundant actions and processes will create conditions for organizations where they can reduce costs and increase productivity. Important to the aviation industry are Agile and Lean methodologies, which emphasize constant iteration and feedback loops. Aviation companies should launch continuous improvement platforms, improve their essence and culture, create conditions under which teams constantly monitor and evaluate their work, learn from mistakes, make corrections, and implement algorithms for making quick optimal decisions. It is the creation of effective multidisciplinary teams, which include IT specialists, engineers, financial analysts, and project managers, that can improve management, coordination, and fruitful cooperation, which will lead to effective implementation of the assigned tasks and improved project results.

An important place in this process is given to politicians, and top managers of public administration, who must determine the first and priority regulatory reforms that support the management of IT projects, encourage the transformation of innovations, and reduce bureaucratic obstacles. The government of Ukraine should optimize regulation and reduce the administrative burden on aviation structures that seek to implement the latest technologies. Important stages in strategic management will be: 1) quick approval of innovative projects, especially in such areas as AI, automation, and cyber security; 2) proper financing of these projects; 3) modernization of the process of training specialists; 4) creation of a modern and multifaceted practice base for IT specialists in the aviation sector. Therefore, an equally important task is to encourage aviation companies to invest in research and development of research works

for IT projects, providing them with tax benefits and other advantages, and motivating their participation. A way to reduce the tax burden on aviation companies that focus on innovation will be to stimulate additional investments in advanced technologies and thereby integrate IT projects into aviation activities. Ukraine strives for cooperation with the European Aviation Safety Agency (EASA) and international research institutes, and therefore should not stop there, but actively develop partnerships with globally interested aviation infrastructures, having a strong scientific and Research base. This partnership and interaction can lead to the transfer of knowledge, the development of joint projects, and the use of joint resources, which will allow our country to keep up with the progressive global aviation technologies.

The creation of aviation-oriented innovation centers or technology parks will contribute to the creation of a scientific and technological cooperation environment for startups, technology companies, and aviation businesses to work on IT solutions. Such innovation centers can receive government support and bring together innovators by providing funding, mentoring, and technical resources.

Geophysical model: strategic components for optimizing IT project management (fig.3):

Fig. 3. Strategic components for optimizing IT project management

Conclusion. Therefore, the strategic management of IT projects in the domestic aviation industry is of priority importance for maintaining global competitiveness and improving the quality of service provision in the aviation industry. Despite the significant achievements in the aviation field notable successes in digitization and the introduction of the latest technologies, significant problems remain. The way to overcome these problems is to use a comprehensive optimization strategy, which is

based on the development of professional competencies and skills, improvement of the protection system and cyber security, public-private partnership, and a flexible toolkit of project management methodologies. By implementing the proposed strategic model, the domestic aviation industry will be able to fully utilize the advantages of digital transformation, while ensuring long-term sustainability, stability of development, and competitiveness in the global market.

The implementation of a model of strategic optimization of the aviation industry, pursuing the goal of bringing the Ukrainian aviation sector to the world stage, will provide an opportunity to solve critical internal challenges, such as insufficient funding and a shortage of qualified IT specialists, while providing global opportunities for innovation. Prioritizing the development of professional competencies and skills, promoting public-private partnership and social responsibility, strengthening cyber security as one of the branches of information security, applying flexible tools and methodologies, and implementing a support policy, the Ukrainian aviation industry can not only accelerate its digital transformation, improve the adoption of effective IT solutions, but also to increase competitiveness. Such a comprehensive approach will improve the management of IT projects in the aviation industry, position Ukraine as a promising player in the global aviation market, improve scientific research work, and improve the training system of IT specialists for the aviation sector.

References

1. Yakoviuk, V. (2020). Kiberbezpeka v aviatsiinii haluzi: Suchasnyi vyklyk [Cyber security in the aviation industry: A modern challenge]. Kyiv: Vydavnytstvo "AviaPres". – 240 s. [in Ukrainian].
2. Ilchenko, O. (2021). Tsyfrova transformatsiia v aviatsii: Novyi horyzont [Digital transformation in aviation: A new horizon]. Kharkiv: Vydavnytstvo "Tekhnopolis". – 320 s. [in Ukrainian].
3. Averianov, V. (2022). Innovatsii ta investysii v aviatsiinomu sektori: Shliakh vpered. [Innovation and investment in the aviation sector: The way forward]. Lviv: Vydavnytstvo "Naukovyi svit". – 280 s. [in Ukrainian].
4. Johnson, R., & Richards, T. (2022). Agile Methodologies in Aviation IT Projects. Berlin: AeroTech Publishers. pp. 67-98. [in Ingles].
5. Johnson, R. (2021). Securing Digital Infrastructures in Aviation: Global Perspectives. London: Tech Publishing. pp. 112-150. [in Ingles].
6. Richards, T. (2022). Hnuchki metodolohii v IT-proiektakh aviatsii. [Flexible methodologies in aviation IT projects]. Odesa: Vydavnytstvo "Prohresyvni tekhnolohii". – 200 s. [in Ingles].
7. N. Zachosova, Z. Zhyvko, V. Zanora. Human Risks of Project management involving remote Teams in the Context of the Enterprise economic and financial Security. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Vol 4, No 35 (2020). P.514-521. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/222530> DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.222530> [in Ingles].
8. Zhyvko Z.B., Snitko Ye.O., Dzhehur H.V., Ruda I.I. Upravlinnia proektamy v innovatsiino oriientovanykh orhanizatsiakh u konteksti staloho rozvytku ta formuvannia rehionalnoi polityky aktyvizatsii hromadianskoho suspilstva. [Project management in innovation-oriented organizations in the context of sustainable development and the formation of a regional policy for the activation of civil society]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats. [The formation of market relations in Ukraine: a collection of scientific works]. Vyp № 1 (248)/2022, 2022. S. 131-137. (146s.) [in Ukrainian].
9. Global Outlook for Air Transport Highly Resilient, Less Robust. URL: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/global-outlook-for-air-transport---->

june2023/#:~:text=Global%20Outlook%20for%20Air%20Transport.
%20Highly%20Resilient,%20Less [in Ingles].

10. Ukrainian Tech Market Overview 2021: 5,000 IT companies, 200,000 tech specialists, low rates.

URL: <https://en.ain.ua/2021/04/07/ukrainian-tech-market-overview-2021/#:~:text=Ukraine%20enters%202021%20with%20a%2020%20IT%20Services> [in Ingles].

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-93-104
ETO 330.1:371.3

Tímea MAKSZIM GYÖRGYNÉ NAGY

PhD

adjunktus

Gazdálkodástudományi Intézet, Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország

ORCID ID: 0000-0002-7296-6790

László Zsigmond HEGEDÜS

PhD

főiskolai docens

Gazdálkodástudományi Intézet, Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország

ORCID ID: 0009-0008-7336-2407

MÓDSZERTANI KUTATÁS A KÖZGAZDASÁGTAN OKTATÁSÁBAN

Анотація. Соціальна та економічна значущість економічної освіти дуже багатогранна, з ключовими аспектами, включаючи економічну обізнаність, інноваційний підприємницький дух, а також глобальну та сталу перспективу. Розуміння того, як функціонує економіка, включаючи вплив попиту та пропозиції, фінансової політики та глобальних економічних подій, дозволяє людям стати більш поінформованими громадянами та краще підготовленими для вирішення економічних проблем. Отримання фінансових та економічних знань у молодшому віці має вирішальне значення для розвитку здатності відповідально розпоряджатися фінансами, критично мислити та успішно керувати дорослим життям. Освіта, зокрема процес викладання-навчання, відіграє ключову роль у формуванні знань і мотивації, з якими майбутнє покоління виходить на ринок праці. Економічні методологічні дослідження шляхом аналізу та моделювання сприяють більш ефективному, обґрунтованому прийняттю рішень, що зрештою сприяє соціально-економічному розвитку та підвищує ефективність виробництва. Ця публікація досліджує ставлення до навчання різних вікових груп, які беруть участь у економічному професійному навчанні. Анкета, заснована на методі ставлення до навчання, розробленому Бернатом та ін., була проведена випадково відібраним учням 9-х і 12-х класів. Анкета складається з 31 запитання, згрупованих у шість мотиваційних категорій: подальша освіта, підтвердження, вища освіта; інтерес і дослідження; заглибленість і наполеглива робота; досягнення хороших оцінок; займати правильну позицію на уроці; та сімейні винагороди. Для аналізу емпіричних даних застосовували частотний аналіз, центральну тенденцію та двовибірковий t -критерій. Попереднє тестування проводилося для двовибіркового t -критерію, а розрахунки проводилися на рівні значущості 5%. Результати свідчать про те, що учні 9-х і 12-х класів демонструють дуже неоднорідне ставлення до навчання. Значні відмінності в мотивації навчання виявлені в межах окремих класів, ще більш виражені відмінності між учнями 9-х і 12-х класів. Виявлено статистично значущі відмінності в мотиваціях, пов'язаних з продовженням навчання, досягненнями, зануреністю в роботу та становищем у класі між двома класами. Ці результати свідчать про те, що на різних етапах особистісного розвитку виникають різні мотивації, особливо щодо безперервної освіти та наполегливого навчання. Результати дослідження показують, що аналіз ставлення до навчання допомагає організаціям визначити свою базу знань і оптимізувати її використання. Сприяння обміну знаннями підвищує ефективність виробництва, а вища мотивація покращує продуктивність, безпосередньо впливаючи на ефективність організації.

Ключові слова: освіта, економіка, методологічні дослідження, ставлення, мотивація, анкетування.

JEL Classification: A21, C80

Absztrakt. A gazdaságtan oktatásának társadalmi, gazdasági hasznossága rendkívül szerteágazó, melyek közül kiemelkedik a gazdasági tudatosság, az innovatív vállalkozói szellem, a globális és fenntartható perspektíva. Ha a fiatalok megtanulják, hogyan működik a gazdaság, hogyan hatnak a különböző tényezők – mint például a kereslet és kínálat, a pénzügyi politikák, valamint a globális gazdasági események – az életükre, tudatosabb állampolgárokká válnak és jobban tudják értékelni és kezelni a gazdasági kihívásokat. A pénzügyi-gazdasági ismeretek megszerzése fiatal korban alapvető fontosságú ahhoz, hogy a fiatalok tudatosan és felelősségteljesen kezeljék pénzügyeiket, képesek legyenek kritikusan gondolkodni, és sikeresen navigáljanak a felnőtt élet kihívásai között. Éppen ezért fontos szerepe van az oktatásnak, magának a tanítási-tanulási folyamatnak abban, hogy a jövő generációja milyen ismeretekkel és motivációval lép ki a munkaerőpiacra. A közgazdasági módszertani vizsgálatok az elemzések és modellezések révén hozzájárulnak a hatékonyabb, megalapozottabb döntéshozatalhoz, ami végső soron a társadalmi-gazdasági fejlődéshez és a termelési hatékonyság növekedéséhez vezet. Jelen publikáció gazdasági szakképzésben részt vevő különböző korosztályok tanulási attitűd vizsgálatát mutatja be. Ehhez egy-egy véletlenszerűen kiválasztott 9. és 12. évfolyamos osztály körében kérdőíves kutatást végeztünk Bernáth és munkatársai tanulás iránti attitűd módszere alapján. A kérdőív 31 kérdése hat motívumra osztható: továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola; érdeklődés, kutatás; elmélyülés, kitartó munka; jó jegy az iskolában; megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban; jutalom a családban. Az empirikus úton begyűjtött adatok elemzéséhez gyakoriság-vizsgálatot, középértékeket és kétmintés t -próbát alkalmaztunk. A kétmintás t -próba alkalmazási feltételei előzetesen teszteltük, a számításokat 5%-os szignifikancia szint mellett végeztük el. Az eredmények azt bizonyítják, hogy mind a kilencedik, mind a tizenkettedik évfolyam rendkívül heterogén a tanulás iránti attitűd szempontjából. Egy-egy évfolyamon belül is jelentős eltérések vannak a tanulás motivációjában, de a kilencedik és a tizenkettedik osztály összehasonlításában még markánsabbak a különbségek. Statisztikailag szignifikáns különbséget a 9. és a 12. évfolyamos tanulók között a továbbtanulás, érvényesülés, a magasabb iskola, továbbá az elmélyülés, kitartó munka és az osztályban elfoglalt pozíció motívumai esetében tapasztaltunk. Megállapítottuk, hogy a személyiségfejlődés eltérő szakaszaiban más-más motívációk válnak hangsúlyossá, ami különösen igaz a továbbtanulást és a kitartó tanulást jellemző attitűdökre. Következtéseink tágabb kontextusba helyezésével megállapítottuk, hogy a tanulási attitűdök elemzése segít a szervezeteknek felismerni, hogy milyen tudásbázissal rendelkeznek, és hogyan képesek azt hatékonyan kihasználni. A tudásmegosztás elősegítése növeli a termelési hatékonyságot, a magasabb motiváció pedig hozzájárul a teljesítmény javulásához, ami közvetlen hatással van a szervezeti hatékonyságra.

Kulcsszavak: oktatás, gazdaságtan, módszertani kutatás, attitűd, motiváció, kérdőív

Abstract. The social and economic relevance of economics education is highly multifaceted, with key aspects including economic awareness, an innovative entrepreneurial spirit, and a global and sustainable perspective. Understanding how the economy functions, including the effects of supply and demand, financial policies, and global economic events, enables individuals to become citizens that are more informed and better equipped to manage economic challenges. Acquiring financial and economic knowledge at a young age is crucial for developing the ability to manage finances responsibly, think critically, and navigate adult life successfully. Education, specifically the teaching-learning process, plays a pivotal role in shaping the knowledge and motivation with which the future generation enters the labour market. Economic methodological studies, through analysis and modelling, contribute to more effective, well-founded decision-making, which ultimately fosters socio-economic development and improves production efficiency. This publication explores the learning attitudes of various age groups involved in economic vocational training. A questionnaire, based on

the learning attitude method developed by Bernáth et al., was administered to randomly selected students in 9th and 12th grades. The questionnaire consists of 31 questions, grouped into six motivational categories: further education, validation, higher education; interest and research; immersion and persistent work; achieving good grades; taking a proper position in class; and family rewards. To analyse the empirical data, frequency analysis, central tendency, and a two-sample t-test were applied. Pre-testing was conducted for the two-sample t-test, and calculations were performed at a 5% significance level. The results indicate that both 9th and 12th grade students display highly heterogeneous attitudes towards learning. Significant differences in learning motivation were identified within individual grades, with even more pronounced differences between 9th and 12th grade students. Statistically significant differences were found in the motivations related to further education, achievement, immersion in work, and class position between the two grades. These findings suggest that different motivations emerge at various stages of personal development, particularly concerning continuing education and persistent learning. Research results reveal that analysing learning attitudes assists organisations in identifying their knowledge base and optimising its use. Facilitating knowledge sharing enhances production efficiency, while higher motivation improves performance, directly impacting organisational effectiveness.

Keywords: education, economics, methodological research, attitude, motivation, questionnaire

A probléma felvetése általánosságban. A szakközépiskolások tanulási attitűdjeivel való foglalkozás különösen fontos, mivel ezek az attitűdök nemcsak az iskolai eredményeket, hanem a későbbi szakmai életet is nagymértékben befolyásolják. Több okból is kiemelt jelentősége van annak, hogy milyen a szakközépiskolások tanulási hozzáállásának fejlesztése. A szakközépiskolások olyan speciális ismereteket és készségeket sajátítanak el, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a jövőbeli munkájukhoz. A pozitív tanulási attitűd segíti őket abban, hogy mélyebb, alkalmazható tudást szerezzenek, ami növeli a munkaerőpiacon való érvényesülés esélyeit. A tanuláshoz való hozzáállás gyakran tükrözi a munkához való hozzáállást is. A szakközépiskolai évek alatt kialakított pozitív tanulási attitűdök elősegítik a felelősségteljes, kitartó és fejlődésre nyitott munkavállalói magatartást, ami elengedhetetlen a szakmai sikerhez [8]. A modern munkaerőpiac gyorsan változik, és a sikerhez elengedhetetlen az alkalmazkodóképesség és a folyamatos tanulás iránti nyitottság. Ha a szakközépiskolások pozitív attitűddel közelítenek a tanuláshoz, könnyebben alkalmazkodnak majd a munkahelyi kihívásokhoz és az új technológiákhoz. Mindezek mellett a megfelelő attitűd kialakítása növeli a diákok belső motivációját, ami a tanulási eredmények javulásához és a sikeres pályafutáshoz vezet. Egy jól kialakított, pozitív hozzáállás segíthet a diákoknak abban, hogy reális és ambiciózus célokat tűzzenek ki, és ezeket elérjék a pályafutásuk során.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése. A tanulás alapvető ősi emberi tevékenység. Születésünk pillanatától kezdve a tanulás különböző formáin keresztül fejlődünk és válunk az emberi közösség tagjává. Tanulás útján sajátítjuk el az ismereteket, a tudást, a jártasságot, az ügyességeket, a mozgásokat, az érzelmeket, az attitűdöket és a magatartásformákat is.

Az iskolai tanulást befolyásoló tényezők:

✓A tanuló személyiségéből eredő kíváncsiság, késztetés az új dolgok megismerésére.

✓Szociális tényezők (felnőtt – gyerek, gyerek – gyerek kapcsolatok; hovatartozás, identifikáció és érzelmi melegség szükségletei), amelyek részt vesznek a tanulók szociális tapasztalatainak alakításában és gazdagításában.

✓A tananyag, mint motiváló tényező. Egyrészt a feladat érdekessége, másrészt nehézségi szintje [3].

A tanuló személyiségének fontos összetevője az énkép. Az énképet a legegyszerűbben úgy határozhatjuk meg, mint az önmagunkra vonatkozó észleletek rendszerét. Olyan kérdésekre adott válaszokból tevődik össze, mint hogy Ki vagyok én? Miben hiszek? Mit tartok értékesnek? Mit akarok elérni az életben? Mik a jó és a rossz tulajdonságaim? Mire vagyok képes? [10]

Az énképnek a tanulásban betöltött szerepére vonatkozó kutatások közepes mértékű, de szignifikáns összefüggést állapítottak meg az énkép és a tanulmányi teljesítmény között [9]. A közepes mértéket a kutatók annak tulajdonítják, hogy az énkép nem közvetlenül hat a teljesítményre, inkább a tanuláshoz való aktív hozzáállást befolyásolja [7]. Ez azt is jelenti, hogy akinek pozitívabb az énképe, az általában jobb eredményeket ér el, a siker viszont kedvezően befolyásolja az énképet. A hátrányos helyzetű tanulóknál különösen fontos, hogy sikereket érjenek el az iskolában, mivel a családi körülményeikből adódóan erre otthon kevesebb alkalom nyílik, így kedvezőtlenebbül vélekednek magukról. [11]

Az eredményes tanulás érdekében nagyon fontos, hogy a tanulók megfelelően motiváltak legyenek, és megfelelő hozzáállással rendelkezzenek a tanulás tárgyához és a tanuló társaikhoz.

A tanulással kapcsolatos attitűd és motiváció arra utal, hogy a diákok és szülei hogyan értelmezik az iskolát, az iskolai képzést egyéni életcéljaik elérése érdekében, hogyan kalkulálnak az iskolai képzéssel mint befektetéssel [2]. Természetesen lehetséges, sőt jellemző mértékű az eltérés aközött, hogy a kérdezettek (a felkínált válaszlehetőségek szerint) hogyan fogalmazzák meg a tanulással kapcsolatos véleményüket, és miként cselekszenek a tényleges választások során (azaz hogyan választanak iskolát, képzési programot maguknak, illetve gyermekeiknek, és milyen mértékű anyagi és szellemi erőfeszítést vállalnak a sikeres tanulás érdekében).

A tanuláshoz való viszonynak két alapvető irányultsága azonosítható:

1. Pragmatikus, instrumentális viszony, amikor a tanulás, az iskolázás egy adott cél (például adott társadalmi státusz) elérése érdekében vállalt erőfeszítés.

2. A tanulást önmagában vett értéként, örömforrásként, a személyes fejlődés lehetőségeként választják az érintettek. [4]

A tanulási attitűd vizsgálata meghatározó lehet a szakképzés és a felsőoktatás viszonyában is [6].

A cikk célja, módszertana. Kutatásunk célja, gazdasági szakképzésben tanuló különböző korosztályú diákok tanulási attitűdjének vizsgálata. A személyiség formálásában meghatározó szerepe van az iskolai oktatásnak és a tanulást befolyásoló tényezőknek. Ez utóbbiak közül a tanulás iránti attitűd fontosságát emeltük ki empirikus kutatásunkban. A tanulási attitűd vizsgálatához kérdőíves módszert

alkalmaztunk, amelyet a Nyíregyházi SZC Sipkay Barna Technikum egy-egy véletlenszerűen kiválasztott 9. és 12. évfolyamos osztályának tanulóival töltöttünk ki, összesen 28, illetve 23 fővel. A kutatás célja annak vizsgálata volt, hogy milyen motívumok befolyásolják a diákok tanuláshoz való viszonyát. Mi motiválja őket a tanulásban, milyen szerep jut a külső és belső indítékoknak.

Módszertani szempontból Bernáth és munkatársai tanulás iránti attitűd kérdőíves vizsgálatát [1] alkalmaztuk. A kérdőív 31 kérdése hat motívumra osztható: továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola; érdeklődés, kutatás; elmélyülés, kitartó munka; jó jegy az iskolában; megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban; jutalom a családban. Valamennyi kérdés skála típusú, a kérdéseket -2 és +2 között tudták a tanulók értékelni, ahol:

- 2: azt jelentette, hogy egyáltalán nem jellemző rá, vagy nem ért vele egyet,
- 1: általában nem jellemző, vagy általában nem ért vele egyet,
- 0: nem tudja eldönteni,
- +1: gyakran jellemző rá, nagyrészt egyetért vele,
- +2: szinte mindig jellemző.

Az empirikus úton begyűjtött adatok elemzéséhez gyakoriság-vizsgálatot, középértékeket és kétmintés t-róbát alkalmaztunk azonos szórások mellett. A kétmintés t-próba normális eloszlásra vonatkozó alkalmazási feltételét előzetesen teszteltük, a számításokat 5%-os szignifikancia szint mellett végeztük el [5].

A kutatási eredmények bemutatása. A kérdőív egyes motívumai mentén meghatároztuk a 9. és a 12. évfolyam esetén az átlagos értékeket (lásd 1. táblázat). Az eredmények azt bizonyítják, hogy a 12. évfolyam tanulói esetén valamennyi motívumnál nagyobb vagy megegyező az átlagos eredmény, mint a 9. évfolyamnál. Negatív átlagos értéket csak a 9. évfolyamnál tapasztaltunk a tanulásban való elmélyülés, az osztályon belüli pozíció és a családon belüli jutalmazás attitűdjénél.

1. táblázat:

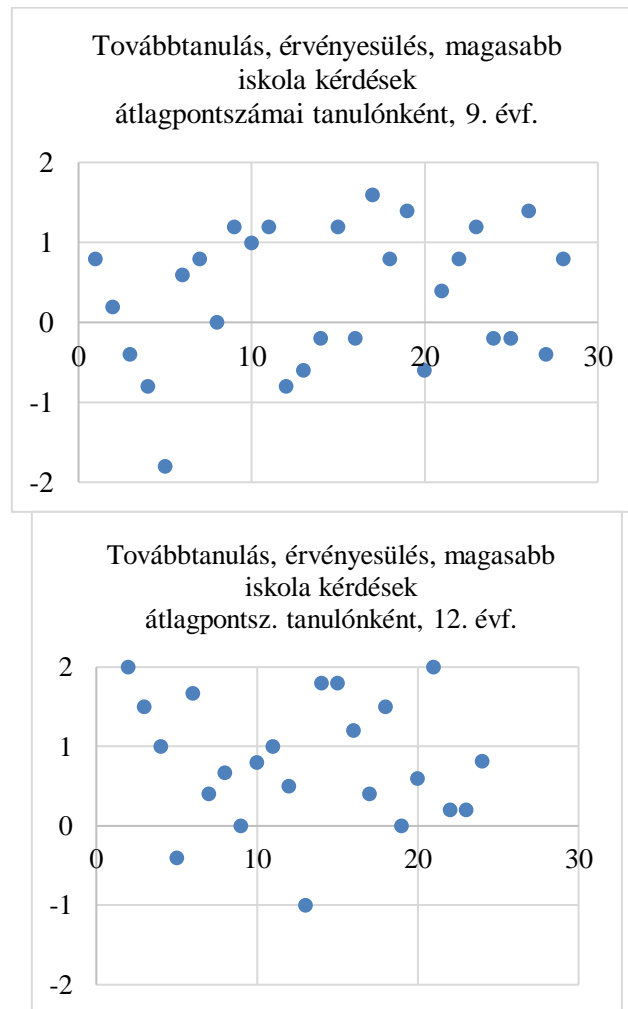
Tanulási attitűd kérdőív kiértékelése

Motívumok csoportosítása	9. évf. átlag	12. évf. átlag
továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola	0,33	0,81
érdeklődés, kutatás	0,44	0,44
elmélyülés, kitartó munka	-0,41	0,32
jó jegy az iskolában	0,17	0,48
megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban	-0,42	0,20
jutalom a családban	-0,01	0,23

Az egyetértés (+1, +2), az elutasítás (-1, -2) és a „0” (Nem tudom eldönteni).

Forrás: Bernáth és mtsai (2015) alapján saját számítás és szerkesztés

A motívumátlagok kiszámolását követően pontdiagram segítségével szemléltettük az egyes tanulók átlagértékeinek eloszlását külön-külön motívumonként. (ld. 1-6. ábrák)

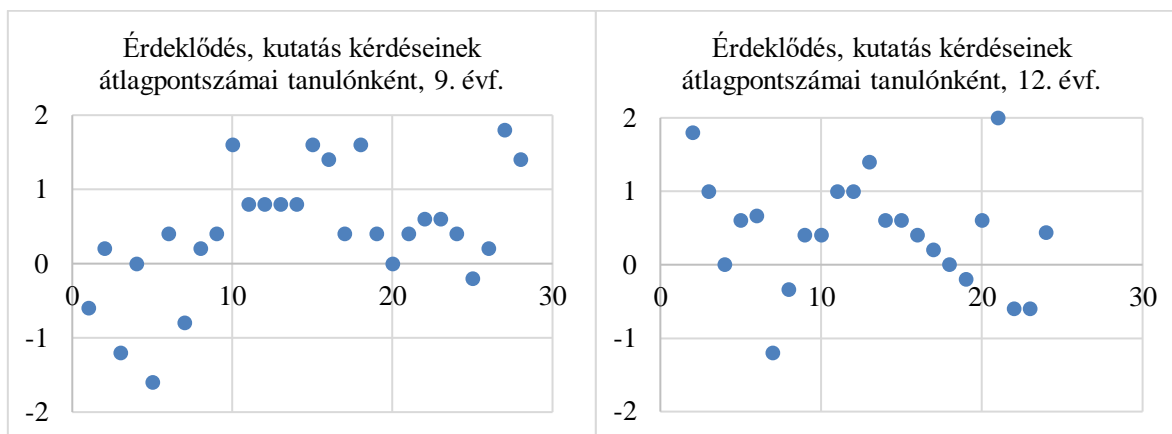

1. ábra. Továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola kérdések átlagpontszámai tanulónként, 9. és 12. évf.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra jó szemlélteti, hogy az együttes átlagos eredmények (9. évfolyam átlaga: 0,33; 12. évfolyam átlaga: 0,81) mindkét évfolyamon pozitívást mutatnak. A 9. és a 12. évfolyamos tanulók átlagos eredményei közötti különbség szignifikáns ($p=0,049$). Ez érthető is, hiszen a 12. évfolyam a pályaválasztás időszaka. A továbbtanulás iránti attitűd nagyban meghatározza, hogy a fiatalok milyen pályát választanak, és hogyan alakítják ki karrierterveiket. A továbbtanulási attitűdök vizsgálata segíthet az iskoláknak, hogy hatékonyabban támogassák a diákokat abban, hogy a képességeikhez, érdeklődésükhöz és munkaerőpiaci igényekhez leginkább illeszkedő pályát válasszanak. A diákok motivációinak megértése segíthet az oktatási intézményeknek olyan programokat és tanulási környezetet kialakítani, amelyek ösztönzik a fiatalokat a továbbtanulásra, ezáltal növelve az egyéni sikereket és az iskolai eredményesség esélyét.

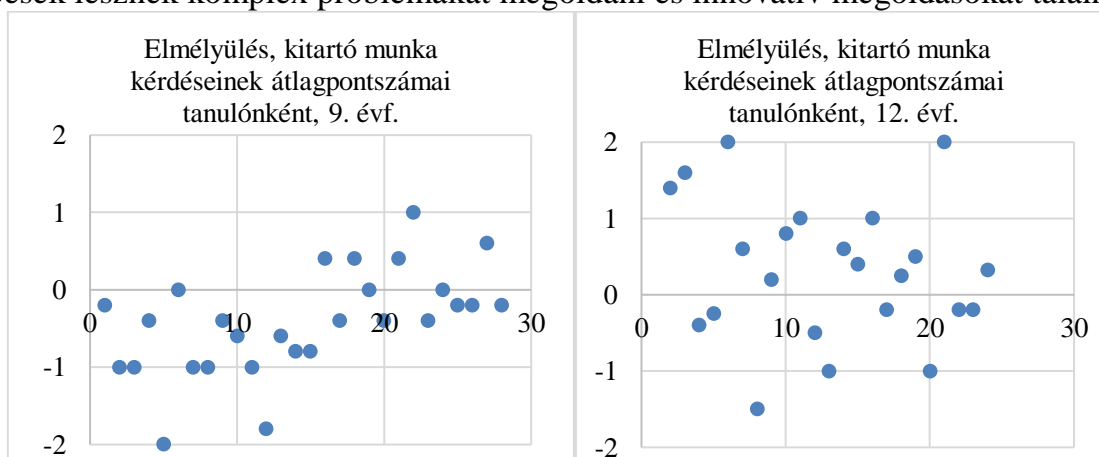

2. ábra: Érdeklődés, kutatás kérdések átlagpontszámai tanulónként, 9. és 12. évf.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Az érdeklődés és a kutatás kérdéseinek vizsgálata döntően pozitív és összességében azonos átlagos eredményeket hozott (ld. 2. ábra) mind a 9., mind a 12. évfolyam esetében (0,44). Mindkét évfolyamra ugyanúgy jellemző, hogy szívesen utána néznek maguktól is a dolgoknak, az érdekes tananyagrészekhez utána olvasnak és a szeretnek a dolgok mélyére ásni. Ezek az attitűdök meghatározzák a tanulók tanulási szokásait, tudományos kíváncsiságát és hosszú távú fejlődési lehetőségeit, ami közvetlen hatással van a jövőbeli sikerükre. Az érdeklődés egy erős hajtóerő a tanulásban. Azok a diákok, akik érdeklődést mutatnak egy adott tantárgy vagy téma iránt, nagyobb valószínűséggel lesznek elkötelezettek, motiváltak és elmélyültek a tanulási folyamatban. Az érdeklődés vizsgálata segíthet az oktatóknak jobban megérteni, hogy mely területek ragadják meg a diákok figyelmét, és hogyan lehet ezt a motivációt fenntartani vagy fejleszteni. A kutatás iránti pozitív attitűd hozzájárul a diákok kritikai gondolkodásának és problémamegoldó készségeinek fejlődéséhez. Az olyan diákok, akik nyitottak a kutatásra és önállóan keresnek válaszokat kérdéseikre, képesek lesznek komplex problémákat megoldani és innovatív megoldásokat találni.

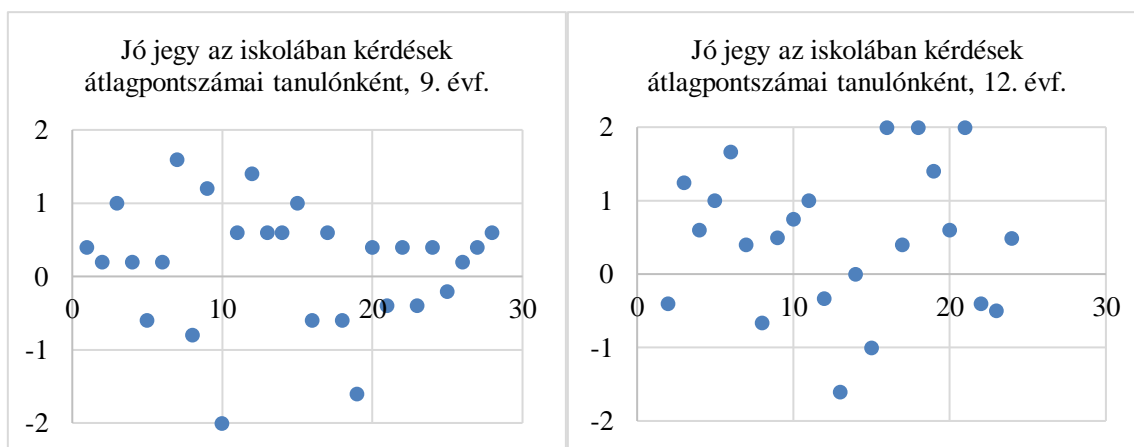

3. ábra: Elmélyülés, kitartó munka átlagpontszámai tanulónként, 9. és 12. évf.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A 3. ábrán bemutatott együttes átlagos pontszámok heterogenitást mutatnak mindkét évfolyamon. Statisztikailag szignifikáns különbséget ($p=0,0024$) tapasztaltunk a 9. és a 12. évfolyamos tanulók átlagos pontszámai tekintetében.

Az elmélyülés és a kitartó munka középiskolás korban kulcsfontosságú, mivel ezek a készségek alapvetően befolyásolják a diákok jelenlegi és jövőbeli sikereit. Az elmélyült tanulás és a kitartó hozzáállás hosszú távú pozitív hatásokkal bír a személyes fejlődés, a tanulmányi eredmények, valamint a későbbi karrier és életvezetés szempontjából. A kitartás már középiskolás korban hozzájárul az önfegyelem és az időmenedzsment készségek fejlődéséhez. A diákok megtanulják, hogyan osszák be hatékonyan az idejüket, hogyan állítsanak fel prioritásokat, és hogyan tartás be a határidőket. Ezek a készségek nemcsak a tanulmányaikban, hanem később a munka világában és a mindennapi életben is nélkülözhetetlenek. Az egyetemi tanulmányok során sokszor önálló kutatásokra, projektekre és hosszabb távú tanulási folyamatokra van szükség, amelyeket csak kitartó munkával lehet sikeresen teljesíteni. A középiskolás korban kialakított jó szokások segítenek a diákoknak abban, hogy jobban helytálljanak a felsőoktatási rendszerben. Emellett a világ is folyamatosan változik, és az alkalmazkodás és fejlődés képessége egyre fontosabbá válik. Azok a diákok, akik már középiskolás korban megtanulják, hogyan mélyüljenek el egy-egy témában, nagyobb eséllyel lesznek képesek később is folyamatosan tanulni és alkalmazkodni az új kihívásokhoz.

4. ábra: Jó jegy az iskolában kérdések pontszámai, átlagpontszámai tanulónként, 9. és 12. évf.

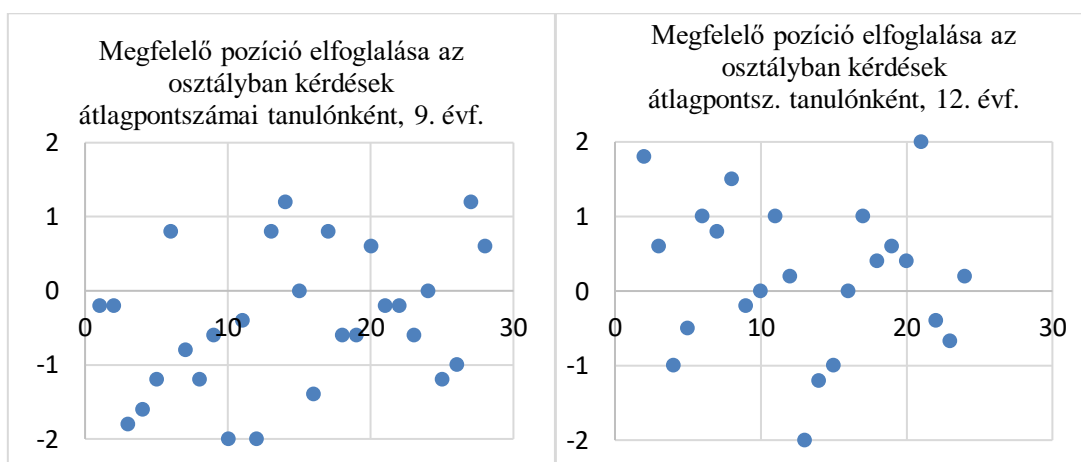
Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Az eredmények azt igazolják, hogy a jó jegy megszerzése az egyik legfontosabb motiváló erő a mind a 9., mint a 12. évfolyamos tanulók számára. Ezt támasztják alá az együttes átlagos eredmények (9. évfolyam átlaga: 0,17; 12. évfolyam átlaga: 0,48), amelyek mindkét évfolyamon pozitivitást mutatnak. Nincs szignifikáns különbség a 9. és a 12. évfolyam átlagos eredményei között, amit kétmintás, átlagra vonatkozó t-próbával teszteltünk azonos szórások mellett. A jó jegy, mint külső motiváló tényező mindkét évfolyam esetében hasonló megítélésűt kapott. A szakközépiskolások számára a jó jegyek lehetőséget adhatnak arra, hogy ösztöndíj támogatást kapjanak

tanulmányaikhoz, és nagyban befolyásolják a továbbtanulási esélyeket. Emellett hozzájárulnak a diákok önbizalmának növeléséhez, mivel visszajelzést adnak arról, hogy jól teljesítenek. Ez pozitívan befolyásolhatja a diákok általános iskolai élményét és motivációját.

A jó jegyek azt jelzik, hogy a diák jól alkalmazkodik az iskolai elvárásokhoz, képes követni az oktatási folyamatokat és jól kezeli az iskolai terheket. Ez a jövőbeli kihívások kezelésében is segít.

A szakközépiskolákban szerzett jó jegyek a szakmai kompetenciákat és készségeket is tükrözik, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a munkaerőpiac igényeihez. Tükrözik a diák elkötelezettségét, szorgalmát, ami vonzóbbá teszi őket a munkaadók számára.

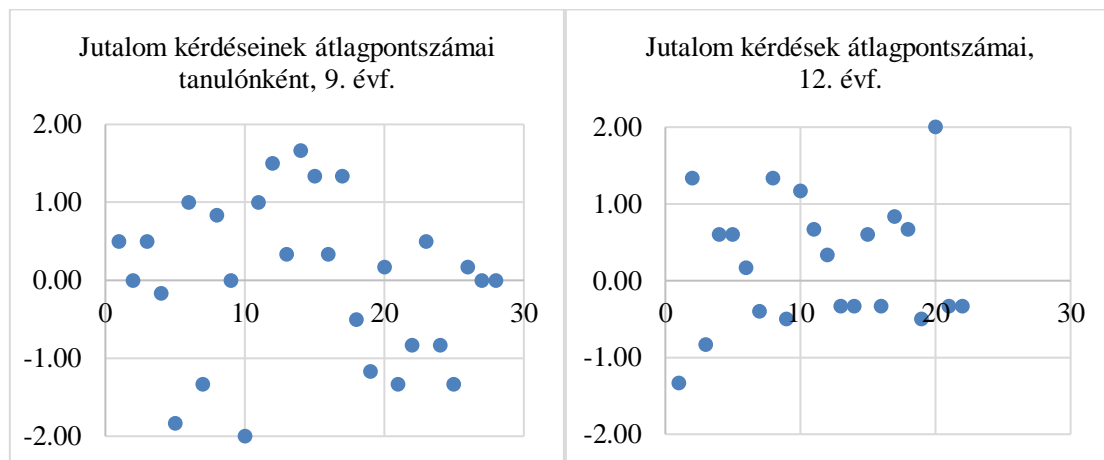

5. ábra: Megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban kérdések pontszámai, átlagpontszámai tanulónként, 9. évf.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A legtöbb tanuló számára - mind a 9., mind a 12. évfolyamon - meghatározó, hogy társaik mit gondolnak tanulmányi teljesítményükről, tanáruk, hogyan minősíti munkájukat a társaik előtt. Az 5. ábra alapján azt tapasztaljuk, hogy a 12. évfolyamos diákoknál meghatározóbb a pozíció szerepe (több a pozitív tartományba eső átlagos érték), mint a 9. évfolyam esetében. A 9. évfolyam együttes átlagos pontszáma $-0,42$, a 12. évfolyamé $0,20$, az eltérés szignifikáns ($p=0,0309$). Ugyanakkor nem azért tanulnak elsősorban, hogy a társaik elismerjék őket. Az osztályon belüli pozíció fontossága nagyban függ a diákok személyes céljaitól, motivációitól és az oktatási környezettől. Míg egyes diákok (versenyszelleműek) számára ez jelentős tényező lehet, másoknak kevésbé fontos, hogy hányadik helyen állnak az osztályukban. A lényeg az, hogy az oktatási rendszer és a tanárok hogyan kezelik az osztályon belüli versenyt: ha ez egy egészséges motivációs eszköz marad, akkor pozitív hatással lehet a tanulókra. Az osztályon belüli jó pozícióval rendelkező diákokat gyakran elismerik társaik, tanáraik és az iskola közössége, ami pozitív hatással lehet a társas kapcsolataikra és a közösségben elfoglalt helyükre. Ugyanakkor a túlzott hangsúly az

osztályon belüli versenyre negatív társas hatásokhoz is vezethet, mint például a versengésből fakadó rivalizálás vagy akár a diákok közötti feszültség.

6. ábra: Jutalom kérdések pontszámait, átlagpontszámait tanulónként, 9. évf.

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Az utolsó motívum – jutalom a családban – esetén nem tapasztaltunk szignifikáns különbséget a két vizsgált évfolyam átlagos eredményei (9. évfolyam együttes átlaga: -0,01; 12. évfolyam együttes átlaga: 0,23) között. A jutalmazás fontos szerepet játszik a középiskolás diákok motiválásában és fejlődésében, mind az iskolában, mind otthon. A megfelelően alkalmazott jutalmazási rendszerek nemcsak a tanulmányi eredményeket javíthatják, hanem az önbizalom, az önszabályozás és a felelősségérzet fejlődéséhez is hozzájárulnak. A jutalmazás a diákok számára egyértelmű jelzés arról, hogy az erőfeszítéseiket és eredményeiket elismerik és értékelik. Ez erősíti a belső motivációt, ami különösen fontos ebben az életkorban, amikor a diákok gyakran keresik az önállóságot és identitásukat. A jutalmak segítenek fenntartani az érdeklődést a tanulás és a célok elérése iránt, ami hosszú távon javítja az iskolai teljesítményt és az elkötelezettséget. A jutalmazás hatékony eszköz lehet a pozitív viselkedés és a felelősségvállalás megerősítésére. Az iskolai és otthoni jutalmazási rendszerek arra ösztönzik a diákokat, hogy következetesen tartsák be a szabályokat, felelősségteljesen viselkedjenek, és elkötelezettek legyenek a tanulásban. Ez különösen fontos ebben az életszakaszban, amikor a fiatalok érzelmi és szociális fejlődésük kritikus szakaszában vannak. A jól megválasztott jutalmak növelik a diákok önbizalmát és önértékelését, különösen, ha a jutalmazás az erőfeszítéseiket és nem csupán az eredményeiket ismeri el. Ez segít abban, hogy a diákok pozitívan lássák önmagukat és képesek legyenek a nehézségek leküzdésére. Az önbizalom növelése kiemelten fontos a középiskolás korban, amikor a diákok személyiségfejlődése és jövőképük kialakulása zajlik.

A jutalmazás segít a diákoknak felismerni, hogy a kitartás és a kemény munka megtérül. Ha a diákok látják, hogy erőfeszítéseik pozitív visszajelzést kapnak, nagyobb valószínűséggel folytatják a befektetett munkát a jövőben is. Ez különösen fontos olyan helyzetekben, ahol a diákoknak nehézségekkel kell szembenéznük,

hiszen a jutalmak megerősítik bennük a hitet, hogy kitartó munkával elérhetik céljaikat. A jutalmazás nem csak anyagi jellegű lehet (pl. ajándék vagy pénz), hanem érzelmi támogatás is. Egy szülő vagy tanár dicsérete, elismerő szavai erős érzelmi hatással lehetnek a diákokra, és azt az üzenetet közvetítik, hogy a fiatalok értékesek és képesek fejlődni. Ez növeli a biztonságérzetet és az érzelmi stabilitást, ami elősegíti a mentális egészséget és a pozitív életszemlélet kialakulását.

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetőségei. A 9. évfolyamban pozitív, ám nem túl magas átlagos értéket a „továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola” (0,33) az „érdeklődés, kutatás” (0,44) és a „jó jegy az iskolában” (0,17) kérdéskör kapott, ami arra utal, hogy már a 9. évfolyamon megjelenik a továbbtanulás és a magasabb iskola elérésének gondolata, de még nem igazán intenzíven. Mindez érthető, hiszen a középiskola első éve sokkal inkább szól az új oktatási rendszer, az új iskola, új osztály és új környezet megismeréséről, elfogadásáról, a beilleszkedésről, mintsem a még viszonylag távolinak tűnő továbbtanulásról. Ugyanakkor tisztában vannak azzal a diákok, hogy a nagyobb tudással, a szorgalmas tanulással lehet eljutni a felsőfokú képzési szinthez. Emellett mindkét évfolyamon azt tapasztaltam, hogy a tanulók élvezik, ha önálló kutatással kell a dolgok mélyére ásni, még akár hozzá is olvasnak a tananyaghoz. Végül fontos kiemelni, az érdemjegy motiváló szerepét, hiszen ez a motívum is pozitív átlagos értékelést kapott.

Negatív értéket kapott az elmélyülés, kitartó munka és a megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban. Utóbbi esetén a negatív érték azt jelenti, hogy nincs egymással szemben szégyenérzetük a tanulóknak, és nem azért tanulnak, hogy ezáltal érjenek el jobb pozíciót az osztályon belül.

A középiskola elején lévő diákoknak még fontosabbak az extrinzik motivációk, azaz a plusz pontok, órai munkán szerzett kisötösök. Számukra kevésbé kerülnek még ebben az évfolyamban előtérbe az intrinzik motivációk, úgy mint az elmélyült, kitartó tanulás, a továbbtanulás, az érvényesülés és a magasabb iskola iránti vágy. Ez utóbbiak sokkal inkább jellemzőek a 12 évfolyam tanulóira.

A 12 évfolyamban valamennyi motívum pozitív átlagos értékelésben részesült. A legmagasabb értéket a „továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola” (0,81) motívum kapta, amely nem meglepő, hiszen az érettségiválás folyamatának fontos eleme a további célok, álmok elérése, amely sok esetben felsőbb tanulmányok folytatásában teljesedik ki. A vágyott felsőoktatási intézménybe való bejutásban fontos szerepet játszik a tanulmányi átlag, így nem véletlen, hogy a második legmagasabb átlagos értéket a „jó jegy az iskolában” motívum kapott. A 9. évfolyammal szemben az érettségi előtt álló diákokra statisztikailag igazolhatóan jellemzőbb a továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola iránti vágy, valamint az elmélyülés és a kitartó tanulás. A 12. évfolyamos korosztályban fontosabb az osztályon belüli pozíció elfoglalása is.

Fontos kiemelni azt is, hogy a szülők szociális pozíciója és gyermekeik tanulási iránti attitűdje között közvetlen összefüggés van. A szociális folyamat anyagi feltételei fontos szerepet játszanak a tanulási motiváció és az iskolai eredmények viszonyai között. Az anyagi tényezők (jövedelmek, lakásviszonyok, kiadások) hatnak az iskolai eredményekre, akár közvetlenül, akár a normák, az értékek, beállítottságok közvetítésével. A különböző relatív hátrányok rontják a gyermekek tanulási

motivációját és általában iskolai kudarchoz vezetnek. A szociális viszonyok és a tanulási attitűd, tanulási eredmények vizsgálata újabb kutatási terepe lehet ennek a témának, amit a jövőben szeretnék empirikus kutatás útján is vizsgálni.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik segítették jelen cikk létrejöttét. Szeretnénk megköszönni a lektorok és a szerkesztőbizottság munkáját. A kutatómunkát a Nyíregyházi Egyetem Tudományos Tanácsa támogatta, melyért szintén köszönettel tartozunk.

A felhasznált források listája.

1. Bernáth L., N. Kollár K., Németh L. (2015) A tanulási stílus mérése. Iskolapszichológia 36. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
2. Falus I., Szűcs I. (2022) A didaktika kézikönyve. Akadémiai Kiadó, XIX. fejezet: A pedagógiai értékelés. XVI. fejezet: Az oktatás módszerei.
3. Gloviczki Z. (2018) Bevezetés a pedagógiába. Akadémiai Kiadó, 6. fejezet: A tanítás és a tanulás.
4. Györgyi Z., Szabó Z. A., Tót É. (2015) Tanulási attitűdök, tanulási stratégiák. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet
5. Makszim Gy-né, N. T. (2019) Statisztika II. (Statistics II), EFOP-3.5.1-16-2017-00017 „NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen, az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért” 42-46.
6. Makszim Gy-né N. T., Kovács Z., Szigeti F. (2022): Duális felsőoktatási szakmai gyakorlati képzési tapasztalatok a Nyíregyházi Egyetem Műszaki és Agrártudományi Intézetében. In: János, István (szerk.) Tradíció és innováció ötvözete a Nyíregyházi Egyetemen Nyíregyháza, Nyíregyházi Egyetem (2022) 614 p. pp. 289-303., 15 p.
7. Margitics F. (2018) A hatékony tanulás technikája. Krúdy Könyvkiadó, Nyíregyháza
8. Nagy J. (2003) Szociális kompetencia és proszocialitás. In Zsolnai Anikó (szerk.): Szociális kompetencia – társas viselkedés. Gondolat Kiadó, Budapest, 120–136.
9. T. Molnár G. (2020) Tanulási eredmény alapú gondolkodás alkalmazása a szakképzésben. Szegedi Tudományegyetem
10. Tóth L. (2014) Személyiség és tanulás. Tehetség, 22 (1), 3-4.
11. Tóth L. (2000) Pszichológia a tanításban. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-105-118
УДК 338.1:338.4:631.1

Наталія ПАНАСЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем та технологій
Полтавський державний аграрний університет,
Полтава, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5189-9410
Scopus Author ID: 56157015500

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ АГРОПРОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Війна Росії проти України призвела до значного скорочення посівних площ, зниження врожайності та зростання виробничих витрат через руйнування інфраструктури. Україна, яка історично виступала одним із провідних світових експортерів зернових і олійних культур, зіткнулася з масштабними пошкодженнями сільськогосподарських угідь, знищенням інфраструктури та блокадою портів, що ускладнило забезпечення продовольчої безпеки як всередині країни, так і в багатьох інших регіонах світу. Це загрожує як національній, так і глобальній продовольчій безпеці, вимагаючи нових підходів і стратегій підтримки агросектору. Метою дослідження є визначення сутності та структури агропродовольчої сфери економіки та розкриття взаємозв'язку даного поняття з іншими пов'язаними категоріями. У роботі проаналізовано тлумачення термінів «сфера» та «сектор», а також наукові погляди по відношенню до цих дефініцій. Зазначено, що доцільно розглядати співвідношення між поняттями «аграрна сфера» та «аграрний сектор» як відношення цілого до часткового, оскільки змістовне навантаження поняття «сфера» є більш широким за поняття «сектор». Досліджено зміст понять «агропродовольчий сектор» та «агропродовольча сфера», виявлено відмінності між цими поняттями та зазначено різні підходи до цих понять. Запропоновано авторське означення агропродовольчої сфери, як складноорганізованої системи, складовими частинами якої є сільське господарство, всі етапи виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації харчових продуктів. Обґрунтована важливість інтеграції сільського господарства та харчової промисловості. Розроблена модель агропродовольчої сфери економіки України за її структурними складовими. Зазначено, що агропродовольча сфера є важливим елементом як економічного зростання, так і економічного розвитку, забезпечуючи не лише кількісні показники зростання, але й якісні зміни, які покращують добробут населення та сприяють стійкому розвитку.

Ключові слова: аграрний сектор, агропродовольчий сектор, аграрна сфера, агропродовольча сфера, економічний розвиток.

JEL Classification: O4, Q180

Abstract. Oroszország Ukrajna elleni háborúja a beültetett területek jelentős csökkenését, alacsonyabb termés hozamokat és magasabb termelési költségeket eredményezett az infrastruktúra lerombolása miatt. Ukrajna, amely történelmileg a világ egyik vezető gabona- és olajmag-exportőre volt, mezőgazdasági területeinek széles körű károsodásával, az infrastruktúra lerombolásával és a kikötők blokádjával nézett szembe, ami megnehezítette az élelmezésbiztonság biztosítását mind belföldön, mind a világ számos más régiójában. Ez mind a nemzeti, mind a globális élelmezésbiztonságot veszélyezteti, és új megközelítéseket és stratégiákat igényel a mezőgazdasági ágazat támogatására. A tanulmány célja, hogy meghatározza a gazdaság agrár-élelmiszeripari

ágazatának lényegét és szerkezetét, valamint feltárja e fogalom és más kapcsolódó kategóriák kapcsolatát. A tanulmány elemzi a „szféra” és az „ágazat” fogalmak értelmezését, valamint az e definíciókkal kapcsolatos tudományos nézeteket. Megjegyzendő, hogy az "agrárszféra" és az "agrárágazat" fogalmak közötti kapcsolatot célszerű az egész és a rész viszonyaként tekinteni, mivel a "szféra" fogalmának tartalma tágabb, mint az "ágazat" fogalma. A cikk megvizsgálja az "agrár-élelmiszeripari ágazat" és az "agrár-élelmiszeripari szféra" fogalmak tartalmát, azonosítja a fogalmak közötti különbségeket, és jelzi e fogalmak különböző megközelítéseit. A szerző saját meghatározása szerint az agrár-élelmiszeripari ágazat egy komplex rendszer, amely magában foglalja a mezőgazdaságot, a termelés minden szakaszát, a feldolgozást, a tárolást, a szállítást és az élelmiszertermékek értékesítését. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar integrációjának fontosságát alátámasztja. Kidolgozásra kerül az ukrán gazdaság agrár-élelmiszeripari ágazatának modellje annak szerkezeti összetevői szerint. Megállapítható, hogy az agrár-élelmiszeripari ágazat mind a gazdasági növekedés, mind a gazdasági fejlődés fontos eleme, amely nemcsak mennyiségi növekedési mutatókat, hanem minőségi változásokat is biztosít, amelyek javítják a lakosság jólétét és elősegítik a fenntartható fejlődést.

Kulcsszavak: mezőgazdasági ágazat, agrár-élelmiszeripari ágazat, agrár szféra, agrár-élelmiszeripari szféra, gazdasági fejlődés.

Abstract. Russia's war against Ukraine has resulted in a significant reduction in planted areas, lower yields and higher production costs due to the destruction of infrastructure. Ukraine, which has historically been one of the world's leading exporters of grains and oilseeds, has faced widespread damage to farmland, destruction of infrastructure and blockade of ports, which has made it difficult to ensure food security both domestically and in many other regions of the world. This threatens both national and global food security, requiring new approaches and strategies to support the agricultural sector. The purpose of the study is to define the essence and structure of the agri-food sphere of the economy and to reveal the relationship of this concept with other related categories. The paper analyses the interpretation of the terms «sphere» and «sector», as well as scientific views on these definitions. It is noted that it is advisable to consider the relationship between the concepts of «agrarian sphere» and «agrarian sector» as a relation of the whole to the part, since the content of the concept of «sphere» is broader than the concept of «sector». The content of the concepts of «agri-food sector» and «agri-food sphere» is studied, differences between these concepts are identified and different approaches to these concepts are indicated. The author's own definition of the agri-food sphere as a complex system, which includes agriculture, all stages of production, processing, storage, transportation and sale of food products, is proposed. The importance of integrating agriculture and the food industry is substantiated. A model of the agri-food sphere of Ukraine's economy by its structural components is developed. It is noted that the agri-food sphere is an important element of both economic growth and economic development, providing not only quantitative growth indicators, but also qualitative changes that improve the welfare of the population and promote sustainable development.

Key words agrarian sector, agri-food sector, agrarian sphere, agri-food sphere, economic development.

Постановка проблеми. Питання продовольчої безпеки України набуває особливої гостроти в умовах війни з Росією. Повномасштабне вторгнення Росії у лютому 2022 року суттєво вплинуло на агропродовольчу сферу України, зокрема, на виробництво, переробку та експорт сільськогосподарської продукції. Україна, яка історично виступала одним із провідних світових експортерів зернових і олійних культур, зіткнулася з масштабними пошкодженнями

сільськогосподарських угідь, знищенням інфраструктури та блокадою портів, що ускладнило забезпечення продовольчої безпеки як всередині країни, так і в багатьох інших регіонах світу.

Одним із найважливіших наслідків війни є скорочення посівних площ та зниження врожайності. Значна частина земель сільськогосподарського призначення, особливо у південних і східних регіонах, опинилась на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій. Це призвело до значного ускладнення проведення посівних кампаній та збору врожаю. Крім того, підвищення цін на паливо, добрива, насіння, а також руйнування транспортної інфраструктури спричинили подальше зростання виробничих витрат і збільшення ризиків для фермерів.

Ситуація в агропродовольчій сфері України має безпосередній вплив на світовий ринок сільськогосподарської продукції. Українське зерно, що є основним джерелом продуктів харчування для багатьох країн, раніше експортувалося переважно через чорноморські порти. Внаслідок російської блокади морських портів експорт став ускладненим, що спричинило зростання цін на продовольство. Після підписання зернової угоди ситуація дещо покращилась, проте залишаються складнощі з логістикою та існує загроза блокування зернового коридору.

Війна в Україні не лише спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, але й поставила під загрозу глобальну продовольчу безпеку. Це вимагає перегляду підходів до забезпечення продовольчої безпеки на національному та міжнародному рівнях, а також нових стратегій для підтримки українських фермерів і відновлення агропродовольчої сфери в постконфліктний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців поняття аграрного сектору, аграрної сфери, агропродовольчого сектору та агропродовольчої сфери досліджували Л. Болдирева, Л. Катан, Т. Кулаковська, Ю. Лопатинський, С. Надвиничний, О. Павлов, О. Попова, М. Пугачова, Л. Риковська, В. Самофатова, І. Сурай, І. Цимбалюк, О. Шубравська та ін. аналіз отриманих різними авторами результатів показує наявність різних підходів до трактування вказаних понять. Це вимагає детального розгляду змісту поняття «агропродовольча сфера», визначення структури даної сфери та її ролі в економічному зростанні і економічному розвитку країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних наукових дослідженнях зміст поняття «агропродовольча сфера» розкривається недостатньо. Натомість широко вживаються такі терміни, як «аграрний сектор», «агропродовольчий сектор» та «аграрна сфера». Однак ці поняття мають суттєві відмінності, які необхідно розрізняти. Агропродовольча сфера охоплює більш широкий діапазон діяльності ніж агропродовольчий сектор. Вона включає не лише виробництво сільськогосподарської продукції, але й усі стадії її переробки, зберігання, транспортування, розподілу і споживання. Іншими словами, агропродовольча сфера охоплює всю систему від «поля до столу», яка включає як економічні, так і соціальні та екологічні аспекти сталого розвитку.

Натомість терміни «аграрний сектор» та «аграрна сфера» зазвичай обмежуються лише первинним виробництвом сільськогосподарської продукції і не враховують всього комплексу процесів, пов'язаних із переробкою, реалізацією та споживанням цих товарів. Ці відмінності мають важливе значення для аналізу агропродовольчої політики, оскільки впливають на формування стратегій розвитку, підтримки та регулювання всіх елементів агропродовольчої сфери.

Отже, чітке визначення поняття агропродовольчої сфери є необхідним для врахування всіх її компонентів та міжгалузевих в'язків. Це дозволить забезпечити більш точний аналіз даної сфери та розробку ефективних стратегій для підтримки продовольчої безпеки та сталого розвитку як на національному, так і на глобальному рівнях.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення сутності та структури агропродовольчої сфери економіки та розкриття взаємозв'язку даного поняття з іншими пов'язаними категоріями.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сільському господарстві, на відміну від інших галузей економіки, значною мірою збереглися натуральні господарства у вигляді домогосподарств. Особливо це характерно для ряду постсоціалістичних країн, зокрема України [1, с. 16].

Щодо поняття «сільське господарство» доречно звернути увагу на те, що воно традиційно усталене та є однією з основних галузей матеріального виробництва, оскільки воно забезпечує вирощування сільськогосподарських культур і розведення тварин для отримання сировини для промисловості і продовольства

Денисенко М. П., Новіков Д. В. висвітлюють особливості сільського господарства як галузі, де визначаються результати діяльності аграрних підприємств. Автори підкреслюють наступні особливості сільського господарства:

– засобами виробництва в даній галузі є живі організми, такі як рослини і тварини. Це означає, що процес виробництва в сільському господарстві залежить не тільки від економічних законів, але й від біологічних законів природи;

– важливість землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві. Земля є невід'ємною частиною процесу праці та виробництва продукції. Її якісні (родючість, склад ґрунту, рельєф) та кількісні (площа) характеристики безпосередньо впливають на ефективність та результати діяльності господарства;

– на діяльність сільськогосподарських підприємств значний вплив мають природні умови. Оскільки природні умови, такі як клімат, погода, сезонні зміни, та інші екологічні фактори, можуть суттєво впливати на виробництво, сільськогосподарським підприємствам необхідно мати великий обсяг інформації. Це допомагає зменшити ризики та невизначеність, пов'язані з виробничими процесами;

– використання територіальних ресурсів у виробництві сільськогосподарської продукції вимагає значної кількості перевезень. Оскільки

сільськогосподарські угіддя зазвичай розташовані на великих площах, потрібно організувати перевезення техніки, матеріалів (насіння, паливо, добрива) та готової продукції (картопля, буряки, зерно). Логістика та транспортні операції відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств;

– «продукція заради нової продукції» – циклічний характер виробництва в сільському господарстві, де продукція, отримана в результаті праці, використовується для створення нових засобів виробництва;

– існує часова затримка між робочим періодом і періодом виробництва в сільському господарстві;

– через вплив природних факторів та необхідність виконання робіт у певні часові періоди виникає сезонність виробництва в сільському господарстві;

– важливість водних ресурсів у виробництві сільськогосподарської продукції, а отже недостатня кількість води в певних регіонах впливає на вартість кінцевої продукції;

– транспортування засобів праці (такі як техніка, насіння, добрива та інші матеріали) потребує великих енергетичних та грошових витрат [2, с. 16].

Слово «аграрний» має латинське походження, що в перекладі означає «земельний» земельний, пов'язаний з землекористуванням, землеволодінням [3, с. 44.].

В наукових роботах часто застосовуються терміни «аграрний сектор» та «аграрна сфера». Але виникає питання про співвідношення понять «сектор» та «сфера». Відповідно до тлумачного словника сектор (лат. sector, букв. – розсікаючий) являє собою конкретну, добре окреслену ділянку або частину чогось, яка має визначені межі або характеристики. В економіці сектором вважається частина народного господарства, яка має визначені економічні й соціальні риси. [3, с. 693.]. Сфера (гр. σφαῖρα – м'яч, куля): означає сукупність точок, рівновіддалених від центра, або область дії та межі поширення чогось, наприклад, економічна сфера, сфера впливу. Під сферою також розуміють громадське оточення чи середовище [3, с. 738.]. Культурні рослини, свійські тварини та оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури складають агросферу [3, с. 45.].

Таким чином, аналізуючи тлумачення термінів «сфера» та «сектор», а також наукові погляди по відношенню до цих дефініцій, доцільно, на нашу думку, розглядати співвідношення між поняттями «аграрна сфера» та «аграрний сектор» як відношення цілого до часткового, оскільки змістовне навантаження поняття «сфера» є більш широким за поняття «сектор».

І. Г. Сурай вважає, що поняття «аграрний сектор» можна використовувати як в широкому, так і в вузькому значенні. В широкому значенні аграрний сектор економіки включає підприємства різної форми власності, які виробляють сільськогосподарську продукцію, здійснюють її первинну переробку та обслуговують дані процеси, а також установи та організації, що забезпечують реалізацію аграрної державної політики. У вузькому розумінні, аграрний сектор науковець розглядає як сектор економіки, який включає підприємства, що

виготовляють сільськогосподарську продукцію, переробляють сільськогосподарську сировину та обслуговують ці процеси [4, с. 263]. На наш погляд, необхідно розрізняти поняття «аграрний сектор» та «аграрна сфера», виділяти їх спільні та відмінні складові. Аграрний сектор економіки являє собою виробничо-територіальне утворення, що складається із підприємств різних галузей, метою якого є забезпечення населення продуктами харчування. Аграрний сектор включає галузеві підсистеми (сільське господарство, переробна промисловість, інфраструктура) та регіональні підсистеми.

Згідно із законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» до аграрного сектору, відносяться також аграрна наука та освіта, соціальна сфера села та відповідне матеріально-технічне й фінансове забезпечення [5].

Використання поняття «аграрна сфера» потребує більш детального розгляду його сутності. Найбільш поширене визначення змісту поняття «аграрна сфера» таке: це сфера, що охоплює не лише виробництво сільськогосподарської продукції, але й розвиток сільських громад, підтримку екологічного балансу та сприяння економічному зростанню. Вона відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки, створенні робочих місць, збереженні природних ресурсів та покращенні якості життя в сільських районах [6].

Згідно означення, запропонованого в роботі [7, с. 15], аграрна сфера включає сільськогосподарське виробництво, первинну переробку його продукції, реалізацію даної продукції, відповідні обслуговуючі підприємства, забезпечення розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості та засоби державного впливу в межах аграрної політики.

Впродовж всього періоду розвитку світової економіки аграрна сфера є ключовим елементом системоутворюючого фактору економічного розвитку, забезпечуючи основу продовольчої безпеки, зайнятість населення в сільській місцевості, зростання експортного потенціалу, розширення сировинної бази для харчової промисловості та сприяючи загальному економічному зростанню. В постіндустріальному економічному устрої аграрна сфера не втрачає своєї важливості, але трансформується під впливом новітніх технологій, інновацій та глобальних тенденцій. Вона стає більш інноваційною, продуктивною та стійкою, адаптуючись до нових вимог та можливостей сучасної економіки. Аграрна сфера є однією з ключових галузей економіки України, забезпечуючи значну частку ВВП та генеруючи істотні валютні надходження завдяки експорту зернових, олійних культур та інших аграрних продуктів.

Погоджуємося з українським науковцем С. А. Навидничим, який зазначає, що економічний розвиток аграрної сфери є поступове покращення економічної ситуації в країні, яке проявляється у зростанні макроекономічних показників, що відображають економічний, соціальний та екологічний стан аграрної сфери протягом тривалого періоду із накопиченням та реалізацією конкурентних переваг [8, с. 10].

Ю. Лопатинський пропонує шестисекторну модель інституціональної інтеграції аграрної сфери. Ця модель включає різні сектори, що взаємодіють між

собою для забезпечення ефективного функціонування аграрної сфери. Модель охоплює такі сектори: виробництво ресурсів, необхідних для сільського господарства; безпосередньо сільське господарство; сектор переробки сільськогосподарської сировини в готову продукцію; сферу обігу (маркетинг, збут і реалізація агропродовольчої продукції); транспортно-комунікаційна, фінансова та науково-інформаційна інфраструктура; сектор державного регулювання розвитку сільського господарства. Ця модель дозволяє краще зрозуміти, як різні елементи аграрної сфери можуть працювати разом для забезпечення її ефективного функціонування та розвитку [9, с. 20].

Отже, поняття «аграрний сектор» та «аграрна сфера» включають сільськогосподарську галузь економіки та галузі переробної промисловості, зберігання, перевезення, реалізацію та галузь, яка забезпечує виробництво засобів виробництва сільськогосподарської продукції. Аграрний сектор, функціонуючи та розвиваючись у межах аграрної сфери, тісно взаємодіє з цією сферою.

Проаналізуємо зміст понять «агропродовольчий сектор» та «агропродовольча сфера». У науковій літературі спостерігаються різні підходи до цих понять.

Т. А. Кулаковська розглядає агропродовольчий сектор як підсистему національної економіки, яка складається з сільського господарства, переробної та харчової промисловості, а також агропродовольчої інфраструктури [10]. Ці складові частини об'єднані з метою забезпечення потреб населення в продуктах харчування, зберігаючи та підтримуючи життєдіяльність і відтворення населення.

Болдирєва Л.М. вважає, що агропродовольчий сектор – це соціально-економічний інститут, який забезпечує функціонування матеріальних та супутніх потоків через інституціональні ринки. Ці потоки генеруються в сільському господарстві в процесі виробництва та розподілу продовольства, доводячи його до споживача [11].

Проводячи аналіз структури агропродовольчого сектора з боку підприємницького сектора, можна виділити основні компоненти, які складають цю систему:

- споріднені галузі аграрного сектора: сільськогосподарське машинобудування, торгівля, транспорт, ринок посівних матеріалів, ринок добрив, ринок паливних та мастильних матеріалів;
- галузь виробництва сільськогосподарської продукції, що включає підгалузі рослинництва і тваринництва;
- переробна промисловість, яка включає підгалузі переробки (олійна, цукрова, борошномельно-круп'яна, консервна, молочна, м'ясна, крохмалепатокова промисловості) та харчову промисловість (великий сегмент, що включає виробництво різних харчових продуктів);
- логістична інфраструктура, що включає складські комплекси, розподільчі центри, що здійснюють розподіл продукції до кінцевих споживачів, термінали, транспортні засоби, логістичні системи, що забезпечують

оптимізацію логістичних ланцюгів, включаючи організаційні, технічні та економічні аспекти.

Таким чином, агропродовольчий сектор як соціально-економічна система об'єднує різні компоненти, що взаємодіють між собою, забезпечуючи ефективне виробництво, переробку, зберігання, транспортування і реалізацію агропродовольчої продукції [12, с. 53].

Деякі автори [13, с. 16] надають визначення поняття «агропродовольчий сектор» більш схожим на поняття «агропродовольча сфера»; агропродовольчий сектор розглядається як соціально-економічна система з комплексною та інтегрованою структурою, що об'єднує виробничі і соціальні елементи для забезпечення сталого розвитку сільських регіонів і задоволення потреб населення у продовольстві.

В українській економіці одним із найважливіших секторів являється агропродовольча сфера, яка є складною економічною системою, відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій як просторомісткий вид діяльності. Агропродовольча сфера – це комплексна система, що інтегрує різні галузі виробництва, переробки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції, яка корелює з біологічним терміном «біосфера» і є її важливою складовою, пов'язаною з життєзабезпеченням суспільства. Ця сфера характеризується особливою природою, відмінною від інших секторів економіки, оскільки потребує ведення виробничої діяльності в гармонії з природою, що забезпечує екологічну безпеку [14, с. 13].

Безумовно поняття «агропродовольча сфера» більш складне порівняно із «агропродовольчий сектор». Агропродовольча сфера – це динамічна поліструктурна система, яка включає природно-ресурсний потенціал, агропромисловий комплекс та об'єднаний сільськоміський соціум. Вона розвивається в умовах динамічних змін зовнішніх та внутрішніх факторів, що вимагає комплексного підходу до управління сталим розвитком [15, с. 46]

В роботі [16, с. 102] агропродовольча сфера розглядається з позиції синергетики, як складна система, що здатна до саморозвитку при наявності власних цілей, інтересів, мотивів та самоуправління, що дозволяє їй ефективно функціонувати та розвиватися в умовах постійних змін.

Агропродовольча сфера – це комплексна система, що охоплює і сільські, і міські території, де за допомогою людської праці, різних ресурсів (природних, матеріальних, інформаційних, фінансових) та сучасних технологій відбувається перетворення природних ресурсів для задоволення потреб суспільства. Для того щоб цей процес був стабільним, ефективним і тривалим, необхідно забезпечувати належний стан природного і соціального середовища. Це можливо лише за умови комплексного підходу, що враховує взаємозв'язок між виробництвом, соціальними аспектами і природою. Агропродовольча сфера відіграє важливу роль у забезпеченні державної безпеки в різних аспектах, сприяє вирішенню глобальних продовольчих, екологічних та енергетичних проблем, а також посилює економічний потенціал і могутність держави. Проте,

для досягнення всіх цих цілей, агропродовольча сфера сама потребує захисту від різних загроз [17, с. 98].

Теоретична модель розвитку агропродовольчої сфери України пояснює збалансованість розвитку за різними критеріями – економічними, соціальними та екологічними. Зважаючи на тісний зв'язок між агропромисловим виробництвом і рівнем розвитку сільських територій, О. Шубравська зазначає, що сталий розвиток агропродовольчої сфери – це забезпечення узгодженості між обсягами виробництва галузей рослинництва і тваринництва, а також між ними та переробними потужностями та відповідність масштабам наявних і перспективних потреб на різних ринках (локальному, регіональному, національному та світовому); зменшення соціально-економічних нерівностей; забезпечення раціонального використання природних ресурсів при можливості їх відновлення [18, 19, с. 64].

Застосування термінів «агросфера» та «агропродовольча система (сфера)» підкреслює усвідомлення багатофункціональної ролі сільського господарства в суспільстві та зміну засад його розвитку в контексті сталого прогресу, що є соціально, економічно і екологічно збалансованим. Це трактування вимагає застосування новітніх соціо-еколого-економічних підходів для розуміння агропродовольчої сфери та її інфраструктури, відмінних від традиційних економічних підходів. Такі підходи охоплюють не лише економічні аспекти, але й враховують соціальні та екологічні фактори, що є ключовими для сталого розвитку агропродовольчої сфери. Як відмічає О. Попова [20, с. 76], триєдина основа агросфери дає можливість вважати її якісно новою системою з людиноцентристською спрямованістю розвитку.

Таким чином, агропродовольча сфера включає сучасні соціо-еколого-економічні підходи для досягнення збалансованого і гармонійного розвитку, забезпечуючи потреби суспільства у продовольстві, зберігаючи екосистеми і підтримуючи економічну стабільність

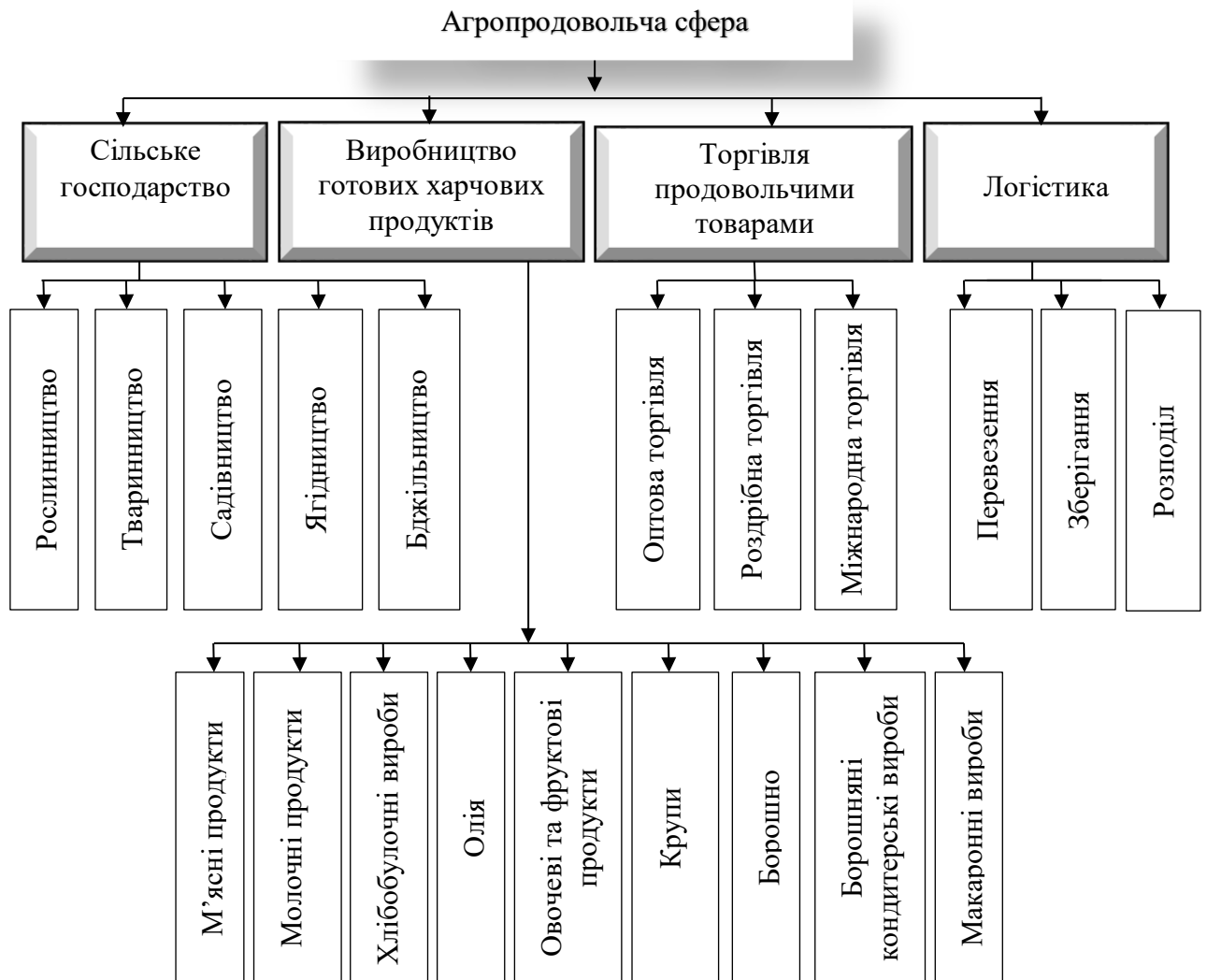
В своїх дослідженнях Т. В. Стройко розглядає агропродовольчу сферу як єдину галузь економіки, яка має особливе інституціональне середовище та специфічний спосіб організації діяльності. Розвиток інфраструктури агропродовольчої сфери має базуватися на прагненні інтегрувати її екологічну, економічну та соціальну складову, враховуючи характер і закономірності взаємозв'язку цих складових. Інфраструктура агропродовольчої сфери – це динамічна конструкція, яка постійно трансформується відповідно до змін у суспільстві, економіці та природному середовищі, що забезпечує сталий розвиток і гармонійне функціонування агропродовольчої системи [22].

На нашу думку, агропродовольча сфера – це складноорганізована система, складовими частинами якої є сільське господарство, всі етапи виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації харчових продуктів. Агропродовольча сфера є складовою системи національної економіки, яка поєднує різні за метою, формою власності та рівнем розвитку підсистеми, що може проявлятися у вигляді нерівномірності або невідповідності між різними її функціональними складовими. Всі ці складові взаємодіють між собою,

створюючи цілісну систему, де кожна підсистема відіграє істотну роль. Тому важливим є забезпечення збалансованого розвитку всіх підсистем агропродовольчої сфери.

Модель агропродовольчої сфери економіки України за структурними складовими наведена на рисунку 1.1.

Рис.1 Структура агропродовольчої сфери *

* Сформовано автором

Агропродовольча сфера відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, забезпечуючи населення необхідними продуктами харчування, а також сприяє економічному розвитку та зайнятості у сільських регіонах.

Економічне зростання в агропродовольчій сфері може проявлятися через збільшення обсягів виробництва сільськогосподарських продуктів та продовольчих товарів. Інвестиційна привабливість агропродовольчої сфери під час економічного зростання визначається комбінацією економічних,

технологічних, ринкових та політичних факторів, серед яких зростаючий попит на продовольство, підвищення продуктивності, покращення інфраструктури, державна підтримка та впровадження стійких практик. Інвестори звертають увагу на показники рентабельності, темпи зростання виробництва, експортні можливості та рівень інновацій для оцінки потенційної віддачі від інвестицій у цей сектор. Розширення агропродовольчої сфери створює нові робочі місця, що сприяє зростанню зайнятості та доходів населення.

Економічний розвиток в агропродовольчій сфері включає підвищення якості та безпеки харчових продуктів, що безпосередньо впливає на здоров'я і добробут населення. Підвищення рентабельності аграрного виробництва та зростання доходів фермерів сприяє зменшенню рівня бідності в сільській місцевості. Економічний розвиток стимулює впровадження стійких методів ведення сільського господарства, які зменшують негативний вплив на навколишнє середовище та сприяють довгостроковій продовольчій безпеці. Розвиток агропродовольчої сфери часто включає інвестиції в освіту та тренінги для фермерів, що підвищують їхню кваліфікацію та здатність впроваджувати нові технології та методи. Економічний розвиток стимулює покращення інфраструктури в сільських районах, включаючи дороги, системи зрошення, склади та ринки, що сприяє більш ефективному виробництву та розподілу продуктів.

Отже, агропродовольча сфера є важливим елементом як економічного зростання, так і економічного розвитку, забезпечуючи не лише кількісні показники зростання, але й якісні зміни, які покращують добробут населення та сприяють стійкому розвитку.

Важливим фактором сталого розвитку агропродовольчої сфери є інтеграція між сільським господарством і харчовою промисловістю. Така інтеграція створює сприятливі умови для узгодженої економічної та науково-технічної політики підприємств. Об'єднання сільськогосподарських підприємств із підприємствами харчової промисловості дозволяє оптимізувати виробничі процеси, знижувати витрати та підвищувати ефективність використання ресурсів. Спільна науково-технічна політика сприяє впровадженню сучасних технологій у виробництво, що підвищує якість продукції та забезпечує її конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному ринках. Інтеграція забезпечує безперебійне постачання сировини для харчової промисловості, що знижує ризики, пов'язані з нестабільністю ринків або погодних умов. Взаємодія між аграрними підприємствами та харчовими компаніями дозволяє ефективно управляти ланцюгом постачання, зменшуючи втрати та покращуючи логістичні процеси. Інтеграція сприяє розвитку сільських регіонів, створюючи нові робочі місця, збільшуючи доходи місцевого населення та підвищуючи рівень життя. Високоякісна продукція та ефективні виробничі процеси сприяють збільшенню експорту, що позитивно впливає на економіку країни. Інтегральною функцією агропродовольчої сфери є забезпечення усіх верств населення достатньою кількістю якісних та економічно доступних харчових продуктів власного виробництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі критичного аналізу наукових праць і власних досліджень можна сформулювати наступні висновки.

В результаті дослідження наукових поглядів різних авторів стосовно дефініцій «аграрна сфера» та «аграрний сектор», встановлена доцільність розгляду співвідношення між даними поняттями як відношення цілого до часткового, оскільки змістовне навантаження поняття «сфера» є більш широким за поняття «сектор».

Проаналізовано зміст понять «агропродовольчий сектор» та «агропродовольча сфера», виявлено відмінності між цими поняттями та зазначено різні підходи до цих понять.

Запропоновано авторське означення агропродовольчої сфери, як складноорганізованої системи, складовими частинами якої є сільське господарство, всі етапи виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації харчових продуктів.

Розроблена модель агропродовольчої сфери економіки України за структурними складовими, які взаємодіють між собою, створюючи цілісну систему, де кожна підсистема відіграє істотну роль. Тому важливим є забезпечення збалансованого розвитку всіх підсистем агропродовольчої сфери.

Зазначено, що агропродовольча сфера є важливим елементом як економічного зростання, так і економічного розвитку, забезпечуючи не лише кількісні показники зростання, але й якісні зміни, які покращують добробут населення та сприяють стійкому розвитку.

Список використаних джерел

1. Речка К. М. Зміст понять і категорій економічного зростання та розвитку сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 18, ч. 3. С. 15 – 20.
2. Денисенко М. П., Новіков Д. В. Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства України. *Агросвіт*. 2019. № 12. С. 15 – 21. DOI: 10.32702/2306#6792.2019.12.15
3. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. 1-е видання. Київ: «Українська радянська енциклопедія», 1974. 865 с.
4. Сурай І.Г. Державне управління аграрним сектором економіки України: функціонально-структурний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2005. 280 с.
5. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18. 10. 2005 р. № 2982-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. Ст. 17.
6. Катан Л. І. Економічне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери України : автореф. дис. ... докт. економ. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2013. 39 с.
7. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції «аграрна сфера». *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. Вип. 4, № 12. С. 13 – 19. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2017-04-13-19>
8. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери України : автореф. дис. ... докт. економ. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2019. 47 с.
9. Лопатинський Ю. М. Інституціональна трансформація аграрного сектора : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.03. Київ, 2007. 36 с.

10. Кулаковська Т.А. Державне антициклічне регулювання розвитку агропродовольчого сектора України: теорія, методологія, практика : монографія. Одеса : Астропринт, 2019. 392 с.
11. Болдирева Л.М. Теоретичні аспекти ресурсного забезпечення агропродовольчого сектора економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15, ч. 1. С. 38 – 42.
12. Бондаренко О. С. Обґрунтування сутності логістичної інфраструктури та ролі в управлінні фінансовими потоками підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 8. С. 51 – 55.
13. Пугачова М. І., Болдирева Л. М. Агропродовольчий сектор України: економічний дискурс. *Економіка АПК*. 2016. № 11. С.15-19.
14. Самофатова В. А. Концепція сталого розвитку агропродовольчої сфери. *Агросвіт*. 2016. № 20. С. 12 – 17.
15. Самофатова В. А. Удосконалення методології наукового дослідження сталого розвитку агропродовольчої сфери України. *Економіка харчової промисловості*. 2023. Т. 15, Вип. 2. С. 44 – 48.
16. Соціо-еколого-економічний розвиток агропродовольчої сфери України в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх розв'язання: монографія / Авт. кол. О.І. Павлов, К.Б. Козак, Д.Ф. Крисанов [та ін.]; за ред. О.І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2015 512 с.
17. Павлов О.І. Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 2 С. 97 – 103.
18. Shubravskaya, O., Prokopenko, K. The agricultural sector of Ukraine in the global food market: Pre-war state and post-war prospects. *Research on World Agricultural Economy*. 2022. 3(4). Pp. 1–11. doi: 10.36956/rwae.v3i4.693
19. Шубравська О. Розвиток аграрного господарювання України на засадах сталого господарювання. *Економіка і прогнозування*. 2014. № 2. С. 62–72.
20. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст та засади сталого розвитку. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 73 – 84.
21. Стройко Т.В. Методологія дослідження інфраструктури агропродовольчої сфери в контексті сталого розвитку. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2014. Т. 19. Вип. 3/1. С. 54 – 63.

References

1. Rechka, K. M. (2018). Zmist poniat i katehorii ekonomichnoho zrostannia ta rozvytku silskoho hospodarstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Vol. 18, 3, 15–20 [in Ukrainian].
2. Denysenko, M. P., Novikov, D. V. (2019). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy. *Ahrosvit – Agroworld*. (No 12), 15–21. doi: 10.32702/2306#6792.2019.12.15 [in Ukrainian].
3. Melnychuk, O. S. (1974). Slovyk inshomovnykh sliv. 1-e vydannia. Kyiv: «Ukrainska radianska entsyklopediia». 865 [in Ukrainian].
4. Surai, I.H. (2005). Derzhavne upravlinnia ahrarnym sektorom ekonomiky Ukrainy: funktsionalno-strukturnyi aspekt. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Pro osnovni zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky na period do 2015 roku : Zakon Ukrainy vid 18.10 2005 r. № 2982-IV. (2006). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1, art. 17*.
6. Katan, L. I. (2013). Ekonomichne zabezpechennia staloho rozvytku ahrarnoi sfery Ukrainy. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Mykolaiv [in Ukrainian].
7. Tsymbaliuk, I., Rykovska, L. (2017). Teoretychnyi analiz sutnosti ta skladnykh definitsii «ahrarna sfera». *Ekonomichniy chasopys Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University, issue 4, 12, 13–19*. doi: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2017-04-13-19> [in Ukrainian].
8. Nadvynychnyi, S. A. (2019). Ekonomichniy rozvytok ahrarnoi sfery Ukrainy. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Mykolaiv [in Ukrainian].

9. Lopatynsyi, Yu. M. (2007). Instytutsionalna transformatsiia ahrarynnoho sektora. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kulakovska, T.A. (2019). Derzhavne antytsyklichne rehuliuвання rozvytku ahroprodovolchoho sektora Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
11. Boldyrieva, L.M. (2017). Teoretychni aspekty resursnoho zabezpechennia ahroprodovolchoho sektora ekonomiky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, issue 15 (1)*, 38–42 [in Ukrainian].
12. Bondarenko, O. S. (2015). Obgruntuvannia sutnosti lohistychnoi infrastruktury ta roli v upravlinni finansovymy potokamy pidpriemstv. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 8, 51–55 [in Ukrainian].
13. Puhachova, M. I., Boldyrieva, L. M. (2016). Ahroprodovolchyi sektor Ukrainy: ekonomichnyi dyskurs. *Ekonomika APK – Agricultural economy*, 11, 15–19 [in Ukrainian].
14. Samofatova, V. A. (2016). Kontsepsiia staloho rozvytku ahroprodovolchoi sfery. *Ahrosvit – Agroworld*, 20, 12–17 [in Ukrainian].
15. Samofatova, V. A. (2023). Udoskonalennia metodolohii naukovoho doslidzhennia staloho rozvytku ahroprodovolchoi sfery Ukrainy. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti – Economics of the food industry, Vol. 15, issue 2*, 44 – 48 [in Ukrainian].
16. Sotsio-ekoloho-ekonomichnyi rozvytok ahroprodovolchoi sfery Ukrainy v suchasnykh umovakh: problemy ta shliakhy yikh rozviazannia. Avt. kol. O.I. Pavlov, K.B. Kozak, D.F. Krysanov et al.; O.I. Pavlova (Ed.) (2015). Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
17. Pavlov, O.I. (2014). Ahroprodovolcha sfera Ukrainy yak obiekt natsionalnoi bezpeky. *Ekonomika APK – Agricultural economy*, 2, 97–103 [in Ukrainian].
18. Shubravska, O., Prokopenko, K. (2022). The agricultural sector of Ukraine in the global food market: Pre-war state and post-war prospects. *Research on World Agricultural Economy*, 3(4), 1–11. doi: 10.36956/rwae.v3i4.693
19. Shubravska, O. (2014). Rozvytok ahrarynnoho hospodariuvannia Ukrainy na zasadakh staloho hospodariuvannia. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and forecasting*, 2, 62–72 [in Ukrainian].
20. Popova, O. (2012). Ahrosfera: sotsioekonomichnyi zmist ta zasady staloho rozvytku. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 73–84 [in Ukrainian].
21. Stroiko, T.V. (2014). Metodolohiia doslidzhennia infrastruktury ahroprodovolchoi sfery v konteksti staloho rozvytku. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova – Bulletin of I. I. Mechnikov ONU. Vol. 19, issue. 3/1*, 54–63 [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-119-129
ETO 614.253:316.77

Éva Julianna POZSGAI

Egészségügyi Gazdasági és Menedzsment Intézet
Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
Debrecen, Magyarország
ORCID ID: 0009-0007-7296-2128

Klára BÍRÓ

PhD
Egészségügyi Gazdasági és Menedzsment Intézet
Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
Debrecen, Magyarország
ORCID ID: 0000-0001-5108-9154

AZ ORVOSI KOMMUNIKÁCIÓ SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS KÜLÖNBÖZŐ SZINTJEIN GAZDASÁGI SZEMPONTBÓL

Анотація. Метою сучасної системи охорони здоров'я та медичних втручань є покращення здоров'я пацієнтів. Догляд за пацієнтом на засадах ціннісної медичної допомоги передбачає ефективність медичної допомоги, основною умовою якої є безбар'єрність та ефективна комунікація між сторонами. Незважаючи на все це, дослідження, аналіз та оцінка важливості значення медичної комунікації з економічної точки зору показує значні недоліки, незважаючи на те, що комунікаційні труднощі є серйозною проблемою, що негативно впливають як на безпеку пацієнтів, так і на витрати постачальників медичних послуг. Ця стаття є результатом загальнолітературного дослідження, метою якого є виявлення ролі та значення медичної комунікації у створенні безпеки пацієнта, уникненні шкоди, заподіяної пацієнту та закладу охорони здоров'я небажаними подіями, зниженні витрат медичних послуг, вивчення якості медичної комунікації в Угорщині. Результати дослідження показали кореляції між досвідом пацієнтів, процесом догляду та результатами. Більш позитивний досвід пов'язаний із більшою прихильністю до процесів профілактики та лікування. Невідповідна комунікаційна модель «лікар-пацієнт» і низький рівень незалежності пацієнтів у прийнятті рішень впливають на клінічну ефективність та безпеку. В Угорщині частка позитивного досвіду комунікації «лікар-пацієнт» та залучення пацієнтів до прийняття рішень нижча за середній показник у країнах ОЕСР. Виявлення комунікаційних проблем та їх наслідків сприяє кращій взаємодії між лікарем і пацієнтом, лікарем і медичним працівником, встановленню діагнозу та лікування, одужанню пацієнта, зменшує розвиток ускладнень і звернення за додатковим доглядом. Це позитивно впливає на витрати постачальників медичних послуг, на утримання медичних працівників і на підвищення рівня задоволеності пацієнтів. В Угорщині існує потреба у проведенні емпіричних досліджень, що вказують на вплив медичної комунікації на витрати закладів охорони здоров'я.

Ключові слова: медична комунікація, охорона здоров'я на основі цінностей, мовний бар'єр, безпека пацієнтів, економічні відходи, економічна ефективність.

JEL Classification: I19

Absztrakt: A modern egészségügyi ellátórendszer és az egészségügyi beavatkozások célja a páciensek egészségi állapotának javítása. Az érték-alapú egészségügyi ellátás alapján működő betegellátás maga után vonja az egészségügy hatékonyságát, melynek alapvető feltétele az akadálymentes és hatékony kommunikáció a felek között. Mindezek ellenére az orvosi kommunikáció jelentőségének gazdasági szempontból történő feltárása, elemzése és értékelése jelentős hiányosságokat mutat annak ellenére, hogy a kommunikációs nehézségek komoly kihívást jelentenek, mind a betegbiztonságra, mind az egészségügyi szolgáltatók kiadásaira negatív hatással vannak. Jelen cikk általános szakirodalomkutatás eredménye, melynek célja feltárni az orvosi kommunikáció szerepét és fontosságát a betegbiztonság megteremtésében, a nem kívánatos események által a páciensek és az egészségügyi intézménynek okozott károk elkerülésében, a költségek csökkentésében, valamint a magyar lakosság véleményét az orvosi kommunikáció minőségéről. A kutatási eredmények összefüggéseket mutattak ki a betegek tapasztalatai, az ellátás folyamata és az eredmények között. A pozitívabb tapasztalatok összefüggésbe hozhatók a megelőzési és kezelési folyamatokhoz való nagyobb mértékű ragaszkodással. A nem megfelelő orvos-beteg kommunikáció, a betegek kisebb önállósága a döntéshozatalban befolyásolja a klinikai hatékonyságot és biztonságot. Magyarországon a pozitív tapasztalatok aránya a beteg-orvos kommunikáció és a betegek döntéshozatalba való bevonása tekintetében elmarad az OECD átlagától. A kommunikációs problémák és azok következményeinek feltárása elősegíti a jobb orvos és beteg, orvos és egészségügyi dolgozó interakciót, diagnózis felállítást és kezelést, a beteg gyógyulását, a szövődmények kialakulását és az újabb ellátás igénybevételének lehetőségét csökkenti. Pozitív hatással van az egészségügyi ellátást nyújtó szolgáltatók kiadásaira, az egészségügyi dolgozók megtartására, a betegek elégedettségének növelésére. Magyarországon olyan empirikus kutatások lebonyolítására van szükség, melyek rámutatnak az egészségügyi kommunikáció és az egészségügyi intézmények költségekre gyakorolt hatásaira.

Kulcsszavak: orvosi kommunikáció, érték-alapú egészségügyi ellátás, nyelvi akadály, betegbiztonság, gazdasági pazarlás, költséghatékonyság.

Abstract. The goal of the modern healthcare system and medical interventions is to improve patients' health. Patient care based on value-based healthcare inherently involves the efficiency of the healthcare system, which fundamentally relies on seamless and effective communication between the parties involved. Despite this, the exploration, analysis, and evaluation of the economic significance of medical communication show significant gaps, even though communication difficulties pose serious challenges, negatively impacting both patient safety and healthcare providers' expenses. This article is the result of a general literature review aimed at uncovering the role and importance of medical communication in ensuring patient safety, avoiding damages caused by adverse events to both patients and healthcare institutions, reducing costs, and assessing the Hungarian population's opinion on the quality of medical communication. The research findings revealed correlations between patients' experiences, the care process, and outcomes. More positive experiences are associated with greater adherence to prevention and treatment processes. Inadequate doctor-patient communication and reduced patient autonomy in decision-making affect clinical efficiency and safety. In Hungary, the proportion of positive experiences regarding doctor-patient communication and patient involvement in decision-making falls short of the OECD average. Exploring communication problems and their consequences facilitates better interactions between doctors and patients, doctors and healthcare workers, diagnosis, and treatment, reducing complications and the likelihood of requiring further care. This has a positive impact on the expenses of healthcare providers, the retention of healthcare workers, and increasing patient satisfaction. In Hungary there is a need for empirical research that highlights the impact of healthcare communication on the costs of healthcare institutions.

Keywords: health communication, value-based healthcare, language barrier, patient safety, economic waste, cost-efficiency.

A probléma általános megfogalmazása. Horváth és Molnár [8] szerzőpáros felhívták a figyelmet arra, hogy a modern egészségügyi ellátórendszer alkotóelemeit képezik a folyamatok, az alkalmazott technológiák és az emberi interakciók komplex kombinációi. Az egészségügyi beavatkozások célja mindenkor a páciensek egészségi állapotának javítása. Azok igénybevételének haszna megkérdőjelezhetetlen, azonban a nemkívánatos események elkerülhetetlen kockázatát is magukban hordozzák. Ezek a kockázatok rontják az egészségügy értékét. Az érték-alapú egészségügyi ellátás alapján működő betegellátás megteremtése, ahol az érték „az egészségügyi állapotra vonatkozó eredmények halmaza és az ellátás egész ciklusára vonatkozó szolgáltatások teljes költségének” hányadaként értelmezhető, az egészségügy hatékonyságát vonja maga után, és mind az orvosok, mind a betegek, mind a döntéshozók közös érdeke [7]. A betegek állapota köré szervezett ellátás, az eredmények és költségek minden betegnél történő mérése, az új típusú térítési modellek (értékalapú-, epizód alapú kifizetések, kötegetelt típusú finanszírozás) kidolgozása a magyar egészségügyi rendszer költségeinek és eredményeinek javulásához járulna hozzá. Többek között a szerkezetátalakítás és szemléletváltoztatás mellett elengedhetetlen a felek közötti akadálymentes, optimalizált, hatékony kommunikáció. Mégis az egészségügyi kommunikáció hatékonyságának mérése, jelentőségének gazdasági szempontból történő elemzése, okok és összefüggések feltárása hiányosságokkal bír, pedig az egyik legfontosabb kihívást a kommunikációs nehézségek jelentik.

Legújabb kutatások és publikációk elemzése. Az egészségügyi kommunikáció, az orvos-beteg kapcsolat és a betegközpontú egészségügyi ellátás területén számos magyar és idegen nyelvű kutatás készült. A kommunikáció fontossága az orvos-beteg kapcsolatban, a szakdolgozói team hatékonyságában kiemelten fontossá vált napjainkra, amikor az egészségügyi intézményekre úgy tekintünk, mint versenypiaci szolgáltatókra. A szolgáltatás-központú megközelítés eredményeként minőségi átalakulás megy végbe a szereplők között, azaz komplexebb és személyesebb kapcsolat alakul ki az orvos és a beteg között, megváltozik a betegek informáltsága, nyitottsága, együttműködésre való hajlandósága. A napjainkban is zajló folyamatok felvetik az orvosi kommunikáció hatékonyságának vizsgálatát, kiterve az akadályok, hiányosságok feltárására, azok negatív következményeire [9].

Az egészségügyi ellátásban részt vevő szakemberek nyelvi és kulturális akadályai negatív hatással vannak a betegek gyógyulására és elégedettségére, ezáltal mind az egészségügyi intézménynek, mind magának a betegnek többlet költséget termelnek, közvetve pedig negatív hatással lehetnek a teljes gazdaságra, foglalkoztatásra, szociális és egészségügyi ellátó rendszerre. A többlet költségek keletkezése mellett a kommunikációs nehézségek olyan nem kívánatos eseményeket idézhetnek elő, mint a diagnosztikai tévedések, egészségügyi ellátással összefüggő gyógyszeres kezelési vagy sebészeti beavatkozási hibák, az utókezelés fontosságát érintő félreértések, melyek a betegek életét, biztonságát veszélyeztethetik [8].

Málovics és munkatársai [11] arra mutatnak rá, hogy a nyelvi akadályok mellett, a magyar egészségügyi rendszerben az orvosok és egészségügyi dolgozók részéről a

betegekkel való kommunikációban lépnek fel hibák. Ezek vizsgálata azért is nélkülözhetetlen, mert a betegpanaszok, az úgynevezett műhiba perek, a hagyományos orvoslás alternatív módszerekre való cseréléséből fakadó tévedések az esetek jelentős részében nem a szakemberek szakmai inkompetenciája, hanem a betegekkel való nem megfelelő kommunikációja miatt következnek be. Illetve alapvetően az orvos-beteg kapcsolatot a kommunikáció határozza meg. A betegekkel való kommunikációban fellépő hibákra jellemző példák: az orvos nem hallgatja meg a beteg minden panaszát, így akár rossz diagnózist is felállíthat, ezáltal rossz gyógyszeres kezelést írhat elő; az orvosok túlterheltsége miatti időhiány következtében fellépő hiányos kommunikáció (türelmetlenség, arrogancia, a beteg mondandójának félbeszakítása, rossz kérdésfeltevés a betegről való információgyűjtés során); a szakemberek kevés időt fordítanak saját kommunikációs képzésükre; az Interneten fellelhető számos forrás miatt a betegek megkérdőjelezhetik orvosaik diagnózisát; az orvos tekintély miatt alá-fölé rendeltségi viszony alakul ki, mely szintén a hatékony kommunikációt gyengíti. A gyakorlatban az egészségügyi ellátás különböző szintjei a minőség, a méltányosság és a költségek szempontjából eltérnek.

Horváth és Molnár [8] szerzőpáros szakirodalom kutatáson alapuló tanulmányának célja, hogy felhívja a figyelmet a kommunikáció fontosságára a betegbiztonsággal kapcsolatban többnyelvű és multikulturális egészségügyi intézményekben, és a szerzők stratégiákat vázolnak a felmerülő nyelvi és kulturális akadályok leküzdésére, a kockázatok csökkentésére egészségügyi szolgáltatók számára. Vizsgálják a nyelvi akadályokból származó veszélyeket az egyén egészségére, a megfelelő ellátás biztosítására, megfogalmazzák nemzeti szinten szükséges politikák és rendszerek létrehozásának szükségességét, azonban a gazdasági szempontot, a kiadásokra gyakorolt hatásokat figyelmen kívül hagyják.

Doyle és munkatársai [4] 55 tanulmányból származó bizonyítékokat összefoglaló publikációjukban a betegtapasztalatok és a klinikai biztonság és hatékonyság eredményei közötti pozitív összefüggéseket tárják fel az elsődleges és másodlagos ellátásban, kórházakban és alapellátási központokban, széles körű demográfiai csoportok körében. Tanulmányunk szempontjából fontos eredményeik között emeljük, hogy:

- a betegek által bejelentett hibák csupán 2%-a származott orvosi hibából, a legtöbben félreértést, viselkedési vagy kommunikációs problémát éltek meg az egészségügyi dolgozók irányából;

- a döntési segédletekkel kapcsolatos kutatásokból kiderült, hogy a betegek megfelelő tájékoztatása kezelésükről, a betegek preferenciáit tükröző döntések, a betegek bevonása kedvezően hat az eredményekre;

- a sebészeti beavatkozások kockázatainak tudatosítása 23%-kal csökkentette a műtéti beavatkozások számát és eredményezett jobb funkcionális állapotot;

- a megfelelő tájékoztatás és az érzelmi támogatás összefügg a műtéttől és a szívinfarktusból való jobb felépüléssel [4].

A tanulmány szerzői nem vizsgálták az egészségügyi kiadásokkal és szolgáltatói költségekkel való összefüggéseket a hatékonyság témakörében.

A betegközpontú orvosi ellátással összefüggésben világszerte számos tanulmány, empirikus kutatás készült. Flickinger és munkatársai [6] azt vizsgálták, hogy befolyásolja-e a HIV betegek és az ellátó közötti interakció a betegek megtartását az ellátásban. 1363 fős mintán értékelték a HIV klinikán kezelt válaszadók szolgáltatóval való kommunikáció és kapcsolat minőségét 5 területen. Lineáris regressziót alkalmazva a szerzők vizsgálták a területek és az időponthoz való ragaszkodás közötti összefüggéseket. A többváltozós elemzés eredménye szerint, ha a szolgáltatók méltósággal és tisztelettel bántak velük, figyelmesen meghallgatták őket, érthetően magyaráztak, és személyesen ismerték őket nagyobb valószínűséggel tartották be az időpontokat és maradtak az ellátásban. Bár a szerzők gazdasági összefüggéseket nem vizsgáltak, arra rávilágítottak, hogy a HIV betegek ellátásban való részvétele gazdasági és társadalmi érdek, a vizsgálatok időpontjainak betartása mind a szolgáltató mind a beteg közös érdeke, hatással van az egészségügyi kimenetekre és értékre.

További tanulmányok erősítették meg a következő eredményeket: a betegközpontú ellátás elősegítette a pozitívabb orvosi eredményeket, a műhibák és a kárigények csökkenését, az orvos-beteg kommunikáció javulását, a konzultációs idő csökkenését, az egészségbiztosítási költségek csökkenését [13, 18, 21].

Az orvos- és egészségügyi kutatások egyre nagyobb figyelmet fordítanak az orvos-beteg közötti interakcióban a kommunikációra [4]. Ennek tükrében változás következett be a döntési stílusokban, a bizalomban és együttműködésben [19]. 2011-es kutatási eredmények felhívják a figyelmet a kommunikációs hiányosságokra. Az Alapellátás Minősége és Költségei (QUALICOPC) tanulmány 35 országban mérte ezeket a paramétereket, egységesített módszerrel, házi orvosok által kitöltött, validált kérdőívek segítségével. Magyarországon a kérdőíveket 222 házi orvosi rendelőben töltötték ki, földrajzilag reprezentatív eloszlásban. Az adatokon végzett leíró elemzés fontosabb eredményei szerint a finanszírozás nagyrészt fejkvóta alapú, melyet kompenzációs elemek és kisebb pénzügyi ösztönzők egészítenek ki; a kapuőrző szerep gyenge, a rendelkezésre álló eszközök és berendezések száma megfelelő; az egyszemélyes praxisok dominálnak; az időpont egyeztetés a sorban állás helyett egyre népszerűbb; a házi orvosok képzettsége szerteágazó; gyakran rájuk hárul az adminisztrációs feladatok terhének jelentős része, ezek ellenére munkájukat érdekesnek tartják, ritkán tapasztalva a kiegészítő tüneteit. Az értékelt folyamatok közül a hozzáférést, a folyamatosságot, a teljeskörűséget és a koordinációt értékelték kielégítőnek a válaszadók. Az együttműködés és kommunikáció az egészségügy különböző ellátási szintjei között gyakran elégtelen [20].

Az egészségügyi rendszerek egyre elkötelezettebbekké válnak az ellátás újratervezése, betegközpontúbbá és értékalapúbbá tételére. E cél elérése érdekében igyekeznek megérteni, hogy a betegek hogyan érzékelik, és hogyan élik meg az ellátás során szerzett tapasztalataikat. A betegek aktívabb bevonásával az egészségügyi rendszerek várhatóan jobban reagálnak a lakosság igényeire és elvárásaira. Tapasztalataik felmérésére különböző mérőeszközöket (PREM) dolgoztak ki a kutatók, melyek az ellátás a betegek számára legfontosabb dimenzióit foglalják magukban (személyes interakciók és a kommunikáció az egészségügyi szakemberekkel, az autonómia az ellátással és kezeléssel kapcsolatos döntéshozatalban

való részvételre, az ellátáshoz való hozzáférés, valamint az ellátás folyamatossága és koordinációja). A kutatási eredmények összefüggéseket mutattak ki a betegek tapasztalatai, az ellátás folyamata és az eredmények között. A pozitívabb tapasztalatok összefüggésbe hozhatók az elsődleges és másodlagos ellátás igénybevételének csökkenésével, továbbá a megelőzési és kezelési folyamatokhoz való nagyobb mértékű ragaszkodással. Bizonyították, hogy a nem megfelelő orvos-beteg kommunikáció, a betegek kisebb önállósága a döntéshozatalban befolyásolta a klinikai hatékonyságot és biztonságot (Rurik et al., 2021).

A 2019 elején Fernandez és munkatársai által végzett, keresztmetszeti, online, önkitöltős felmérés Magyarország lakosságának országos reprezentatív mintáján (n = 1000), nem, életkor, legmagasabb elért iskolai végzettség, településtípus, lakóhely szerinti régió súlyozásával készült orvosi kommunikációra vonatkozó fontosabb eredményei szerint az idősebb korcsoportok nagyobb arányban számoltak be pozitív tapasztalatokról a könnyen érthető magyarázatokkal kapcsolatban; a legalacsonyabb pozitív tapasztalatok az egészségügyi szakemberekkel folytatott konzultációk esetében a magyarázatok érthetőségével kapcsolatban voltak; 95,3%-uk számolt be pozitív tapasztalatról a járóbeteg-ellátó magánintézményekben szakorvossal folytatott konzultációk esetében; szignifikánsan kevesebb pozitív tapasztalatról számoltak be a nem háziorvossal, hanem egészségügyi szakemberrel konzultáló válaszadók. A 65 éves és idősebb válaszadók preferenciái közé tartozott a kérdésre való lehetőség. Összességében nagyobb arányban fordultak elő pozitív tapasztalatok a magánintézmények szakorvosaival (93%) való konzultációkon, de magas volt az elégedettség a háziorvosokkal való kommunikációval (88%) is. A közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel érzékelték, hogy feltehetik kérdéseiket vagy felvethetik aggodalmaikat; a fiatalabb válaszadók, akik a 18-34 év közöttiek voltak, kisebb arányban számoltak be pozitív tapasztalatról. Kérdések feltételére, aggályok megfogalmazására a magán szakorvosi ellátásban részesülő válaszadók nagyobb valószínűséggel kaptak lehetőséget, de szignifikáns különbség a magán szakorvosi és háziorvosi ellátás között nem mutatkozott. Az OECD országokhoz viszonyítva a magyar válaszadók között magasabb volt azok aránya, akik megfelelőnek tartották a konzultációra fordított időt, de a pozitív tapasztalatok aránya a beteg-orvos kommunikáció és a betegek döntéshozatalba való bevonása tekintetében elmaradt az OECD átlagától (Fernandez et al., 2019).

A cikk céljainak megfogalmazása. A cikk célja az általános szakirodalom kutatás módszerének alkalmazásával vizsgálni az orvosi kommunikáció gazdasági vonatkozásait empirikus kutatási eredmények tükrében. Feladatok között szerepel felhívni a figyelmet az orvosi kommunikáció vizsgálatának fontosságára, az akadályozott kommunikáció esetleges következményeire, az orvos-beteg interakcióban a kommunikációval kapcsolatos elvárásokra. További feladat a szakirodalomkutatás eredményei tükrében egy kutatási lehetőség vázolása.

A fő kutatási anyag bemutatása. A szakirodalom kutatás során olyan empirikus kutatási eredményekről szóló publikációkat, tanulmányokat vizsgáltam, melyek középpontjában az egészségügyi kommunikáció, orvos-beteg interakció,

betegpreferenciák álltak. Az online keresés során a Google Scholar-t alkalmaztam és a megadott kulcsszavakra kerestem rá. Az orvosi kommunikáció, egészségügyi kommunikáció gazdasági hatásai keresésre korlátozott számban érkezett eredmény magyar nyelven.

Angol nyelven a *tudományos folyóiratok és tanulmányok* nagy számban közölnek, például a Journal of Health Communication folyóirat olyan tanulmányokat, melyek az egészségügyi kommunikáció hatását vizsgálják gazdasági aspektusból, a megelőzést és betegoktatást, egészségműveltséget is beleértve. A másik folyóirat a Health Economics, mely szintén kifejezetten az egészségügy gazdasági vonatkozásait tárgyalja. Itt található olyan publikációk, melyek az egészségügyi kommunikáció hatását vizsgálják a közegészségügyi programok hatékonyságára. A harmadik kiemelkedő folyóirat az American Journal of Public Health.

Magyar nyelvű források az egészségügyi kommunikáció gazdasági hatásainak vizsgálatáról korlátozottabb számban érhetőek el. Az Egészségügyi Gazdasági Szemle, a Népegészségügy és a Valóság közöl cikkeket az egészségügyi rendszerek és kommunikáció gazdasági vonatkozásairól is. Figyelemre méltó Sándor János [16] szerkesztette „Egészségügyi kommunikáció - Elmélet és gyakorlat”, mely kitér az egészségügyi kommunikáció gazdasági hatásaira is, illetve Boncz Imre és Gulácsi László [3] „Egészség-gazdaságtan” című munkája, mely átfogó képet nyújt az egészségügyi gazdaságtanról, egészségügyi kommunikáció költséghatékonysági kérdéseiről. Kutatások és disszertációk a Semmelweis Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem hallgatói és kutatói tollából születtek, illetve a Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) keretében készült kutatások érintik az egészségügyi kommunikáció hatékonyságát és gazdasági aspektusait.

A fenti fejezetben ismertetett empirikus kutatások a gazdasági vonatkozásokat, egészségügyi intézmények költségeire való hatását megemlégették, a hatások és összefüggések feltárásával részletekbe menően alig, vagy egyáltalán nem foglalkoztak.

Az egészségügyi kommunikáció gazdasági hatásaival Neumark foglalkozott mélyre hatóan, aki a 2006-ben kiadott „*The Economics of Health Care Quality and Medical Errors*” című munkájában áttekintette a kommunikációs hibák költségeit és hatásait az egészségügyi rendszerekben, valamint a betegellátás minőségének gazdasági aspektusait. Azonos címmel jelentetett meg Andel et al. [1] egy tanulmányt, amelyben a szerzők kifejtik, hogy bár az amerikai kórházak több évtizede a minőség és a működési hatékonyság javítását, a költségek csökkentését tűzték ki célul, ennek érdekében minőségjavító stratégiákat alkalmaztak, mégis mintegy 200 000 amerikai halt meg megelőzhető orvosi hibák, az intézményekben szerzett fertőzések miatt. 2008-ban 19,5 milliárd dollárba kerültek az Egyesült Államoknak az orvosi hibák, 87 százalék közvetlenül az orvosi költségekkel volt összefüggésben. A szerzők becslése szerint a gazdasági hatás sokkal nagyobb. A minőségi ellátás kevesebb pazarlással jár, de a minőségi ellátást nem biztosítják következetesen az Egyesült Államok kórházaiban, mely nagy terhet ró a fizetőkre és a társadalomra.

Schiavo 2007-ben készült „*Health Communication: From Theory to Practice*” átfogó bevezetést nyújt az egészségügyi kommunikáció elméletébe és gyakorlatába, gazdasági hatásokra, Apker 2011-ben megjelent tanulmánya pedig szintén a hatékony

kommunikáció egészségügyi szervezetek működésére és költséghatékonyságára gyakorolt hatását mutatja be.

A vizsgált szakirodalmak rávilágítottak arra, hogy az orvosi kommunikáció gazdasági vonatkozásai jelentős hatással vannak az egészségügyi rendszerek hatékonyságára, a betegellátás minőségére és az általános költségekre. Az egészségügyi kommunikáció gazdasági vonatkozásai meglátásom szerint a következő összefüggésekben lelhető fel:

- A betegellátás hatékonysága és azok költségekre gyakorolt hatása: a két fél közötti hatékony kommunikáció csökkenti a téves diagnózisok, szükségtelen vizsgálatok, helytelen kezelések számát. Amennyiben az orvos megismeri a beteg anamnézisének, közvetlen és egyértelmű kommunikáció révén, világosan kommunikálja a beteg felé a kezelési tervet, megérteti vele annak szükségességét, a beteg felfogja, hogy miért van szüksége bizonyos beavatkozásokra, vizsgálatokra, azokra el is megy, csökkenhetnek a felesleges költségek.

- A beteg elégedettségének gazdasági hatásai: a jó kommunikáció hozzájárul a beteg elégedettségéhez, mely leginkább közvetett módon van hatással a költségekre. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az elégedett betegek tesznek jogi lépéseket a szolgáltatók ellen.

- A betegkövetés hatással van a gyógyulási költségekre: a hatékony orvosi kommunikáció hozzájárul ahhoz, hogy a betegek nagyobb hajlandóságot mutassanak a kezelésben való részvételre, kevesebb lesz a visszaesés vagy szövődmények kialakulásának esélye, megértik a gyógyszeres kezelés fontosságát, helyes gyógyszereket szednek. Ezek be nem tartása újabb kórházi ellátás igényét vetheti fel.

- Az egészségügyi team-en belüli hatékony kommunikáció hatással van a dolgozóakra, munkájukra, elégedettségükre, ezáltal lojálisabbak munkahelyükhöz. A számukra biztosított kommunikációs tréningek költségei bár rövid távon többlet kiadást termelnek az intézményeknek, hosszú távon a befektetés megtérül. A kevésbé stresszes munkavállaló elégedett munkahelyén, tehát nem hagyja el azt és keres új állást, ugyanakkor az új dolgozók toborzása és képzése komoly költségeket jelent az egészségügyi intézményeknek.

- Az egészségügyi kommunikáció gazdasági hatásainak vizsgálatakor ki kell térni a technológiai fejlesztések és beruházások hatásaira is, hiszen a digitális eszközökkel való támogatás egy intézmény számára komoly beruházásokat igényelhet rövid távon, hosszú távon csökkenti az ellátás költségeit, ugyanakkor fejlesztést igényel az egészségügyi dolgozók részére.

- Utoljára, de nem utolsó sorban említtem a minőségi szolgáltatás és piaci verseny kapcsolatrendszerét e kérdéskörben. A betegek az egészségügyi piacokon egyre több választási lehetőséggel rendelkeznek, a versenyben pedig a hatékony egészségügyi kommunikáció a szolgáltatók kompetenciája között jelenhet meg, előnyt szerezve a piacon.

Következtetések és további kutatások kilátásai.

Az orvosi kommunikáció fejlesztése nem csupán az egészségügyi ellátás minőségét javítja, hanem gazdasági szempontból is előnyös, hiszen hozzájárul az egészségügyi szolgáltatók versenyképességéhez, illetve mind rövid mind hosszú távon

költségcsökkentő hatással bír. Az orvosi kommunikáció gazdasági hatásainak empirikus vizsgálata az egészségügyi ellátás különböző szintjein nélkülözhetetlenné vált.

A bemutatott kutatási eredmények rávilágítanak arra, hogy az orvosi kommunikáció fejlesztésre szorul. Javaslatok az orvos-beteg kommunikáció javítását célzó intézkedésekre: adminisztrációs terhek csökkentése, egészségügyi személyzet számának növelése, a kommunikáció hatékonyságának fejlesztése úgy, hogy egy időegység alatt az orvosok a legtöbb szükséges információt megszerezzék, a páciensek a szakrendelésre történő várakozási időben tüneteik, panaszaik felmérésére kérdőívek alkalmazása, írásos tájékoztatók.

Javaslatok a nyelvi akadályok legyőzésére: nyelvi segítség nyújtás professzionális közvetítők és laikus tolmácsok bevonásával, egészségügyi szakemberek interkulturális-, idegen nyelvi- és kommunikációs képességeket fejlesztő tréningek szervezése, az egészségügyi intézményekben nyelvi segítség nyújtási terv készítése [4].

A kommunikáció és a kapcsolati készségek fontosságát felismerve világszerte az egészségügyi szakember és orvosképzés részévé vált a kommunikáció oktatása. Magyarországon 1993 óta van jelen egy féléven keresztül, heti 2 órában és kötelező része a rezidensképzésnek, illetve posztgraduális képzés keretében lehetőség nyílik kommunikációs készségfejlesztésben részt venni. A tanulhatósággal és jelentőséggel kapcsolatban napjainkban is számos tévhit és hiedelem áll az orvostanhallgatók kedvező attitűdjeinek kialakulásának útjába. Az orvosi kommunikációt befolyásoló tévhitek vizsgálata, háttértényezőinek feltárása ugyanakkor a szakirodalom csekély volta miatt akadályokba ütközik. A leggyakoribb tévhitek között szerepelnek a következők: „a kommunikációt nem lehet megtanulni”, „majd a gyakorlat megtanít”, „a jó kommunikációs készség adottság, nem lehet megtanulni”, vagy épp azért „nem kell tanulni, mert kommunikálni mindenki tud”, vagy azért, mert „az orvos szakmai kompetenciája mellett a kommunikáció fontossága eltörpül”, vagy az olyan véleménynyilvánítások miatt, hogy „szép dolog a kommunikáció, de erre nincs idő” [9].

Az orvosi kommunikáció témájával kapcsolatos korábbi nézetek átgondolásra szorulnak, különösen az értékalapú, betegközpontú gyógyító attitűd előtérbe kerülésekor.

Az egészségügyi ellátás nyújtása összetett szolgáltatásegyüttes, amely több érdekelt fél közötti többszörös kölcsönhatást foglal magában, ezért a kommunikációban rejlő problémák feltárása és ennek alapján alkalmazható javaslatok megfogalmazása a betegellátás hatékonyságának növelése érdekében elengedhetetlen. **Összességében** az egészségügyi kommunikáció gazdasági hatásainak feltérképezése során arra a megállapításra jutottam, hogy elengedhetetlen annak feltérképezése, hogy milyen mérhető hatásokkal rendelkezik. Érdekes ám kevésbé megértett terület a kommunikáció és az egészségügyi eredmények közötti kapcsolat vizsgálata. Ahogy B. Kincsesné-Vajda [10] doktori disszertációjában is felhívta a figyelmet, az összefüggéseket leggyakrabban randomizált kontrollált vizsgálatokkal és keresztmetszeti elemzésekkel tárták fel. A kutatások célja, hogy a kommunikációs

folyamatok különböző elemeinek változtatásával mérjék az egészségügyi eredményekben bekövetkező változásokat. E témakör vizsgálatakor alapvető fontosságú meghatározni, hogy milyen típusú eredményekről beszélünk: például fizikai egészségi állapotokról vagy pszichoszociális egészségi állapotról, melyek típustól függően objektív eszközökkel is mérhetők, de a beteg saját észleléseire és beszámolóira is lehet támaszkodni. Olyan eredményeket lehet vizsgálni az egészségügyi ellátás különböző szintjein, mint a további kezelések igénybevételének aránya, a visszaesés mértéke, vagy a beteg elégedettsége. A szakirodalom kutatás rávilágított arra, hogy feltételezések szerint a kommunikáció közvetlenül vagy közvetetten is befolyásolhatja ezeket az eredményeket, az viszont nem mindig egyértelmű, hogy mi végleges eredmény, mi köztes tényező. Megjegyzendő, hogy a kommunikációt gyakran tekintik olyan tényezőként, mely függetlenül a konkrét terápia minőségétől befolyásolja az egészségi állapotot, az empirikus kutatásokban ezt nem sikerült minden esetben egyértelműen bizonyítani. Magyarországon célszerű lenne olyan validált kérdőíveken alapuló kutatások elvégzésére, melyek a kommunikációs eszközök felhasználásával konkrét kimeneteket meghatározva vizsgálják a gazdasági hatásokat, azok egy-egy aspektusát. Fontos figyelembe venni, hogy a kommunikáció hatásait vizsgáló kutatásoknak számos korlátjuk és hiányosságuk van. Ilyenek például, hogy a mérhető egészségi eredmények széles skálán mozognak, ami megnehezíti az összehasonlítást. Mivel a legtöbb kutatás korrelációt vizsgál és nem tárja fel az ok-okozati kapcsolatokat, nem sikerült egyértelműen megmagyarázni a kommunikáció eredményekhez való kapcsolódását, és az sem egyértelmű, hogy mely kommunikációs elemek tartoznak a konkrét eredményekhez. Szükség van a leíró megközelítések helyett magyarázatot adni arra, hogyan kapcsolódik a kommunikáció az egészségügyi eredményekhez a szükséges környezeti hatások figyelembevételével.

A felhasznált források listája

1. Andel, Ch., Davidow, S.L., Hollander, M., & Moreno, D.A. (2012). The economics of health care quality and medical errors. *Journal of Health Care Finance*. 39(1):39-50. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23155743/>
2. Apker, J. (2011). Communication and the Role of Health Literacy in Patient Safety: A Systematic Review. *Journal of Healthcare Management*. 56(4) 295-309 DOI: 10.1097/JHM-D-11-00031
3. Boncz, I. & Gulácsi, L. (2020). *Egészség-gazdaságtan*. Medicina Könyvkiadó Zrt.
4. Doyle, C., Lennox, L. & Bell, D. (2013). A systematic review of evidence on the links between patient experience and clinical safety and effectiveness. *BMJ Open*, 3(1), e001570. URL: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2012-001570>
5. Fernandes, O.B., Baji, P., Kringos, D., Klazinga, N., Gulácsi, L., Lucevic, A., Boncz, I., & Péntek, M. (2019). Patient experiences with outpatient care in Hungary: results of an online population survey. *The European Journal of Health Economics*. 20 (Suppl 1):S79–S90. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10198-019-01064-z>
6. Flickinger, T., E., Saha, S., Roter, D., Korthius, T.P., Sharp, v., Cohn, J., Eggly, S., D Moore, R., & Beach, C.M. (2016). Clinician empathy is associated with differences in patient-clinician communication behaviors and higher medication self-efficacy in HIV care. *Patient Educ Couns*. 99(2):220-6. doi: 10.1016/j.pec.2015.09.001. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26395313/>
7. Hegedűs, Zs. (2020). *Egészségügyi minőségi indikátorok az értékalapú egészségügy megeremtéséért*. MOK, Budapest.
8. Horváth, Á., & Molnár, P. (2021). A review of patient safety communication in multicultural and

- multilingual healthcare settings with special attention to the U.S. and Canada. Developments. Department of Languages for Specific Purposes, Semmelweis University, Budapest. URL: https://www.researchgate.net/publication/356365904_A_review_of_patient_safety_communication_in_multicultural_and_multilingual_healthcare_settings_with_special_attention_to_the_US_and_Canada
9. Horváth, Á. (2023). Betegbiztonság és hatékony kommunikáció multikulturális és többnyelvű egészségügyi intézményekben. Nemzetközi jó gyakorlatok hazai adaptálásának lehetőségei. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. Különszám: Egészségügyi kommunikáció, 2023/1. szám, 5–34.
  10. Kincsesné-Vajda, B. (2013). *Kommunikációs, kapcsolati és egyéni tényezők az egészségügyi szolgáltatások minőségében és kimeneteiben*. [Doktori értekezés] Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola. URL: https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1995/1/Kn%C3%A9_Vajda_Be%C3%A1ta_disszert%C3%A1ci%C3%B3_v%C3%A9gleges.pdf
  11. Málóvics, É., Vajda, B., & Kuba, P. (2009). Paternalizmus vagy közös döntés? Páciensek az orvos–beteg kommunikációról. In Hetesi E. - Majó Z. - Lukovics M. (szerk.). *A szolgáltatások világa*. JATEPress, Szeged, 250-264. URL: https://acta.bibl.u-szeged.hu/29208/1/gtk_2009_250-264.pdf
  12. Neumark, P.J. & Michael, R.K. (2006). *The Economics of Health Care Quality and Medical Errors*. Springer.
  13. Robinson, J.H., Callister, L.C., Berry, A.J., & Dearing, K.A. (2008). Patient-centered care and adherence: definitions and applications to improve outcomes. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*. 20(12):600-7. doi: 10.1111/j.1745-7599.2008.00360.x. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19120591/>
  14. Rurik, I., Nánási, A., Jancsó, Z., Kalabay, L., Láncoz, L.I., Móczár, C., Semanova, C., Schmidt, P., Torzsa, P., Ungvári, T., & Kolozsvári, L.R. (2021). Evaluation of primary care services in Hungary: a comprehensive description of provision, professional competences, cooperation, financing, and infrastructure, based on the findings of the Hungarian-arm of the QUALICOPC study. *Primary Health Care Research & Development* 22(e36): 1–8.
  15. Sándor, I., & Pilling, J. dr. (2016). Tévhitek az orvosi kommunikációról. *Orvosi Hetilap*, 157(17), 644–648. DOI: 10.1556/650.2016.30446
  16. Sándor, J. (2017). *Egészségügyi kommunikáció - Elmélet és gyakorlat*. Medicina Könyvkiadó.
  17. Schiavo, D. (2007). *Health Communication: From Theory to Practice*. Jossey-Bass
  18. Stewart, M., Brown, J.B., Donner, A., McWhinney, I.R., Oates, J. & Jordan, J. (2000). The impact of patient-centered care on outcomes. *The Journal of Family Practice*. 49(9):796-804. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11032203/>
  19. Yağar, F. (2021). Why Does Patient–Physician Communication Matter? More Active Patients, Decreased Healthcare Use and Costs. *Journal of Patient Experience*. 8. DOI:10.1177/23743735211036524
  20. Vajda, B. (2011). Kommunikációs és kapcsolati tényezők jelentősége az egészségügyi szolgáltatások minőségében. *Vezetéstudomány*. XLII. évf. 5. szám. 31-44. URL: <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2592/1/vt2011n5p31.pdf>
  21. Zolnierek K.B.H. & Dimatteo, M.R. (2009). Physician communication and patient adherence to treatment: a meta-analysis. *Medical care*. 47(8):826-34. doi: 10.1097/MLR.0b013e31819a5acc. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19584762/>

**РОЗДІЛ 2.
ОБЛІК ТА ФІНАНСИ**

**2.FEJEZET.
SZÁMVITEL ÉS PÉNZÜGYEK**

**CHAPTER 2.
ACCOUNTING AND FINANCE**

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-130-142
ETO 336.221:342.78(477)

Robert BACSÓ

DsC, professzor, Számvitel és Auditálás Tanszék vezetője,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0002-5957-7571
Scopus Author ID: 57006730200

Nina POJDA-NOSZIK

DsC, professzor, Számvitel és Auditálás Tanszék professzora,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0002-5378-8028
Scopus Author ID: 57223373444

Gabriella LOSZKORIH

PhD, docens
Számvitel és Auditálás Tanszék vezető-helyettes,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0002-5402-7220
Scopus Author ID: 58538087000

Gábor PATAKI

PhD hallgató, adjunktus
Debreceni Egyetem,
Ihrig Károly Gazdálkodás-és Szervezéstudományok Doktori Iskola
Számvitel és Auditálás Tanszék adjunktusa, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász, Ukrajna

ORCID ID: 0000-0001-6761-7732

**AZ UKRAJNAI ADÓBEVÉTELEK ÉS KÖLTSÉGVETÉS KAPCSOLATÁNAK
STATISZTIKAI ELEMZÉSE A HADIÁLLAPOT IDEJÉN**

Анотація. Ефективне наповнення дохідної частини державного бюджету є ключовим елементом для виконання державних функцій, таких як соціальний захист, оборона, освіта та охорона здоров'я. Метою дослідження є визначення ролі та значення податкових надходжень як важливої складової бюджету України для забезпечення реалізації податкової політики у

період воєнного стану. Тема податкових надходжень у період воєнного стану надзвичайно актуальна, оскільки зростає навантаження на державні фінанси, що вимагає особливої уваги до раціональності політики податкових надходжень. Аналіз податкових надходжень за 2016–2023 роки дозволив оцінити динаміку змін у структурі доходів державного бюджету України, визначити основні джерела податкових надходжень та їх вплив на фінансову стабільність держави. Наголошено, що податкові надходження, як і доходна частина бюджету загалом, тісно пов'язані з величиною валового внутрішнього продукту (ВВП). Визначено темпи приросту ВВП та податкових надходжень за 2016-2023 рр. Виділено проблеми, які перешкоджають у отриманні достатнього рівня податкових надходжень. Це дослідження важливе для того, щоб зрозуміти, як зміни у податковій політиці впливають на здатність держави забезпечувати виконання своїх зобов'язань перед суспільством. У процесі дослідження використані такі наукові методи: економіко-статистичний – для визначення динаміки податкових надходжень, виявлення тенденцій та змін в їх структурі; аналіз і синтез – для виявлення ключових факторів, що впливають на зміну обсягів податкових надходжень з метою розуміння причинно-наслідкових зв'язків у бюджетно-податковій сфері; абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень і побудови висновків на основі отриманих даних. Ефективна бюджетно-податкова політика має поєднувати в собі стимулювання економічного зростання та забезпечення стабільного надходження доходів до бюджету. Це можна досягти шляхом впровадження стимулюючих податкових режимів, підтримки малого та середнього бізнесу, інвестування в інфраструктуру та інновації. Загалом, обґрунтування необхідності дослідження обсягів і структури податкових надходжень є ключовим, оскільки це дозволяє уряду ефективніше планувати бюджетні витрати, реагувати на економічні виклики та забезпечувати стабільність у складних умовах, зокрема під час воєнного стану.

Ключові слова: податкові надходження, бюджет, аналіз, бюджетно-податкова система, доходи, видатки.

JEL Classification: H30, H60

Absztrakt. Az állami költségvetés bevételi részének hatékony feltöltése kulcsfontosságú eleme az állam olyan funkcióinak ellátásának, mint a szociális védelem, a védelem, az oktatás és az egészségügy. A tanulmány célja, hogy meghatározza az adóbevételek szerepét és értékét, mint Ukrajna költségvetésének fontos elemét, hogy biztosítsák az adópolitika végrehajtását a hadiállapot idején. Az adóbevételek témája a hadiállapot idején rendkívül aktuális, hiszen az államháztartás terhei növekednek, ami kiemelt figyelmet igényel az adóbevételi politika racionalitására. A 2016-2023 közötti időszak adóbevételeinek elemzése lehetővé tette Ukrajna állami költségvetésének bevételi szerkezetében bekövetkezett változások dinamikájának felmérését, az adóbevételek fő forrásainak és az állam pénzügyi stabilitására gyakorolt hatásuk meghatározását. A cikk hangsúlyozza, hogy az adóbevételek és általában a költségvetés bevételi része szorosan összefügg a bruttó hazai termék (GDP) nagyságával. A tanulmány meghatározza a GDP és az adóbevételek növekedési ütemét 2016-2023 között. Azonosításra kerültek olyan problémák, amelyek akadályozzák a megfelelő szintű adóbevétel beszedését. Ez a tanulmány fontos annak megértéséhez, hogy az adópolitika változásai hogyan befolyásolják az állam azon képességét, hogy eleget tegyen a társadalommal szembeni kötelezettségeinek. A kutatás során az alábbi tudományos módszereket alkalmaztuk: közgazdasági és statisztikai - az adóbevételek dinamikájának meghatározására, a tendenciák és szerkezetük változásainak azonosítására; elemzés és szintézis – az adóbevételek volumenének változását befolyásoló főbb tényezők meghatározására a költségvetés és az adószféra ok-okozati összefüggéseinek megértése érdekében; absztrakt-logikai – elméleti általánosításhoz és a kapott adatok alapján következtetések levonásához. A hatékony költségvetési és adópolitikának egyesítenie kell a gazdasági növekedés ösztönzését és a költségvetés stabil bevételeinek biztosítását. Ezt ösztönző adórendszerek bevezetésével, a kis- és középvállalkozások támogatásával, infrastrukturális és innovációs beruházásokkal lehet elérni. Általánosságban az adóbevételek volumenének és szerkezetének vizsgálatának megalapozottsága meghatározó, hiszen így az állam hatékonyabban

tervezheti a költségvetési kiadásokat, reagálhat a gazdasági kihívásokra és biztosíthatja a stabilitást nehéz körülmények között, különösen a hadiállapot idején.

Kulcsszavak: adóbevételek, költségvetés, elemzés, költségvetési és adórendszer, bevételek, kiadások.

Abstract. Effective filling of the revenue part of the state budget is a key element of the performance of such functions of the state as social protection, defense, education and health care. The purpose of the study is to determine the role and significance of tax revenues as an important component of the budget of Ukraine to ensure the implementation of tax policy during the period of martial law. The topic of tax revenues during martial law is extremely relevant, as the burden on state finances increases, which requires special attention to the rationality of tax revenue policy. The analysis of tax revenues for 2016–2023 made it possible to assess the dynamics of changes in the structure of revenues of the state budget of Ukraine, to determine the main sources of tax revenues and their impact on the financial stability of the state. It was emphasized that tax revenues, like the revenue part of the budget as a whole, are closely related to the size of the gross domestic product (GDP). Growth rates of GDP and tax revenues for 2016–2023 have been determined. Problems that prevent obtaining a sufficient level of tax revenues are highlighted. This study is important for understanding how changes in tax policy affect the state's ability to meet its obligations to society. The following scientific methods were used in the research process: economic and statistical - to determine the dynamics of tax revenues, identify trends and changes in their structure; analysis and synthesis - to identify the main factors affecting the change in the amount of tax revenues in order to understand the cause-and-effect relationships in the budget and tax sphere; abstract-logical – for theoretical generalizations and conclusions based on the obtained data. An effective budget and tax policy should combine the stimulation of economic growth and the provision of stable revenues to the budget. This can be achieved by introducing stimulating tax regimes, supporting small and medium-sized businesses, investing in infrastructure and innovation. In general, substantiating the need to study the volume and structure of tax revenues is key, as it allows the state to more effectively plan budget expenditures, respond to economic challenges and ensure stability in difficult conditions, in particular during martial law.

Keywords: tax revenues, budget, analysis, budget and tax system, income, expenses.

A probléma általános megfogalmazása. Ukrajna költségvetés- és adópolitikája fontos és egyben összetett kérdés mind gazdasági, társadalmi, valamint politikai kontextusban egyaránt. Feltáró elemzés folyamán megfigyelhető, hogy egyesíti az európai és az amerikai adórendszerek sajátosságait. A hozzáadottérték-adót (PDV ukrán nevén, általános forgalmi adó ÁFA, a magyar változatban) hangsúlyozó európai megközelítést Ukrajnában széles körben alkalmazzák. Ugyanakkor az amerikai rendszer, amely inkább a jövedelemadózáásra koncentrál, az ukrán jogszabályokban is megjelenik. Az ukrán adórendszer összetettsége éppen abban rejlik, hogy ezt a két megközelítést igyekszik integrálni. Ez adminisztrációs problémákhoz és az adózók különböző csoportjainak egyenetlen adóterheléséhez vezethet. Ukrajnában a hadiállapot idején a költségvetési és adópolitika kulcsszerepet játszik az állam stabilitásának biztosításában, mert célja a pénzügyi források mozgósítása és újraelosztása olyan kritikus feladatokra, mint a katonai és védelmi akciók finanszírozása; a lakosság kiszolgáltatott szegmenseinek (bevándorlók, nyugdíjasok és egyéb szociális támogatásra szoruló csoportok) támogatása; az ország stratégiai

ágazatainak (egészségügyi rendszer, oktatás, infrastruktúra, valamint más, a társadalom stabilitása és biztonsága szempontjából kulcsfontosságú, területek) fenntartása. Háborús időkben egy ilyen politika különösen fontossá válik, mivel segíti az államot abban, hogy a rendelkezésre álló forrásokat hatékonyan használja fel (rossz esetben mulassza el azt) az ország érdekeinek védelmére és az állampolgárok támogatására. Egy ilyen politika fő célja a magas szintű adóbevételek biztosítása az állami költségvetés támogatására, ami kritikus fontosságú a gazdaság stabilitása szempontjából.

Legújabb kutatások és publikációk elemzése. A következő kutatók tanulmányozták az adóbevételek szerepét és helyét Ukrajna költségvetésének szerkezetében: Hlukhova V., Ivanova A. [4], Zakharkina L. [5], Zakhoszáj K., Zsám O. [6], Makohon V. [9], Mihájlenkó V., Szokirko O. [10]. Az adó-, nem adójellegű bevételek lényege Ukrajna költségvetési bevételi rendszerében pedig a következő kutatók munkáiban volt elemezve: Timosenkó M. [16], Levkovics V. [8], Titenkó Z., Vorona A. [17]. A témával foglalkozó legtöbb kutató az ország költségvetésének adóbevételeinek alakulásának bizonyos szempontjaira összpontosít. Valamint a háború utáni nemzetgazdasági újjáépítési feladatok szempontjából a nem adójellegű finanszírozási forrásokat helyezik előtérbe. Ezért a legújabb kutatások elemzése lehetővé teszi, hogy további tudományos vizsgálatok perspektívájáról vonjunk le következtetést a háború, mint Ukrajna költségvetése adóbevételeinek alakulását befolyásoló tényező befolyási irányainak meghatározása tekintetében.

A cikk céljainak megfogalmazása (feladat megfogalmazása). A tanulmány célja, hogy statisztikai elemzések alapján meghatározza az adóbevételek szerepét és értékét, mint Ukrajna költségvetésének fontos elemét, hogy biztosítsák az adópolitika végrehajtását a hadiállapot idején. A kutatás lesz az alapja a hatékony adózási stratégiákra és politikákra vonatkozó javaslatok kidolgozásának, amelyek biztosítják a fiskális stabilitást a háború alatt és majd azt követően.

A fő kutatási anyag bemutatása. Általánosságban elmondható, hogy az adóbevételek képződése, annak beszedése, elosztása és felhasználása a költségvetési és adószabályozási rendszer fontos eleme, jelentősége a gazdasági rendszer átalakulásának körülményei között megnő [6], [9].

Történelmileg az adók az állam abszolút jogának egyik megnyilvánulása, hogy jövedelmük egy bizonyos részét a lakosságtól szedje be. Ezt a jogot azzal összefüggésben gyakorolják, hogy a költségvetést a szükséges forrásokkal kell feltölteni, hogy az állam el tudja látni feladatait, és biztosítsa a kiadások egy részének teljesítését [17].

Kiindulásként megállapítható, hogy ma az adórendszer tökéletlen. A fő hiányosságok továbbra is fennállnak, melyek a következők: az adóteher egyenlőtlen és igazságtalan elosztása; az adórendszer átalakítása a gazdasági növekedést és a befektetési tevékenységet visszaszorító tényezővé; az adóelkerülés és a tőke külföldre kiáramlásának ösztönzése; a kettős adóztatás problémája; az adójogszabályok instabilitása [4].

Az adórendszer hatékonysága attól függ, hogy képes-e biztosítani az állami költségvetés számára a szükséges forrásokat az állam társadalmi, gazdasági és egyéb

kötelezettségeinek teljesítéséhez. Ez több kulcsfontosságú szempontnak köszönhetően lehetséges: az adóköteles bevételi források azonosítása; az ellenőrző intézkedések hatékonysága; az adófizetők és az adóhatóságok közötti interakció hatékonysága.

A bevételek tekintetében Ukrajna összevont költségvetése mind abszolút értékben, mind relatív mutatók figyelembevételével jelentősen elmarad számos európai ország költségvetésétől. Ebből kifolyólag a bevételi részének hatékony átalakítása különösen aktuálissá válik [5]. A költségvetési bevételek dinamizálása Ukrajnában adó- és nem adóalapon is végrehajtható. Az adóbevételek az államháztartás bevételi részében a fő helyet foglalják el, a költségvetési bevételek szerkezetében a legnagyobb fajsúlyt tükrözik, ami jelentősen befolyásolja az állam társadalmi-gazdasági növekedését, és egyben az államháztartás állami szabályozásának fő eszköz szerepet is töltik be. [8]

Az Ukrán Költségvetési Kódex [3] besorolása szerint az állami költségvetés négy fő bevételi forrását különböztetjük meg: adó-, nem adójellegű bevételek, tőketranzakciókból és transzferekből származó bevételek.

Az ukrain adózási törvények által megállapított állami adók és díjak, valamint a helyi adók és illetékek adóbevételeként kerülnek elszámolásra.

A nem adójellegű bevételek elszámolásra: vagyonból és vállalkozási tevékenységből származó bevételek; igazgatási díjak és kifizetések, nem kereskedelmi jellegű gazdasági tevékenységből származó bevételek; költségvetési intézmények saját bevételei; egyéb nem adójellegű bevételek.

Transzferek: más állami hatóságoktól, a Krími Autonóm Köztársaság hatóságaitól, helyi önkormányzatoktól, más államoktól vagy nemzetközi szervezetektől ingyenes és vissza nem térítendő pénzeszközök.

A fent felsorolt komponensek mindegyike fontos forrása Ukrajna költségvetésének feltöltésének, de az adó- és nem adóbevételek azok a fő összetevők, amelyek biztosítják az állam számára a kötelezettségei teljesítéséhez szükséges forrásokat. E bevételek hatékony kezelése kulcsfontosságú tényező az ország pénzügyi stabilitása és fejlődése szempontjából.

Az orosz-ukrán háborúból eredő közvetlen infrastrukturális károkról szóló jelentés 2024 elejére megállapította [7], hogy a teljes körű orosz katonai invázió kezdete óta a lakossági és nem lakóépületekben okozott közvetlen károk teljes összege (ingatlanok, egyéb infrastruktúra, járművek és készletek) meghaladták a 157 milliárd dollárt. A közvetlen károk legnagyobb része a lakóépületekben (37,5%, 58,9 milliárd USD) és az infrastruktúrában (23,4%, azaz 36,8 milliárd USD) történt. A háború következtében a mezőgazdasági szektor és a természeti erőforrások közvetlen vesztesége további 10,3 milliárd dollárt tett ki. Ugyanakkor az energiaszektor veszteségei is gyorsan nőnek, ami jelenleg 9,0 milliárd dollárt tesz ki. A közsféra létesítményeinek (szociális létesítmények és intézmények, oktatási, tudományos és egészségügyi intézmények, kulturális épületek, sport) pusztulásából és megrongálásából eredő halmozott közvetlen veszteségek összege körülbelül 13,7 milliárd dollár.

A költségvetés adóbevételeinek kialakulása a fiskális nyomás eszközeivel történő adóigazgatás és adófelhalmozás folyamata. Az adóbevétel mozgósítási mechanizmus

alkalmazásának következményei és szerepe az összevont, az állami- és az önkormányzati költségvetés bevételeinek pótlásában megmutatkozik e bevételek dinamikájában és az egyes költségvetések bevételeiben való részesedésében. Az adóbevételek fontos helyet foglalnak el a költségvetési bevételekben, azok szerkezetében a legnagyobb fajsúlyt képviselik, ez viszont befolyásolja az állam társadalmi-gazdasági fejlődését. [16].

A háborús körülmények között az adóbevételek szerepe tehát erősödik, mely folyamat a hadi védekezés szükségleteinek finanszírozására fordított költségvetési kiadások objektív növekedéséből és a költségvetés megfelelő irányvonalának egyidejű korlátozásából adódik. Felhalmozásuk nem adózási (elsősorban hitel-, támogatási) módszereivel képzett források. Így 2014-ben Ukrajna állami költségvetésének védelmi kiadásainak aránya az adóbevételek nagyságához képest 9,8%, 2015-ben 12,7%, 2021-ben 11,5%, 2022-ben pedig elérte a 120,3% -ot eredményezett [1; 2].

Az adóbevételek, mint általában a költségvetés bevételi része, közvetlenül függenek a bruttó hazai termék (GDP) nagyságától. Így nyilvánul meg ez a kapcsolat:

1) a GDP az ország gazdasági aktivitásának mutatója, és minél magasabb a gazdasági aktivitás szintje, annál több adóbevételhez juthat az állam. A magas GDP több eladott árut és szolgáltatást, az állampolgárok és a vállalkozások nagyobb jövedelmét jelenti, ami ennek megfelelően az adóalap növekedéséhez vezet;

2) amikor a gazdaság növekszik, a vállalkozások több profithoz jutnak, a polgárok pedig több bevételhez. Ez a társasági adóból, személyi jövedelemadóból, áfából és egyéb adókból származó bevételek növekedéséhez vezet;

3) és fordítva, ha a GDP csökken, az adóbevételek csökkenéséhez vezethet. A vállalkozások és a polgárok jövedelmének csökkenése a költségvetésbe érkező adók összegének csökkenéséhez vezet. Ez további fiskális nyomást jelent az államra, amelynek továbbra is finanszíroznia kell kötelezettségeit;

4) a GDP az egyik kulcsfontosságú mutató a költségvetés tervezésében. A tervezett adóbevételek és ennek megfelelően az állam által vállalható kiadások mértéke a gazdasági növekedési előrejelzésektől függ.

Az 1. táblázat mutatja a bruttó hazai termék (nominális) és az adóbevételek növekedési ütemét Ukrajna összevont költségvetésében 2016-2023 között.

1. táblázat

A GDP és az adóbevételek növekedési üteme Ukrajna összevont költségvetésében 2016-2023 között

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GDP, milliárd UAH	2383	2982	3558	3974	4194	5460	5191	6538
Adóbevételek, milliárd UAH	650	828	986	1070	1136	1453	1343	1638
GDP növekedési ráta, %	20,4%	25,2%	19,3%	11,7%	5,5%	30,2%	-4,9%	25,9%
Adóbevételek növekedési rátája, %	28,2 %	27,2 %	19,1%	8,5%	6,2%	27,9%	-7,6%	21,9%

Forrás: saját számítások a [13, 15] adatok alapján

A táblázatból látható, hogy a GDP növekedési üteme a vizsgált időszakban emelkedő tendenciát mutatott, a 2018-2020 közötti időszakban (COVID-19 világjárvány idején) eltérő tendencia lett, 2022-ben pedig jelentős negatív értékű lett (ami elsősorban a háború kezdetéhez kapcsolódik). Az adóbevételek növekedési üteme 2022-ben is negatív irányt mutatott 2021-hez képest, de 2017-ig ez a mutató jelentős növekedést mutatott, 2018-ban lassulni kezdett az adóbevételek növekedési üteme, 2023-ban pedig újra elkezdődött ennek a mutatónak a növekedése.

A háború alatt az összevont költségvetés bevételei, kiadásai és hiányai (deficit) nominálisan, reálértéken és a GDP %-ában növekedtek (2. táblázat).

2. táblázat

Ukrajna összevont költségvetése 2016-tól 2023-ig.

Évek	Bevételek		Kiadások		Hitelezés		Szaldó	
	millió UAH	a GDP %-a	millió UAH	a GDP %-a	millió UAH	a GDP %-a	(költségvetési deficit)	a GDP %-a
2016	782748.5	32.84	835589.8	35.06	1841.3	0,08	-54682.6	-2,29%
2017	1016788.3	34.09	1056759.9	35.43	2122.1	0,07	-42093.8	-1,41%
2018	1184278.1	33.28	1250173.6	35.13	1893,0	0,05	-67788.5	-1,90%
2019	1289779.8	32.45	1370113.0	34.47	3983,2	0.10	-84316.4	-2,12%
2020	1376661.6	32.82	1595289.7	38.04	5316.2	0.13	-223944.3	-5,34%
2021	1662242.7	30.45	1844377.7	33.78	4773.2	0,09	-186908.3	-3,42%
2022	2196273.3	42.31	3043499.1	58.63	-2397.9	-0,05	-844827.9	-16,27%
2023	3104306.6	47.48	4440940.2	67,93	-8932.9	-0,14	-1327700.7	-20,31%

Forrás: saját szerkesztés [12] alapján.

A kutatások szerint az adó teljes összege, így az összevont költségvetés bevételei nőnek, de az abszolút növekedés ellenére arányuk a költségvetésen belül instabilnak mondható. Ez azt mutatja, hogyha ez folyamatosan történik, akkor elengedhetetlenül fontos az ország számára az adórendszer javítása, az adók fiskális potenciálja kihasználatlan adókedvezmények megváltoztatása, adóelkerülés, adminisztrációs hiányosságok, adó miatt hátralékok megszüntetése.

Ukrajnában ezt a mintát erősíti a reáljövedelmek csökkenése vállalkozásoknál, a veszteséges vállalkozások számának növekedése a pénzügyi-gazdasági körülmények közötti válságban. Ilyen körülmények között a közvetlen adók viszonylag jelentős szerepének megőrzése csak a jogi személyek és magánszemélyek túlzott adóztatása révén biztosított, ami lerombolja a gazdasági tevékenység ösztönzőit.

A 3. táblázat Ukrajna állami költségvetésének 2016-2023 közötti teljesítménymutatóit mutatja be. A vizsgált időszakban az állami költségvetés hiányos volt. A legnagyobb hiány az elmúlt négy évben volt megfigyelhető, 2023-ban pedig 1333,1 milliárd hrivnyát tett ki. Az államháztartás maximális hiányának megfelelő mutatói a COVID-19 világjárvány és a katonai cselekmények negatív következményeiből származnak, amelyek szükségessé tették az állami költségvetési prioritások felülvizsgálatát és kiigazítását a legkritikusabb területek megfelelő finanszírozása érdekében. A hiány növekedése elsősorban az egészségügyi ellátás többletköltségeivel, a lakosság szociális támogatásával, valamint a gazdaság helyreállítását és az ország védelmi képességeinek erősítését célzó intézkedésekkel jár.

3. táblázat

Ukrajna állami költségvetésének végrehajtása 2016-tól 2023-ig.

Évek	Bevételek		Kiadások		Hitelezés		Szaldó	
	millió UAH	a GDP %-a	millió UAH	a GDP %-a	millió UAH	a GDP %-a	(költségvetési deficit)	a GDP %-a
2016	616274.8	25.86	684743.4	28.73	1661.6	0,07	-70130.2	-2,94%
2017	793265.0	26.59	839243.7	28.13	1870.9	0,06	-47849.6	-1,60%
2018	928108.3	26.08	985842.0	27.70	1514.3	0,04	-59247.9	-1,66%
2019	998278.9	25.12	1072891.5	26.99	3437,0	0,09	-78049.5	-1,96%
2020	1076016.7	25.66	1288016.7	30.71	5096.1	0.12	-217096.1	-5,18%
2021	1296852.9	23.75	1490258.9	27.30	4531.4	0,08	-197937.4	-3,63%
2022	1787395.6	34.43	2705423.3	52.12	-3326,0	-0,06	-914701.7	-17,62%
2023	2671998.0	40,87	4014418.1	61.40	-9309.5	-0,14	-1333110.7	-20,39%

Forrás: saját szerkesztés [12] alapján.

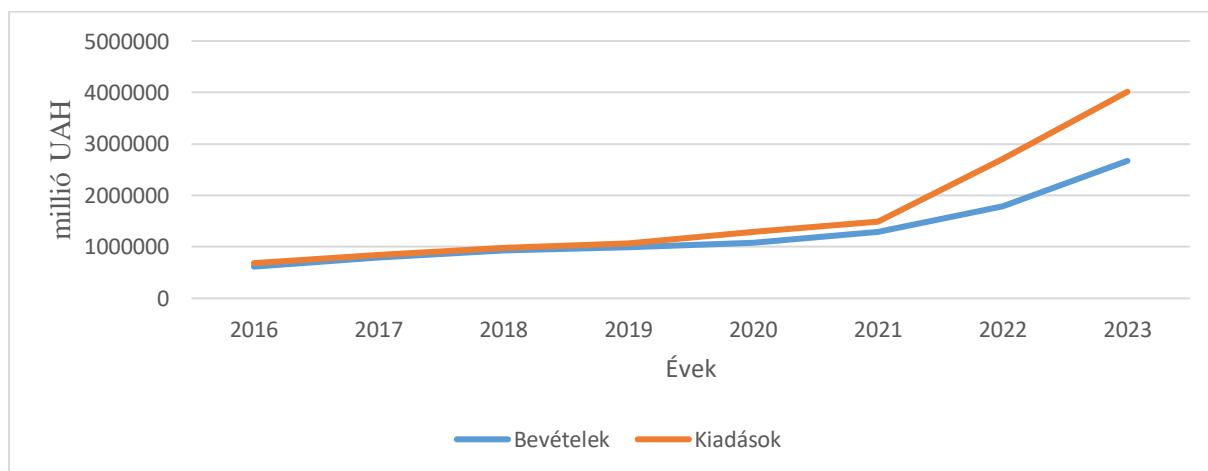
2023. január-december között Ukrajna állami költségvetése 2672 milliárd hrivnyát kapott, ami 884,3 milliárd hrivnyával, 49,5%-kal több mint a 2022 azonos időszakában.

Ukrajna állami költségvetésének készpénzkiadásai 2023. január-decemberben 4014,4 milliárd hrivnyát tettek ki, ami 48,4%-kal, 1308,7 milliárd hrivnyával több, mint a 2022 azonos időszakában.

Ukrajna államháztartásának teljes volumenében a kiadások között a következő képviselte a legnagyobb fajsúlyt [11]:

- ✓ védekezés – 52,3%;
- ✓ közrend, közbiztonság és igazságszolgáltatás – 14,3%;
- ✓ szociális védelem és társadalombiztosítás – 11,7%;
- ✓ adósságszolgálat és államháztartási származtatott ügyletek kifizetése – 6,2%;
- ✓ egészségügy – 4,5%;
- ✓ költségvetés közötti transferek – 4,4%.

A tendenciákat az 1. ábrán lehet megtekinteni.

1. ábra: Az ukrán költségvetés bevételeinek és kiadásainak alakulása 2016-2023 közötti időszakban.

Forrás: saját szerkesztés [11] alapján.

Az adók minden szinten kiemelt szerepet játszanak a költségvetési bevételek kialakításában, biztosítva az állam pénzügyi forrásainak jelentős részének felhalmozását. A részletesebb elemzéshez megtekinthető Ukrajna állami költségvetésének 2016-2023 közötti bevételeinek szerkezete (4. táblázat).

4. táblázat

Ukrajna állami költségvetésének bevételeinek szerkezete a 2016–2023-as időszakra, millió UAH

Évek	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Források								
Adóbevételek	503879.4	627153.7	753815.6	799776.0	851115.6	1107090.9	949764.4	1203544.1
A nem adójellegű bevételek	103635.2	128402.3	164676.5	186684.2	212946.9	175358.0	346327.7	991601.7
Egyéb bevételek	8760.2	37709.1	9616.1	11818.7	11954.2	14404.0	491303.5	476852.2
Összesen	616274.8	793265.0	928108.2	998278.9	1076016.7	1296852.9	1787395.6	2671998.0

Forrás: saját szerkesztés [14] alapján.

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a költségvetési bevételek rendszerében valóban az adóbevételek foglalják el a legnagyobb részt és a költségvetés mintegy 80%-a éppen az adók és illetékek terhére alakul ki. Ukrajna állami költségvetésébe 2023-ban 1 203 544,1 millió hrivnya érkezett adó- és illetékként, ami 253 779,7 millió hrivnyával több, mint 2022-ben, vagyis az idei év adóbevételeinek összege nőtt.

Az adóbevételek az ukrán állami költségvetésbe befolyó teljes bevétel 45%-át tették ki [11], amelyből:

- általános forgalmi adó – 21,7 %;
- a magánszemélyek jövedelmére kivetett adó és járulék - 7,7 %;
- jövedéki adó – 6,3 %;
- társasági adó – 5,4 %.

A nem adóköteles bevételek az államháztartás összes bevételeinek 37,1%-át tették ki, ezen belül:

- költségvetési intézmények saját bevételei - 30,4 %;
- az Ukrán Nemzeti Bank által átutalt pénzeszközök - 2,7 %.

Az EU-tól, a külföldi kormányoktól, nemzetközi szervezetektől, adományozó intézményektől származó hatósági transzferek a teljes államháztartási bevétel 16,2%-át tették ki.

Az elemzés alapján megállapítható, hogy az adóbevételek aránya Ukrajna állami költségvetésében fokozatosan növekszik, ami kiemeli az állam pénzügyi stabilitásában betöltött fontos szerepüket. Ez a növekedés azt jelzi, hogy nő az állam ellátó képessége, valamint a társadalom jóléte nagymértékben függ a befizetett adók mértékétől.

A vizsgált időszakban az adóbevételek összege csaknem kétszeresére nőtt. Az abszolút növekedés ellenére azonban a költségvetésben való részesedésük továbbra is

instabil. Ez azt mutatja, hogy bár az adórendszert folyamatosan fejlesztik, az adók fiskális potenciálja az adókedvezmények, az adóelkerülés, az adminisztrációs hiányosságok és az adóhátralékok miatt továbbra is kihasználatlan. A költségvetési és adópolitikai intézkedések végrehajtásából adódó maximális hatás elérése érdekében kiemelten kell kezelni azokat az intézkedéseket, amelyek hozzájárulnak a gazdasági növekedéshez és biztosítják az államkincstár adóbevételekkel való stabil feltöltését. Ez magában foglalja az ösztönző adórendszerek bevezetését, a kis- és középvállalkozások támogatását, valamint új munkahelyeket teremtő és a lakosság általános jólétét növelő infrastrukturális projektekbe való beruházást.

Annak ellenére, hogy a költségvetés több mint 80%-a adóbevételekből adódik, ez még mindig nem elég, mert az európai normák szerint az államháztartás szerkezetében a nem adó jellegű bevételek nem haladhatják meg az 5%-ot [10]. Ezért ki lehet emelni néhány olyan problémát, amelyek megakadályozzák a megfelelő szintű adóbevétel megszerzését:

- eredménytelen adópolitika, amely adóelkerülést és aránytalanságot okoz az adóteher elosztásában;
- az országos vállalkozások termelési volumenének csökkenése és számuk csökkenése, amelyet az ország instabil helyzete miatt a munkahelyek számának csökkenése kísér;
- a költségvetési bevételszerzés hatékonyságát befolyásoló adókedvezmények biztosítása stb. [10].

Az adóbefizetések elégtelen beérkezése súlyosan alááshatja az állam gazdasági stabilitását. Ezért a hadiállapot idején befolyó adóbevételek Ukrajna költségvetésének egyik kulcsfontosságú eleme, így az adóbevételek szerepe a következő:

- költségvetési kiadások biztosítása. Az adóbevételek jelentik a kormányzati kiadások fő finanszírozási forrását, beleértve a katonai kiadásokat, a szociális juttatásokat és a kritikus infrastruktúra támogatását. Háborús időszakban ezek a kiadások jelentősen megnövekednek, ezért döntő fontosságú a stabil adóbevétel.
- védelmi igények finanszírozása. Az adóbevételek jelentős része védelmi intézkedések biztosítására, ezen belül a katonai állomány fizetésére, fegyverek, felszerelések vásárlására, valamint egyéb védelmi programok finanszírozására irányul.
- a gazdaság támogatása. Az állam a háború idején is igyekszik fenntartani a gazdasági tevékenységet, védeni a munkahelyeket és elősegíteni a vállalkozásfejlesztést. Az adórendszer átalakítható a vállalkozások terheinek csökkentése érdekében, különösen adókedvezmények, vagy fizetési halasztás révén.
- a szociális védelem erősítése. Az adóbevételek lehetővé teszik az állam számára, hogy szociális védelmet biztosítson a lakosság legkiszolgáltatottabb rétegei számára, amelyek különösen a háborús időszakokban szenvednek.
- költségvetési alkalmazkodás. A hadiállapot idején az adórendszer gyakran változik a hatékonyabb adóbeszedés és a kiadások rugalmasságának biztosítása érdekében. Ide tartozhat az ideiglenes kamatemelés vagy a katonai műveletek finanszírozását célzó új adók bevezetése.

Az adóbevételek tehát a hadiállapotban az állami költségvetés kritikus elemei, mind a védelmi igényeket, mind a társadalmi stabilitás fenntartását biztosítják.

Következtetések és további kutatások kilátásai. A hadiállapot körülményei között az állam pénzügyi forrásai korlátozottak, ezért fontos a stabil adóbevételek biztosítása a hadsereg, a védelmi intézkedések, a humanitárius programok és az infrastruktúra helyreállításának finanszírozásához; a gazdasági tevékenység megőrzésének elősegítése gazdasági társaságok támogatásával. Az állam szerepének erősítése a hadiállapot időszakában a pénzügyi források mozgósításában és elosztásában kulcsfontosságú tényező a gazdaság hatékony működésének biztosításához és az ország védelmi képességének fenntartásához. Íme néhány fontos szempont, amire figyelni kell:

✓ az államnak aktívan be kell fektetnie a védelmi-ipari komplexumba, új termelési létesítményeket hozva létre, amelyek nemcsak a fegyveres erők igényeinek kielégítését, hanem a gazdasági növekedés támogatását is lehetővé teszik. Ez magában foglalja a kutatás és fejlesztés finanszírozását, a meglévő vállalkozások modernizálását és új produkciók létrehozását;

✓ a monetáris politika normalizálása, különösen a kamatlábak csökkentése csökkentheti az államadósság kiszolgálásának kiadásait, további forrásokat szabadítva fel más kritikus szükségletekre;

✓ a háború alatt kiemelt figyelmet kell fordítani a sebesült katonák és a fegyveres erők veteránjainak orvosi ellátására. Ez magában foglalja nemcsak a kezelést, hanem a rehabilitációt, a pszichológiai támogatást és a veteránok társadalmi integrációját is.

Ezek az intézkedések segítik az államot a pénzügyi források hatékonyabb mozgósításában és elosztásában, hatékony, átlátható és igazságos költségvetési és adórendszer kialakítását, amely megfelel a nemzeti társadalom korszerű kihívásainak és igényeinek. További kutatási kilátások az adó-előrejelzés és -tervezés kérdéseinek vizsgálata, figyelembe véve az európai országok tapasztalatait. Valamint fontosnak tartjuk, hogy a jövőbeli kutatások az adóval kapcsolatban már normális társadalmi-gazdasági helyzetben legyenek, amikor a háború nem határozza meg ilyen mértékben a gazdaságpolitikai eszköznek az alakulását, hanem az ország normális gazdasági folyamatra áll át.

A felhasznált források listája

1. Андрущенко В.Л. Фіскальне адміністрування як наука і мистецтво. *Фінанси України*. 2003. № 6. С. 27–35.
2. Бандурка О. М., Понікаров В. Д., Попова С. М. Податкове право. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.
3. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 №2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 01.08.2024).
4. Глухова В.І. Іванова А.П. Аналіз податкових надходжень до державного бюджету України в сучасних умовах. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. № 5 (27). 2017 С.111-114.
5. Захаркіна Л.С. Роль і місце податкових надходжень у структурі зведеного бюджету України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. С.125-129. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/19-2016/28.pdf> (дата звернення: 06.08.2024).
6. Захожай К. В., Жам О. Ю. Роль прямих та непрямих податків у формуванні доходів державного бюджету України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія :*

- Економіка та менеджмент.* 2019. № 18. С. 103-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2019_18_12 (дата звернення: 10.07.2024).
7. Київська школа економіки (KSE). Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення: 15.07.2024).
8. Левкович В. Поняття і правова природа неподаткових надходжень. *Фінанси України.* № 10. 2014. С. 41.
9. Макогон В. Д. Податкові надходження у системі формування дохідної частини бюджету. *Економічний вісник університету.* 2019. № 41. С.188-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есvи_2019_41_24 (дата звернення: 20.07.2024).
10. Михайленко В.В., Сокирко О.С. Аналіз динаміки податкових надходжень до Державного бюджету України. 2019. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/134.pdf> (дата звернення: 20.07.2024)
11. Міністерство фінансів України. Бюджет - 2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582 (дата звернення: 01.08.2024)
12. Мінфін, 2024. Державний бюджет України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/> (дата звернення: 01.08.2024)
13. Мінфін, 2024. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 01.08.2024)
14. Мінфін, 2024. Доходи держбюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income> (дата звернення: 01.08.2024)
15. Мінфін, 2024. Доходи зведеного бюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/income/> (дата звернення: 01.08.2024)
16. Тимошенко М.В. Роль податків в процесі формування та виконання державного бюджету України. *Ефективна економіка.* 2020. №6. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2020/66.pdf (дата звернення: 01.08.2024)
17. Тітенко З., Ворона А. Аналіз податкових надходжень в системі доходів бюджету України. *Економіка та суспільство.* 2021. Вип. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-58>

References

1. Andrushchenko, V.L. (2003). Fiskalne administruvannya yak nauka i mystetstvo [Fiscal administration as a science and art]. *Finansy Ukrainy, vol. 6, 27–35* [in Ukrainian].
2. Bandurka, O. M., Ponikarov, V. D., Popova, S. M. (2012). Podatkove pravo [Tax law]. Kyiv: Navch. posib, Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 №2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
4. Hlukhova, V.I., Ivanova, A.P. (2017). Analiz podatkovykh nadkhodzen do derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v suchasnykh umovakh [Analysis of tax revenues to the state budget of Ukraine in modern conditions]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka», vol. 5 (27), 111-114* [in Ukrainian].
5. Zakharkina, L.S. (2016). Rol i mistse podatkovykh nadkhodzen u strukturi zvedenoho biudzhetu Ukrainy [The role and place of tax revenues in the structure of the consolidated budget of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, 125-129.* URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/19-2016/28.pdf> [in Ukrainian].
6. Zakhozhai, K. V., Zham, O. Yu. (2019). Rol priamykh ta nepriamykh podatkov u formuvanni dokhodiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [The role of direct and indirect taxes in the formation of revenues of the state budget of Ukraine]. *Problemy innovatsiino-investytsiynoho rozvytku. Seriya : Ekonomika ta menedzhment, vol. 18, 103-114.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2019_18_12 [in Ukrainian].

7. KSE (2024). Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii Rosii proty Ukrainy stanom na pochatok 2024 roku [Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of the beginning of 2024]. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf [in Ukrainian].
8. Levkovich, V. (2014). Poniattia i pravova pryroda nepodatkovykh nadkhodzhen [Concept and legal nature of non-tax revenues]. *Finansy Ukrainy*, vol. 10, 41 [in Ukrainian].
9. Makohon, V. D. (2019). Podatkovi nadkhodzhenia u systemi formuvannia dokhidnoi chastyny biudzhetu [Tax revenues in the system of forming the revenue part of the budget]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, vol. 41, 188-195, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2019_41_24 [in Ukrainian].
10. Mykhailenko, V.V., Sokyрко, O.S. (2019). Analiz dynamiky podatkovykh nadkhodzhen do Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy [Analysis of the dynamics of tax revenues to the State Budget of Ukraine]. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/134.pdf> [in Ukrainian].
11. Ministry of Finance of Ukraine (2023). Biudzhnet - 2023 [Budget of 2023]. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582 [in Ukrainian].
12. Minfin (2024). Derzhavnyi biudzhnet Ukrainy [State budget of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/> [in Ukrainian].
13. Minfin (2024). Valovyi vnutrishnii produkt (VVP) v Ukraini [Gross domestic product (GDP) in Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> [in Ukrainian].
14. Minfin (2024). Dokhody derzhbiudzhetu Ukrainy [Revenues of the state budget of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income> [in Ukrainian].
15. Minfin (2024). Dokhody zvedenoho biudzhetu Ukrainy [Revenues of the consolidated budget of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income> [in Ukrainian].
16. Tymoshenko, M.V. (2020). Rol podatkov v protsesi formuvannia ta vykonannia derzhavnogo biudzhetu Ukrainy [The role of taxes in the process of formation and implementation of the state budget of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, vol. 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/66.pdf [in Ukrainian].
17. Titenko, Z. and Vorona, A. (2021). Analiz podatkovykh nadkhodzhen v systemi dokhodiv biudzhetu Ukrainy [Analysis of tax revenues in the revenue system of the budget of Ukraine]. *Economy and Society*, vol. 33. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-58> [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-143-157
ETO 336:366.2-057.87

Dóra BARABÁSNE DR. KÁRPÁTI

PhD

egyetemi docens Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID-ID: 0009-0000-2609-3266

Gyöngyi BALÁZS

oktató, Mátészalkai Szakképzési Centrum Budai Nagy Antal Technikum és Szakgimnázium
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID-ID 0009-0007-1091-6177

Bernadett OROSZNÉ ILCSIK

mesteroktató, Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID-ID: 0009-0006-6242-1793

PÉNZÜGYI TUDATOSSÁG, PÉNZÜGYI KULTÚRA VIZSGÁLATA TANULÓK KÖRÉBEN

Анотація. Це дослідження, засноване на опитуванні 266 студентів, вивчає фінансову обізнаність молодих людей. Розвиток фінансової грамотності та фінансової культури має вирішальне значення для майбутнього та якості життя наступного покоління. Всебічні знання стали необхідними навіть для найпростіших споживчих рішень. Середовище соціалізації відіграє значну роль у формуванні фінансової культури та поглядів молоді. Через стрімкий розвиток цифровізації знання, отримані в навчальних закладах освіти, потребують постійного оновлення. Численні програми у співпраці зі школами сприяють розширенню цих знань. Дослідження показує, що фінансова обізнаність у цій віковій групі загалом позитивна; однак відповіді на деякі запитання свідчать про те, що практичних знань залишається недостатньо, можливо, через молодий вік учасників. Позитивно, багато респондентів відзначили, що їх домашнє соціальне середовище є позитивним фінансовим прикладом. Високоякісна економічна освіта значною мірою сприяє набуттю фінансових установок, поведінки та знань. Незважаючи на це, враховуючи швидкі зміни у світі та постійний розвиток фінансової культури, постійне вдосконалення залишається необхідністю. Це додатково підтверджується тим фактом, що респонденти висловили незадоволення фінансовими знаннями, отриманими в закладах освіти, вказуючи на бажання мати більш структуровані програми та практичні знання. Освітні системи забезпечують оптимальне середовище для набуття молодими людьми цих компетенцій, роблячи роль і якість освіти першочерговими. Якість стосується не лише навчальних матеріалів, а й наявності викладачів із сучасними знаннями, що підкреслює важливість майбутніх учителів.

Ключові слова: фінансова обізнаність, фінансова культура, молодь, анкетне опитування, освіта

JEL Classification: A210, M590

Absztrakt. Kutatásunkban a fiatal korosztály pénzügyi tudatosságát vizsgáljuk a 266 diák megkérdezésével. Véleményünk szerint a pénzügyi tudatosság és a pénzügyi kultúra fejlődésében van a

következő generáció jövője és életük minősége. A legalapvetőbb fogyasztói döntésekhez elengedhetlenné vált a szerteágazó tudás. A szocializációs közeg nagyban befolyásolja a fiatalok pénzügyi kultúráját és attitűdjét. A gyors digitalizációs fejlődés hatására az oktatási intézményekben szerzett tudás mindig frissítést igényel. A tudás bővítését számos iskolával együttműködő program is támogatja. A kutatásból kiderül, hogy az említett korosztály pénzügyi tudatossága alapvetően pozitív, azonban némely kérdésre adott válasz arra a következtetésre utal, hogy gyakorlati tudásszintjük még fejlődésre szorul. Ez a fiatal éveiknek tudható be. Pozitívnak értékelhető, hogy az otthoni szocializációs környezetben a válaszadók pozitív példát látnak. A színvonalas gazdasági oktatás is nagymértékben hozzájárul a tanulók pénzügyi attitűdjének, magatartásának és ismereteiknek az elsajátításához. A felgyorsult világ változásai és a pénzügyi kultúra fejlődése okán nem lehetünk maximálisan elégedettek, hiszen a folyamatos tanulói fejlesztés alapkövetelmény a felnövekvő generáció számára, melyet ők is így éreznek, ezt mi sem támasztja alá, mint hogy a válaszoló diákok is azt vallották, hogy az oktatási intézményben megszerzett ismeretanyag nem teljesen kielégítő számukra ahhoz, hogy pénzügyi ismereteiket fejleszthessék, tehát több megszervezett programra, ismeretre és gyakorlatiasabb tudásra vágnak. Ezen új kompetenciákat az oktatási rendszerben tudják leginkább elsajátítani a fiatalok, ezért kiemelten fontos az oktatás szerepe, valamint színvonala. A színvonal nemcsak a tananyagok tekintetében értendő, hanem naprakész tudás birtokában lévő pedagógusokban, a jövő pedagógusaiban.

Kulcsszavak: pénzügyi tudatosság, pénzügyi kultúra, fiatalok, kérdőíves vizsgálat, oktatás

Abstract. *Our research, based on a survey of 266 students, examines the financial awareness of young people. We believe that the future of the next generation and their quality of life depends on the development of financial literacy and financial culture. Comprehensive knowledge has become essential for the most basic consumer decisions. The socialisation environment strongly influences the financial culture and attitudes of young people. As a result of the rapid development of digitalisation, the knowledge acquired in educational institutions needs to be constantly updated. The expansion of knowledge is also supported by many programmes in cooperation with schools. The research shows that the financial awareness of this age group is basically positive, but the answers to some questions suggest that their level of practical knowledge needs to be improved. This may be due to their young age. On a positive note, the respondents see a positive example in the socialisation environment at home. High quality economic education also contributes significantly to the acquisition of financial attitudes, behaviours and knowledge by students. Due to the changes in the accelerated world and the development of financial culture, we cannot be completely satisfied, because the continuous development of students is a basic requirement for the rising generation, which feels the same way, and this is supported by nothing other than the fact that the responding students also stated that the educational knowledge acquired in the institution is not completely satisfactory for them to develop their financial knowledge, so they want more organised programmes and more practical knowledge. It is in the education system that young people can best acquire these new competences, which is why the role and quality of education is of paramount importance. Quality means not only in terms of teaching materials, but also in terms of teachers with up-to-date knowledge, the teachers of the future.*

Keywords: financial awareness, financial literacy, young people, questionnaire survey, education

A probléma általános megfogalmazása. A mindennapi életben nap, mint nap minden ember számára pénzügyi döntéseket kell meghozni, és szinte minden döntésünk mögött közvetlenül vagy közvetetten megjelenik a financiaális következmény. A legalapvetőbb fogyasztói döntésekhez is elengedhetlenné vált a szerteágazó tudás és felkészültség, azonban a pénzügyi műveltség tekintetében az is

megmutatkozik, hogy átgondolatlanul körültekintés és összehasonlítás nélküli döntések meghozatalára kerül sor.

A pénzügyi tudatosság a történelmünk minden idejében fontos szerepet töltött be, így napjainkban is központi jelentőségű. A társadalmi érdekek tekintetében kiemelten fontos, hogy olyan lakosság nevelkedjen fel, akik tudatos gondolkodással rendelkeznek, így nem csak önálló érdekeik pozitív előmenetelét érhetik el, hanem hazánk versenyképességét, hatékonyságát, és eredményes jövőjét.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése. A szakirodalom számos esetében szinonimaként kezeli a pénzügyi kultúra és pénzügyi tudatosság fogalmát. Az angol nyelvű kutatásokban és a témával kapcsolatos írásokban financial literacy kifejezést használják, melynek fordításának jelentése egyaránt megfeleltethető a pénzügyi kultúra és a pénzügyi tudatosság kifejezéseknek is.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) értelmezése szerint a pénzügyi tudatosság egy olyan képességnek tekinthető, amely lehetővé teszi a megszerzett pénzügyi források hatékony gyarapítását, követését és felhasználásának kimenetelét oly módon, hogy az hozzájáruljon mind az ember, mind a családja, a háztartása, mind vállalkozása jólétének és gazdasági biztonságának támogatásához, fejlődéséhez. [1]

A nemzetközi szakirodalomban fellelhető pénzügyi kultúra definíciók között számos azonosság figyelhető meg, melyek között 5 fő tartalmi elemet lehet kiemelni. [1]

1. A pénzügyi ismeretekkel kapcsolatos fogalmak és összefüggések, illetve az ezzel kapcsolatos szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékozottság.
2. A produktív döntéshozatali minőség.
3. Az egyén saját pénzügyeinek hatékony irányítása.
4. A kritikus gondolkodásra való képesség, amelynek révén az egyén mérlegelni tudja milyen előnyöket illetve hátrányokat vonz egy-egy pénzügyi döntése.
5. Célratörő látásmód a jövőre mutató pénzügyi szükségletek tervezésében. [1]

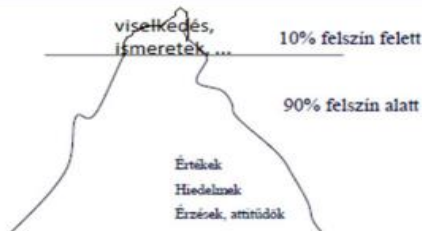
Selfridge és Sokolik már 1975-ben már bemutatja, hogy a pénzügyi kultúra meghatározása, modellezése esetén a viselkedés a meglévő hagyományok követése, a követett életmód, szokások a pénzügyi kultúra csúcsát jelentik, mely csupán közel 10 %-a a teljes kultúrának, melynek tudatában vagyunk a mindennapjaink folyamán. De mindenképpen ki kell hangsúlyozni a felszín alatti 90 %-ot, tehát azt a részt, amely a pénzügyekkel kapcsolatos gondolkodásmódot, elvárásokat, ideológiákat, értékeket, hiedelmeket foglalja magába, ezek általában érzelmeken alapuló nem tudatos formában jelennek meg. [2, 276o.]

Egy másik aspektus szempontjából szintén a 10-90 %-os megosztás figyelhető meg. Itt azonban nagyobb hangsúly fektetődik a tudatosság és az érzelmi alapon való döntésekre. A pénzügyi viselkedés középen helyezkedik el, míg Selfridge és Sokolik ábrázolásában a 10% részét képezi.[3]

A kultúra jéghegy modellje – Selfridge és Sokolik (1975) alapján

Jéghegy modell

(„Fecseg a felszín, hallgat a mély...”)

1. ábra A kultúra jéghegy modellje [2]

A pénzügyi műveltség mérése alapján a nemzeti alaptantervben (NAT) egyre több gazdasági alapismeretek oktatásához kapcsolódó tantárgyat fedezhetünk fel. 2015-től pedig a Pénz7 programja keretében témahét kialakításával támogatják a pénzügyi tudatosság fejlesztését. [4, 32-33o]

A kialakított stratégiák során figyelembe kell venni az eltérő lakossági szükségleteket, a pénzügyi szempontból sérülékeny társadalmi csoportokat, az adott ország pénzügyi intézményrendszerének fejlettségét és a szabályozási környezetet. Így tehát nem csak az edukáció kerül a középpontba, hanem a sok más módszerrel is egyaránt fejleszthető a tudatosság. A pénzügyi kultúra fejlesztése elsődlegesen a személyes kapcsolatfelvételen alapul, mint például személyes, telefonos tanácsadások, esetleges családlátogatások, munkahelyi, iskolai illetve egyéb képzések keretében, a vezető intézmények információtárakat, valamint információs anyagokat, videó tartalmakat biztosítanak az érdeklődők számára, illetve megkeresik, azokat az optimális csatornákat mellyel a célcsoportok hatékonyabban elérhetőek lehetnek. [5]

2. ábra: Pénzügyi kultúra-fejlesztés eszközei [5]

Magyarország 2010-ben, 2015-ben majd 2018-ban vállalta a részvételt az INFE által szervezett, a fiatalok és a felnőtt lakosság körében végzett, standard kérdőívvel lebonyolított alapkutatásban, amelyet egységes nemzetközi módszertan alapján végeztek el. Az OECD által koordinált felmérés alatt az egységes módszertani elemek mellett közel egy időben adatfelvételi lehetőséget biztosít az egyes országok adatainak nemzetközi összehasonlítására, illetve vannak olyan országok, ahol a változások követésére is lehetőség van. [4, 27-28o.]

A mérésekből arra lehet következtetni, hogy a pénzügyi műveltség szintje valamennyi vizsgált országban további fejlesztést igényel. Sajnos a lakosság nagy százaléka nem rendelkezik a megfelelő pénzügyi műveltséggel, hogy mindennapi pénzügyi tevékenységében hatékony és megfelelő döntést tudjon hozni. Magyarországon a pénzügyi műveltséget mérő komplex mutató értéke az OECD-átlagához nem sokban tér el, és a legújabb nemzetközi rangsort vizsgálva Magyarország relatív helyzetében 2015-höz képest kissé jobb eredmény olvasható le a kérdőívekre adott válaszokból. A javuló eredmények mellett továbbra is nagy szükség van a célirányos pénzügyi alapok elsajátítására a lakosság körében. [6], [7, 305o.]

Magyarország alapul véve az elmúlt évek felméréseit és a nemzetközi trendeket pénzügyi tudatosság fejlesztésébe kezdett (2017-2023), melyre egy 7 éves stratégiát alakított ki. A stratégia kialakításához hozzájárult, hogy a gazdasági világválság mély nyomot hagyott a lakosság pénzügyi biztonságérzetében és pénzügyi szolgáltatókba vetett hitében. A kutatások alátámasztják azt is, hogy mennyire nagy jelentősége van, hogy a lakosság megfelelő pénzügyi ismeretekkel rendelkezzenek és ezt gyakorlatban képesek legyenek alkalmazni. [1] [8]

A stratégia elsősorban a fiatal középiskolás korosztályt célozza meg. A program egyik központi célkitűzése között szerepet kap:

Kiemelt stratégiai cél	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. A köznevelés rendszerén belüli valós pénzügyi edukáció megteremtése, erősítése, általánossá tétele	→						
2. A tudatos pénzügyi magatartás alapjainak és a háztartások pénzügyi stressztűrő képességének erősítése	→						
3. Körültekintő pénzügyi döntéseket előmozdító szemlélet megteremtése és a tudatos pénzügyi fogyasztói magatartást támogató intézmények/infrastruktúrák létrehozása és széles körű megismertetése	→						
4. Öngondoskodási szemlélet erősítése	→						
5. Pénzügyi alapszolgáltatásokhoz való hozzáférés, pénzügyi beilleszkedés mértékének növelése (financial inclusion)	→						
6. A készpénzkímélő fizetési eszközök használatának ösztönzése, készpénzhasználat súlyának csökkentése	→						
7. Körültekintő hitelfelvétel támogatása	→						

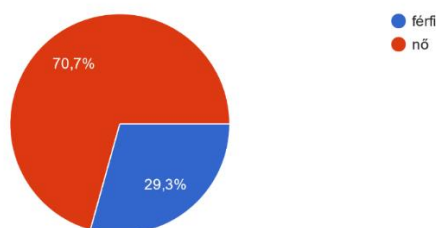
3. ábra Kiemelt stratégiai célok a pénzügyi tudatosság fejlesztésére a 2017-2023 [1]

A Nemzeti Ifjúsági Stratégia hosszú távú hatásaként szeretnék elérni, hogy a felnövekvő generáció képes legyen saját maga egzisztenciáját megteremteni. Munkaerő piacon való elhelyezkedésükre felkészítést vállal, mely abból a szempontból is kiemelkedően fontos, hogy a felmerülő gazdasági folyamatokkal tisztában legyenek és azokat a pénzeszközöket, melyek a rendelkezésükre állnak képesek legyenek hatékonyan felhasználni. Fontos célkitűzés, hogy a kínálgzó pénzügyi lehetőségek között képek legyenek a lehető legjobb döntéseket felelősségteljesen meghozni akár elő takarékoság szempontjából, vagy hitelfelvétel esetén, legyen ez diákhitel, lakáshitel, személyi kölcsön. Fontos egy munkavállalás során képes legyen felmérni a fiatal a lehetőségeket, és munkabér során meghatározni, hogy milyen lehetőségeket tud kihasználni. [9, 31o] Az élet adta kockázatokat méltóan tudja felmérni és ennek megfelelően biztosítási lehetőségeket tudjon választani. A cselekvési terv része emellett az is, hogy saját vállalkozás indítása esetén tisztában legyenek a veszélyekkel és a kínálgzó lehetőségekkel, melyekkel alapjait fektetik le a vállalkozói kedv kialakításában. [1]

A cikk célja. Kérdőíves vizsgálatot végeztünk a Mátészalkai SZC Budai Nagy Antal Technikum és Szakgimnázium középiskolás diákjai körében. A kutatás során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az oktatási intézményben kapott pénzügyi ismeretekkel kapcsolatos tudásanyag mennyire elegendő a fiatalok számára a későbbi tudatos döntések meghozatalához. Továbbá kíváncsiak voltunk arra, hogy a szülői minta milyen szerepet a fiatalok pénzügyi kultúrájának alakulásában.

Az intézményben 443 fő tanul nappali rendszerben és közülük 266 fő töltötte ki kérdőívet.

A kutatási eredmények bemutatása Kérdőívünkre 78 férfi és 188 nő adott értékelhető választ, ami százalékos megosztás szerint 29,3 % a férfi válaszadók aránya és 70,7 % a női válaszadók aránya (4. ábra).

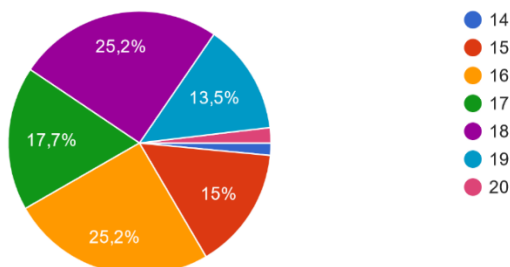

4. ábra Nem szerinti megosztás, N=266fő

A válaszadók korcsoportos százalékos előfordulását tekintve a 14 - 20 éves korosztály tanuló ifjúságából áll. A 14 éves és a 20 éves korosztályból csak néhány tanuló töltötte ki (4-5 fő) ennek az oka az, hogy az intézményi kötelező statisztikai adatokból is kimutatható, hogy az intézményben kevés a 14-éves korosztályból itt tanuló fiatal, valamint ugyanez a kép mutatkozik meg a 20 éves korosztály tekintetében is. 15-19-es korosztályból közel azonos arányban töltötték ki a tanulók. A 15 éves tanulók a kitöltők 15 %-a, mely alatt 40 fő értendő. A 16 éves tanulók a kitöltők 25,2 %-a, mely alatt 67 fő értendő. A 17 éves tanulók a kitöltők 17,7 %-a,

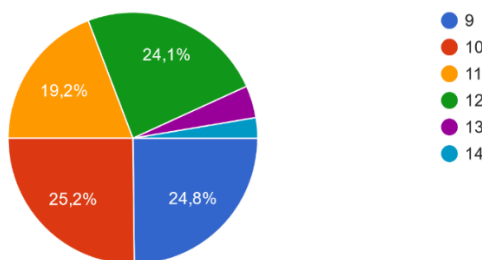

mely alatt 47 fő értendő. A 18 éves tanulók a kitöltők 25,2 %-a, mely alatt 67 fő értendő. A 19 éves tanulók a kitöltők 13,5 %-a, mely alatt 36 fő értendő (5. ábra). Nem meglepő tehát, hogy a válaszadók átlagéletkora 16,98 év osztályközös átlagszámítás szerint.

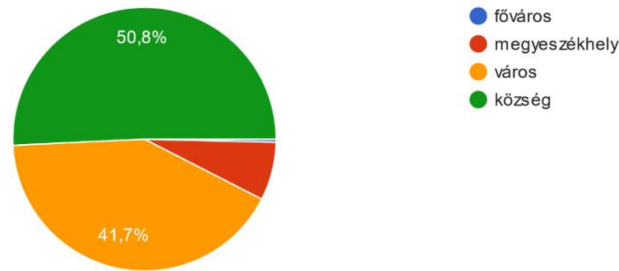
5. ábra Életkor szerinti megoszlás, N=266 fő

A kérdőívet a nappali tagozatos 9-14. évfolyamos tanulók az alábbi százalékos arányban töltötték ki. 9. évfolyamon tanulók közül a válaszadók aránya 24,8 %-a 66 fő. 10. évfolyamon 25,2 %-a 67 fő, 11. évfolyamon 19,2 %-a 51 fő, 12. évfolyamon 24,1 %-a 64 fő, 13. évfolyamon tanul a válaszadók 4,1 %-a 11 fő és 14. évfolyamon 2,6 % 7 fő (6. ábra).

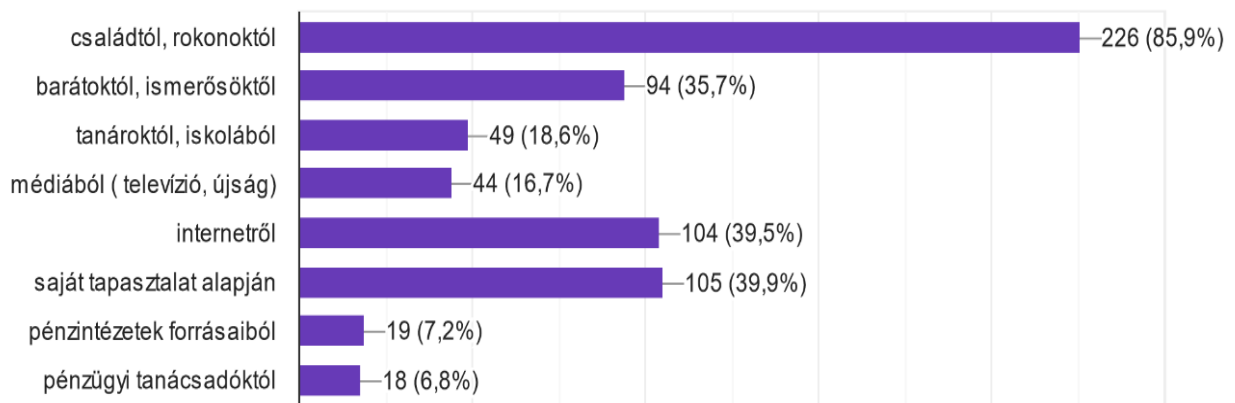
6. ábra A válaszadók évfolyam szerinti megoszlása, N=266fő

A válaszadó fiatalok 41,7 %-a városban, 50,8 %-a községben, 7,1 %-a megyeszékhelyen, 0 %-a a fővárosban él (7. ábra). Ezen adatok nem meglepők ugyanis a főváros messzesége és az ottani nagyszámú hasonló képzést biztosító iskolát választják az ott élő tanulók. Nagykálló közigazgatását tekintve város az MSZC Budai Nagy Antal Technikum és Szakgimnáziumot pedig az itt lakó fiatalok nagy számban választják a színes képzési kínálat és a színvonalas oktatás miatt. A közelében sok kistérség község helyezkedik el és az agglomerációt tekintve többen is az előbb említett előnyök miatt választják inkább a nagykállói intézményt mintsem messzebb utazzanak a megyeszékhelyre.

7.ábra A válaszadók lakóhely szerinti megoszlása, N=266 fő

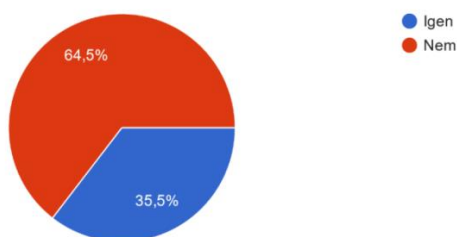
A válaszadókat arról is megkérdeztük milyen forrásból szerzik meg a szükséges információikat pénzügyi döntéseik meghozatala előtt. Több válaszlehetőség is kiválasztható volt, de szinte minden válaszadó közel 86 % vagyis 226 fő választotta azt, hogy döntései előtt a legfontosabb a családtagjai és rokonai véleménye. A válaszok kapcsán meglepő, hogy a 14-20 éves korosztály már 105 válasz rögzítésével a saját tapasztalataira hivatkozik, és közel azonos válasz esetében (104) az internetről szerzi be a szükséges információkat döntései meghozatala előtt. Százalékos megoszlásban a válaszadások 35,7 %-a barátait és ismerőseit kérdezi meg véleményükről. Számunkra meglepő volt, hogy csupán 18,6 %-a a válaszadóknak válaszolta azt, hogy tanároktól, illetve az iskola nyújt számukra támaszt, ez azért is meglepő mert az intézmény nagyon családias és révén, hogy gazdálkodási órákon is részt vesznek a tanulók kiváló pedagógusok által, így magasabb százalékos arányt vártam a kutatásban. A média, mint megbízható hírforrás mint tudjuk nem minden esetben tekinthető megbízhatónak ezt a diákok is valószínűleg így gondolják mivel csupán 16,7%-a fordul információ szerzés céljából a média nyújtotta lehetőséghez. A fiatalok korosztályából is adódhat, hogy a pénzügyi forrásait és a pénzügyi tanácsadókat mint forrást kis %-ban (7,2 % és 6,8 %) jelölték a tanulók. (8. ábra)

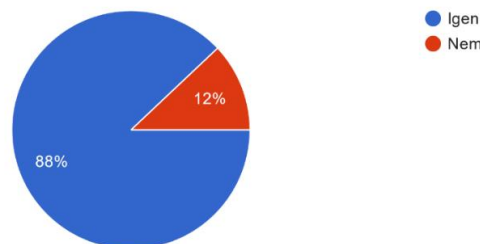
8.ábra A válaszadók információforrásai pénzügyi döntéseik meghozatala előtt,
N=266

A technikai képzés nyújtotta lehetőségek között ki kell emelni, hogy a tanulók felmenő rendszerben állami ösztöndíjat kapnak, valamint különböző pályázati lehetőségek keretében is kaphatnak ösztöndíjat. (Apáczai ösztöndíj, Macika, út az

érettségiig program) Erre a kérdésre azért tartottuk fontosnak kitérni, mert a fiatalok úgy érzik, hogy ez már a saját jövedelmük és későbbi kérdésekben a takarékoskodás fontossága miatt is lényeges adat. Ugyanebből a szempontból fontos az is, hogy a válaszadó tanulók 88 %-a rendelkezik zsebpénzzel, illetve a válaszoló tanulók 35,5 %-a rendelkezik valamilyen ösztöndíjjal. Valamint 48,9 % rendelkezik diákmunkából vagy nyári munkából származó jövedelemmel (9, 10. ábra)

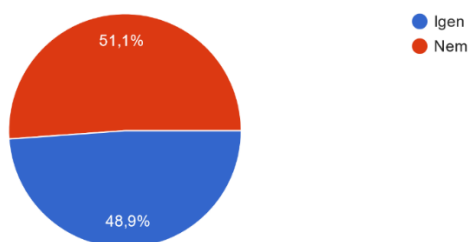

9. ábra Ösztöndíjban való részesülés, N=266 fő

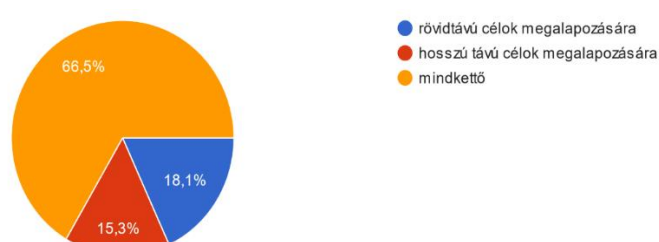

10. ábra Zsebpénzzel való rendelkezés N=266 fő

A pénzügyi tudatosság szempontjából az is fontos, hogy a fiatalok hogyan gondolkoznak a jövőjüket illetően a ma megszerzett tudásukat, ismereteiket és a jövedelmüket, későbbi életük során milyen időtávban szeretnék elkölteni, mennyire gondolkoznak előre. A kérdésre adott válaszolók több mint 80 %-a pontosabban 81,8 %-uk a megszerzett jövedelmével hosszú távú célokra is szeretné fordítani. Ez a válasz nagyon biztató és pozitív töltetű. A válaszadók közül 15,3 %-a a fiataloknak csak a hosszú távú céljai elérésére szeretné fordítani a megszerzett jövedelmét. A válaszadó fiatal diákok kevesebb, mint 20%-a fordítja kizárólag rövid távú céljainak megszerzésére befolyt jövedelmét. (11, 12..ábra)

11. ábra Munkából származó saját jövedelembevétel időtáv alapján, N=266 fő

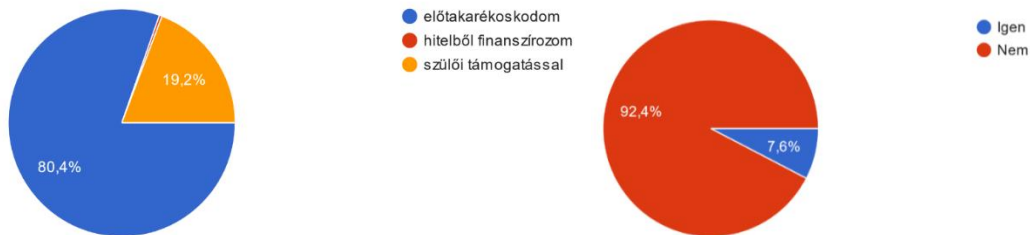

A válaszolók nem meglepően 38,8 %-ban saját jövőjük megalapozását tűzik ki célul. (13. ábra)

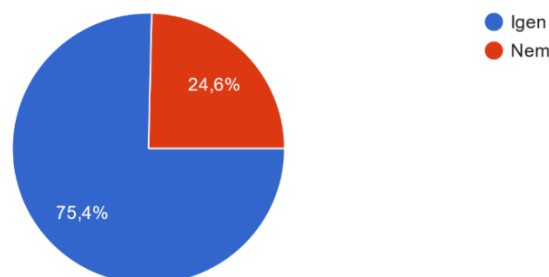
13.ábra - A válaszadók jövőbeli tervei, N=266 fő

A válaszadók arra a kérdésre, hogy milyen forrásból, hogyan szeretnék kisebb – nagyobb kiadásaikat finanszírozni, szintén egy pozitív képet nyújtó grafikont kaptunk válaszul. Ugyanis a válaszadók több, mint 80%-a; 209 válaszadó fiatal előtakarékoskodik a kiadásai előtt. A hitelből való finanszírozás lehetőségét csupán 1 tanuló jelölte meg. Közel 20 % szülői segítség igénybevételére is számíthat. A pénzügyi tudatossághoz hozzájárul a megtakarítás fontossága, mivel a fiatalok az eddigi kérdések tekintetében arra utaló válaszokat adtak, hogy mennyire fontos a jövőjük, ezért meglepő, hogy a válaszadók csupán 7,6 %-ának van információja a lekötési lehetőségekről és 92,4%-uknak nincs vagy nem biztos benne. (14,15. ábra)

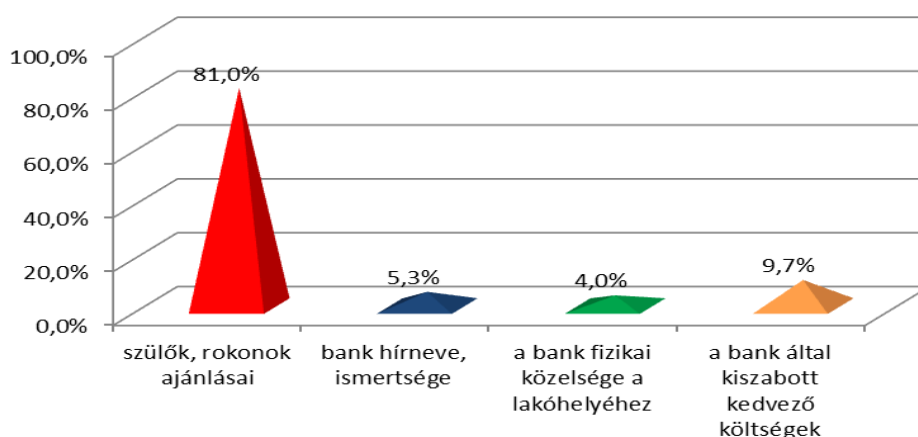
14.ábra Jövőbeli kiadások finanszírozása, 15.ábra Lekötési lehetőségek ismerete, N=266 fő

A Mátészalkai SZC Budai Nagy Antal Technikum és Szakgimnáziumban tanuló válaszadók közül 75,4 % 199 fő rendelkezik bankszámlával, melyen valószínűleg többségük a megtakarítását is tartja. Ez a magas arányszám annak is betudható, hogy technikumi képzés keretében a tanulók állami ösztöndíjjal rendelkeznek, melyet többségében az intézménybe lépéskor nyitott bankszámlára kérnek. (16. ábra)

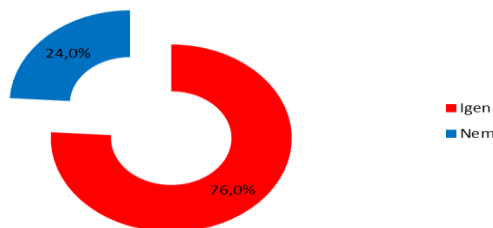
16. ábra A válaszadók bankszámla birtoklása, N=266 fő

A budais diákokat arról is megkérdeztük, hogy amennyiben rendelkeznek bankszámlával az azt biztosító bankfiókot tudatosan választották –e ki, melyre a válaszolók 84,4 %-a igennel válaszolt. (17. ábra) Ugyanezen válaszadókat arról is megkérdeztük, hogy milyen elsődleges szempont szerint választotta ezt a fiókot. A szülői befolyásoltság nagy mértékben toronymagasan megmutatkozik ugyanis a válaszadó ifjúság 81 %-a 183 fő a szülői és rokoni benyomás alapján tette le a voksát számlavezető intézményénél. Tehát a családok a felmérés alapján márka hűek az adott bankfiókjukkal szemben. A felajánlott lehetőségek közül csupán 5,3 % választotta a bankot a hírneve és az ismertségének vonatkozásában. Agglomerációt tekintve a bankfiók fizikai közelsége, az ügyintézés céljából való rugalmas megközelítési lehetőségét előtérbe helyezve pedig csak 4 % választotta. Lényeges információ egy bankválasztás során a bank által kiszabott kedvező költségek, elsődlegesen ennek tudatában csupán 9,7%- a választott bankot, bár ez az arány nem feltétlenül jelenti azt, hogy szülői, rokoni benyomás alapján a pozitív tényező eltérne egymástól és nem a tanuló számára legkedvezőbb bankfióknál vezet a számláját. (17. ábra)

17. ábra A válaszadók bankválasztásának szempontjainak meghatározása, N=266 fő

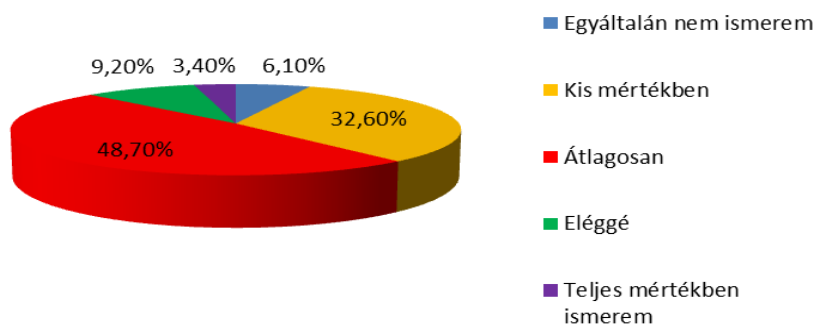
Nem meglepő az előző ismeretek tudatában, melyet a percc diagram is szemléltet, hogy a tanulók 76 %-a választotta azt a bankot, ahol szülei is vezetik folyószámlájukat, és 24 %-uk ettől eltérő bankfiókot választott. (18. ábra)

18. ábra A válaszadók bankválasztása és szülei bankválasztásának kapcsolata, N=266

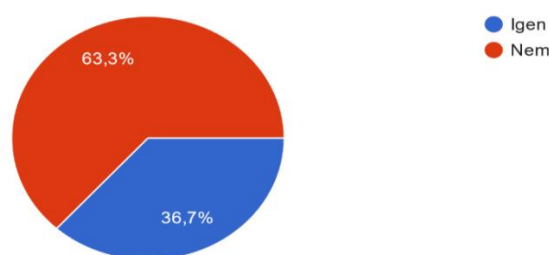

A válaszadók arra a kérdésre, hogy mennyire ismerik a banki szolgáltatásokat, erre egy egyszeres skála típusú kérdéskörben szeretnénk volna választ kapni. Melyben a tanulók a közepes értékkel bíró átlagos ismereti jelzővel illették magukat a legtöbben közel 50 %-ban (48,7 %). Átlagos szinttől magasabb arányban elég ismerettel 9,2 %-uk míg teljes mértékű banki szolgáltatások ismeretével a válaszadók 3,4 %-a rendelkezik. Az átlagostól kevésbé rendelkező ismeretekkel a válaszadó diákok 32,6 %-a vallott, míg 6,1 %-uk véleménye szerint egyáltalán nem rendelkeznek olyan ismeretekkel, melyekkel a banki szolgáltatásokkal tisztában lennének. Véleményünk szerint ez a 6,1 % igen magas arányszám. (19. ábra).

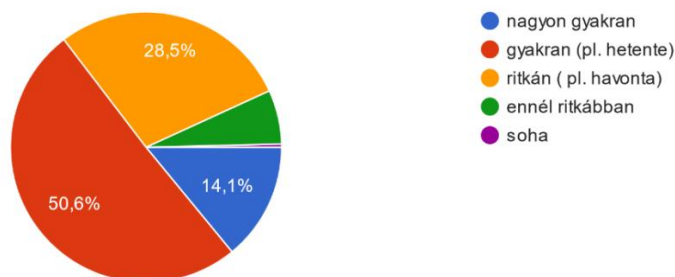
19. ábra A válaszadók és a banki szolgáltatások ismerete, N=266 fő

Az MSZC Budai Nagy Antal Technikum és Szakgimnázium tanulóinak a véleményét arról is kikértük, hogy véleményük szerint elegendő-e az oktatás során az iskolai keretek között megszerzett ismeretanyag pénzügyi tudatosságuk fejlesztéséhez, melyre a válaszadók csupán 36,7 %-a válaszolt igennel. 63,3% 164 fő véleménye szerint több ismeretanyagra lenne szükség, tehát a tanulók még több gazdasági jellegű programra versenyekre és ismeretanyagra vágynak. Mint már említettük gazdaság irányú ágazati képzés is folyik az intézményben ezért különösen jelentős ez az adat, hogy az itt tanulók még inkább szeretnék fejleszteni tudásukat. (20. ábra)

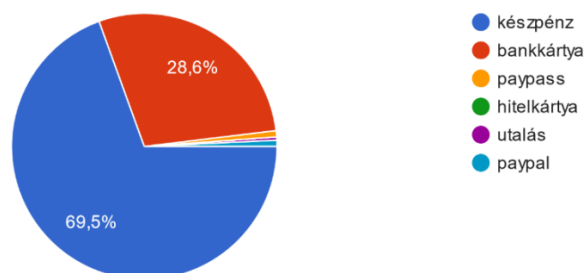
20. ábra A válaszadók megelégedése az oktatott pénzügyi ismeretekkel, N=266 fő

A tanulók több mint fele 50,6 %-a azaz 133 fő arról számolt be, hogy családjában gyakran heti rendszerességgel beszélgetnek a pénzügyekről, illetve 14,1 %-a 37 fő, hogy ettől még többet tehát hetente több alkalommal is. Ez azt jelenti, hogy a válaszadók megközelítőleg 65 %-a tartozik ebbe a két kategóriába, mely azt is mutatja, hogy teljes egészében becsatlakoznak a családi mindennapokba a fiatalok. 28,5 %-uk ennél csak ritkábban havonta kommunikálnak ebben a témában. (21. ábra)

21. ábra A válaszadók családi kommunikációja a pénzügekről, N=266 fő

A diákokat arról is megkérdeztük, hogy melyik fizetési lehetőséget részesítik előnyben, fiatal, fogékony és rugalmas korosztály révén arra számítottam, hogy a bankkártyás és a pay pass, pay pal fizetések kiemelkedően magas eredményt érnek el. Azonban a bankkártyás fizetést csupán a válaszadók 28,6% részesíti leginkább előnyben. A pay pal és a pay pass fizetési lehetőség egyformán 0,8% vagyis 2-2 válaszadó részesíti előnyben. Az utalásos fizetési megoldást pedig csupán 1 válaszadó jelölte meg (0,4 %). Hitelkártyás lehetőséget pedig nem jelöltek a válaszadó fiatalok. A válaszadók közel 70 %-a (69,5 %) a készpénzes lehetőséget választják fizetéseik során. (22.ábra)

22. ábra A válaszadók leggyakrabban használt fizetési típusai, N=266 fő

Következtetések és további kutatások kilátásai. Az oktatási intézményben kapott pénzügyi ismeretekkel kapcsolatos tudásanyag nem elegendő a megkérdezett fiatalok számára. A tanulók 63,3 %-a vélekedett úgy, hogy az iskolában megszerzett ismeretanyag a pénzügyi tudatosságuk fejlesztéséhez nem elegendő. A szociális háttér befolyásolja a fiatalok pénzügyi kultúrájának kialakulását és mértékét, mert szociológiai értelemben a szülői példamutatás a követendő mintakép, hatással van a fiatalok döntési moráljára, ezt mi sem bizonyítja másképp, mint az, hogy a bankfiók választásánál is 76 %-a a válaszadóknak a szülői példát követi. A tény, hogy pénzügyi döntéseik előtt a lényeges információk tekintetében a fiatal középiskolás korosztályban megkérdezettek közel 86 %- a a családjától szerzi be a számára fontos válaszokat. A magasabb pénzügyi tudás előnyösebb pénzügyi döntéseket eredményez. Az egyénekben tudatosul a pénzügyi mechanizmusok következménye, melynek alapját képezik a tanult ismeretek és ezáltal a megszerzett tudás, melynek birtokában képes az ésszerű döntések meghozatalában. A tanulók pénzügyekhez való viszonyulása nagymértékben hozzájárul az attitűd formálódásához is. A pénzügyi kultúra oktatása a megtakarítási hajlandóságra pozitívan hat. A válaszadók összességében inkább jövőbe

tekintő hosszú távú elképzelésekre tervezik fordítani a megszerzett összeget. A bankkártya tulajdonosok a kártyájukat részesítik előnyben fizetéseik során. Ez a feltételezés nem igazolódott be, ugyanis a válaszadó tanulók 75,4%- a rendelkezik bankkártyával, azonban mégis a válaszadók 69,5 %- a a készpénzes fizetést részesíti előnyben.

A 150 éves múlttal rendelkező Mátészalkai SZC Budai Nagy Antal Technikum és Szakgimnázium középiskolás korosztályának pénzügyi tudatossága alapvetően pozitív, azonban némely kérdésre adott válasz arra utal, hogy gyakorlati tudásszintjük még fejlődésre szorul. Ez a fiatal éveiknek tudható be. Kiemelkedőnek értékelhető, hogy az otthoni szocializációs környezetben a válaszadók pozitív példát látnak, illetve több esetben követik szüleik, rokonaik álláspontjait, megfelelő viselkedési normáit. A színvonalas gazdasági és pénzügyi ismeretek oktatása is nagymértékben hozzájárul a tanulók pénzügyi attitűdjének, magatartásnak az elsajátításához. Azonban a felgyorsult világ változásainak és a pénzügyi kultúra fejlődése okán nem lehetünk maximálisan elégedettek, hiszen a folyamatos tanulói fejlesztés alapkövetelmény a felnövekvő generáció számára, melyet ők is így éreznek, ezt mi sem támasztja alá, mint hogy a válaszoló diákok is azt vallották, hogy az oktatási intézményben megszerzett ismeretanyag nem teljesen kielégítő számukra, tehát több megszervezett programra, ismeretre és gyakorlatiasabb tudásra vágnak. Vágnak a szaktudásra, hogy mire kikerülnek a nagybetűs életbe kellő szakértelemmel nézzenek szembe a hétköznapi pénzügyi akadályokkal. Kiemelten fontos, hogy a digitális kompetenciákat fejleszteni szükséges, leginkább ezalatt a készpénz kímélő fizetési módok előtérbe helyezésére gondolunk. Ezen új kompetenciákat az oktatási rendszerben tudják leginkább elsajátítani a fiatalok, ezért kiemelten fontos, az oktatás szerepe, színvonala. A színvonal nemcsak a tananyagok tekintetében értendő, hanem naprakész tudás birtokában lévő tanulócentrikus pedagógusokban. Mivel a pedagógusok a gyerekek előtt követendő példaképek, ezért minden képzési területen oktató számára fontos lenne a pénzügyi ismeretek oktatása, valamint a továbbképzések biztosítása. Ezáltal nemcsak a fiatalokat juttatnánk digitális és naprakész pénzügyi kompetenciákhoz, hanem a pedagógustársadalmat is.

Felhasznált források listája

1. Magyarország kormánya 2015-2019: Pénzügyi tudatosság fejlesztésének stratégiája URL: <https://20152019.kormany.hu/download/5/39/21000/P%3%A9nz%C3%BCgyi%20tudatoss%C3%A1g%20fejleszt%C3%A9s%C3%A9nek%20strat%C3%A9gi%C3%A1ja.pdf> (2024. 02.18)
2. Kovács Ildikó Éva –Mészáros Aranka: (2015) Százarcú pedagógia, Pénzügyi kultúra vizsgálata középiskolás tanulók körében. International Research Institute s.r.o. Komárno, 276-293.o ISBN 978-80-89691-17-3
3. Pintye Alexandra (2015) A fiatalok pénzügyi kultúrája (2024.03.08.) URL: <https://docplayer.hu/19953912-A-fiatalok-penzugyi-kulturaja-szomit-e-a-gazdasagi-oktatas.html>
4. Horváth Ilona (2017): A nemzetközi és hazai pénzügyi, gazdasági oktatás eredményei a kutatások tükrében, Új pedagógiai szemle 67. évf. 7-8 sz. 18-43.o (2024.01.04.) URL: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-nemzetkozi-es-hazai-penzugyi-gazdasagi-oktatas-eredmenyei-a-kutatasok#main-content>
5. Jakovác Katalin – Németh Erzsébet (2017): A Pénzügyi kultúra fejlesztésének nemzeti stratégiái: tapasztalatok és tanulságok. Magyar Közigazgatás, Szakmai fórum (2024.02.01.) URL:

- http://real.mtak.hu/77937/1/PPB_MK_2017_1_Jakovac_Nemeth_A_penzugyi_kultura_fejlesztesen_ek_u.pdf
6. Pénziránytű (2020): A pénzügyi tudatosság fejlesztése segíti a családok anyagi biztonságát is; Sajtóközlemény (2023.11.07.) URL: <https://www.penziranytu.hu/penzugyi-tudatossag-fejlesztese-segiti-csaladok-anyagi-biztonsagat>
  7. Botos Katalin – Botos József – Béres Dániel– Csernák József – Németh Erzsébet (2012): Pénzügyi kultúra és kockázatvállalás a közép-alföldi háztartásokban, Pénzügyi szemle LVII. évfolyam 3. szám 291-309.o.
  8. Kiss Beatrix, Horváth Bálint (2021): Erősíteni kell a digitális pénzügyi tudatosságot (2023.09.01.) URL: <https://www.aszhirportal.hu/hu/hirek/erositeni-kell-a-digitalis-penzugyi-tudatossagot>
  9. Pál Zsolt: (2017) A pénzügyi kultúra aktuális kérdései, különös tekintettel a banki szolgáltatásokra. A közgazdaságtani-módszertani képzés fejlesztéséért Alapítvány, Miskolc (ISBN 978-615-80543-4).

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-158-171
UDC 658.14

Olena ZAIKA

PhD student of the Department of Finance, Banking and Insurance
State University of Biotechnology
Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1931-5091
Scopus ID: 58513452500

EVOLUTION OF THE CONCEPTS OF “FINANCIAL ARCHITECTURE” AND “FINANCIAL ARCHITECTONICS”

Анотація. Розвиток фінансових ринків та інститутів призвів до ускладнення фінансових систем, що, в свою чергу, вимагає нових підходів до їхнього аналізу та управління. В цьому контексті поняття «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка» набувають особливого значення. Однак, незважаючи на широке використання цих термінів у науковій літературі, їхнє тлумачення часто є неоднозначним і суперечливим.

Метою дослідження є вивчення еволюції сутності понять «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка», виявлення їх відмінностей і взаємозв'язків, а також формулювання власних визначень цих термінів з урахуванням сучасних підходів та тенденцій у фінансовій науці. Для досягнення поставленої мети використано ряд теоретичних методів, а саме: монографічний – для проведення огляду наукових публікацій, що стосуються понять «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка»; порівняльний аналіз - для виявлення відмінностей і спільних рис між поняттями «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка», що дозволило сформулювати основні характеристики та взаємозв'язки між цими дефініціями; метод системного підходу - для вивчення взаємозв'язків між елементами фінансової системи та їх структуризації, що дозволило розглянути фінансову архітектуру та фінансову архітектоніку як інтегровані концепції з певними характеристиками та взаємодіями; метод історичного аналізу - для дослідження еволюції понять «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка», що дозволило простежити зміни у визначеннях і підходах до цих термінів у контексті розвитку фінансової науки; метод концептуального моделювання - на основі узагальнення отриманих даних та аналізу сучасних тенденцій у фінансовій сфері було запропонована власні визначення понять «фінансова архітектура» та «фінансова архітектоніка».

Фінансову архітектуру визначено як структуровану модель, що охоплює регулювання та управління фінансовими компонентами на макро-, мезо- та мікрорівнях економічної системи, а фінансову архітектоніку - як комплексну концепцію, яка відображає структуру та взаємозв'язки між елементами фінансової системи. Розмежування цих понять дозволяє глибше зрозуміти різні аспекти фінансового управління. Фінансова архітектоніка пропонує ширший погляд на фінансову систему, враховуючи складні взаємозв'язки та динамічні процеси, тоді як фінансова архітектура фокусується на конкретних структурних компонентах та їх регулюванні.

Ключові слова: фінансова архітектура, фінансова архітектоніка, управління фінансовими системами, еволюція фінансових концепцій, теорія фінансових систем.

JEL Classification: E44, F65, G30

Absztrakt. A pénzügyi piacok és intézmények fejlődése a pénzügyi rendszerek bonyolultságához vezetett, ami viszont új megközelítéseket tesz szükségessé elemzésükben és kezelésükben. Ebben az összefüggésben a „pénzügyi architektúra” és a „pénzügyi architektonika” fogalma különösen fontosá

válík. Annak ellenére azonban, hogy ezeket a kifejezéseket széles körben használják a tudományos irodalomban, értelmezésük gyakran kétértelmű és ellentmondásos. A tanulmány célja a "pénzügyi architektúra" és a "pénzügyi architektonika" fogalmak lényegi fejlődésének tanulmányozása, különbségeik és összefüggéseik azonosítása, valamint e fogalmak saját definícióinak megfogalmazása figyelembe véve a pénzügytudomány modern megközelítéseit és irányzatait.

A cél elérése érdekében a kutatás során számos elméleti módszer került alkalmazásra, nevezetesen: monografikus - a "pénzügyi architektúra" és a "pénzügyi architektonika" fogalmakkal kapcsolatos tudományos publikációk áttekintésére; összehasonlító elemzés - a "pénzügyi architektúra" és a "pénzügyi architektonika" fogalmak közötti különbségek és közös jellemzők azonosítására, amelyek lehetővé tették a definíciók főbb jellemzőinek és összefüggéseinek megfogalmazását; a rendszerszemléletű módszer - a pénzügyi rendszer elemei és azok strukturálása közötti kapcsolatok elemzéshez, amely lehetővé tette a pénzügyi architektúra és a pénzügyi architektonika bizonyos jellemzőkkel és kölcsönhatásokkal rendelkező integrált fogalomként való felfogását; a történeti elemzés módszere - a "pénzügyi architektúra" és a "pénzügyi architektonika" fogalmak fejlődésének tanulmányozására, amely lehetővé tette e fogalmak definícióiban és megközelítéseiben bekövetkezett változások nyomon követését a pénzügyi tudomány fejlődésével összefüggésben; a fogalmi modellezés módszere - a kapott adatok általánosítása és a pénzügyi szféra modern trendjeinek elemzése alapján a cikk saját definíciókat kínál a "pénzügyi architektúra" és a "pénzügyi architektonika" fogalmakra.

A pénzügyi architektúra egy strukturált modell, amely lefedi a pénzügyi összetevők szabályozását és kezelését a gazdasági rendszer makro-, mezo- és mikroszintjén, a pénzügyi architektúra pedig olyan átfogó fogalom, amely tükrözi a pénzügyi rendszer szerkezetét és elemei közötti kapcsolatokat. E fogalmak megkülönböztetése lehetővé teszi a pénzgazdálkodás különböző aspektusainak mélyebb megértését. A pénzügyi architektúra tágabb képet ad a pénzügyi rendszerről, figyelembe véve az összetett kapcsolatokat és a dinamikus folyamatokat, míg a pénzügyi architektúra konkrét strukturális összetevőkre és azok szabályozására összpontosít.

Kulcsszavak: pénzügyi architektúra, pénzügyi architektonika, pénzügyi rendszerek menedzsmentje, pénzügyi fogalmak evolúciója, pénzügyi rendszerek elmélete.

Abstracts. The development of financial markets and institutions has led to the complexity of financial systems, which in turn requires new approaches to their analysis and management. In this context, the concepts of "financial architecture" and "financial architectonics" are of particular importance. However, despite the widespread use of these terms in the scientific literature, their interpretation is often ambiguous and controversial.

The purpose of the study is to examine the evolution of the essence of the concepts of "financial architecture" and "financial architectonics", to identify their differences and interrelationships, and to formulate own definitions of these terms, taking into account modern approaches and trends in financial science. To achieve this goal, a number of theoretical methods were used, namely: monographic - for reviewing scientific publications related to the concepts of "financial architecture" and "financial architectonics"; comparative analysis - to identify the differences and common features between the concepts of "financial architecture" and "financial architectonics", which allowed to formulate the main characteristics and relationships between these definitions; the method of systematic approach - to study the relationships between the elements of the financial system and their structuring, which allowed to consider financial architecture and financial architectonics as integrated concepts with certain characteristics and interactions; the method of historical analysis - to study the evolution of the concepts of "financial architecture" and "financial architectonics", which allowed to trace changes in the definitions and approaches to these terms in the context of the development of financial science; the method of conceptual modeling - based on the generalization of the data obtained and the analysis of current trends in the financial sector, the author proposed her own definitions of the concepts of "financial architecture" and "financial architectonics".

Financial architecture is defined as a structured model that covers the regulation and management of financial components at the macro-, meso-, and micro-levels of the economic system, and financial architectonics is defined as a comprehensive concept that reflects the structure and

interrelationships between the elements of the financial system. The distinction between these concepts allows for a deeper understanding of various aspects of financial management. Financial architectonics offers a broader view of the financial system, taking into account complex interrelationships and dynamic processes, while financial architecture focuses on specific structural components and their regulation.

Key words: *financial architecture, financial architectonics, financial systems management, evolution of financial concepts, theory of financial systems.*

Problem statement. The efficient functioning of any economic system depends on the rational organization of its financial sector. In this context, the concepts of “financial architecture” and “financial architectonics” play an important role, as they allow describing the structure and interrelationships of financial institutions and instruments.

The definitions of “financial architecture” and “financial architectonics” are relatively new in scientific use, but have already sparked considerable debate among economists, financiers, and other experts. The ambiguity in the interpretation of these terms, as well as the lack of a unified methodological approach to their study, create certain difficulties in their use in financial science and practice and require elaboration.

Analysis of recent research and publications. The issue of defining the essence and transformation of the concepts of “financial architecture” and “financial architectonics” has been studied by many foreign and Ukrainian scholars, among whom, in our opinion, the following deserve special attention: Barclay M.J., Smith C.W. [1], Boot A., Thakor A. [2], Naumenkova S. [3], Myers S. [4], Laktionova O.A., Lukianenko A.S. [5], Zhytar M.O. [6], Lutsyshyn Z. [7], Glushchenko O.V. [8, 9, 10], Stetsiuk P.A. [11, 12], Kosova T.D, Deeva N.E., Polzikova G.V. [13, 14], Parubets O.M., Dubyna M.V., Zabashtansky M.M. [15], Mandych Oleksandra, Babko Natalia, Andriushchenko Iryna, Lachkov Andriy [16], Shkurat Maria. [17], Bayu Yas Wedha, Michael Sagar Vasandani, Alessandro Enrico Putra Bayu Wedha [18], Natig Ismailov, Emira Kozarevich [19], Franklin Allen, Ansgar Walter [20], Norber J. Gaillard, Michael Weibel, and J. W. Wolff [20]. Gaillard, Michael Weibel [21], Adebayo Olukoshi [22], Nemsadze G. G. [23], Mostovenko N. A., Zabediuk M. S. [24], Bondarenko O. S, Seliverstova L. S., Adamenko I. P. [25, 26] and others.

Identification of previously unidentified parts of the overall problem. Despite a significant amount of research in the field of finance, the terms “financial architecture” and “financial architectonics” are often used without a clear distinction, which creates confusion and complicates their practical application. Domestic and foreign scholars propose different approaches to defining these scientific definitions, but the lack of a unified terminology limits the possibility of their systematic analysis and implementation in practice. In addition, today's conditions require updated approaches to understanding financial structures, which is not fully reflected in existing research. Therefore, there is a need for a comprehensive analysis of the essence of the concepts of “financial architecture” and “financial architectonics”, their generalization, rethinking and formulation of their own interpretation. This will

eliminate terminological uncertainty and ensure more efficient use of these definitions in financial science and practice.

Formulation of the objectives of the article (task statement). The purpose of this research is to study the evolution of the essence of the concepts of “financial architecture” and “financial architectonics”, to identify their differences and interrelationships, and to formulate the author's own definitions of these terms, taking into account modern approaches and trends in financial science.

Summary of the main research material. Financial architectonics is an important concept of modern financial and economic science, which aims to study the structure and interrelationships between different components of the financial system, both at the national and global level. The concept of “architectonics” comes from the Greek word “architektonike”, which means “the art of building”. The first theoretical concept of architectonics as the relationship between ideal internal content and ideal external form was formulated in ancient times by the prominent architectural theorist Marcus Vitruvius [27].

Immanuel Kant, a famous philosopher of the past, used the term “architectonics” in his writings, giving it the meaning of “the art of building systems”. He emphasized that “architectonics is the doctrine of the scientific in our knowledge in general, and, therefore, it must belong to methodology” [28]. From the very beginning of the development of architectonics, the methodology emphasized the importance of a single goal or idea that contributes to the harmonious combination of all parts into a coherent system. Kant emphasized that only systems based on an idea can achieve architectonic unity.

In the context of finance, architectonics manifests itself through a clear division and correlation of parts of the financial system to express the laws of its functioning.

It is currently unclear who first introduced the term “financial architectonics” into scientific use. Different sources attribute its authorship to different people: some authors believe that the term appeared in the 90s of the 20th century as part of the evolution of financial theory; others point to its appearance in the 2000s, linking it to the development of new financial instruments and the growing complexity of financial systems; some researchers are looking for the term's appearance in even earlier works, linking it to general systems theory and engineering architecture. At the same time, it is important to note that the term “financial architectonics” does not have a clearly established definition and is used differently in different contexts, sometimes even as a synonym for “financial architecture.”

In our opinion, financial architectonics and financial architecture are closely related but not identical concepts used to describe the structure and functioning of the financial system.

Financial architecture is a more general concept that encompasses all elements of the financial system, including institutions, instruments, markets, and the regulatory framework. It describes how these elements interact with each other to ensure the flow of funds in the economy. Financial architectonics, on the other hand, is a more conceptual concept that refers to the principles and patterns that underlie the structure and functioning of the financial system.

The process of creating an effective financial architectonics began in the late 1990s, when academic discussions about the need to reform the existing “financial architecture” began to gain momentum. The impetus for changes in the global financial architecture came from the critical feedback of the Advisory Commission, which was established in 1998 at the initiative of the US Congress. The Commission expressed serious concerns about the activities of international financial institutions such as the IMF, the World Bank, and regional development banks, which led to the launch of significant reforms [29].

Let us consider how these concepts have been interpreted and evolved in the works of foreign and domestic scholars. Thus, M. Barkley and C. Smith interpret the term “financial architecture” as a financing structure and study it in the context of raising debt capital. They conclude that the main factor that influences the features of financial architecture is the investment opportunities of the enterprise [30]. Based on their research, the authors note that firms with a higher market value to book value ratio (i.e., those that are actively developing) use less debt capital than firms with a lower ratio (mature firms). They also emphasize that the size of an enterprise has a significant impact on its financial architecture. Large and small firms have different access to the debt capital market: small firms are more likely to turn to short-term bank loans, while large firms are able to attract government and long-term loans.

In 1999, S. Myers [31] introduced a multidimensional concept known as “financial architecture”, which allows analyzing the interaction and mutual influence between financial and human (intellectual) capital, ensuring an appropriate balance in the context of specific conditions. Particular attention is paid to the dynamic nature of processes in modern enterprises, while the financial architecture and its components remain flexible and able to adapt to the impact of both internal and external factors.

Ukrainian scientists O. Laktionova and A. Lukianenko consider financial architecture as a dynamic system that is an integrated set of interrelated characteristics. These characteristics reflect the main regularities and determine the qualitative features of the implementation of the financial activities of an economic entity. They include the structure, volume, reproduction potential, efficiency of financial activities and their impact on the market value of the business [32].

M.O. Zhytar [33] notes that financial architecture is a complex system that includes individual elements with their characteristic interrelationships and structural subordination. This system can be studied using system analysis and mathematical modeling. The scientist also discusses the difference between the terms “architecture” and “architectonics,” emphasizing the importance of hierarchy. In his opinion, architecture has a clear hierarchy in the combination of elements, while architectonics describes the arrangement of elements and various connections between them, which makes it a broader and more inclusive concept.

According to Z. Lutsyshyn, financial architectonics consists of the most integrated areas and links of national financial systems, organizational forms of currency relations and global financial organizations that provide supranational regulation to increase the stability of global financial markets and national currency markets. This regulation is based on the principles and mechanisms of market and non-

market distribution and redistribution of global financial resources and capital [34].

Thus, the concept of “financial architectonics” is a relatively new one, which became widespread in the Ukrainian economic literature in the 2010s. For example, O. Glushchenko [35] defines the concept of financial architecture as a part of the financial space in which architectonics operates - a specific structure of the financial space that allows to study the integrity of the phenomenon, its external environment and internal structure. In his opinion, the difference between architectonics and architecture is that architecture always implies integration and hierarchy, while architectonics allows expanding this concept through constellation - the spatial arrangement of elements without clear connections and hyperarchy.

In another scientific work [36] continuing the study of this issue, the scientist characterizes financial architectonics as a structure of the financial system that corresponds to its internal essence and ensures the effective functioning of the processes of formation, accumulation and movement of cash funds. He emphasizes the methodological aspect of this concept, which is introduced into scientific circulation as a specific category that describes the principles of building a financial system and allows to determine its overall dynamics, development vectors and directions of transformation to achieve strategic social goals and objectives.

Sosnovska O. [37] believes that the main idea of modern financial architectonics is to take into account the interconnection of financial components with key factors of macro- and microeconomic development.

The authors of the Financial Architectonics textbook of the same name define it “as a spatial and temporal composition of interdependent and interrelated elements of the financial environment, characterized by the ability to change under the influence of internal and external conditions in order to overcome the contradictions of financial globalization” [38].

P. Stetsiuk considers the financial architectonics of an enterprise as a logical structure of the components of its financial activity, which ensures their optimal ratio. It takes into account external economic factors and, through the implementation of financial management decisions, allows to effectively influence the entire process of reproduction [39].

Continuing to explore financial architectonics in another scientific work [40] The professor proposes to define it as a rational structuring of the elements of financial activity that ensures their optimal ratio. He also emphasizes the importance of assessing external economic factors and dominants through the implementation of financial management decisions that take into account the specific archetype of economic activity, allowing for effective regulation of the entire reproduction process. It is also worth noting that the scientist proposes to use the archetype methodology to study financial architectonics.

V.V. Mamonova and O.V. Olshansky use the term “financial architectonics” to analyze “local finance, highlighting such components as public administration, finance, financial instruments and financial institutions” [41].

T. D. Kosova, N. E. Deeva, and G. V. Polzikova consider financial architecture as a conceptual model of the financial system functioning, which includes regulation

of its components at the macro-, meso-, and micro-levels. They consider it a socio-economic system that goes through certain stages of development: inception, growth, maturity, and accumulation of imbalances. In their opinion, the global financial architecture is based on the activities of international financial organizations that carry out global governance to neutralize destabilizing factors in the global economy and ensure the sustainable development of national financial systems [42]. In their other work researchers [43] note that financial architectonics is based on the harmonious relationship between the elements of the financial system, which are united into a single whole, and which is embodied in the formation, distribution and use of financial resources, the movement of cash generated by operating, financial and investment activities, as well as in the preparation and control of budgets for economic, management and marketing activities. As a synthetic category, financial architectonics formalizes the principles of construction and interaction of financial, economic, management and marketing systems, determines the vectors and overall dynamics of their development towards achieving a specific mission and strategic objectives.

According to the definition of O.M. Parubets, M.V. Dubyna, and M.M. Zabashtansky, architectonics is a more general concept used to evaluate and analyze an integral system by considering its components. It is aimed at reflecting the structure of complex systems, identifying major and minor elements. Scientists believe that when analyzing financial architectonics, it is necessary to take into account the basic principles of systems theory, network economy, digital transformation and informatization [44].

T. D. Nechyporenko and O. S. Musiatovska expand the application of a systematic approach to the definition of financial architectonics, considering it as a spatial and temporal structure of interdependent and interrelated elements of the financial environment. This structure can change under the influence of internal and external factors to overcome the contradictions of financial globalization. According to the authors, financial architectonics studies the general patterns of building integral systems that are characterized by self-sufficiency, internal unity and completeness. They pay special attention to the need to digitalize financial architectonics through the introduction of digital technologies [45].

Having studied different approaches to the interpretation of the essence of the concepts of “financial architecture” and “financial architectonics,” we offer our own definition, which reflects their main characteristics and interrelationships in the modern financial system.

Thus, in our opinion, financial architecture is a structured model that covers the regulation and management of financial components at the macro-, meso-, and micro-levels of the economic system. It includes the processes of formation, distribution and use of financial resources, cash flows generated by operating, financial and investment activities, as well as the preparation and control of budgets for various activities. Financial architecture implies a certain hierarchy in the combination of elements, determining their role in ensuring the stability and efficiency of financial processes.

Financial architectonics is a complex concept that reflects the structure and interrelationships between the elements of the financial system. It includes the spatial

and temporal organization of the financial environment, characterized by the ability to change under the influence of internal and external factors. Financial architectonics takes into account the fundamental laws of building integral systems, emphasizing their self-sufficiency, internal unity and completeness. It also encompasses networking and digital transformation, which allows the financial system to adapt to modern needs and ensure the sustainable development of national and global financial markets.

Conclusions and prospects for further research. The study showed that, although the terms “financial architecture” and “financial architectonics” have common features, they differ in content and approaches to their understanding and application.

Financial architecture is a structured model that focuses on the regulation of financial components at different levels of the economic system. It includes financial resource management, capital formation and distribution, and ensuring the stability and efficiency of financial processes.

Financial architectonics, in turn, is a broader concept that covers not only the structure but also the interrelationships between the elements of the financial system. It emphasizes the importance of the interaction of internal and external factors, the impact of digital technologies, and the need to adapt to the current environment.

The distinction between these concepts allows for a deeper understanding of various aspects of financial management. Financial architectonics offers a broader view of the financial system, taking into account complex interrelationships and dynamic processes, while financial architecture focuses on specific structural components and their regulation.

These concepts are important for the development of modern financial science and practice, as they help to create effective models for managing financial systems, taking into account both internal and external factors. Further research in this area can contribute to a deeper understanding and improvement of financial management at different levels of economic activity.

Список використаних джерел

1. Barclay M.J., Smith C.W. Financial Architecture: Leverage, Maturity, and Priority. *Journal of Applied Corporate Finance*. - 1996. - № 4. - P. 4-17.
2. Boot A., Thakor A. Boot A., Thakor A. Financial System Architecture. *Review of Financial Studies*. 1997. Vol. 10. P. 693–793.
3. Науменкова С. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України. *Вісник Національного банку України*. – 2010. - № 1 (167). – С. 8-13.
4. Myers S. Financial Architecture. *European Financial Management*. 1999. Vol. 5. P. 133-141.
5. Лактіонова О.А., Лук'яненко А.С. Кластеризація типів фінансової архітектури суб'єктів господарювання в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 5, ч. 4. С. 71-77.
6. Житар М.О. Сутність фінансової архітектури та її значення в теоретичній і практичній площинах сучасної фінансової науки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 8-13. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001015283>.
7. Луцишин З. Сучасна світова фінансова архітектоніка: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації. *Економічний часопис – XXI*. 2005. № 5–6. URL: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>.

8. Глущенко О.В. Вектори розвитку інституційної архітектури ринку фінансових послуг України. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2011. № 961. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/1256789/6907/2/Gluschenko%200.V.pdf>.
9. Глущенко О.В. Зміна парадигми фінансової системи: фінансова архітектоніка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Економічна*. 2013. № 1068. С. 107-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhE_2013_1068_16.
10. Глущенко О.В. Фінансова архітектоніка: теоретико-методологічний аспект. *Наука й економіка*. 2013. Вип. 4(1). С. 43-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2013_1_4_7.
11. Стецюк П.А. Фінансова архітектоніка забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 150. С. 33-40. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_51668788.pdf.
12. Стецюк П.А. Архетипні основи фінансової архітектоніки регіональних соціально-економічних систем. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 2 (спец. вип.). С. 195-199. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2\(spets\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2(spets)).
13. Косова Т.Д., Деева Н.Е., Ползківа Г.В. Фінансова архітектура як базис розбудови управління національною економікою. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 49-52.
14. Косова Т. Д., Деева Н. Е., Ползківа Г. В. Фінансова архітектоніка: потенціал розвитку для економіки, менеджменту, маркетингу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15-16. С. 10-16. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.10.
15. Парубець О.М., Дубина М.В., Забаштанський М.М. Світова фінансова архітектоніка: сучасний стан та напрями реформування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 8. С. 22-26. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.8.5>.
16. Mandych O., Babko N., Andriushchenko I., Lachkov A. (2023). Financial architecture: main components, comparative analysis, and current challenges. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 1. С. 208-212. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-30>.
17. Shkurat M. Transformation of world financial architecture under the influence of financial globalization. *Actual Problems of Economics*. 2023. № 1. P. 39-53. DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2023-1-268-39-53>.
18. Wedha B., Vasandani M., Wedha A. Enterprise Architecture Design for the Transformation of Online Financial Services. *Jurnal dan Penelitian Teknik Informatika*. 2023. Vol. 8. № 4. P. 2670-2678. DOI: <https://doi.org/10.33395/sinkron.v8i4.13042>.
19. Ismayilov N., Kozarevic E. Changing financial system architecture under the influence of the fintech market: a literature review. *Management*. 2023. № 28. P. 93-102. DOI: <https://doi.org/10.30924/mjcmi.28.2.7>.
20. Allen F., Walther A. Financial Architecture and Financial Stability. *Annual Review of Financial Economics*. 2021. № 13. P. 129-151. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022851>.
21. Gaillard N., Waibel M. The International Financial Architecture under Pressure. *The Future of Multilateralism and Globalization in the Age of the US-China Rivalry*. Edited by N. Gaillard, F. Gotoh and R. J. Michalek (Routledge 2023), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4526514>.
22. Olukoshi A. In Quest of the Right to Development: Prospects for an African Financial Architecture. *Development*. 2022. T. 65. P. 153-160. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41301-022-00353-0>.
23. Nemsadze G. Analyzing the Impact of Financial Architecture on the Efficiency of Financial Activities of Corporation. *Business Inform*. 2020. № 7. P. 208-214. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-208-214>.
24. Мостовенко Н.А., Забедюк М.С. Передумови формування фінансової архітектоніки. *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 270-275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_3_43.
25. Бондаренко О.С., Селіверстова Л.С., Адаменко І.П. Особливості формування архітектоніки

- фінансової системи. *Бізнес Інформ.* 2017. № 10. С. 301-305.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_10_48.
- 26.Бондаренко О.С., Адаменко І.П. Архітектоніка фінансового управління: сучасна теорія та практика *Економіка та держава.* 2018. № 5. С. 22-24.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2018_5_7.
- 27.Шандренко О. М., Козаченко В. В. Архітектоніка: слово – поняття – термін. *Актуальні питання культурології.* 2016. Вип. 16. С. 65–70.
- 28.Кант І. Критика чистого розуму. Переклад з німецької та примітки Ігоря Бурковського. К.: Юніверс. 2000. 506 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf.
- 29.Науменкова С. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України. *Вісник Національного банку України.* 2010. № 1 (167). С. 8-13.
- 30.Barclay M.J., Smith C.W. Financial Architecture: Leverage, Maturity, and Priority. *Journal of Applied Corporate Finance.* 1996. №4. P.4-17.
- 31.Myers S. Financial Architecture. *European Financial Management.* 1999. Vol. 5. P. 133-141.
- 32.Лактіонова О.А., Лук'яненко А.С. Кластеризація типів фінансової архітектури суб'єктів господарювання в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2014. - № 5. Ч. 4. С. 71-77.
- 33.Житар М.О. Сутність фінансової архітектури та її значення в теоретичній і практичній площинах сучасної фінансової науки. *Бізнес Інформ.* 2019. № 7. С. 8-13.
- 34.Луцишин З. Сучасна світова фінансова архітектоніка: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації. *Економічний часопис – XXI.* 2005. № 5–6. URL: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>.
- 35.Глуценко О.В. Вектори розвитку інституційної архітектури ринку фінансових послуг України. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.* 2011. № 961. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/1256789/6907/2/Gluschenko%200.V.pdf>.
- 36.Глуценко О. В. Фінансова архітектоніка: теоретико-методологічний аспект. *Наука й економіка.* 2013. № 4. Т. 1. С. 43–52. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/13292/2/Hlushchenko_2013_1_4_7.pdf.
- 37.Сосновська О. О. Методологія побудови фінансової архітектоніки підприємств зв'язку. *Інноваційна економіка.* 2019. № 1–2. С. 113–118.
- 38.Фінансова архітектоніка: навч. посіб. / кол. авт Вахович І.М., Вахновська Н.А., Дорош В.Ю., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Мостовенко Н.А., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Подерня-Масюк Ю.А., Полінкевич О.М., Поліщук В.Г., Талах В.І., Талах Т.А. За редакцією д.е.н., проф. Вахович І.М. Луцьк: Волиньполіграфтм, 2014. 496 с.
- 39.Стецюк П.А. Фінансова архітектоніка забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.* 2014. Вип. 150. С. 33–40. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_51668788.pdf.
- 40.Стецюк П. Архетипні основи фінансової архітектоніки регіональних соціально-економічних систем. *Публічне управління: теорія та практика.* 2014. Вип. 2 (спец. вип.). С. 195-199. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2\(spets\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2(spets)).
- 41.Мамонова В.В., Ольшанський О.В. Фінансова архітектоніка на місцевому рівні: через децентралізацію до нової парадигми. *Актуальні проблеми державного управління.* 2018. №1 (53). С. 72-79
- 42.Косова Т.Д., Дєєва Н.Е., Ползікова Г.В. Фінансова архітектура як базис розбудови управління національною економікою. *Економіка та держава.* 2020. № 8. С. 49-52. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.49
- 43.Косова Т. Д., Дєєва Н. Е., Ползікова Г. В. Фінансова архітектоніка: потенціал розвитку для економіки, менеджменту, маркетингу. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 15-16. С. 10–16. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.10.
- 44.Парубець О.М., Дубина М.В., Забаштанський М.М. (2022). Світова фінансова архітектоніка:

- сучасний стан та напрями реформування. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.8.5>.
45. Нечипоренко Т.Д., Мусятовська О.С. Фінансова архітектура у контексті цифрової глобалізації. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 3/1. С. 9-11. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/25561>.

References

1. Barclay M.J., Smith C.W. Financial Architecture: Leverage, Maturity, and Priority. *Journal of Applied Corporate Finance*. 1996. № 4. P. 4–17. [in English]
2. Boot A., Thakor A. Financial System Architecture. *Review of Financial Studies*. 1997. Vol. 10. P. 693–793. [in English]
3. Naumenkova S. Formuvannya novoi finansovoi arkhitektury: osnovni pytannia ta mozhyvi vyklyky dlia Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*. 2010. № 1 (167). P. 8–13. [Financial architecture development: key issues and potential challenges for Ukraine] [in Ukrainian]
4. Myers S. Financial Architecture. *European Financial Management*. 1999. Vol. 5. P. 133–141. [in English]
5. Laktionova O.A., Lukianenko A.S. Klasteryzatsiia typiv finansovoi arkhitektury subiektiv hospodariuvannya v Ukraini. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2014. № 5, ch. 4. P. 71–77. [Clustering of financial architecture types of economic entities in Ukraine] [in Ukrainian]
6. Zhytar M.O. Sutnist finansovoi arkhitektury ta yii znachennia v teoretychnii i praktychnii ploshchynakh suchasnoi finansovoi nauky. *Business Inform*. 2019. № 7. P. 8–13. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001015283>. [The essence of financial architecture and its significance in theoretical and practical aspects of modern financial science] [in Ukrainian]
7. Lutsyshyn Z. Suchasna svitova finansova arkhitektonika: tendentsii ta superechnosti rozvytku v umovakh hlobalizatsii. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. 2005. № 5-6. URL: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>. [Modern global financial architecture: trends and contradictions in the context of globalization] [in Ukrainian]
8. Hlushchenko O.V. Vektory rozvytku instytutysinoi arkhitektury rynku finansovykh posluh Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. 2011. № 961. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitsam/1256789/6907/2/Gluschenko%200.V.pdf>. [Vectors of institutional architecture development in the financial services market of Ukraine] [in Ukrainian]
9. Hlushchenko O.V. Zmina paradyhmy finansovoi systemy: finansova arkhitektonika. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Ekonomichna*. 2013. № 1068. P. 107–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhE_2013_1068_16. [Changing the financial system paradigm: financial architecture] [in Ukrainian]
10. Hlushchenko O.V. Finansova arkhitektonika: teoretyko-metodolohichni aspekt. *Nauka i ekonomika*. 2013. № 4(1). P. 43–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2013_1_4_7. [Financial architecture: theoretical and methodological aspects] [in Ukrainian]
11. Stetsiuk P.A. Finansova arkhitektonika zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*. 2014. Issue 150. P. 33–40. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_51668788.pdf. [Financial architecture for ensuring the competitiveness of enterprises] [in Ukrainian]
12. Stetsiuk P.A. Arkhetypni osnovy finansovoi arkhitektoniky rehionalnykh sotsialno-ekonomichnykh system. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2014. Special Issue № 2. P. 195–199. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2\(spets\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2(spets)). [Archetypal foundations of financial architecture in regional socio-economic systems] [in Ukrainian]
13. Kosova T.D., Deyeva N.E., Polzikova H.V. Finansova arkhitektura yak bazys rozbudovy upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu. *Ekonomika ta derzhava*. 2020. № 8. P. 49–52. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.49. [Financial architecture as a basis for the development of national economic management] [in Ukrainian]
14. Kosova T.D., Deyeva N.E., Polzikova H.V. Finansova arkhitektonika: potentsial rozvytku dlia

- ekonomiky, menedzhmentu, marketynhu. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2020. № 15–16. P. 10–16. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.10. [Financial architecture: development potential for economics, management, and marketing] [in Ukrainian]
15. Parubets O.M., Dubina M.V., Zabashchanskyi M.M. Svitova finansova arkhitektonika: suchasnyi stan ta napriamy reformuvannia. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 2022. № 8. P. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.8.5>. [Global financial architecture: current state and reform directions] [in Ukrainian]
16. Mandych O., Babko N., Andriushchenko I., Lachkov A. Financial architecture: main components, comparative analysis, and current challenges. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Vol. 8, No. 1. P. 208–212. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-30>. [in English]
17. Shkurat M. Transformation of world financial architecture under the influence of financial globalization. *Actual Problems of Economics*. 2023. No. 1. P. 39–53. DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2023-1-268-39-53>. [in English]
18. Wedha B., Vasandani M., Wedha A. Enterprise Architecture Design for the Transformation of Online Financial Services. *Jurnal dan Penelitian Teknik Informatika*. 2023. Vol. 8, No. 4. P. 2670–2678. DOI: <https://doi.org/10.33395/sinkron.v8i4.13042>. [in English]
19. Ismayilov N., Kozarevic E. Changing financial system architecture under the influence of the fintech market: a literature review. *Management*. 2023. No. 28. P. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.30924/mjcmi.28.2.7>. [in English]
20. Allen F., Walther A. Financial Architecture and Financial Stability. *Annual Review of Financial Economics*. 2021. No. 13. P. 129–151. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022851>. [in English]
21. Gaillard N., Waibel M. The International Financial Architecture under Pressure. *The Future of Multilateralism and Globalization in the Age of the US–China Rivalry*. Edited by N. Gaillard, F. Gotoh, and R. J. Michalek. Routledge, 2023. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4526514>. [in English]
22. Olukoshi A. In Quest of the Right to Development: Prospects for an African Financial Architecture. *Development*. 2022. Vol. 65. P. 153–160. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41301-022-00353-0>. [in English]
23. Nemsadze G. Analyzing the Impact of Financial Architecture on the Efficiency of Financial Activities of Corporations. *Business Inform.* 2020. No. 7. P. 208–214. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-208-214>. [in English]
24. Mostovenko N.A., Zabediuk M.S. Peredumovy formuvannia finansovoi arkhitektoniky. *Ekonomichniyi forum*. 2014. No. 3. P. 270–275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_3_43. [Preconditions for the formation of financial architecture] [in Ukrainian]
25. Bondarenko O.S., Seliverstova L.S., Adamenko I.P. Osoblyvosti formuvannia arkhitektoniky finansovoi systemy. *Business Inform.* 2017. No. 10. P. 301–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_10_48. [Peculiarities of forming the architecture of the financial system] [in Ukrainian]
26. Bondarenko O.S., Adamenko I.P. Arkhitektonika finansovoho upravlinnia: suchasna teoriia ta praktyka. *Ekonomika ta derzhava*. 2018. No. 5. P. 22–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2018_5_7. [Financial management architecture: modern theory and practice] [in Ukrainian]
27. Shandrenko O.M., Kozachenko V.V. Arkhitektonika: slovo – poniattia – termin. *Aktualni pytannia kulturolohii*. 2016. Issue 16. P. 65–70. [Architectonics: word – concept – term] [in Ukrainian]
28. Kant I. Krytyka chystoho rozumu. Translation from German and notes by Ihor Burkovskyyi. Kyiv: Univers, 2000. 506 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf. [Critique of Pure Reason] [in Ukrainian]
29. Naumenkova S. Formuvannia novoi finansovoi arkhitektury: osnovni pytannia ta mozhlyvi vyklyky dlia Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*. 2010. No. 1 (167). P. 8–13.

- [Formation of new financial architecture: key issues and potential challenges for Ukraine] [in Ukrainian]
30. Barclay M.J., Smith C.W. Financial Architecture: Leverage, Maturity, and Priority. *Journal of Applied Corporate Finance*. 1996. No. 4. P. 4–17. [in English]
31. Myers S. Financial Architecture. *European Financial Management*. 1999. Vol. 5. P. 133–141. [in English]
32. Laktionova O.A., Lukianenko A.S. Klasteryzatsiia typiv finansovoi arkhitektury subiektiv hospodariuvannia v Ukraini. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2014. No. 5. Part 4. P. 71–77. [Clustering of financial architecture types of economic entities in Ukraine] [in Ukrainian]
33. Zhytar M.O. Sutnist finansovoi arkhitektury ta yii znachennia v teoretychnii i praktychnii ploshchynakh suchasnoi finansovoi nauky. *Business Inform.* 2019. No. 7. P. 8–13. [The essence of financial architecture and its significance in theoretical and practical aspects of modern financial science] [in Ukrainian]
34. Lutsyshyn Z. Suchasna svitova finansova arkhitektonika: tendentsii ta superechnosti rozvytku v umovakh hlobalizatsii. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. 2005. No. 5–6. URL: <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050506.html>. [Modern global financial architecture: trends and contradictions in the context of globalization] [in Ukrainian]
35. Hlushchenko O.V. Vektory rozvytku instytutsiinoi arkhitektury rynku finansovykh posluh Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. 2011. No. 961. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitsam/1256789/6907/2/Glushchenko%20O.V.pdf>. [Vectors of institutional architecture development in the financial services market of Ukraine] [in Ukrainian]
36. Hlushchenko O.V. Finansova arkhitektonika: teoretyko-metodolohichni aspekti. *Nauka i ekonomika*. 2013. No. 4. Part 1. P. 43–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2013_1_4_7. [Financial architecture: theoretical and methodological aspects] [in Ukrainian]
37. Sosnovska O.O. Metodolohiia pobudovy finansovoi arkhitektoniky pidpriemstv zviazku. *Innovatsiina ekonomika*. 2019. No. 1–2. P. 113–118. [Methodology for building the financial architecture of communication enterprises] [in Ukrainian]
38. Vakhovych I.M., Vakhnovska N.A., Dorosh V.Yu. et al. Finansova arkhitektonika: navch. posib. / Kol. avt. ed. by Vakhovych I.M. Lutsk: Volynpolihraf, 2014. 496 p. [Financial architecture: textbook] [in Ukrainian]
39. Stetsiuk P.A. Finansova arkhitektonika zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*. 2014. Issue 150. P. 33–40. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/p_1010_51668788.pdf. [Financial architecture for ensuring the competitiveness of the enterprise] [in Ukrainian]
40. Stetsiuk P.A. Arkhetypni osnovy finansovoi arkhitektoniky rehionalnykh sotsialno-ekonomichnykh system. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2014. Special Issue No. 2. P. 195–199. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2\(spets\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2(spets)). [Archetypal foundations of financial architecture of regional socio-economic systems] [in Ukrainian]
41. Mamonova V.V., Olshanskyi O.V. Finansova arkhitektonika na mistsevomu rivni: cherez detsentralizatsiiu do novoi paradyhmy. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 2018. No. 1 (53). P. 72–79. [Financial architecture at the local level: through decentralization to a new paradigm] [in Ukrainian]
42. Kosova T.D., Deyeva N.E., Polzikova H.V. Finansova arkhitektura yak bazys rozbudovy upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu. *Ekonomika ta derzhava*. 2020. No. 8. P. 49–52. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.49. [Financial architecture as a basis for the development of national economic management] [in Ukrainian]
43. Kosova T.D., Deyeva N.E., Polzikova H.V. Finansova arkhitektonika: potentsial rozvytku dlia ekonomiky, menedzhmentu, marketynhu. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2020. No. 15–16. P. 10–16. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.10. [Financial architecture: development potential for economics, management, and marketing] [in Ukrainian]

44. Parubets O.M., Dubina M.V., Zabashchanskyi M.M. Svitova finansova arkhitektonika: suchasnyi stan ta napriamy reformuvannia. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 2022. No. 8. P. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.8.5>. [Global financial architecture: current state and reform directions] [in Ukrainian]
45. Nechyporenko T.D., Musiatovska O.S. Finansova arkhitektonika u konteksti tsyfrovoyi hlobalizatsii. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 2021. No. 3/1. P. 9–11. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/25561>. [Financial architecture in the context of digital globalization] [in Ukrainian]

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-172-191
УДК 336.74:004.7

Олександр КЛОЧОК

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальність "Фінанси і кредит"
ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
м. Ужгород, Україна
ORCID ID: 0009-0001-3068-1375

Катерина СОЧКА

кандидат економічних наук., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
м. Берегове, Україна
кандидат економічних наук., доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Економічний факультет, ДВНЗ «УжНУ»
м. Ужгород, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6247-221X
Researcher ID: ABA-1576-2021
Scopus Author ID: 57210756948

БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЇ: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ СЕКТОРІВ

Анотація. У статті досліджено зміст та основні складові елементи технології блокчейн як сучасної інноваційної децентралізованої системи, яка у глобальному вимірі активно імплемтується у повсякденну діяльність органів влади, усіх секторів економіки та фінансово-кредитної сфери, і навіть окремих осіб. Сфера блокчейн-технологій за останнє десятиріччя зазнала неабиякого розвитку як на міжнародному, так і на національному рівні. Діючі алгоритми даної технології не тільки суттєво пришвидшують та оптимізують існуючі процеси економічного та фінансового характеру, але й можуть стати чинником ґрунтовних трансформацій у світовій та національних фінансових системах. Метою дослідження є з'ясування сутності блокчейну, характеристики та взаємодії його основних елементів (блок, транзакція, вузол (нода), алгоритм консенсусу та його види, хеш-функції, криптографічні підписи). Вивчено основні напрямки розвитку блокчейн-технологій, запропоновано деталізовану класифікацію, яка об'єднує всі відомі на сьогоднішній день складові цієї технології. Досліджено зміст та складові таких комплексних напрямів розвитку блокчейн-технологій як криптовалюти (зокрема, монети, токени, стейблкоїни та цифрові валюти центральних банків) та систему децентралізованих додатків, яка сьогодні надзвичайно динамічно розвивається (зокрема, сектори штучного інтелекту (AI), децентралізованого зберігання інформації, інтернету речей (IoT), метавесвіту (Metaverse), токенозованих активів «реального світу» (RWA), децентралізованої ідентифікації (DID), ігрових платформ (GameFi), децентралізованих мереж фізичної інфраструктури (DePIN)). Зроблено висновок про перспективи подальшої інтеграції блокчейн-технологій у різноманітні фінансові процедури національного та міжнародного рівня, а також важливість прогнозування потенційних наслідків цих процесів.

Ключові слова: блокчейн-технології, децентралізовані додатки, криптовалюта, смарт-контракт, цифрова валюта, цифрові технології.

JEL Classification: F30, G15, O30

Absztrakt. A cikk a blokklánc-technológia, mint modern innovatív decentralizált rendszer tartalmát és főbb elemeit vizsgálja, amely globálisan is aktívan érvényesül a hatóságok, a gazdaság és a pénzügyi és hitelezési szféra, de akár magánszemélyek napi tevékenységében is. Az elmúlt évtizedben a blokklánc technológia jelentős fejlődésen ment keresztül nemzetközi és nemzeti szinten egyaránt. Ennek a technológiának a hatékony algoritmusai nemcsak jelentősen felgyorsítják és optimalizálják a meglévő folyamatokat a gazdaság és a pénzügy területén, hanem a globális és nemzeti pénzügyi rendszerek alapvető átalakulásának tényezőjévé is válhatnak. A cikk célja a blokklánc lényegének, fő elemeinek (blokk, tranzakció, csomópont, konszenzus algoritmus és típusai, hash függvények, kriptográfiai aláírások) leírásának és interakciójának tisztázása. Tanulmányozzuk a blokklánc-technológiák fejlesztésének fő irányait, és egy részletes osztályozást javasolunk, amely összegyűjti ennek a technológiának az összes ismert összetevőjét. A blokklánc-technológiák olyan összetett területeinek tartalma és komponensei, mint a kriptovaluták (különösen a coinok, tokenek, stabilcoinok és a központi bankok digitális valutái), valamint a decentralizált alkalmazások rendszere, amely ma rendkívül dinamikus fejlődik (különösen a mesterséges intelligencia (AI), a decentralizált információtárolás, a tárgyak internete (IoT), a metaverzum (Metaverse), a tokenizált „valós világbeli” eszközök (RWA), a decentralizált azonosítás (DID), a játéklatformok (GameFi) ágazatai, a fizikai infrastruktúra decentralizált hálózatai (DePIN)). Következtetés született a blokklánc-technológiák további nemzeti és nemzetközi pénzügyi folyamatokba történő integrálásának kilátásairól, valamint e folyamatok lehetséges következményeinek előrejelzésének fontosságáról.

Kulcsszavak: blokklánc technológiák, decentralizált alkalmazások, kriptovaluta, intelligens szerződés, digitális valuta, digitális technológiák.

Abstract. The article examines the content and main elements of blockchain technology as a modern innovative decentralized system, which is actively implemented globally in the daily activities of authorities, all sectors of economy, the financial and credit sphere, and even individuals. Over the past decade, the blockchain technology has experienced significant development both at the international and national level. Effective algorithms of this technology not only significantly speed up and optimize existing processes in the field of economy and finance, but can also become a factor of fundamental transformations in global and national financial systems. The aim of the research is to clarify the essence of the blockchain, the description and interaction of its main elements (block, transaction, node, consensus algorithm and its types, hash functions, cryptographic signatures). The main directions of the development of blockchain technologies are studied and a detailed classification, which compiles all the known today components of this technology, is proposed. The content and components of such complex fields of blockchain technologies as cryptocurrencies (in particular, coins, tokens, stablecoins and digital currencies of central banks) and the system of decentralized applications, which is developing extremely dynamically today (in particular, the sectors of artificial intelligence (AI), decentralized information storage, Internet of Things (IoT), Metaverse (Metaverse), Real World Tokenized Assets (RWA), Decentralized Identity (DID), Gaming Platforms (GameFi), Decentralized Physical Infrastructure Networks (DePIN)). A conclusion was made about the prospects of further integration of blockchain technologies into various financial procedures at the national and international level, as well as the importance of forecasting the potential consequences of these processes.

Keywords: blockchain technologies, decentralized applications, cryptocurrency, smart contract, digital currency, digital technologies.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людство живе у дуже динамічному високотехнологічному середовищі, яке постійно змінюється і щоденно пропонує нові, більш ефективні підходи для покращення та оптимізації усіх сфер нашого життя. Пандемія Ковід – 19 пришвидшила тенденції активного розвитку електронних платформ і сервісів держави та бізнесу, подальшу глобальну цифровізацію багатьох процесів у різних сферах суспільної діяльності від освіти та охорони здоров'я до державного управління, оптимізацію виробничих та управлінських процесів. Однією з таких технологій, яка привернула до себе увагу населення, підприємців та урядів багатьох країн світу, є технологія блокчейн. За останнє десятиріччя дана технологія зазнала стрімкого розвитку і еволюціонувала у повноцінну сферу блокчейн-технологій, продукти якої поступово починають використовуватися у багатьох галузях економіки та інтегруватися в усі аспекти повсякденного життя.

За результатами опитування, проведеного компанією Gradus Research на замовлення криптовалютної біржі WhiteBIT серед мешканців України (2024 р.), серед опитаних криптовалюта (один з різновидів блокчейн-технологій) входить у трійку найбільш важливих активів, якими вони володіють: нерухомість (59%), депозит у банку (44%), крипто валюта (26%), дорогоцінні метали (24%), облигації (15%). Варто наголосити, що 50% респондентів хотіли б почати користуватися криптовалютою, але через брак знань і відсутність чіткого розуміння сфери блокчейн-технологій не наважуються на це [1]. Ці дані корелюються з звітом аналітичної компанії [2] згідно якого у 2023 році Україна посіла п'яте місце (після Індії, Нігерії, В'єтнаму та США) за рівнем інвестування громадянами частки своїх активів у криптовалюту. Варто наголосити, що сьогодні вітчизняний ринок блокчейн – технологій динамічно розвивається у різних напрямках, а окремі проекти набули глобального поширення, зокрема, це криптовалютна біржа WhiteBIT з її розвинутою екосистемою, Solana, NEAR Protocol.

Найбільш поширеними сьогодні напрямками практичного використання блокчейн-технологій є різні види міжнародних розрахунків, розрахунки з контрагентами, сплата визначених податків та зборів, робота з документами та розподіленими сховищами даних, оперативне фіксування фактів господарської діяльності та звітність у реальному часі, робота з різноманітними державними реєстрами та отримання офіційної інформації [3]. З огляду на вищезазначене, дослідження різних напрямків розвитку сфери блокчейн-технологій та узагальнення їх класифікації, яка охоплює актуальні сьогодні сектори даної сфери, є актуальним у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з перших вітчизняних фундаментальних наукових праць, в якій згадується технологія блокчейн та поняття «криптовалюта», досліджуються їх особливості та можливості

використання є монографія за редакцією А.І. Крисоватого та О.М. Сохацької [4]. З моменту публікації даної роботи коло науковців, які зацікавились сферою блокчейн-технологій і проводили дослідження як теоретичного, так і прикладного характеру значно розширилось. Зокрема, дослідженню сутності технології блокчейн та криптовалют присвячені роботи В. Алексеєнко, О. Чубарь [5], Г. Купалової, Н. Кореневої, Н. Гончаренко [6], С. Щербакова, С. Хрипко [7], В. Степури [8], а матеріал більш прикладного характеру, присвячений вивченню особливостей застосування блокчейн-технологій у сфері державних фінансів, бухгалтерського обліку, транспортно-логістичного обслуговування, містять праці О. Солодовнік, К. Докуніної [9], Б. Керничного [10], Н. Правдюк, І. Лепетан, Л. Коваль [11], І. Замкової, Г. Мацьків [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в українському науковому полі є ряд наукових публікацій, у яких досліджується сутність блокчейн-технологій та окремі їх види, динамічний розвиток цієї сфери у прикладному аспекті, активна розробка принципово нових рішень та їх інтеграція у різні сфери державного управління, бізнесу, дозвілля, приватного життя, залишає невирішеним завдання вироблення узагальненої та детальної класифікації блокчейн-технологій, максимально адаптованої до відомих на даний момент наукових та прикладних напрацювань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування сутності технології блокчейн і блокчейн-технологій, а також вироблення актуальної їх класифікації, яка максимально узагальнює та охоплює актуальні сьогодні складові даної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Блокчейн (від англ. “block” – “блок”, “chain” – “ланцюг”) є різновидом бази даних, інформація у якій зберігається у вигляді ланцюжка блоків, кожен з яких містить інформацію про зашифровані за певним алгоритмом дані попереднього блоку. Тобто, усі блоки пов'язані між собою визначеними ланцюгами. Варто наголосити, що такі бази даних підтримується багатьма комп'ютерами по усьому світу [13]. Загальновизнаними перевагами блокчейн технології є прозорість, стабільність, надійність, незалежність [14, с. 165].

Хоча структура й дизайн кожного окремо взятого блокчейну може змінюватись залежно від особливостей його використання та вимог, які розробники ставлять до нього, але, як правило, основними складовими елементами переважної більшості блокчейнів, які існують на сьогоднішній день, є (табл. 1) [13; 15]:

Таблиця 1.

Основні елементи блокчейнів та їх характеристика

Елемент блокчейну	Характеристика елемента
1. Блок	Сукупність певних даних, які включають набір транзакцій та унікальний хеш; блок завжди містить посилання на хеш попереднього блоку і таким чином формує ланцюжок блоків, який одночасно зберігається у різних місцях і містить інформацію про усі перекази. Високий рівень безпеки блокчейну обумовлюється тим, що для підробки транзакцій одного блоку потрібно змінити усі наступні

Елемент блокчейну	Характеристика елемента
	за ним файли, що сьогодні практично неможливо.
2. Транзакція	Цифровий запис про обмін цінностями або активами між сторонами; вони за окремим алгоритмом групуються у блоки та додаються у ланцюжок блокчейн.
3. Вузол (нода)	Точка, яка забезпечує роботу програмного забезпечення для підтримки мережі блокчейну; здійснює підтвердження або скасування транзакцій, видобуває нові блоки, передає дані мережею, зберігає копії усього ланцюжка конкретних блоків. У якості ноди у блокчейні може виступати будь-який суб'єкт, який встановив відповідне програмне забезпечення блокчейну.
4. Алгоритм (механізм) консенсусу	Принцип роботи блокчейну для забезпечення безпеки мережі та узгодженості даних між окремими вузлами, що є необхідною умовою для підтримки цілісності та безпеки блокчейну; завдяки цим алгоритмам блокчейн не потребує централізованих сховищ та адміністраторів. Алгоритми консенсусу підтверджують достовірність інформації у кожному блоці системи.
5. Хеш-функція	Алгоритми криптографії, які перетворюють дані на рядки символів фіксованої довжини. У блокчейні такі хеш-функції використовуються для формування унікального «хешу» кожного блоку та захисту від несанкціонованого доступу. Дана функція є обов'язковою складовою кожного блокчейну.
6. Криптографічний підпис	Математична функція для перевірки справжності транзакції, яка генерується з використанням закритого ключа, може перевірятися за допомогою відкритого ключа.

Джерело: узагальнено авторами за [13; 15]

У практичній діяльності найбільш поширеними сьогодні є такі основні види алгоритмів (механізмів) консенсусу блокчейну (деталізація п. 4 таблиці 1) [13; 15]:

• **Proof of Work** або **PoW** (з англ. – «доказ роботи») – це алгоритм консенсусу, за якого майнери прагнуть розв'язати складні математичні завдання для того, щоб мати можливість додати наступний блок до блокчейну. Під час процесу майнінгу саме перший учасник, який вирішив завдання отримує винагороду у вигляді криптовалюти конкретного блокчену. Яскравим прикладом блокчейну, які функціонує на основі даного механізму є Біткойн.

• **Proof of Stake** або **PoS** (з англ. – «підтвердження частки») – це алгоритм консенсусу, який має на меті вирішити окремі недоліки алгоритму **Proof of Work** (**PoW**). У системі **PoS** учасники-майнери не змагаються у вирішенні складних математичних завдань для перевірки транзакцій та додавання нових блоків, а вибирають валідаторів на основі обсягу криптовалюти конкретного блокчейну, стейкінг якого вони здійснюють у мережі. Валідатори володіють певною кількістю крипто валюти, як забезпечення або часткою стейкінгу для участі у процесі консенсусу. Вони обираються для створення нових блоків, перевірки транзакцій, підтримання мережевого консенсусу та безпеки на основі наступних критеріїв [16] – внесок у мережу, розмір ставки, тривалість роботи, репутація у мережі, заходи безпеки. Валідатори для стимулювання діяльності на користь

мережі отримують комісію за транзакції, за створення нових блоків, а також інколи додаткові мережеві монети. Прикладом блокчейну, який функціонує на основі даного алгоритму є Ефіріум.

- Delegated Proof of Stake або DPoS (з англ. – «делеговане підтвердження частки») – це алгоритм консенсусу, який за принципом функціонування дуже схожий на алгоритм Proof of Stake (PoS), але, на відміну від останнього, власники токенів обирають менший набір делегаторів для створення нових блоків та підтвердження транзакцій.

- Proof of Authority або PoA (з англ. – «доказ повноважень») – це алгоритм консенсусу, критерієм обрання валідатора у якому є не кількість криптовалюти, а репутація або особистість суб'єкта валідації.

- Proof of Time або PoT (з англ. – «доказ часу») – це алгоритм консенсусу, за якого валідатор обирається на основі часу, проведеного ним у мережі.

- Proof of Space або PoSpace (з англ. – «доказ місця») – це алгоритм консенсусу, за якого право на створення блоку дається тому, хто надав «в оренду» найбільший обсяг дискового простору.

За критерієм доступності для окремих користувачів доцільно виокремити наступні види блокчейнів [13; 15]:

- Публічний (загальнодоступний) блокчейн – децентралізована відкрита мережа з відкритим вихідним кодом. Такі мережі характеризуються інклюзивністю, коли кожен може отримати доступ і використовувати їх. Біткоїн та Ефіріум є прикладами публічних блокчейнів.

- Приватний блокчейн – характеризується обмеженим доступом до мережі та закритістю для публіки; використовуються окремими організаціями для конкретних цілей (обмін даними, управління ланцюжками постачання, фінансові транзакції тощо). Така мережа підтримується консорціумом організацій або осіб, тільки затвердені учасники, які відповідають певним критеріям (наявність необхідних технічних навичок, виконання певних бізнес-вимог тощо) можуть приєднуватися до такої мережі та підтверджувати транзакції. Наприклад, Hyperledger — це приватний блокчейн із дозволом.

- Консорціумний блокчейн або блокчейн-консорціум – це різновид блокчейну, за якого мережа управляється групою організацій, які працюють разом для перевірки транзакцій та її обслуговування. В якості таких організацій можуть виступати підприємства, організації або державні установи. При цьому учасники консорціумного блокчейну мають різний ступінь контролю над мережею залежно від своєї ролі та рівня довіри у консорціумі. Прикладами блокчейну-консорціуму є Energy Web Foundation і Dragonchain.

- Гібридний блокчейн – це різновид блокчейну, який поєднує ознаки як приватного, так і публічного блокчейну. Він забезпечує безпеку та прозорість загальнодоступних блокчейнів та конфіденційність та контроль приватних блокчейнів. У таких блокчейнах частина мережі може бути відкритою для

громадськості для перевірки транзакцій, а окремі блоки мати обмежений доступ.

Таким чином, блокчейн-технологія – це будь-яка технологія, основою функціонування якої є блокчейн або взаємодія з ним.

Виходячи з історичного розвитку блокчейн-технологій, на нашу думку доцільно виокремити дві основні події, які вплинули на подальший розвиток всієї сфери:

- поява Біткоїну, який став першим вдалим прикладом застосування технології блокчейн на практиці і дозволив проведення транзакцій між користувачами його мережі;

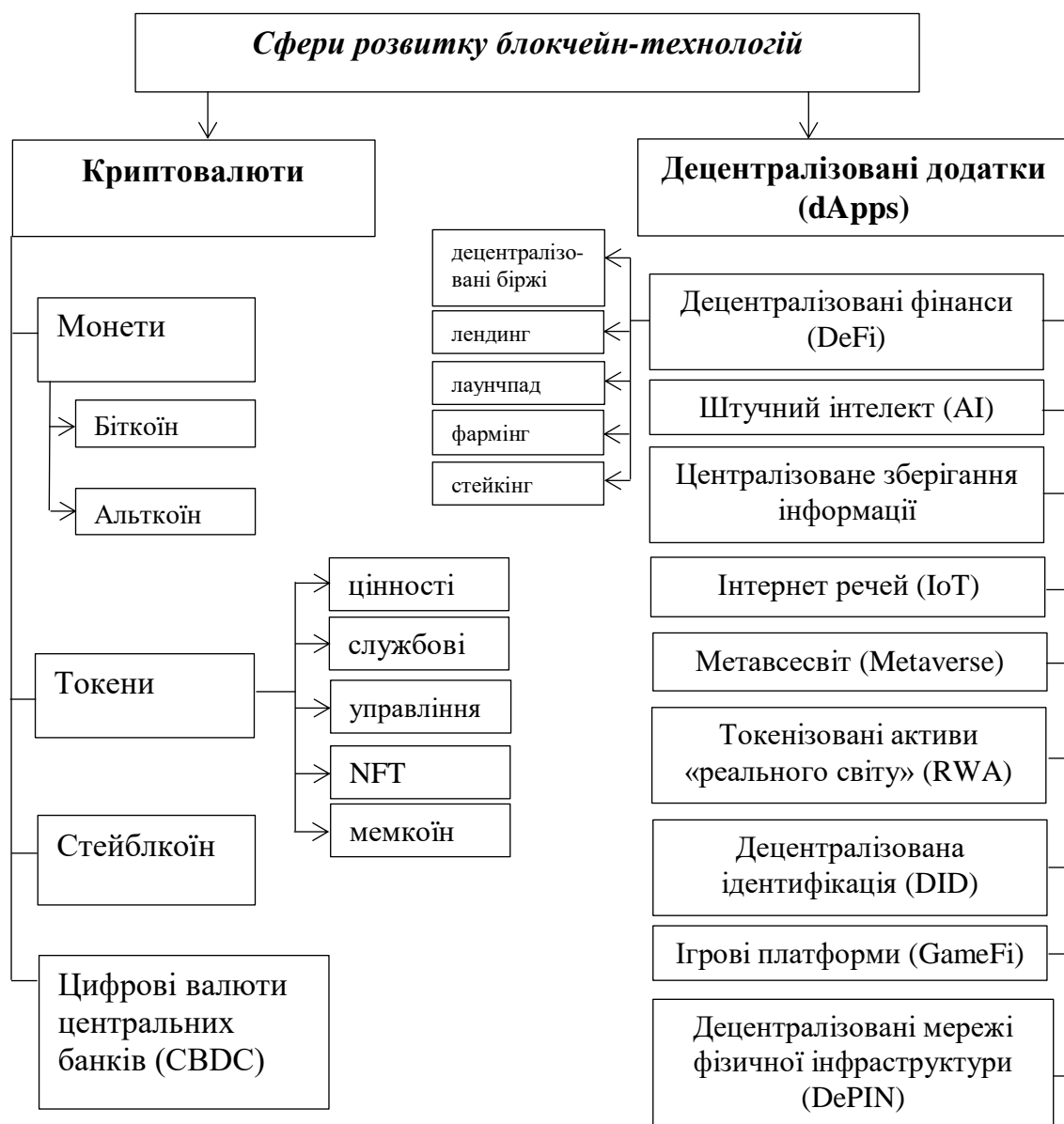
- поява Ефіріуму, основним нововведенням якого були смарт-контракти – крихитні комп'ютерні програми, вбудовані в блокчейн, що дозволяють проведення транзакцій за дотримання певних умов без необхідності залучення третіх осіб і функціонують подібно до традиційних контрактів у реальному світі. Саме завдяки появі смарт-контрактів стала можливою розробка децентралізованих додатків (dApps) на базі блокчейну, що значно розширило можливості до застосування даної технології у повсякденному житті, а також дало поштовх до активного розвитку всієї сфери блокчейн-технологій [18; 19; 20].

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо багаторівневу та комплексну систему блокчейн-технології досліджувати з точки зору функціонування двох самостійних напрямів: сфера криптовалют та сфера децентралізованих додатків (dApps), кожний з яких, в свою чергу, поділяється на окремі сектори (рис. 1).

Криптовалюта – це децентралізована цифрова валюта, яка використовує криптографію для забезпечення безпеки і базується на блокчейні. Визначальною особливістю криптовалют є те, що вони обертаються незалежно від інститутів організованих посередників (банки, платіжні системи) [21]. Криптовалюти володіють унікальними рисами і перевагами, які відрізняють їх від традиційних валют і роблять привабливими для використання бізнесом, населенням та органами влади – децентралізація, анонімність, обмежена кількість, глобальність, низькі комісії, надійність та прозорість розрахунків, швидкість та зручність переказів, відсутність контролю за мережею, високий рівень захисту, стійкість до традиційної інфляції [22; 23, с. 716; 24]. Ці ж автори зазначають такі недоліки крипто валют, як нестабільність, обмеженість знань у населення і високий рівень помилок, незворотність операцій (неможливо скасувати платіж при помилці), втрата активів при втраті паролю або доступу до гаманця, розвинута інфраструктура, також з точки зору органів державної влади та фінансового контролю існує широкий спектр можливостей для порушень фінансового характеру – відсутність централізованого контролю, можливість використання для відмивання грошей, ухилення від сплати податків, фінансування незаконної діяльності, ризику хакерських атак тощо. [22; 23, с. 717; 24].

Складовими напрямку криптовалют є монети, токени, кожен з яких також поділяється на окремі види, а також стейблкоїни та цифрові валюти центральних банків (CBDC).

Рис. 1. Сфери розвитку блокчейн-технологій*

Джерело: авторська розробка

Монета (coin - «монета») – це різновид криптовалют, що створюється на власному блокчейні і виступає цифровим аналогом традиційних грошей у межах даного блокчейну. Монети, в свою чергу, також поділяються на два основні види: біткоїн та альткоїни.

Біткоїн – перша у світі децентралізована цифрова валюта та платіжна система, яка дає користувачеві можливість надсилати та отримувати кошти без централізованих та організованих посередників (банки, фінансові установи) [25].

Альткоїни об'єднують усі інші види криптомонет, відмінні від біткоїна. Прикладами альткоїнів є ефіріум, лайткоїн, солана тощо.

Токен (token - «жетон», «символ») – різновид криптовалюти, який функціонує на базі вже існуючого блокчейну і являє собою цифровий сертифікат, що гарантує виконання зобов'язань компанії перед його власником. Токен є своєрідним крипто валютним аналогом цінних паперів, контроль за транзакціями яких здійснюється через технологію блокчейн. Дуже часто токени виступають у якості джерела фінансування децентралізованих додатків, складаючи таким чином основу їхньої економічної моделі [26].

Доцільно виділяти такі основні види криптотокенів:

- Токени цінності (security tokens) – це криптотокени, які є аналогом цінних паперів у цифровому світі, вони створюються для надання інвесторам прав власності на акції, облігації, частки у компаніях тощо. Випуск та обіг таких токенів регулюється відповідними органами, а їх власники отримують права на частину прибутку, участь у корпоративному управлінні та інші привілеї. Блокчейн технології створюють передумови для уникнення бюрократії, більш прозорого та ефективного управління такими активами [27].

- Службові токени або токени корисності (utility tokens) – це криптотокени, які надають доступ до певних продуктів або послуг в межах конкретної блокчейн-платформи. Іншими словами, це віртуальні активи, що використовуються для розрахунків та інших цілей у проєктах і децентралізованих застосунках, які функціонують на базі блокчейну [28].

- Токени управління (governance tokens) – це криптотокени, які дають власнику можливість приймати участь в ухваленні ключових рішень щодо розвитку проєкту, право висувати власні ідеї та ініціативи. Сьогодні ці токени популярні у секторах DeFi та GameFi. Найбільш популярними токенами управління є Uniswap (UNI), Aave (AAVE) і Sushi (SUSHI) [27].

- Мемкоїни (memecoin – «монета-мем») – це різновид криптотокенів, які створені на базі мемів (вірусних гумористичних фото, відео чи гіфок, які швидко набирають популярність в інтернеті) та, найголовніше, не мають ніякої внутрішньої вартості або корисності. Найпопулярнішими мемкоїнами є Dogecoin, Pepe, Floki та Shiba Inu [29].

- NFT (non-fungible token – «невзаємозамінний токен») – це різновид криптотокенів, які, по суті, являють собою криптографічні сертифікати. Кожний такий токен є унікальним і, як випливає з назви, не може бути рівноцінно замінений іншим аналогічним токеном. Сьогодні NFT часто використовується для цифровізації творів мистецтва (музика, картинки, картини, тексти тощо) [30; 31].

Стейблкоїни (stablecoin – «стабільна монета») – це криптоактив, ринкова вартість якого прив'язана до вартості реального активу в пропорції 1:1. Такий

механізм передбачає володіння емітентом певним резервом активів, який еквівалентний обігу стейблкоїнів. Такі резерви можуть мати форму фіатних грошей, дорогоцінних металів, інших крипто валют. Таким чином, емітент гарантує, що навіть у випадку проблем або руйнування стейблкоїну, його власники убезпечені та зможуть викупити свої монети. Найчастіше вартість стейблкоїнів прив'язана до вартості певної фіатної валюти (наприклад, курс стейблкоїна Tether (USDT) дорівнює курсу американського долара: 1 USDT = 1 USD) [32; 33].

Особливим різновидом криптовалют є цифрові валюти центрального банку або CBDC (central bank digital currency). CBDC представляє собою цифрову форму грошей, які емітуються центральним банком і мають статус законного платіжного засобу. Таким чином, вони є традиційними грошами у цифровій формі, які випускаються центральним банком конкретної країни та засновані на цифровому обліковому записі. Складові одиниці цифрової валюти є цифровим відповідником складовим одиницям традиційної валюти конкретної країни [34].

Іншим напрямом динамічного розвитку блокчейн-технологій є сфера децентралізованих додатків. Децентралізовані додатки (dApps) – це додатки або програми, основані на технології блокчейну, які працюють в децентралізованій комп'ютерній системі або P2P-мережі. Важливу роль у роботі dApps відіграють смарт-контракти – комп'ютерні алгоритми, призначені для укладання і контролю самовиконуваних контрактів в блокчейні. Так, при досягненні певних умов смарт-контракт виконує відповідний пункт договору. Наприклад, в обмін на токени користувач може отримати місце для зберігання інформації [35].

Серед децентралізованих додатків сьогодні можна виокремити такі основні сектори:

- сектор децентралізованих фінансів (DeFi);
- сектор штучного інтелекту (AI);
- сектор децентралізованого зберігання інформації;
- сектор інтернету речей (IoT);
- сектор метавсесвіту (Metaverse);
- сектор токенизованих активів «реального світу» (RWA);
- сектор децентралізованої ідентифікації (DID);
- сектор ігрових платформ (GameFi);
- сектор децентралізованих мереж фізичної інфраструктури (DePIN).

Найбільш розгалуженим з усіх зазначених секторів є сектор децентралізованих фінансів, який, в свою чергу, ще поділяється на окремі функціональні напрями. Децентралізовані фінанси (англ. decentralized finance (DeFi)) – екосистема децентралізованих фінансових сервісів на основі загальнодоступних блокчейнів; вони дозволяють використовувати різноманітні фінансові послуги (кредитування, запозичення, трейдинг) без централізованих організацій [36].

У свою чергу, сьогодні сектор децентралізованих фінансів практично проявлений у таких основних напрямках:

- децентралізовані біржі (decentralized exchange (DEX)) – платформи для торгівлі криптоактивами, на яких усі операції відбуваються за допомогою смартконтрактів, а не централізованої торговельної системи. Особливістю таких бірж є те, що вони не контролюють угоди і не зберігають кошти учасників. Переказ активів відбувається безпосередньо з підключеного до платформи гаманця учасника. Ці платформи не мають процедури верифікації користувачів [37];

- лендинг – це процес, під час якого особа надає свої криптовалютні активи в управління чи позику на лендинг-платформі, а інші користувачі чи трейдери отримують можливість взяти ці активи в позику під встановлену відсоткову ставку або інші умови [38];

- лаунчпад – платформа, яка дозволяє криптопроектам на початкових стадіях розвитку залучати фінансування через продаж токенів або монет [39];

- фармінг або «прибуткове фермерство» (yield farming) – це процес, коли особа надає свої криптоактиви у пули ліквідності DeFi-протоколу та отримує за це винагороду [40];

- стейкінг (stake — «частка») – можливість отримання пасивного доходу від крипто валюти з використанням алгоритму консенсусу PoS та його різновидів. [41].

Сектор штучного інтелекту представлений додатками, які виступають у вигляді децентралізованих платформ для розробки, розвитку та оперування штучного інтелекту. Такі платформи підтримують увесь спектр процесів, які необхідні для успішного функціонування штучного інтелекту: від розробки моделей ШІ до виконання штучним інтелектом поставлених перед ним задач у безпечний та прозорий спосіб, незалежно від галузі, для якої розробляється та чи інша модель штучного інтелекту. Завдяки такому поєднанню створюється принципово нова екосистема, де технології штучного інтелекту можуть розвиватися відносно незалежно, що полегшує та пришвидшує процес вдосконалення даної технології та розвитку інновацій в цій галузі із забезпеченням технологією блокчейн таких важливих характеристик як прозорість, підвищена безпека та децентралізованість [42].

Сектор децентралізованого зберігання інформації представлений додатками, які використовують технологію блокчейн для полегшення зберігання інформації та перевірки транзакцій у межах розподіленої мережі. Такі додатки є аналогом хмарних сховищ, проте, на відміну від останніх, інформація зберігається не на одному централізованому сервері, а на декількох мережевих вузлах (нодах), якими керують окремі особи чи організації, які спільно використовують свій додатковий вільний дисковий простір за окрему плату. При цьому також відбувається шифрування інформації, яка зберігається.

По суті, постачальники послуг із децентралізованого зберігання інформації часто виступають у якості посередників, зводячи осіб, яким потрібно зберігати

дані, з особами, які хочуть «здати в оренду» свої додаткові ємності для збереження інформації. Незалежно від того, де зберігаються дані, лише власник даних володіє особистим ключем шифрування; постачальники послуг зі зберігання даних не можуть отримати до них доступ. У багатьох випадках файли також розбиваються на сегменти та розподіляються в кількох місцях, забезпечуючи таким чином ще один рівень безпеки для збереження даних [43].

Сектор інтернету речей (Internet of Things (IoT)) представлений проектами, які розробляють безпечні та децентралізовані платформи для пристроїв IoT, сприяючи таким чином вирішенню проблеми стандартизації таких пристроїв, підвищенню надійності мережі та перешкодженню зовнішньому втручанню шляхом надання унікальних цифрових ідентифікаторів кожному пристрою, який підключений до загальної мережі, а також запобіганню фальсифікації даних мережі завдяки незмінному характеру записів на блокчейні [44].

Сектор метавсесвіту представлений блокчейн-платформами, які являють собою самодостатні системи, користувачі яких можуть проводити різноманітну діяльність (працювати, відпочивати, навчатися тощо). Кожна така система може мати свої особливості та специфічні функції. Самі користувачі цих платформ формують її простір, обирають вид діяльності, а криптовалюти та NFT діють можливість монетизувати будь-яку активність у мета світах. Крім блокчейн-технологій, в даному сегменті також застосовуються технології віртуальної та доповненої реальності, а також штучного інтелекту [45].

Сектор токенизованих активів «реального» світу (Real world assets (RWA)) представлений блокчейн-проектами, основний функціонал яких спрямований на токенизацію – конвертацію активів або корисних властивостей у цифрові токени. Таким чином, токенизованим може бути актив, інформація щодо якого може бути формалізована та зафіксована у вигляді коду – від матеріальних до нематеріальних (авторські права) благ. Однак, практично специфіка окремих благ та нормативні вимоги зумовили ситуацію, коли окремі блага простіше токенизувати і вони є широко поширеними, а інші – складніше. Станом на 2023 рік найбільш популярними класами активів, які підлягали токенизації, були акції та державні облігації, нерухомість, кредитні зобов'язання та предмети колекціонування.

Крім цього, токенизація дозволяє інтегрувати традиційні активи в DeFi-інфраструктуру, що забезпечує їх доступність та ефективність торгівлі з використанням автоматичних маркетмейкерів або інших блокчейн рішень [46].

Сектор децентралізованої ідентифікації представлений платформами, які створюють децентралізовані ідентифікатори. Децентралізований ідентифікатор (DID) — це унікальний ідентифікатор, який може бути виданий децентралізованою платформою. Цей ідентифікатор виступає як доказ володіння цифровою ідентичністю. На відміну від традиційних ідентифікаторів, які вимагають централізованого органу реєстрації, DID є універсальними унікальними ідентифікаторами (UUID), які можна перевірити криптографічно. Їх можна використовувати для ідентифікації окремих осіб, організацій, абстрактних об'єктів, моделей даних і пристроїв Інтернету речей (IoT).

Важливість DID полягає в тому, що вони дають змогу створити нову форму самостійної суверенної ідентичності, де лише користувач має повний контроль над нею, не покладаючись при цьому на будь-які централізовані організації. Завдяки цій властивості DID сприяють підвищенню рівня конфіденційності, безпеки та загальної свободи в Інтернеті. DID також роблять процес верифікації більш зручним та ефективним, знижуючи таким чином ризик крадіжки особистих даних і шахрайства [47; 48].

Сектор ігрових платформ (Gaming Finance (GameFi) – «ігрові фінанси») – передбачає взаємодію гравців у віртуальних іграх на блокчейні і є синтезом децентралізованих фінансів (DeFi) та ігор. У даному сегменті блокчейн використовується для створення інтерактивних ігор, у яких учасники можуть заробляти, обмінювати та управляти своїми цифровими активами на основі принципів та інструментів DeFi. Гравці можуть отримувати винагороду за певні результати або досягнення у грі, здійснювати торгівлю ігровими активами, використовувати їх у інших іграх або навіть конвертувати у реальну валюту через децентралізовані фінансові протоколи. Сегмент GameFi дає можливість учасникам заробляти на своїй активності або досягнутих результатах у іграх, створює нові методи взаємодії з цифровими активами у віртуальному середовищі [49].

Сектор децентралізованих мереж фізичної інфраструктури (DePIN) об'єднує блокчейн-технологію з фізичною інфраструктурою, тобто використання технології блокчейн та принципів децентралізації для створення, підтримки, розвитку, використання мереж фізичної інфраструктури. Учасники мережі отримують винагороди у вигляді токенів за свої внески у підтримання роботи такої системи та забезпечення її децентралізації. [50].

З огляду на активну розробку та впровадження блокчейн-технологій у різноманітні процеси суспільного та економічного життя очікується подальший динамічний розвиток цього напрямку. Вітчизняний ІТ сектор є одним з світових лідерів за якістю спеціалістів та рівнем впровадження блокчейн-технологій, але нестабільна геополітична ситуація, погіршення умов ведення підприємницької діяльності, перешкоджає розробці та реалізації саме довгострокових проектів ІТ бізнесу, локалізованих в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті дослідження було визначено сутність технології блокчейн та її складових елементів, а також зміст блокчейн-технологій та запропоновано їх класифікацію на базі ключових особливостей блокчейну, які сформувалися в процесі його історичного розвитку.

На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що поняття технології блокчейну та блокчейн-технології не є тотожними, оскільки під поняттям «технологія блокчейн» розуміють спосіб зберігання інформації у вигляді розподіленого реєстру даних, де зашифрована інформація об'єднується у блоки, кожний із яких містить інформацію про попередній блок. Поняття «блокчейн-технологія» - це будь-яка технологія, функціонування якої

ґрунтується на блокчейні, тобто технологія блокчейну є обов'язковою складовою будь-якої блокчейн-технології.

Запропонована узагальнена класифікація блокчейн-технологій об'єднує дві розгалужені сфери: криптовалюти та децентралізовані додатки. Криптовалюти у свою чергу поділяються на монети (біткоїн та альткоїни), токени (токени цінності, службові токени, мемкоїни, токени управління, NFT), стейблкоїни та цифрові валюти центрального банку (CBDC), а серед децентралізованих додатків на сьогоднішній день виділяють наступні основні сектори: сектор децентралізованих фінансів (DeFi), сектор штучного інтелекту (AI); сектор децентралізованого зберігання інформації, сектор інтернету речей (IoT), сектор метавсесвіту (Metaverse), сектор токенизованих активів «реального світу» (RWA), сектор децентралізованої ідентифікації (DID), сектор ігрових платформ (GameFi) та сектор децентралізованих мереж фізичної інфраструктури (DePIN).

Потенційно Україна за умови державної підтримки та вирішенні проблемних питань, що перешкоджають розвитку блокчейн-технологій та економічної активності загалом, може закріпити свої лідерські позиції розробника та стати глобальним блокчейн-хабом, який пропонує на світовий ринок провідні продукти даної галузі для задоволення потреб населення, бізнесу, фінансово-кредитних інституцій та органів влади різного рівня.

Подальші дослідження сфери блокчейн-технологій можуть бути спрямовані на вивчення потенціалу інтеграції окремих блокчейн-технологій у сучасну фінансову систему та систему державних послуг, а також прогнозування можливих наслідків та трансформаційних процесів, які можуть виникнути в суспільстві та економіці внаслідок такої інтеграції.

Список використаних джерел

1. Forklogua. Опитування: чверть українців володіє крипто валютами. URL: <https://forklog.com.ua/news/opytuvannya-chvert-ukrayintsiv-volodiye-kryptovalyutamy>.
2. Chainalysis. The 2023 Global Crypto Adoption Index: Central & Southern Asia Are Leading the Way in Grassroots Crypto Adoption. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/>
3. Балазюк О.Ю., Пилявець В.М. Технологія блокчейн: дослідження суті та аналіз сфер використання. *Економіка та суспільство*. 2022. №43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1701>.
4. Крисоватий А.І., Сохацька О.М. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: моноґр. Тернопіль : ТНЕУ. 2018. 478 с.
5. Алексеєнко В.Ю., Чубарь О.Г. Криптовалюти: економічна сутність, історія розвитку та роль на світовому фінансовому ринку. *Наукові перспективи*. 2024. № 1(43). С. 340-358.
6. Купалова Г., Коренева Н., Гончаренко Н. Теоретико-орґанізаційні аспекти застосування технології блокчейн у підприємництві. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. №2. с. 121–127. URL: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-16>.
7. Щербаков С., Хрипко С. Аналіз технології blockchain. *IX International scientific and practical conference «Scientific Problems and Options for Their Solution»*. Bucharest, Romania, International Scientific Unity. 2024. с. 68-73.
8. Степура В.В. Сутність технології блокчейн та її застосування у фінансовій сфері. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Випуск 1 (24). С. 189-195.

9. Солодовнік О.О., Докуніна К.І. *Технологія блокчейн: суть і перспективи використання у системі державних фінансів України. Бізнес Інформ.* 2021. №3. с. 126-131.
10. Керничний Б. Зарубіжний та вітчизняний досвід застосування технології блокчейн в транспортно-логістичному обслуговуванні. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2020. Вип. 2 (23). С. 46-56. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20kbytlo.pdf>.
11. Правдюк Н.Л., Лепетан І.М., Коваль Л.В. Блокчейн-технологія у бухгалтерському обліку: перспективи й наслідки впровадження. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2023. № 3 (65). С. 7-20. DOI: 10.37128/2411-4413-2023-3-1.
12. Замкова І.В., Мацьків Г. В. Переваги і недоліки застосування технології блокчейн в обліку та аудиті. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти: матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції.* Львів: ЛНУП, 2024. С. 433-435.
13. Binance – Academy. Що таке блокчейн і як він працює? URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-blockchain-and-how-does-it-work> (дата звернення: 30.04.2024)
14. Грудзевич Ю., Клебан О., Булик У., Рондяк М. Виникнення та перспективи розвитку блокчейн-технологій в Україні. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2020. № 3. С. 162 – 167.
15. WhiteBIT. Що таке блокчейн? Пояснюємо простими словами. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-blockchain-technology/> (дата звернення: 30.04.2024)
16. Cryptomus. Що таке блокчейн-валідатор. URL: <https://cryptomus.com/uk/blog/what-is-a-blockchain-validator>
17. ЦеКрипто. Що таке блокчейн? URL: <https://tsecrypto.com/article/shho-take-blokchejn/> (дата звернення: 30.04.2024)
18. Bitcoin Magazine. Що таке біткоїн. URL: <https://bitcoinmagazine.ua/guides/1671039744-shcho-take-bitkoyn> (дата звернення: 30.04.2024)
19. А. Литовченко. Історія Blockchain: від заснування до широкого розповсюдження. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/istoriya-blockchain-vid-zasnuvannya-do-shirokogo-rozprovsiudzhennya> (дата звернення: 30.04.2024)
20. Bitget. Історія блокчейну: Як технологія блокчейн змінює світ? URL: <https://www.bitget.com/uk/academy/the-blockchain-history-how-does-blockchain-technology-change-the-world> (дата звернення: 30.04.2024)
21. Binance – Academy. Що таке криптовалюта? URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-a-cryptocurrency> (дата звернення: 30.04.2024)
22. Білик І.І., Погиба А.А. Ноль криптовалют в економіці: переваги та недоліки. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* 2023. Вип 19. Т.2. с.113 – 119. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/6949>
23. Момот І.О., Момот Ю.Г., Козенков Д.Є. Сутність та особливості функціонування криптовалют. *Економіка і суспільство.* 2018. №15. С. 713 – 719.
24. Орехов М.О., Орехова Т.В. Цифрові валюти у світовій фінансовій системі: переваги, недоліки, ризики, регулювання. *Економіка і організація управління.* 2020. № 4 (40). URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/10186>
25. WhiteBIT. Що таке Bitcoin (BTC). URL: <https://blog.whitebit.com/uk/btc/> (дата звернення: 30.04.2024)
26. Ладуба М. Що таке токени, які вони бувають та як на них заробити. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-tokeni-yaki-voni-buvayut-ta-yak-na-nih-zarobiti/> (дата звернення: 30.04.2024)
27. WhiteBIT. Що таке токен простими словами і чим він відрізняється від коїна? URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-the-difference-between-a-coin-and-a-token/> (дата звернення: 30.04.2024)

28. Forklogua. Що таке криптовалюта: пояснюємо простими словами. URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-kryptovalyuta-poyasnyuemo-prostymy-slovamy> (дата звернення: 30.04.2024)
29. Мороз О. Що таке мемкоїни та чому вони такі популярні. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/shcho-take-memkoyni-ta-chomu-voni-taki-populyarni-1694093942.html> (дата звернення: 10.05.2024)
30. WhiteBIT. Що таке криптовалюта? Пояснюємо простими словами. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-a-cryptocurrency/> (дата звернення: 10.05.2024)
31. Ладуба М. Що таке токени, які вони бувають та як на них заробити. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-tokeni-yaki-voni-buvayut-ta-yak-na-nih-zarobiti/> (дата звернення: 10.05.2024)
32. Plisio. Альткоїни, монети та токени: у чому різниця? URL: <https://plisio.net/uk/blog/altcoins-coins-tokens> (дата звернення: 10.05.2024)
33. WhiteBIT. Що таке стейблкоїн простими словами? URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-a-stablecoin-in-cryptocurrency/> (дата звернення: 10.05.2024)
34. Литовченко А. Історія Blockchain: від заснування до широкого розповсюдження. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/istoriya-blockchain-vid-zasnuvannya-do-shirokogo-rozprovsyudzhennya> (дата звернення: 10.05.2024)
35. AvadaMedia. Децентралізовані додатки. URL: <https://avada-media.ua/ua/decentralizovannie-prilozeniya/> (дата звернення: 10.05.2024)
36. WhiteBIT. Що таке DeFi і як вони працюють? URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-defi-and-how-does-it-work/> (дата звернення: 10.05.2024)
37. Forklogua. Що таке децентралізована біржа (DEX)? URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-detsentralizovana-birzha-dex> (дата звернення: 10.05.2024)
38. DOZOR. Що таке лендинг криптовалют та які є його різновиди? URL: <https://dozor.kr.ua/post/shho-take-lending-kriptovalyut-ta-yaki-je-iogo-riznovidi-24193.html> (дата звернення: 10.05.2024)
39. WhiteBIT. What Is Launchpad In Crypto? Launching a Crypto Project to the Moon in 3, 2, 1... URL: <https://blog.whitebit.com/en/what-is-launchpad-in-cryptocurrency/> (дата звернення: 10.05.2024)
40. Incrypted. Фармінг криптовалют. Розбираємося, чи можна на цьому заробити і збільшити свій криптопортфель URL: <https://incrypted.com/ua/farming-kryptovaljuty-prostymy-slovamy/> (дата звернення: 10.05.2024)
41. Forklogua. Що таке стейкінг та як на ньому заробити? URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-stejking-ta-yak-na-nomu-zarobyty> (дата звернення: 10.05.2024)
42. Technopedia. What are AI Crypto Coins? URL: <https://www.techopedia.com/experts/what-are-ai-crypto-coins> (дата звернення: 10.05.2024)
43. TechTarget. 7 decentralized data storage networks compared. URL: <https://www.techtarget.com/searchstorage/tip/Comparing-4-decentralized-data-storage-offerings> (дата звернення: 10.05.2024)
44. H-X Technologies. Як захистити Інтернет речей за допомогою Blockchain. URL: <https://www.h-x.technology.ua/blog-ua/how-secure-internet-of-things-with-blockchain-ua> (дата звернення: 10.05.2024)
45. Forklogua. Що таке метавесвіти та які з них можна досліджувати вже зараз? URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-metavsesvity-ta-yaki-z-nyh-mozhna-doslidzhuvaty-vzhe-zaraz> (дата звернення: 10.05.2024)
46. Incrypted. TradFi на блокчейні: що таке токенизація реальних активів (RWA)? URL: <https://incrypted.com/ua/tradfi-na-blokcheyni-sho-take-rwa/> (дата звернення: 02.04.2024)
47. Crypto.ro. Decentralized Identifier (DID). URL: <https://crypto.ro/en/dictionary/decentralized-identifier-did/> (дата звернення: 10.05.2024)

48. Coinbase. What is a Decentralized Identifier (DID)? URL: <https://www.coinbase.com/ru/learn/wallet/what-is-a-decentralized-identifier-did> (дата звернення: 10.05.2024)
49. The Transmitted. Що таке GameFi? URL: <https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-gamefi/> (дата звернення: 30.04.2024)
50. Incrypted. Що таке DePIN — децентралізовані мережі фізичної інфраструктури? URL: <https://incrypted.com/ua/shcho-take-depin/> (дата звернення: 30.04.2024)

References

1. Forklogua. Opytuvannya: chvert' ukrayintsiv volodiyut' kryptovalyutamy. [Survey: a quarter of Ukrainians own cryptocurrencies.]. URL: <https://forklog.com.ua/news/opytuvannya-chvert-ukrayintsiv-volodiye-kryptovalyutamy>. [in Ukrainian].
2. Chainalysis. The 2023 Global Crypto Adoption Index: Central & Southern Asia Are Leading the Way in Grassroots Crypto Adoption. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/> [in English].
3. Balazyuk O.YU., Pylyavets' V.M. (2022). Tekhnolohiya blokcheyn: praktychne doslidzhennya ta analiz sfer vykorystannya. *Ekonomika i suspil'stvo*. №43. [Blockchain Technology: Case Study and Analysis of Usage]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1701>. [in Ukrainian].
4. Krysovaty A.I., Sokhats'ka O.M. (2018). Chetverta promyslova revolyutsiya: zmina napryamkiv mizhnarodnykh investytsiynykh potokiv: monohr. [The fourth industrial revolution: changing directions of international investment flows: monogr]. Ternopil': TNEU. 2018. 478 s. [in Ukrainian].
5. Aleksyeyenko V.YU., Chubar O.H. (2024). Kryptovalyuty: ekonomichna sutnist', istoriya rozvytku ta rol' na svitovomu finansovomu rynku [Cryptocurrencies: economic essence, history of development and role in the world financial market]. *Naukovi perspektyvy*. 2024. № 1(43). S. 340-358. [in Ukrainian].
6. Kupalova H., Korenyeva N., Honcharenko N. (2022). Teoretychni ta orhanizatsiyni aspekty zastosuvannya tekhnolohiyi blokcheyn u pidpryyemnytstvi. [Theoretical and organizational aspects of the application of blockchain technology in entrepreneurship.]. *Modeling the development of the economic systems*. № 2. s. 121–127. URL: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-16>. [in Ukrainian].
7. Shcherbakov S., Khrypko S. (2024). Analiz tekhnolohiyi blokcheyn [Analysis of blockchain technology]. *IX International scientific and practical conference «Scientific Problems and Options for Their Solution»*. Bucharest, Romania, International Scientific Unity. c. 68-73. [in Ukrainian].
8. Stepura V.V. (2021). Sutnist' tekhnolohiyi blokcheyn ta yiyi zastosuvannya u finansoviy sferi. [The essence of blockchain technology and its application in the financial sphere]. *Pryazovs'ky ekonomichnyy visnyk*. 2021. Vypusk 1 (24). S. 189-195. [in Ukrainian].
9. Solodovnyk O.O., Dokunina K.I. (2021). Tekhnolohiya blokcheyn: sutnist' ta perspektyvy vykorystannya v systemi derzhavnykh finansiv Ukrainy. [Blockchain technology: essence and prospects of use in the public finance system of Ukraine]. *Biznes Inform*. № 3. s. 126-131. [in Ukrainian].
10. Kernychnyy B. (2020). Zarubizhnyy ta vitchyznyanyy dosvid vykorystannya tekhnolohiyi blokcheyn u transportno-lohistychnykh posluhakh. [Foreign and domestic experience of using blockchain technology in transport and logistics services]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*. Vypusk 2 (23). S. 46-56. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20kbytlo.pdf>. [in Ukrainian].
11. Pravdyuk N.L., Lepetan I.M., Koval' L.V. (2023). Tekhnolohiya blokcheyn v bukhhalters'komu obliku: perspektyvy ta naslidky vprovadzhennya. [Blockchain technology in accounting: prospects and consequences of implementation]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky*. № 3 (65). S. 7-20. DOI: 10.37128/2411-4413-2023-3-1. [in Ukrainian].

12. Zamkova I.V., Mats'kiv H.V. (2024). Perevahy ta nedoliky vykorystannya tekhnolohiyi blokcheyn v bukhhaltens'komu obliku ta audyti. [Advantages and disadvantages of using blockchain technology in accounting and auditing]. *Aktual'ni problemy suchasnoho biznesu: oblikovo-finansovyy ta upravlins'kyi aspekty: materialy 6-yi Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi Internet-konferentsiyi*. L'viv: LNUP. S. 433-435. [in Ukrainian].
13. Binance – Academy. Shcho take blokcheyn i yak vin pratsyuye? [What is blockchain and how does it work?]. URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-blockchain-and-how-does-it-work> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
14. Hrudzevych YU., Kleban O., Bulyk U., Rondyak M. (2020). Poyava ta perspektyvy rozvytku tekhnolohiy blokcheyn v Ukrayini. [Emergence and development prospects of blockchain technologies in Ukraine]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. № 3. S. 162 – 167. [in Ukrainian].
15. WhiteBIT. Shcho take blokcheyn? Poyasnyuyemo prostymy slovamy [What is blockchain? We explain in simple words]. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-blockchain-technology/> (accessed: 30.04.2024) [in Ukrainian].
16. Cryptomus. Shcho take blokcheyn-validator [What is a blockchain validator]. URL: <https://cryptomus.com/uk/blog/what-is-a-blockchain-validator> [in Ukrainian].
17. Tse krypto. Shcho take blokcheyn? [What is blockchain?] URL: <https://tsecrypto.com/article/shho-take-blokcheyn/> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
18. Bitcoin Magazine. Shcho take bitcojn [What is bitcoin]. URL: <https://bitcoinmagazine.ua/guides/1671039744-shcho-take-bitkoyin> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
19. Lytovchenko. A. Istoriya blokcheynu: vid zarozhennya do shyrokooho poshyrennya. [History of Blockchain: From Inception to Widespread]. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/istoriya-blockchain-vid-zasnuvannya-do-shirokogo-rozpovsyudzhennya> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
20. Bitget. Історія блокчейну: Як технологія блокчейн змінює світ? URL: <https://www.bitget.com/uk/academy/the-blockchain-history-how-does-blockchain-technology-change-the-world> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
21. Binance – Academy. Shcho take kryptovalyuta? [What is cryptocurrency]. URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-a-cryptocurrency> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
22. Bilyk I.I., Pohyba A.A. (2023). Rol' kryptovalyut v ekonomitsi: perevahy ta nedoliky [The role of cryptocurrencies in the economy: advantages and disadvantages.]. *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*. Vypusk 19. Tom 2. S. 113 – 119. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/6949>. [in Ukrainian].
23. Momot I.O., Momot YU.H., Kozenkov D.YE. (2018). Sutnist' ta osoblyvosti funktsionuvannya kryptovalyut. [The essence and peculiarities of the functioning of crypto currencies.]. *Ekonomika i suspil'stvo*. № 15. S. 713 – 719.
24. Oryekhov M.O., Oryekhova T.V. (2020). Tsyfrovi valyuty u svitoviy finansoviy systemi: perevahy, nedoliky, ryzyky, rehulyuvannya. [Digital currencies in the global financial system: advantages, disadvantages, risks, regulation.]. *Ekonomika ta orhanizatsiya upravlinnya*. № 4 (40). URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/10186>. [in Ukrainian].
25. WhiteBIT. Shcho take Bitcoin? (BTC). [What is Bitcoin? (BTC)] URL: <https://blog.whitebit.com/uk/btc/> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
26. Laduba M. Shcho take tokeny, yaki vony buvayut' i yak na nykh zarobyty. [What are tokens, what are they and how to make money from them]. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-tokeni-yakivoni-buvayut-ta-yak-na-nih-zarobiti/> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
27. WhiteBIT. Shcho take token prostymy slovamy i chym vin vidriznyayet'sya vid koina? [What is a token in simple words and how is it different from a coin?]. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-the-difference-between-a-coin-and-a-token/> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].

28. Forklogua. Shcho take kryptovalyuta: poyasnyuyemo prostymy slovamy. [What is cryptocurrency: we explain in simple words.]. URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-kryptovalyuta-poyasnyuyemo-prostymy-slovamy> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
29. Moroz O. Shcho take memkoyny i chomu vony taki populyarni. [What are memcoins and why are they so popular]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/shcho-take-memkoyini-ta-chomu-voni-taki-populyarni-1694093942.html> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
30. WhiteBIT. Shcho take kryptovalyuta? Poyasnyuyemo prostymy slovamy. [What is cryptocurrency? We explain in simple words]. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-a-cryptocurrency/> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
31. Laduba M. Shcho take tokeny, yaki vony buvayut' i yak na nykh zarobyty. [What are tokens, what are they and how to make money from them]. URL: <https://mc.today/uk/shho-take-tokeni-yaki-voni-buvayut-ta-yak-na-nih-zarobiti/> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
32. Plisio. Al'tkoyny, monety ta tokeny: u chomu riznytsya? [Altcoins, Coins and Tokens: What's the Difference?]. URL: <https://plisio.net/uk/blog/altcoins-coins-tokens> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
33. WhiteBIT. Shcho take stejblkoyn prostymy slovamy? [What is a stablecoin in simple words]. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-a-stablecoin-in-cryptocurrency/> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
34. Lytovchenko A. Istoriya Blockchain: vid zasnuvannya do shyrokooho poshyrennya. [History of Blockchain: from foundation to widespread distribution]. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/istoriya-blockchain-vid-zasnuvannya-do-shirokogo-rozpovsyudzhennya> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
35. AvadaMedia. Detsentralizovani dodatky. [Decentralized applications]. URL: <https://avada-media.ua/ua/decentralizovannie-prilojeniya/> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
36. WhiteBIT. Shcho take DeFi i yak vony pratsuyuyt'? [What is DeFi and how does it work?]. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/what-is-defi-and-how-does-it-work/> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
37. Forklogua. Shcho take detsentralizovana birzha (DEX)? [What is a decentralized exchange (DEX)?]. URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-detsentralizovana-birzha-dex> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
38. DOZOR. Shcho take kryptovalyutnyy lendinh i yaki yoho riznovydy? [What is cryptocurrency lending and what are its varieties?]. URL: <https://dozor.kr.ua/post/shho-take-lending-kryptovalyut-ta-yaki-je-iogo-riznovidi-24193.html> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
39. WhiteBIT. What Is Launchpad In Crypto? Launching a Crypto Project to the Moon in 3, 2, 1... URL: <https://blog.whitebit.com/en/what-is-launchpad-in-cryptocurrency/> (accessed: 10.05.2024). [in English].
40. Incrypted. Fermerstvo kryptovalyuty. Rozbyrayemosya, chy mozhna na ts'omu zarobyty i zbil'shyty sviy kryptoportfel' [Cryptocurrency farming. We are figuring out whether it is possible to make money from this and increase your crypto portfolio]. URL: <https://incrypted.com/ua/farming-kryptovaljuty-prostymy-slovamy/> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
41. Forklogua. Shcho take stejkinh i yak na ts'omu zarobyty? [What is staking and how to make money from it]. URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-stejking-ta-yak-na-nomu-zarobyty> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
42. Technopedia. What are AI Crypto Coins? URL: <https://www.techopedia.com/experts/what-are-ai-crypto-coins> (accessed: 10.05.2024). [in English].
43. TechTarget. 7 decentralized data storage networks compared. URL: <https://www.techtarget.com/searchstorage/tip/Comparing-4-decentralized-data-storage-offerings> (accessed: 10.05.2024). [in English].
44. H-X Technologies. Yak zakhystyty Internet rechey za dopomohoyu Blockchain. [How to secure the Internet of Things with Blockchain.]. URL: <https://www.h-x.technology.ua/blog-ua/how-secure-internet-of-things-with-blockchain-ua> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].

45. Forklogua. Shcho take metavsvesvity i yaki z nykh mozhna doslidzhuvaty pryamo zaraz? [What are metauniverses and which ones can be explored right now]. URL: <https://forklog.com.ua/exclusive/shho-take-metavsvesvity-ta-yaki-z-nyh-mozhna-doslidzhuvaty-vzhe-zaraz> (accessed: 10.05.2024). [in Ukrainian].
46. Incrypted. TradFi na blokcheyni: shcho take tokenizatsiya real'nykh aktyviv? (RWA)? [TradFi on the Blockchain: What is Real Asset Tokenization? (RWA)?]. URL: <https://incrypted.com/ua/tradfi-na-blokcheyni-sho-take-rwa/> (accessed: 02.04.2024). [in Ukrainian].
47. Crypto.ro. Decentralized Identifier (DID). URL: <https://crypto.ro/en/dictionary/decentralized-identifier-did/> (accessed: 10.05.2024). [in English].
48. Coinbase. What is a Decentralized Identifier (DID)? URL: <https://www.coinbase.com/ru/learn/wallet/what-is-a-decentralized-identifier-did> (accessed: 10.05.2024). [in English].
49. The Transmitted. Shcho take GameFi? [What is GameFi?] URL: <https://thetransmitted.com/adlucem/shho-take-gamefi/> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].
50. Incrypted. Shcho take DePIN – detsentralizovani merezhi fizychnoyi infrastruktury? [What is DePIN – Decentralized Physical Infrastructure Networks?]. URL: <https://incrypted.com/ua/shcho-take-depin/> (accessed: 30.04.2024). [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-192-202
УДК 657.6:657.372.12

Тетяна МЕЛІХОВА

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,
Інженерний навчально-науковий інституті ім.Ю.М.Потебні
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9934-8722
Scopus Author ID: 57208711476

Лариса ПТИЦІНА

кандидат економічних наук, доцент кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,
Інженерний навчально-науковий інститут ім.Ю.М.Потебні
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: 0009-0009-2254-1178

Каріна ГРИНЬОВА

магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут
Запорізького національного університету,
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: 0009-0009-9972-7157

УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ОБЛІКУ, ОПОДАТКУВАННЯ ТА КОНТРОЛЮ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ НА МАЛОМУ ПІДПРИЄМСТВІ З ПЕРЕХОДОМ НА СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

***Анотація.** У наш час документування обліку та контролю не стоїть на місці, а постійно змінюється та удосконалюється. Паперові документи, які використовувались ще недавно, вже змінили свою форму та перешили в комп'ютерне середовище. За вимогами часу багато підприємств перейшли на використання сучасних українських інформаційних систем ведення обліку та проведення контролю, а головне – відмовились від використання російського програмного продукту. Українські підприємства стали активно підтримувати вітчизняних виробників, а розробники залучати українських покупців до співпраці. Податки в Україні теж динамічне змінюються, враховуючи виклики часу. Отже, дослідження, яке пов'язано з удосконаленням документування обліку, оподаткуванням та контролем розрахунків з покупцями на малому підприємстві, завжди актуально. Метою контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві є перевірка оформлення первинних документів, правильності визначення заборгованості покупців та своєчасності отримання оплати від них, а також періодична звірка залишків заборгованості. Завданнями контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві є перевірка: первинних документів, правильності визначення заборгованості покупців та своєчасності отримання оплати від них, а також періодична звірка з ними щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості. Запропонована методика контролю розрахунків з покупцями на малих*

підприємствах, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план контролю, програму контролю, робочі документи. Запропонована методика контролю надасть змогу охопити перевірку первинних документів, правильність визначення заборгованості покупців та своєчасності отримання оплати від них, а також періодичну звірку з ними щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості. Це допоможе проводити перевірку з використанням інформаційних систем, дозволить вчасно виявити порушення, запобігти помилкам та фінансовим санкціям. Для удосконалення документування обліку та оподаткування розрахунків з покупцями на малих підприємствах запропоновані наступні форми: акт звірки розрахунків з покупцями, акт взаєморозрахунків з покупцями, відомість оподаткування розрахунків з покупцями. Це полегшить заповнення документів, скоротить час на їх складання та внесення в інформаційну систему автоматизації обліку.

Ключові слова: документування, облік, оподаткування, контроль, розрахунки, покупці, інформаційні системи

JEL Classification: M40; L43

Absztrakt. Napjainkban a számviteli és ellenőrzési dokumentáció nem áll meg, hanem folyamatosan változik, fejlődik. A közelmúltig használt papíralapú dokumentumok már megváltoztatták a formájukat, és átkerültek a számítógépes környezetbe. A kor követelményeinek megfelelően sok vállalkozás áttért a modern ukrán információs rendszerek használatára a számvitel és ellenőrzés során, és ami a legfontosabb, abbahagyták az orosz szoftvertermékek használatát. Az ukrán vállalatok elkezdték aktívan támogatni a hazai gyártókat, és a fejlesztők bevonták az ukrán vásárlókat az együttműködésbe. Ukrajnában az adók is dinamikusan változnak, figyelembe véve az idő kihívásait. Ezért a kisvállalkozások számára mindig aktuális a számviteli dokumentáció fejlesztésével, az adózással és a vevőkkel szembeni elszámolások ellenőrzésével kapcsolatos kutatások. Kisvállalkozás esetén a vevőkkel szembeni elszámolás ellenőrzésének célja az elsődleges bizonylatok kitöltésének, a vevőkkel szembeni követelések helyességének és a tőlük történő elszámolás időszerűségének ellenőrzése, valamint az adósságegyenleg időszakos egyeztetése. A vevőkkel szembeni elszámolás ellenőrzésének feladata egy kisvállalkozásnál az elsődleges bizonylatok ellenőrzése, a vevőkkel szembeni követelések megállapításának helyessége és a tőlük történő befizetés időszerűsége, valamint időszakos egyeztetés velük a vevőkövetelések egyenlegének hitelességének megerősítése érdekében. A kisvállalkozások számára a vevőkkel való elszámolások ellenőrzésére javasolt módszertan, amely a meglévőktől eltérően kérdőívet, általános ellenőrzési tervet, ellenőrzési programot és munkadokumentációt tartalmaz. A javasolt ellenőrzési módszertan lehetővé teszi az elsődleges bizonylatok ellenőrzését, az vevőkövetelés felmérésének helyességét és a befizetések időben történő beérkezését, valamint a velük folytatott időszakos egyeztetést a vevőkövetelések egyenlegének hitelességének megerősítése érdekében. Ez elősegíti az információs rendszerek segítségével végzett ellenőrzéseket, lehetővé teszi a jogsértések időben történő észlelését, megelőzi a hibákat és a pénzügyi szankciókat. A kisvállalkozásoknál a vevőkkel szembeni követelések elszámolásának és adóztatásának dokumentálásának javítása érdekében a következő formákat javasoljuk: vevőkkel való elszámolás egyeztetésének okirata, vevőkkel való kölcsönös elszámolási aktus, vevőkkel történő elszámolás adózási bizonylata. Ez megkönnyíti a bizonylatok kitöltését, lerövidíti az összeállításuk és a számviteli automatizálási információs rendszerbe való bevitelük idejét.

Kulcsszavak: dokumentálás, számvitel, adózás, ellenőrzés, számítások, vevők, információs rendszerek.

Abstract. Nowadays, accounting and control documentation does not stand still, but is constantly changing and improving. Paper documents, which were used until recently, have already changed their form and moved to the computer environment. According to the requirements of the times, many enterprises switched to the use of modern Ukrainian information systems for record keeping and control, and most importantly, they abandoned the use of Russian software products. Ukrainian enterprises began to actively support domestic manufacturers, and developers began to

attract Ukrainian buyers to cooperation. Taxes in Ukraine also change dynamically, taking into account the challenges of time. Therefore, research related to the improvement of accounting documentation, taxation and control of payments with buyers at a small enterprise is always relevant. The purpose of controlling settlements with buyers at a small enterprise is to check the execution of primary documents, the correctness of determining the debt of buyers and the timeliness of receiving payment from them, as well as a periodic reconciliation of the balance of debt. The tasks of controlling settlements with buyers at a small enterprise are checking: primary documents, the correctness of determining the debt of buyers and the timeliness of receiving payment from them, as well as periodic reconciliation with them to confirm the authenticity of the balance of receivables. The proposed method of control of payments with buyers at small enterprises, which, unlike the existing ones, includes: a questionnaire, a general control plan, a control program, working documents. The proposed control method will make it possible to cover the verification of primary documents, the correctness of determining the debt of buyers and the timeliness of receiving payment from them, as well as periodic reconciliation with them to confirm the authenticity of the balances of receivables. This will help to carry out checks using information systems, will allow timely detection of violations, prevent errors and financial sanctions. In order to improve documentation of accounting and taxation of settlements with buyers at small enterprises, the following forms are proposed: act of reconciliation of settlements with buyers, act of mutual settlements with buyers, notice of taxation of settlements with buyers. This will make it easier to fill out documents, reduce the time for their compilation and entry into the accounting automation information system.

Keywords: documentation, formatting, supplying, control, distribution, purchasing, information systems.

Постановка проблеми. У наш час документування обліку та контролю не стоїть на місці, а постійно змінюється та удосконалюється. Паперові документи, які використовувались ще недавно, вже змінили свою форму та перешли в комп'ютерне середовище. За вимогами часу багато підприємств перейшли на використання сучасних українських інформаційних систем ведення обліку та проведення контролю, а головне – відмовились від використання російського програмного продукту. Українськи підприємства стали активно підтримувати вітчизняних виробників, а розробники залучати українських покупців до співпраці. Податки в Україні теж динамічне змінюються, враховуючи виклики часу. Отже, дослідження, яке пов'язано з удосконаленням документування обліку, оподаткуванням та контролем розрахунків з покупцями на малому підприємстві, завжди актуально. Зараз відсутня методика документування обліку, оподаткування та контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві, тому кожний обирає для себе з існуючих методів, які використовуються для великих та середніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними питаннями документування обліку, оподаткування та контролю дебіторської заборгованості займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бутинець Ф.Ф., Бескоста Г.М., Бутинець Ф.Ф., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Пилипенка І.І., Піча Ю.В., Подмешальська Ю.В., Сопко В.В. та інші.

Видатні науковці Бутинець Ф.Ф. [1], Давидов Г.М. [2] розглядають концептуальні основи проведення аудиту, але приділяють увагу методики проведення аудиту.

Вчені Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. [3], Сопко В.В. [4] досліджують аудит з огляду його правильної організації та методики проведення, але не приділяють увагу документуванню аудиту, а саме різним формам побудови робочих документів аудитора.

Дослідники Пилипенко І.І., Каменська Т.О., Корінько М.Д., Проскуріна Н.М., Редько О.Ю. [5] приділяють увагу теоретичним основам аудиту, розглядають практичні аспекти методики проведення аудиту та експрес-аналізу фінансової звітності, тестуванню внутрішнього контролю, а не зупиняються на документуванні аудиту розрахунків з покупцями.

Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н. С. розкривають [6] теорію і методику документування в обліку та аудиту для великих підприємств.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Автори у своїх дослідженнях документування обліку та оподаткування акцентують увагу на ведення обліку великих та середніх підприємств з достатньо великим обсягом документів. Якщо науковці та практики наводять інформацію про малі підприємства, то обмежуються обліковими реєстрами та формами фінансової звітності. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в удосконаленні форм документування обліку та оподаткування на малих підприємствах та огляд можливостей їх використання за допомогою вітчизняних інформаційних систем обліку.

Автори розглядають перевірку з різних точок зору та акцентують увагу на певних аспектах проведення аудиту розрахунків з покупцями. Проте саме питання побудови дієвої методики контролю розрахунків з покупцями для малих підприємств авторами розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження документування обліку, оподаткування та контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві з переходом на сучасні інформаційні системи та технології.

Викладення основного матеріалу дослідження. На малих підприємствах багато документів розробляється власноруч, оскільки відсутні затверджені форми для них. З метою удосконалення документування обліку та оподаткування розрахунків з покупцями запропоновані наступні форми документів: акт звірки розрахунків з покупцями, акт взаєморозрахунків з покупцями, відомості оподаткування розрахунків з покупцями (таблиці 1-3).

Таблиця 1.

Запропонована форма акту звірки розрахунків з покупцями*

№	Документ			Термін погашення	За даними підприємства заборгованість		За даними звірки заборгованість		Відхилення від даних підприємств		Порушення строку оплати
	№	Дата	Сума		Дебіторська	Кредиторська	Дебіторська	Кредиторська	більше	менше	

* Сформовано авторами

Запропонована форма акту звірки розрахунків з покупцями на відміну від існуючої містить інформацію: термін погашення, відхилення, порушення строку оплати, а також в окремих випадках реквізити документа.

Таблиця 2.

Запропонована форма акту взаєморозрахунків з покупцями*

№	Документ			Термін проведення взаєморозрахунків	Відвантажена продукція		Отримано за взаємозаліком		Відхилення від даних підприємств		Порушення строку розрахунків
	№	Дата	Сума		Вид продукції	Сума	Вид продукції	Сума	Доплата	Повернення	

* Сформовано авторами

Запропонована форма акту взаєморозрахунків з покупцями на відміну від існуючої містить інформацію: термін проведення взаєморозрахунків, конкретизацію виду продукції, відхилення, отримання за взаємозаліком, порушення строку розрахунків, а також в окремих випадках реквізити документа.

Таблиця 3.

Запропонована форма відомості оподаткування розрахунків з покупцями*

№	Документ			Покупець	Зазначити , чи платник ПДВ	Відвантажен а продукція (податкова накладна)		Відвантажен а продукція електронний реєстр		Декларац ія з ПДВ	
	№	Дат а	Сум а			Сума без ПДВ	ПЗ	Сума без ПДВ	ПЗ	Сума без ПДВ	П З

* Сформовано авторами

Запропонована форма відомості оподаткування розрахунків з покупцями на відміну від існуючої містить інформацію: про покупця, чи є він платником ПДВ, відвантаження продукції відповідно до податкової накладної, електронному реєстрі, Декларації з ПДВ, а також в окремих випадках реквізити документа.

Вітчизняні виробники програмного забезпечення ведення бухгалтерського обліку України пропонують достатню кількість продуктів з можливістю використання на малих підприємствах незалежно від виду діяльності та форми власності. Промислові підприємства України можуть обрати програмний продукт, адаптований саме до власних особливостей діяльності, що значно полегшує процес використання програмного забезпечення, економію часу на роботу з документами, формування внутрішньої звітності в зручному для користування форматі.

Серед інших, саме для інтегрування запропонованих форм реєстрів, пропонуємо обрати бухгалтерський програмний комплекс, який призначений для автоматизації бухгалтерського обліку та податкового звітності малих підприємств – «Конкурент». З використанням ПК «Конкурент» у підприємств з'явиться можливість: ведення бухгалтерського обліку, включаючи фінансовий, кадровий та податковий облік; формування звітності відповідно до вимог законодавства України; роботи з декількома підприємствами та управління ними з одного облікового запису; можливість роботи в режимі онлайн та офлайн. ПК «Конкурент» простий у використанні; має велику кількість шаблонів документів, що спрощує їх створення; зручний та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс; постійне оновлення та доповнення новим функціоналом.

Як альтернативний варіант ПК «Конкурент» пропонуємо використовувати Український онлайн-сервіс обліку та звітності «Діловод». Програмний продукт забезпечує: електронний документообіг; автоматизацію діловодства; створення та збереження документів в електронному вигляді; контроль доступу до документів; створення звітів та аналітичних даних; збереження та швидкий доступ до всієї документації; зниження витрат на паперову документацію; збільшення ефективності діловодства.

Обидва програмних комплекси мають можливість інтегрування нових форм реєстрів або корегування існуючих до необхідної форми. Таким чином, запропоновані форми: акт звірки розрахунків з покупцями, акт взаєморозрахунків з покупцями та відомість оподаткування розрахунків з покупцями будуть сформовані в автоматизованій системі ведення обліку та стануть доступними в електронному форматі, що значно полегшить процес їхнього формування та подальшого використання.

Метою контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві є перевірка оформлення первинних документів, правильності визначення заборгованості покупців та своєчасності отримання оплати від них, а також періодична звірка залишків заборгованості.

Завданнями контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві є перевірка: первинних документів, правильності визначення заборгованості покупців та своєчасності отримання оплати від них, а також періодична звірка з ними щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості.

Анкету перевірки розрахунків з покупцями на малому підприємстві наведено в таблиці 4.

Таблиця 4.

Анкета перевірки розрахунків з покупцями на малому підприємстві*

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Чи вчасно складаються первинні документи?				
2	Чи регулярно проводяться звірки з покупцями?				
3	Чи є прострочена дебіторська заборгованість?				
4	Чи проводиться порівняння збільшення (нарахування) зі зменшенням (сплатою) дебіторської заборгованості?				
5	Чи використовується при розрахунках бартер?				

* Сформовано авторами

Далі перевіряючий приступає до розробки загального плану контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві (табл. 5).

Таблиця 5.

Загальний план контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві*

Етап перевірки	Процедури перевірки	Докази перевірки	Період проведення	Виконавці
Підготовчий	Планування проведення контролю розрахунків з покупцями			
Основний	Перевірка первинних документів при розрахунках з покупцями	Накладні, податкові накладні, договори, товарно-транспортні накладні		
	Перевірка правильності	Накладні, податкові		

Етап перевірки	Процедури перевірки	Докази перевірки	Період проведення	Виконавці
	визначення заборгованості покупців	накладні, договори, товарно-транспортні накладні		
	Перевірка своєчасності отримання оплати від покупців	Виписка банку		
	Звірка з покупцями щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості	Акт звірки		
Заключний	Складання звіту за результатами перевірки.			

* Сформовано авторами

Загальний план контролю є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт і строків їх виконання із зазначенням джерел інформації.

Програму контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві наведено в таблиці 6. У програмі контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві відображено основні процедури для вирішення основних завдань перевірки.

Таблиця 6.
Програма контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві*

№	Мета контролю	Перелік процедур	Методи перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у правильності заповнення первинних документів при розрахунках з покупцями	Перевірка первинних документів при розрахунках з покупцями	Документальна, формальна, вибіркова	РП-1			
2	Впевнитись у правильності визначення заборгованості покупців	Перевірка правильності визначення заборгованості покупців	Документальна, арифметична, вибіркова	РП-2			

№	Мета контролю	Перелік процедур	Методи перевірки	Код робочого документа	Період проведення	Виконавець	Примітки
3	Впевнитись у своєчасності отримання оплати від покупців	Перевірка своєчасності отримання оплати від покупців	Документальна по суті, вибірково	РП-3			
4	Впевнитись у достовірності визначення залишків дебіторської заборгованості покупцями	Звірка з покупцями щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості	Документальна арифметична, суцільна	РП-4			

* Сформовано авторами

Для вирішення поставлених завдань контролю розрахунків з покупцями на малому підприємстві пропонуємо робочі документи (таблиці 7-10), які стануть обґрунтованими доказами їх якісного проведення контролю.

Таблиця 7.

Робочий документ РП-1 – перевірка первинних документів при розрахунках з покупцями*

Товарно-транспортна накладна						примітки
№	Дата	Сума, грн	ПДВ, грн	підпис	печатка	

* Сформовано авторами

Таблиця 8.

Робочий документ РП-2 – перевірка правильності визначення заборгованості покупців*

Період	Покупець	За даними підприємства		За даними контролю		Відхилення	
		кількість	сума	кількість	сума	кількість	сума

* Сформовано авторами

Таблиця 9.

Робочий документ РП-3 – перевірка своєчасності отримання оплати від покупців*

Період	Покупець	Нараховано		Сплачено		Відхилення	
		дата	сума	дата	сума	дата	сума

* Сформовано авторами

Таблиця 10.

Робочий документ РП-4 – звірка з покупцями щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості*

Дата	Назва покупця	За даними підприємства		За даними покупця		Відхилення	
		дата	сума	дата	сума	дата	сума

* Сформовано авторами

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропонована методика контролю розрахунків з покупцями на малих підприємствах, яка на відміну від існуючих включає: анкету, загальний план контролю, програму контролю, робочі документи. Запропонована методика контролю надасть змогу охопити перевірку первинних документів, правильність визначення заборгованості покупців та своєчасності отримання оплати від них, а також періодичну звірку з ними щодо підтвердження достовірності залишків дебіторської заборгованості. Це допоможе проводити перевірку з використанням інформаційних систем, дозволить вчасно виявити порушення, запобігти помилкам та фінансовим санкціям.

Для удосконалення документування обліку та оподаткування розрахунків з покупцями на малих підприємствах запропоновані наступні форми: акт звірки розрахунків з покупцями, акт взаєморозрахунків з покупцями, відомість оподаткування розрахунків з покупцями. Це полегшить заповнення документів, скоротить час на їх складання та внесення в інформаційну систему автоматизації обліку.

Наведені методи контролю розрахунків на малих підприємств не є вичерпаним. Саме через це, у подальшому, вони будуть адаптуватись, виходячи з нагальних потреб підприємства.

Перспективи подальших досліджень форм документування обліку та оподаткування передбачають інтегрування їх до інших інформаційних систем, які наразі використовуються малими підприємствами, а також аналіз ефективності їх практичного використання.

Список використаних джерел

1. Бутинець Ф. Ф. Аудит : підручник. Житомир : ПП "Рута", 2002.
2. Давидов Г. М. Аудит : підручник. Київ : Знання, 2004. 511с.
3. Кулаковська Л. П., Піча Ю. В. Організація і методика аудиту : навч. посіб. Київ : Каравела, 2004. 568 с.
4. Сопко В. В. Організація і методика проведення аудиту : навч.-практ. посібн. Київ : ВД "Професіонал", 2006, 576 с.
5. Аудит : підручник / наук. ред. І.І. Пилипенка; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2015. 643 с.
6. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Чакалова Н. С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті : навчальний посібник, *Запоріжжя* : ЗНУ, 2020. 400 с.

References

1. Butynets F. F. (2002), Audit: assistant, PP "Ruta", Zhitomir, Ukraine.
2. Davidov G. M. (2004) Audit: assistant, Znannya, Kiev, Ukraine.
3. Kulakovska L.P., Picha Yu.V (2004). Organization and audit methodology: navch. pos_b., Karavela, Kiev, Ukraine.
4. Sopko V.V. (2006), Organization and methodology for conducting an audit: basic practical knowledge. Pos_bn., VD "Professional", Kiev, Ukraine.
5. Pilipenka I.I. (2015), Audit: assistant, DP "Inform.-analyt. agency", Kiev, Ukraine.
6. Makarenko A. P., Melikhova T. O., Chakalova N. S. Theory and methodology of documentation in the field of auditing: initial handbook, Zaporizhzhya: ZNU, 2020. 400 p.

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-203-212
УДК 339.7:657

Igor OPJOB

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і аудиту
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3119-0698

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. У статті проведено дослідження факторів впливу на національні системи бухгалтерського обліку та їх формування. Національні системи бухгалтерського обліку є результатом взаємодії економічних, політичних, культурних, історичних та інших не менш важливих чинників. Вони формуються з урахуванням національних потреб і умов, відображаючи унікальні методи обліку, складання фінансової звітності та регулювання бухгалтерських процесів. Мета полягає у визначенні основних факторів та чинників, що впливають на формування національних систем бухгалтерського обліку. У роботі використані методи аналізу та синтезу наукових джерел, порівняльний аналіз принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності різних країн, а також методологія адаптації міжнародних стандартів до національних умов, розглядаються аспекти стандартизації та гармонізації обліку згідно міжнародних стандартів та норм. В результаті дослідження було встановлено, що національні системи бухгалтерського обліку визначаються комплексом внутрішніх та зовнішніх факторів, таких як правове регулювання, економічна ситуація, культурні та соціальні особливості, рівень розвитку ринку капіталу та вплив міжнародних стандартів. Міжнародні стандарти фінансової звітності сприяють глобалізації економіки, забезпечуючи уніфікацію принципів звітності та підвищення прозорості фінансової інформації. Гнучкість національних систем дозволяє їм адаптуватися до сучасних викликів, що забезпечує стійкість та конкурентоспроможність на міжнародних ринках. Актуальність дослідження факторів впливу на побудову національних систем бухгалтерського обліку зумовлена необхідністю розуміння та адаптації бухгалтерських практик до умов сучасного глобалізованого економічного середовища. Аналіз цих факторів є важливим для розробки стратегій, спрямованих на покращення транспарентності фінансової звітності, підвищення довіри інвесторів та забезпечення стабільності економічного розвитку для кожної країни.

Ключові слова: національні системи бухгалтерського обліку, МСФЗ, гармонізація, стандарти бухгалтерського обліку.

JEL Classification: M40; M49

Abstract. A cikk a nemzeti számviteli rendszereket befolyásoló tényezőket és azok kialakulását vizsgálja. A nemzeti számviteli rendszerek a gazdasági, politikai, kulturális, történelmi és más, ugyancsak fontos tényezők kölcsönhatásának eredményei. A nemzeti igények és feltételek alakítják őket, tükrözve a számvitel, a pénzügyi beszámolás és a számviteli folyamatok szabályozásának egyedi módszereit. A cél a nemzeti számviteli rendszereket alakító főbb tényezők és hatások azonosítása. A tanulmány a tudományos források elemzésének és szintézisének módszereit, a különböző országok számviteli elveinek és pénzügyi beszámolóinak összehasonlító elemzését, valamint a nemzetközi standardok nemzeti viszonyokhoz való igazításának módszertanát alkalmazza, és a nemzetközi standardokkal és normákkal összehangban vizsgálja a számvitel szabványosításának és harmonizációjának szempontjait. A tanulmány megállapította, hogy a nemzeti számviteli rendszereket egy sor belső és külső tényező határozza meg, mint például a jogi szabályozás, a gazdasági helyzet, a

kulturális és társadalmi jellemzők, a tőkepiac fejlettségi szintje és a nemzetközi standardok hatása. A nemzetközi pénzügyi beszámolási standardok hozzájárulnak a gazdaság globalizációjához azáltal, hogy biztosítják a beszámolási elvek egységesítését és növelik a pénzügyi információk átláthatóságát. A nemzeti rendszerek rugalmassága lehetővé teszi, hogy alkalmazkodjanak a modern kihívásokhoz, ami biztosítja a fenntarthatóságot és a versenyképességet a nemzetközi piacokon. A nemzeti számviteli rendszerek kialakítását befolyásoló tényezők vizsgálatának relevanciáját az az igény vezérli, hogy a számviteli gyakorlatokat megértsük és a modern globalizált gazdasági környezet feltételeihez igazítsuk. E tényezők elemzése fontos a pénzügyi beszámolók átláthatóságának javítását, a befektetői bizalom növelését és a gazdasági fejlődés stabilitásának biztosítását célzó stratégiák kidolgozásához az egyes országok számára.

Kulcsszavak: nemzeti számviteli rendszerek, IFRS, harmonizáció, számviteli standardok.

Abstract. The article studies the factors influencing national accounting systems and their formation. National accounting systems are the result of the interaction of economic, political, cultural, historical and other equally important factors. They are formed taking into account national needs and conditions, reflecting unique methods of accounting, financial reporting and regulation of accounting processes. The purpose is to identify the main factors and factors that influence the formation of national accounting systems. The study uses the methods of analysis and synthesis of scientific sources, comparative analysis of accounting principles and financial statements of different countries, as well as the methodology for adapting international standards to national conditions, and considers aspects of standardization and harmonization of accounting in accordance with international standards and norms. The study found that national accounting systems are determined by a set of internal and external factors, such as legal regulation, economic situation, cultural and social characteristics, level of capital market development and the influence of international standards. International Financial Reporting Standards contribute to the globalization of the economy by ensuring the unification of reporting principles and increasing the transparency of financial information. The flexibility of national systems allows them to adapt to modern challenges, which ensures sustainability and competitiveness in international markets. The relevance of studying the factors influencing the construction of national accounting systems is driven by the need to understand and adapt accounting practices to the conditions of the modern globalized economic environment. Analyzing these factors is important for developing strategies aimed at improving the transparency of financial reporting, increasing investor confidence and ensuring the stability of economic development for each country.

Keywords: national accounting systems, IFRS, harmonization, accounting standards.

Постановка проблеми. Формування національної системи бухгалтерського обліку є складним процесом, на який мають вплив різні фактори. Основні з них включають правове регулювання, що встановлює нормативно-правову базу для бухгалтерського обліку, фінансової звітності, аудиту та відповідність цих норм міжнародним стандартам. Це становить основу для достовірності фінансової звітності, що є критичним для підтримки інвестицій та економічного розвитку. Другим важливим фактором є економічна ситуація країни, яка визначає специфічні потреби та вимоги до бухгалтерської інформації. Кожна країна має власну систему бухгалтерського обліку адаптовану під особливі потреби, наприклад з власними методами обліку і оцінки виробничих запасів, нарахування зносу і його відображення в обліку, специфікою відображення у звітності операцій, виражених в іноземній валюті і т.д.

Національна облікова система розвивається відповідно до внутрішніх економічних, політичних, культурних і соціальних особливостей, що впливають на її структуру та функціонування. Крім того, різні країни демонструють унікальні підходи до складання форм звітності, визначення переліку показників, що містяться у звітності, та методів контролю за діяльністю підприємств. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку встановлюють загально визнані принципи та вимоги до фінансової звітності, що забезпечує достовірність інформації на міжнародному рівні та сприяє інтеграції національних економік у глобальний фінансовий простір. Таким чином, національна система бухгалтерського обліку визначається комплексом внутрішніх та зовнішніх факторів, що взаємодіють між собою і формують її структуру та функціональні можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях розглянуто проблематику формування систем бухгалтерського обліку та їх вплив на діяльність підприємств. Такі вчені як О. Задніпровський, С. Король, О. Мошковська, О. Костенко, Д. Шудрук, А. Охрімчук, зокрема розглядають особливості бухгалтерського обліку різних країн.

Н. Акімова, Л. Янчева, О. Топоркова, І. Янчева [1] вказують на важливість проблеми стандартизації та гармонізації обліку національних облікових систем згідно міжнародних стандартів та норм через євроінтеграційні процеси.

У. Марчук [4] вважає, що на розвиток облікової системи України мають вплив як зовнішні, так і внутрішні фактори, з яких варто виділяти вплив факторів макrorівня, таких як: міжнародні облікові моделі, державне регулювання, фіскальну політику та фінансову стабільність держави, а також мікрорівня: організаційно-правова форма підприємства, розміри, територіальне розміщення та сфера діяльності.

І. Луценко та С. Яковенко [3] досліджували розвиток моделей бухгалтерського обліку в умовах сучасних інформаційних технологій та дійшли висновку, що відповідність національних бухгалтерських систем вимогам зовнішніх користувачів бухгалтерської інформації по всьому світу можливе лише через розроблення моделі регулювання обліку та звітності, яка враховує досвід економічно розвинених країн, адаптується до особливостей національного економічного розвитку, правової системи та податкової політики, а також враховує рівень підготовки бухгалтерів.

На підставі аргументів М. Скрипника та О. Григоревської [7] можна зробити висновок, що кожна країна має свої особливості у бухгалтерському обліку, що зумовлено різноманітними зовнішніми та внутрішніми факторами. Загалом, ці фактори можна класифікувати на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх належать культура країни, правова система, умови економічного розвитку, технічний прогрес, система освіти та підготовки спеціалістів. До внутрішніх – облікова політика, організаційна культура та внутрішня регламентація облікових процесів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення факторів та чинників, які впливають на національні системи бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично вважалося, що бухгалтерський облік – це реєстрація фактів господарського життя, чітке дотримання обліковим процедурам та досягнення рівності активу та пасиву балансу, проте складність та неоднозначність внутрішніх та зовнішніх процесів, зумовило до перегляду підходів до розуміння та встановлення тісного зв'язку не тільки між структурними елементами, а й навколишнім середовищем. Отже, на сучасному етапі систему бухгалтерського обліку можна трактувати, як складну систему, що складається із структурних елементів, зв'язків та дій. Проте, національна система бухгалтерського обліку має більш глобальний характер, спрямована на організацію та регулювання облікових процесів, що включає розробку та впровадження методологічних і методичних засад, що забезпечують ефективне ведення бухгалтерського обліку.

Бухгалтерський облік як система ґрунтується на ряді фундаментальних положень, які, еволюціонуючи та трансформуючись протягом тривалого часу, сформували комплекс базових принципів, що регламентують його ведення. Ці положення, адаптовані до змін у правовій, економічній і соціальній сферах, створюють основу для сучасного ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, забезпечуючи узгодженість та послідовність в облікових процесах. У кожній країні існують власні підходи до формування принципів бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які відображають національні правові, економічні та культурні особливості. Ці підходи визначають специфіку національних облікових стандартів та процедур, адаптованих до конкретних умов та потреб країни, для наочності у таблиці 1, наведено базові основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в деяких країнах.

Глобалізація економіки сприяла уніфікації облікової практики та запровадження єдиних стандартів бухгалтерського обліку в багатьох країнах світу. Це, в свою чергу, підсилило необхідність розробки універсальних стандартів обліку, що призвело до створення Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі - МСФЗ). Проте, незважаючи на широке поширення та значний вплив МСФЗ на глобальну практику ведення бухгалтерського обліку на підприємствах, вони не змогли повністю замінити національні стандарти бухгалтерського обліку в багатьох країнах. Скоріше, впровадження МСФЗ стало каталізатором для розробки та удосконалення національних стандартів бухгалтерського обліку, що адаптують принципи та методи МСФЗ до місцевих умов. Цей процес адаптації дозволив врахувати національні законодавчі, економічні та культурні особливості, забезпечуючи відповідність місцевим регуляторним вимогам та практикам. Зокрема, національні стандарти, розроблені на основі МСФЗ, інтегрують міжнародні принципи з місцевими правовими нормами та податковими вимогами, що дозволяє зберегти баланс між глобальною уніфікацією та національною специфікою облікової практики, де

виникає необхідність врахування локальних факторів, таких як правова система, економічна структура, фінансова звітність, вимоги до корпоративного управління, що не завжди можуть бути повністю забезпечені універсальними стандартами.

Наприклад, для країн членство в ЄС має також значний вплив на формування системи бухгалтерського обліку, шляхом підпорядкування розробленим директивам та вимогам. Протягом понад 40 років досвід інтеграції бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Європі показує, що відбувається поступова гармонізація облікових систем держав-членів шляхом пристосування національного законодавства та узгодження методології бухгалтерського обліку країн. Європейський Союз розробив ряд директив з метою уніфікації фінансової звітності, спрямованих на зменшення розбіжностей у процедурах бухгалтерського обліку та фінансової звітності [5].

Щодо Японії, то це країна, яка має значні надходження через прямі іноземні інвестиції, що вимагає забезпечення прозорості ведення бухгалтерського обліку, надання гарантій для інвесторів, їх залучення та прийняття на користь інвестиційних рішень, тому, для забезпечення цих вимог в країні існують суворі вимоги до застосування стандартів, адже їх не дотримання може стати перешкодою щодо залученості значних грошових потоків. У 2011 році Японія прийняла міжнародні стандарти на законодавчому рівні. Наразі бухгалтерський облік та складання фінансової звітності регулюють японські GAAP, які були визнані як еквівалентні МСФЗ [2].

Україна, також запровадила міжнародні стандарти фінансової звітності, проте частково, так як фінансову звітність згідно вимог МСФЗ повинні подавати лише ті компанії, які відповідають зазначеним критеріям у законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», усі інші можуть подавати таку звітність за бажанням та за умови, що надали інформацію центральному органу виконавчої влади.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності різних країн

№	Країна	Принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності	Нормативний документ, що регулює
1	2	3	4
1.	Україна	- повне висвітлення; автономність; послідовність; безперервність; нарахування; превалювання сутності над формою; єдиний грошовий вимірник; інших принципах, визначених міжнародними стандартами або національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [6].
2.	Іспанія	- безперервність; нарахування; рівномірність; розсудливість; відсутність компенсації; відносна важливість; - у випадках конфлікту між принципами	Королівський указ 1514/2007 від 16 листопада, який затверджує

№	Країна	Принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності	Нормативний документ, що регулює
1	2	3	4
		бухгалтерського обліку має переважати той, який найкраще веде до річної звітності, що відображає справжнє відображення активів, фінансового стану та результатів компанії.	Загальний план бухгалтерського обліку [11].
3.	Франція	- безперервності; незалежності; історичних витрат; обачності; постійності методів; відносної важливості; некомпенсації; якісної інформації; переваги реальності над видимістю; недоторканість початкового балансу.	Французькі стандарти бухгалтерського обліку, представлені Загальним планом бухгалтерського обліку (PCG), а також Комерційним кодексом [9].
4.	США	- регулярності; узгодженості; об'єктивності; постійності методів; некомпенсації; обачності; безперервності; періодичності; суттєвості; граничної сумлінності.	Принципи GAAP (Generally accepted accounting principles) [12].
5.	Китай	- правдиве, повне і своєчасне відображення результатів господарської діяльності у бухгалтерському обліку та при складанні звітності; - збереження певного методу ведення бухгалтерського фінансового обліку протягом одного звітного періоду; - розрахунок майнових ресурсів на основі первісної вартості.	Китайські стандарти бухгалтерського обліку, Закон «Про бухгалтерський облік», що включає загальні принципи та правила.

Наведена інформація у таблиці 1 свідчить про те, що кожна з розглянутих країн має власний набір принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, відображаючи національні законодавчі, економічні та культурні особливості, зважаючи на виклики з яким стикається кожна країна, також вони мають як спільні так і відмінні риси в підходах. Ці принципи, регламентовані відповідними нормативними документами, формують основу національних стандартів бухгалтерського обліку. Аналіз показує, що попри загальну тенденцію до уніфікації облікових практик через міжнародні стандарти, кожна країна зберігає свої підходи, що дозволяє адаптувати бухгалтерську практику до власних потреб. Така адаптація забезпечує гармонізацію між міжнародними принципами і національними реаліями, підтримуючи ефективність обліку в різних правових та економічних умовах.

Загалом, формування національних систем бухгалтерського обліку (далі – НСБО) є складним процесом, обумовленим впливом різних факторів. Ці фактори визначають структуру, принципи та методи ведення бухгалтерського обліку.

Багато науковців по різному трактують фактори впливу на НСБО, наприклад вчений К. Нобес [10] виділяє такі основні як: природа власності

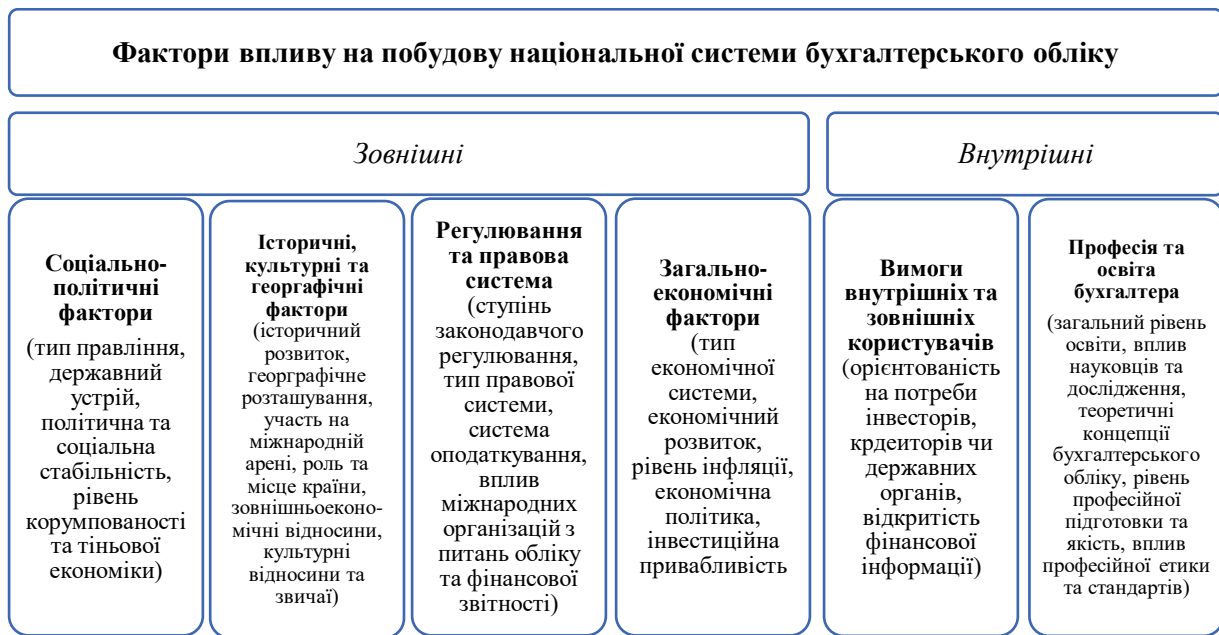

підприємства; колоніальна спадщина; оподаткування; інфляція; рівень освіти; становлення професії бухгалтера; етап економічного розвитку; правові системи, культура, історія, географія, мова; політичні системи та соціальний клімат; релігія; випадкові події. Це є вичерпний перелік факторів, так як наприклад, власність підприємства визначає форми складання та вимоги до фінансової звітності, а колоніальна спадщина може впливати на формування бухгалтерських стандартів. Система оподаткування безпосередньо впливає на методи обліку та оцінку активів, а інфляція вимагає адаптації облікових методів для відображення реальної вартості активів. Рівень освіти і професійної підготовки бухгалтерів визначає здатність країни до впровадження та дотримання складних облікових стандартів, готовність до адаптації міжнародних стандартів. Етап економічного розвитку впливає, наприклад на вимоги до звітності та облікової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Отже, можна зробити висновок, що фактори впливу можуть бути як зовнішні, так і внутрішні.

К. Черне [8] виділяє певні чинники впливу на НСБО, наприклад, ринок капіталу, що охоплює як рівень розвитку фінансових інструментів, так і рівень глобалізації певного ринку капіталу. Також, рівень розвитку капіталу впливає і на фінансову звітність країни, шляхом появи більш складних фінансових інструментів, які необхідно контролювати за допомогою бухгалтерського обліку, що несе за собою зміни в фінансових звітах. Наступним фактором виступає система фінансової звітності, прикладом застосування може бути наявність спільної чи відмінної звітності для потреб бізнесу та оподаткування. Правова система також відіграє особливе значення, загалом в більшості країн існує суворе дотримання законів і норм. В багатьох країнах стандарти та процедури бухгалтерського обліку встановлюються та регулюються на законодавчому рівні, тому є детальними та вичерпними, що не дозволяє приймати власні тлумачення. Щодо інших країн - стандарти та норми бухгалтерського обліку можуть формуватися на основі індивідуальних рішень, правил та політик та є більш гнучкими, що дозволяє адаптуватися під власні потреби підприємств. Не менш важливими факторами є політична система, політичні та економічні відносини між країнами; якість бухгалтерської освіти та стан професії; розмір та складність господарювання підприємства, переважна форма організації та право власності, адже велика ймовірність того, що рівень економічного розвитку, який має певна країна буде впливати на кількість та розмір суб'єктів господарювання; рівень інфляції впливає на метод оцінки активів, адже країнам з високим рівнем інфляції важливо мати відповідно адаптовану систему бухгалтерського обліку до інфляційних умов. До факторів правових, політичних чи фінансових, також варто віднести і культурні особливості [8].

Таким чином, формування національних систем бухгалтерського обліку є результатом комплексної взаємодії цих факторів, що відображає унікальні соціально-економічні, політичні та культурні умови кожної країни. Аналіз цих впливів є ключовим для розуміння специфіки облікових практик та їх адаптації до сучасних глобальних вимог та викликів.

Рис. 1. Основні фактори впливу на побудову національної системи бухгалтерського обліку

Формування НСБО залежить від поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів, які разом створюють структуру, що відповідає специфічним умовам кожної країни, що зображено на рисунку 1. Зовнішні фактори, такі як соціально-політична стабільність, історичний та культурний розвиток, регуляторні вимоги та загальноекономічні умови, створюють базу для встановлення облікових принципів та практик. Внутрішні фактори, включаючи вимоги користувачів фінансової інформації та рівень професійної підготовки бухгалтерів, впливають на деталізацію і адаптацію облікової системи до поточних потреб бізнесу та державного регулювання. Національна система бухгалтерського обліку є результатом складної взаємодії зовнішніх та внутрішніх умов. Ці умови визначають її структуру та функціональність, що забезпечує відповідність облікових практик економічним реаліям і потребам суспільства. Зовнішні фактори задають рамки та стандарти, в той час як внутрішні фактори дозволяють адаптувати систему до специфічних запитів користувачів і розвитку професійних стандартів. Це вимагає постійного моніторингу та оновлення практики ведення бухгалтерського обліку, щоб гарантувати їхню релевантність та ефективність в умовах змінного економічного середовища.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Отже, національні системи бухгалтерського обліку відображають складну взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи економічні, політичні, культурні, соціальні особливості, а також історичний розвиток кожної країни. Вони формуються відповідно до національних потреб і обставин, що визначає унікальні методи ведення обліку, складання фінансової звітності та регулювання бухгалтерських

процесів. Міжнародні стандарти фінансової звітності сприяють глобалізації економічної діяльності, забезпечуючи уніфікацію принципів складання фінансової звітності, що сприяє прозорості та підвищує довіру до фінансової інформації підприємств. Їх широке впровадження у багатьох країнах світу підвищує привабливість для інвесторів, полегшує доступ до міжнародних ринків капіталу і сприяє зовнішньоекономічній діяльності. Важливо зазначити, що адаптивність МСФЗ до сучасних викликів забезпечує їхню гнучкість, що дозволяє ефективно реагувати на зміни в економічному середовищі, що, своєю чергою, сприяє стабільності та економічному зростанню.

Водночас, критично важливо, щоб НСБО залишалися гнучкими, здатними адаптуватися до нових викликів і змін у сучасному глобалізованому світі. Це включає можливість швидкого реагування на економічні кризи, зміни в законодавстві, технологічні інновації та зростаючий вплив міжнародних стандартів. Гнучкість дозволяє системі зберігати актуальність та ефективність, забезпечуючи надійну фінансову інформацію для прийняття рішень на всіх рівнях управління, від менших підприємств до міжнародних корпорацій. Така адаптивність сприяє стійкості економіки та підтримує конкурентоспроможність на світових ринках.

Список використаних джерел

1. Акімова Н., Янчева Л., Топоркова О., Янчева І. Гармонізація як об'єктивна необхідність розвитку системи бухгалтерського обліку і звітності: міжнародний досвід // Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2022. Pp. 518-526. URL: <https://sci-conf.com.ua/xi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyainnovations-and-prospects-of-world-science-22-24-iyunya-2022-goda-vankuverkanada-arhiv/>.
2. Іванова Д., Буртова А., Лободзинська Т. Аналіз моделей бухгалтерського обліку Італії та Японії. Перспектива застосування їх принципів в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-35>.
3. Луценко І., Яковенко С. Розвиток моделей бухгалтерського обліку в умовах сучасних інформаційних технологій. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-6>.
4. Марчук У. О. Формування систем бухгалтерського обліку. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6325>.
5. Організація бухгалтерського обліку в країнах європейського союзу: сучасні проблеми та перспективи вдосконалення / М. Дубініна та ін. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. Т. 2, № 43. С. 271–277. URL: <https://doi.org/10.55643/fcapter.2.43.2022.3759>.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
7. Скрипник М. І. Фактори побудови національної системи бухгалтерського обліку / М. І. Скрипник, О. О. Григоревська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Економіка і менеджмент": зб наук. пр. - 2017. - № 23 (ч.1). - С. 123-127.
8. Černe K. Influential Factors of Country's Accounting System Development. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/INFLUENTIAL-FACTORS-OF-COUNTRY%27S-ACCOUNTING-SYSTEM-%C4%8Cerne/8bf608e4bdfef8841a3a932eba2a703019a41826>.
9. Les 10 principes comptables : explication simple. *Expert-Comptable en ligne*. URL: <https://www.l-expert-comptable.com/a/6951-les-10-principes-comptables-explication-simple.html>.

10. Nobes C. Towards a General Model of the Reasons for International Differences in Financial Reporting. *Abacus*. 1998. Vol. 34, no. 2. P. 162–187. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-6281.00028>.
11. Real Decreto 1514/2007, de 16 de noviembre, por el que se aprueba el Plan General de Contabilidad. *BOE.es - Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado*. URL: <http://surl.li/fkywhg>.
12. US GAAP Accounting: The Generally Accepted Accounting Principles (GAAP) in the United States of America, and how to conform with the US accounting principles. - *The Accounting Journal*. *The Accounting Journal*. URL: <https://theaccountingjournal.com/usa/us-gaap-accounting/>.

References

1. Akimova N., Yancheva L., Toporkova O., Yancheva I. Harmonizatsiia yak obiektyvna neobkhdnist rozvytku systemy bukhholderskoho obliku i zvitnosti: mizhnarodnyi dosvid // Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2022. Pp. 518-526. URL: <https://sci-conf.com.ua/xi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyainnovations-and-prospects-of-world-science-22-24-iyunya-2022-goda-vankuverkanada-arhiv/>.
2. Ivanova D., Burtova A., Lobodzynska T. Analiz modelei bukhholderskoho obliku Italii ta Yaponii. Perspektyva zastosuvannia yikh pryntsyviv v Ukraini. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2021. № 32. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-35>.
3. Lutsenko I., Yakovenko S. Rozvytok modelei bukhholderskoho obliku v umovakh suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii. *Molodyi vchenyi*. 2022. № 1 (101). S. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-6>.
4. Marchuk U. O. Formuvannia system bukhholderskoho obliku. *Efektivna ekonomika*. 2018. № 5. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6325>.
5. Orhanizatsiia bukhholderskoho obliku v krainakh yevropeiskoho soiuzu: suchasni problemy ta perspektyvy vdoskonalennia / M. Dubinina ta in. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. T. 2, № 43. S. 271–277. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.2.43.2022.3759>.
6. Pro bukhholderskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
7. Skrypnyk M. I. Faktory pobudovy natsionalnoi systemy bukhholderskoho obliku / M. I. Skrypnyk, O. O. Hryhorevska // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia "Ekonomika i menedzhment": zb nauk. pr. - 2017. - № 23 (ch.1). - S. 123-127*.
8. Černe K. Influential Factors of Country's Accounting System Development. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/INFLUENTIAL-FACTORS-OF-COUNTRY%27S-ACCOUNTING-SYSTEM-%C4%8Cerne/8bf608e4bdfef8841a3a932eba2a703019a41826>.
9. Les 10 principes comptables : explication simple. *Expert-Comptable en ligne*. URL: <https://www.l-expert-comptable.com/a/6951-les-10-principes-comptables-explication-simple.html>.
10. Nobes C. Towards a General Model of the Reasons for International Differences in Financial Reporting. *Abacus*. 1998. Vol. 34, no. 2. P. 162–187. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-6281.00028>.
11. Real Decreto 1514/2007, de 16 de noviembre, por el que se aprueba el Plan General de Contabilidad. *BOE.es - Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado*. URL: <http://surl.li/fkywhg>.
12. US GAAP Accounting: The Generally Accepted Accounting Principles (GAAP) in the United States of America, and how to conform with the US accounting principles. - *The Accounting Journal*. *The Accounting Journal*. URL: <https://theaccountingjournal.com/usa/us-gaap-accounting/>.

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-213-224
ETO 336:366.2(047.31)

Bernadett OROSZNÉ ILCSIK

Gazdálkodástudományi Intézet, mesteroktató
Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID ID: 0009-0006-6242-1793

Dóra BARABÁSNÉ KÁRPÁTI

PhD
Gazdálkodástudományi Intézet, intézetigazgató, egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem
Nyíregyháza, Magyarország
ORCID ID: 0009-0000-2609-3266

FÓKUSZBAN A PÉNZÜGYI TUDATOSSÁG – KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TAPASZTALATAI

Анотація. Фінансова обізнаність – це комплексне питання, яке включає не лише лексичні знання чи простий досвід індивіда. Особа може заявити, що вона мислить фінансово свідомо, якщо вона має відповідні знання та використовує їх на практиці, або впевнено застосовує їх в повсякденному житті. Існує потреба в поєднанні таких складників і їх широкому застосуванні, що може призвести до позитивних результатів. У зв'язку з економічною кризою 2008 року фінансовій культурі приділялося все більше уваги. В останні роки в Угорщині стартувала програма підтримки розвитку фінансової культури, головним завданням якої є підвищення фінансової обізнаності серед молоді. Метою статті є комплексне дослідження трактування та концептуальної системи фінансової культури, а також фінансової обізнаності та фінансового ставлення студентів закладів вищої освіти Угорщини. Під час дослідження цільовою групою анкетного опитування були здобувачі вищої освіти першого курсу денної форми навчання Ніредьгазького Університету. Загалом питання опитувальника зосереджуються на географічному положенні місця проживання, освіті батьків, житлових умовах і доходах здобувачів вищої освіти, зокрема їхніх загальних фінансових знаннях. У процесі дослідження визначено, як різноманітні соціально-демографічні та освітні характеристики молоді, які навчаються у закладах вищої освіти, впливають на їхнє фінансове ставлення. Мета опитувальника - визначення фінансової культури молодих угорців і дослідження основних факторів, що впливають на формування їх фінансового ставлення. Результати дослідження сприяють усвідомленню здобувачами вищої освіти важливості належної підтримки актуальності фінансової поведінки та фінансової обізнаності. Маючи всі ці знання, багатьох складних ситуацій можна уникнути та запобігти їх виникненню. На основі проведеного опитування можна зробити висновок, що фінансова культура та ставлення здобувачів вищої освіти першого курсу денної форми навчання Ніредьгазького Університету були частково досліджені на основі анкетного дослідження. Дослідження висвітлює недоліки фінансових знань молодих людей, а також напрямки для подальшого розвитку.

Ключові слова: фінансова обізнаність, опитування здобувачів вищої освіти, анкетування.

JEL Classification: O16

Absztrakt. A pénzügyi tudatosság komplex kérdés, amely nem csak az egyén lexikális tudását vagy egyszerű tapasztalatait foglalja magába. Az egyén akkor jelentheti ki, hogy pénzügyileg tudatosan gondolkodik, ha birtokában van a megfelelő ismereteknek és azokat a gyakorlatban, ill. a mindennapokban is magabiztosan alkalmazza. Szükség van ezeknek az összetevőknek a kombinációjára, és azok kiterjedt alkalmazására, amely a pozitív eredményekhez vezethet. A 2008-as gazdasági válság kapcsán a pénzügyi kultúra egyre nagyobb figyelmet kapott. Az utóbbi években a pénzügyi kultúra fejlesztését segítő program indult el hazánkban, amelyek fő feladata a fiatalok pénzügyi tudatosságának növelése. Tanulmányunk célja, hogy átfogó képet adjon a pénzügyi kultúra értelmezéséről, fogalomrendszeréről, valamint az egyetemi hallgatók pénzügyi tudatosságáról, pénzügyi attitűdjéről Magyarországon. A téma vizsgálata során kérdőíves felmérésünk célcsoportja a Nyíregyházi Egyetem elsőéves nappali tagozatos hallgatói voltak. A kérdések többek között a hallgatók lakóhelyének földrajzi elhelyezkedésére, a szülők végzettségére, a hallgatók lakhatási-jövedelmi viszonyaikra, általános pénzügyi ismereteikre irányulnak. Kutatásunk során vizsgáltuk, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalok különböző szociodemográfiai és képzési jellemzői, miként befolyásolják pénzügyi attitűdjüket. A kérdőíves kutatás célja a magyar fiatalok pénzügyi kultúrájának megismerése, és a pénzügyi attitűdjüket befolyásoló alapösszefüggések feltárása és értékelése. Kutatásunk eredményével szeretnénk hozzájárulni, ahhoz, hogy a hallgatók felismerjék, azt, hogy kiemelkedő jelentősége van annak, hogy a pénzügyi magatartásuk, tudatosságuk mindig megfelelő szintű és naprakész legyen. Mindezen ismeretek birtokában, számos komplikált helyzet elkerülhető, megelőzhető. Felmérésünk alapján, következésképpen megállapíthatjuk, hogy a Nyíregyházi Egyetem elsőéves nappali tagozatos hallgatóink a pénzügyi kultúráját és attitűdjét a kérdőíves kutatás alapján sikerült részlegesen feltárni. A kutatás rávilágít a fiatalok pénzügyi ismereteinek hiányosságaira, illetve további fejlesztendő területekre.

Kulcsszavak: pénzügyi tudatosság, egyetemi hallgatók felmérése, kérdőíves kutatás

Abstract. Financial literacy is a complex issue that does not only involve an individual's lexical knowledge or simple experience. An individual can claim to be financially aware if he or she has the right knowledge and is confident in applying it in practice and in everyday life. It is the combination of these ingredients and their extensive application are needed for leading to positive results. In the wake of the 2008 economic crisis, financial culture has received increasing attention. In recent years, a number of programmes have been launched in our country to promote financial literacy, with the main aim of raising financial awareness among young people. The aim of our study is to provide a comprehensive picture of the understanding of financial literacy, the conceptual framework, financial awareness and financial attitudes of university students in Hungary. The target group of our questionnaire survey was the first-year students of the University of Nyíregyháza. The questions focus, among other things, on the geographical location of the students' place of residence, the education of the parents, the students' housing and income situation, and their general financial knowledge. Our research investigated how different socio-demographic and educational characteristics of young people in higher education influence their financial attitudes. The aim of this questionnaire-based research is to understand the financial culture of Hungarian young people and to identify and assess the underlying factors that influence their financial attitudes. With the results of our research, we would like to contribute to the students' recognition that it is of utmost importance that their financial behaviour and awareness is always up-to-date and at the right level. With this knowledge, many complicated situations can be avoided and prevented. Consequently, based on our survey, we can conclude that we have been able to partially explore the financial culture and attitudes of our first-year full-time students at the University of Nyíregyháza on the basis of the questionnaire research. The research sheds light on the gaps in young people's financial literacy and areas for further improvement.

Keywords: conscious finance, financial culture and attitude, questionnaire survey

A probléma felvetése általánosságban (Bevezetés). Tanulmányunk célja, hogy a hallgatók pénzügyi jártasságáról adjon leírást; egyrészt a primer kutatás elemzése által, illetve hogy a mérési dimenziók mentén feltárjuk az egyetemisták pénzügyi ismeretszintjét és attitűdjét befolyásoló tényezőket.

Azt az állítást szeretnénk igazolni, hogy a fiatalok pénzügyi tudását nagyban befolyásolja a család, ugyanakkor ráirányítjuk a figyelmet arra, hogy a pénzügyi kultúra fejlesztése az oktatáson keresztül valósítható meg és fejleszhető a leghatékonyabban.

A 2008-ban bekövetkezett pénzügyi válság kialakulásához és elmélyüléséhez a lakosság pénzügyi ismereteinek hiánya nagyban hozzájárult. Az ismeretek hiánya vezetett a gazdasági kudarcokhoz. A lakosság szintjén az ismeretek hiánya leginkább az adóssághoz való viszonyulásában, az eladósodottság mértékében mutatkozott meg. Tekintve azonban, hogy a pénzügyek a mindennapi életünk részét képezik, ezért mind az egyén, mind a társadalom szempontjából fontos a pénzügyi kultúránk fejlettsége.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése (A pénzügyi kultúra különböző aspektusai, definíciói és összefüggései)

A pénzügyi tudatosságnak, számos fogalmi meghatározása létezik, többféle nézőpontból került megvilágításra. Több kutató és szervezet határozta már meg különböző módon a pénzügyi kultúra és tudatosság fogalmát. A Magyar Nemzeti Bank szerint, a pénzügyi kultúra nem más, mint olyan pénzügyi ismeretek összessége, amelyek alapján az egyének képesek felmérni a kockázatot, valamint a döntésükben rejlő bizonytalanságot [17, 476-487. o].

Atkinson és Messy definíciója alapján a pénzügyi kultúra olyan ismeretek, készségek, képességek, attitűdök és viselkedésminták együttese, melyek hiányában nem hozható helyes pénzügyi döntés. [2]. Luksander és szerzőtársai szerint a pénzügyi kultúra nem más, mint a pénzügyi információk feldolgozásának, valamint a helyes pénzügyi döntések meghozatalának képessége [28, 237-258.o].

Suganya, Sakhivelrani és Durai szerint a pénzügyi kultúra legmeghatározóbb eleme, lényege hogy az összegyűjtött ismeretek alapján az egyén képes pénzügyi jólétének maximalizálására [33, 99-104.o]. A pénzügyi oktatás szerepe kihagyhatatlan és megkerülhetetlen a témában. [10, 107-119.o]

A pénzügyi kultúrának vannak olyan részei, amelyek fejleszhetőek és vannak olyan szintjei amelyek kevésbé.[4] Legnehezebben alakíthatóak a szülőktől, családtól, barátoktól tanult viselkedések, amik az évek hosszú sora alatt a jellemünkbe épülnek be. [22, 48-52.o]

Gazdasági szocializációról beszélhetünk, ahol a fiatalok a nevelőiktől megtanulják a pénz használatának elveit, elsajátítják azokat az attitűdöket, amelyek aztán meghatározzák a pénzügyi világban való eligazodásukat. Ezekben a folyamatokban jelentős szerepe van a családi háttérnek, amely megtanítja a fiatalok számára alapvető pénzügyi elveket [34, 310-321.o]. Ebből következik, hogy a

pénzügyi tudatosságot már egészen korán, kicsi kortól el kell kezdeni alakítani. [10, 107-119.o]

A kulcskompetenciák között nem szerepel a pénzügyi kompetencia, azonban mindenképpen említenünk kell az alapkompenciák között, hiszen a fiataloknak szükségük van azon készségekre, képességekre, amelyek segítségével tudatos pénzügyi, gazdasági döntéseket hozhatnak, hozzájárulva ezzel a társadalmi fejlődéshez.

A pénzügyi kultúra fogalmának meghatározását többen is megfogalmazták [28, 35-44.o]; [32]; [26]; [2]; [7, 322-336.o].

Az OECD ötévente végez nemzetközi szintű összehasonlító kutatásokat különböző országok pénzügyi kultúrájának szintjének megállapítása érdekében. Ennek része a pénzügyi attitűdök mérése is, amelyet az OECD saját skálával mér. Európa tizennégy országában végzett kutatást [2]. Az eredmények szerint a magyarokra átlag feletti pénzügyi alapismeretek, de jóval átlag alatti pénzügyi magatartás a jellemző [36, 39-52.o].

Az elmúlt években több tanulmány is készült, ami a pénzügyi tudás bemutatásával világít rá a fiatal lakosság pénzügyi tudásának hiányosságaira. [10, 107-119.o]

A pénzügyi kultúra méréséhez nincs egységes mérési rendszer. A pénzügyi kultúra szintjének meghatározásához Hudzik Katalin-Béres Dániel és Németh Erzsébet kialakítottak egy saját mérési rendszert, annak érdekében, hogy komplex módon legyen megközelíthető a felsőoktatásban tanulók kultúrája. Ennek érdekében megalkották a Pénzügyi Tájékozottsági Mutatót (PTM), az Énkép Indexet (ÉI) és a Kockázatvállalási Mutatót (KM). A PTM a hallgatók pénzügyi tudásszintjét méri. [17, 476-484.o]

$$\text{Énkép Index} = \text{PTM}_{\text{önbevallás}} - \text{PTM}_{\text{mért}}$$

Anyag és módszertan. Kutatásunk célcsoportja a Nyíregyházi Egyetem elsőéves nappali tagozatos 19-25 év közötti diákjai, akik az egyetem különböző intézetének hallgatói voltak. A kérdőívet papír alapon kapták meg, a kitöltés anonim módon történt.

A kutatás alapjául szolgáló minta nem minősül reprezentatívnak, mivel a mintába való bekerülés nem volt véletlenszerű.

Kérdőíves kutatásunk célja a magyar fiatalok pénzügyi kultúrájának feltérképezése és pénzügyi kultúrát befolyásoló tényezők megismerése és ezek közötti összefüggések feltárása.

Hipotéziseink alátámasztására zárt és feleletválasztó kérdéseket és 5 fokozatú Likert skálát tartalmazó kérdőívet készítettünk.

A kérdőív 42 kérdést tartalmazott, amelynek első része szocio-demográfiai tényezőkre kérdezett rá, második része a vélt vagy valós pénzügyi tudást mérte fel egy 5 fokozatú Likert skála és zárt kérdések segítségével. A pénzügyi tudást és a szocio-demográfiai kapcsolatok közötti összefüggést vizsgálatára az SPSS statisztikai szoftvert használtuk.

A hallgatók kiválasztása lépcsőzetes mintavétellel történt, a minta elemszáma 175 fő.

A kérdőív első részében demográfiai kérdések megválaszolásával a kitöltők lakóhelye, családi állapota, lakó- és anyagi helyzete került felmérésre, amelyek aztán az összehasonlítás alapjául szolgáltak.

A primer kutatásban 10 olyan kérdés szerepelt, amelyek pénzügyi tudást mérő kérdések (helyes vagy helytelen a válasz).

A hallgatókat megkérdeztük, hogy egy ötös skálán mennyire értékelik saját pénzügyi tudásukat. A feltételezett, vagy vélt tudás értékelése után a konkrét tudást mérő kérdésre is válaszoltak a hallgatók, ezáltal lehetőség nyílt önértékelésüket összehasonlítani a valós tudásukkal.

A kettő összehasonlításának megjelenítésére szolgál az Énkép Index, amely a valós gazdasági-pénzügyi tudást viszonyítja a vélt tudáshoz.

Ennek segítségével három csoportra bonthatjuk a válaszadókat:

- azok akik alulértékelik magukat, tehát valós tudásuk nagyobb, mint amit gondolnak magukról,
- azok akik reálisan ítélik meg tudásukat,
- azok akik felülértékelik magukat, azaz valós tudásuk kevesebb, mint amit gondolnak magukról. [35]

Hipotézisek

H.1. Az egyetemisták középiskolai lakóhelyének földrajzi elhelyezkedése és az általuk végzett középiskolai iskolatípus, befolyásolja a fiatalok pénzügyi kultúráját; ezen ismérvek között szoros kapcsolat van. A gimnazisták és a szakközépiskolába járók közötti pénzügyi műveltségbeli különbséget igyekeztünk kimutatni. Ugyanakkor elemeztük a pénzügyi tájékozottság és a lakóhely földrajzi elhelyezkedése (nagysága) közötti kapcsolatot.

H.2. A szüleiktől pénzügyileg függetlenedett egyetemisták jártasabbak a pénzügyekben, mint az eltartottak és a szülők iskolai végzettsége meghatározó a fiatalok pénzügyi tájékozottságában. Itt vizsgáltuk a fiatalok pénzügyi jártassága és a szülők iskolai végzettsége, valamint az önállóságuk és a pénzügyi ismereteik közötti kapcsolatot.

H.3. Azon egyetemisták pénzügyi tudása, pénzügyi tájékozottsága magasabb szintű, akik felsőfokú tanulmányaikat megelőzően részt vettek különböző pénzügyi programokban.

Úgy véljük, hogy bár nagyon hasznosak a középiskolásokat célzó pénzügyi kultúra kialakítására, fejlesztésre irányuló programok, azonban ezek önmagukban még nem hozzák meg a várt eredményeket. A fiatalok pénzügyi tájékozottságának növelése, pénzügyi kultúrájuk fejlesztése véleményünk szerint a kötelező pénzügyi tantárgy oktatásán keresztül valósítható meg leginkább.

H.4. Az egyetemisták vélt és valós pénzügyi tudása közötti különbség nagysága jelentős. Feltételezésünk szerint a fiatalok többre értékelik pénzügyi tudásukat a ténylegesnél. Itt azt vizsgáljuk, hogy vajon a vélt pénzügyi tudásuk és a tényleges tájékozottságuk között szignifikáns eltérés mutatható-e ki?

Kérdőíves kutatás eredményeinek bemutatása

Demográfiai jellemzők

A vizsgálatba vont 175 fős mintasokaság 53 %-a nő, 47 %-a férfi volt.

Az életkorukat vizsgálva a kitöltők között nagyobb számban fordultak elő a 19-21 év közötti korosztály képviselői. A 22-23 évesek létszáma 22 fő, 24-25 évesek 5 fő, a 25 év felettiak szintén 5 fővel vettek részt a kitöltésben.

A válaszadók többsége, 41 % a Gazdálkodástudományi Intézet hallgatója, míg 59 %-a többi Intézet hallgatója.

A kitöltők közül a szakközépiskolában, szakiskolában tanulók száma 61 fő, a gimnáziumban tanulóké 114 fő.

A válaszadók valamennyien nappali tagozatos hallgatók, akik közül középiskolai tanulmányaik során 58 fő tanult, míg 117 fő nem tanult pénzügyi, gazdasági ismeretekről szóló tárgyat.

A megkérdezettek közül családi állapotukat tekintve 87 egyedülálló, 87 párkapcsolatban élő és 1 házas volt. A válaszok alapján elmondhatjuk, hogy 11 hallgatónak eltartottja van, míg 164 fő egyedülálló.

A mintában szereplő 175 hallgatóból 47 lakik nagyvárosban, ez a minta 27 százaléka. A megkérdezettek közül a községben és középvárosban élők aránya közel hasonló. A nagyvárosban élő hallgatók esetében igaz az, hogy számukra több lehetőség adódik, ezért a pénzügyi ismeretek oktatása fontosabb számukra, mert pénzügyi tájékozottság birtokában a számukra kínálkozó lehetőségeket ki tudják használni. A nagyvárosban lakó hallgatók elégedettebbek a pénzügyi tájékozottságukkal.

A községben élő hallgatók azonban csak a városokban érhetik el azokat a lehetőségeket, amelyekkel befolyásolhatják mindennapi életük alakulását, amelyekkel szélesíthetik ismereteiket, ami hatással lehet pénzügyi kultúrájukra. Az itt élőknek szerényebbek a lehetőségeik.

A következőkben a hallgatók lakhatási körülményei alapján vizsgáltuk a válaszokat.

A saját lakásban lakók száma 28 fő, családtagoknál, barátoknál lakók száma 76 fő, albérletben 9 fő, kollégiumban pedig 62 fő lakik a tanulmányai idején.

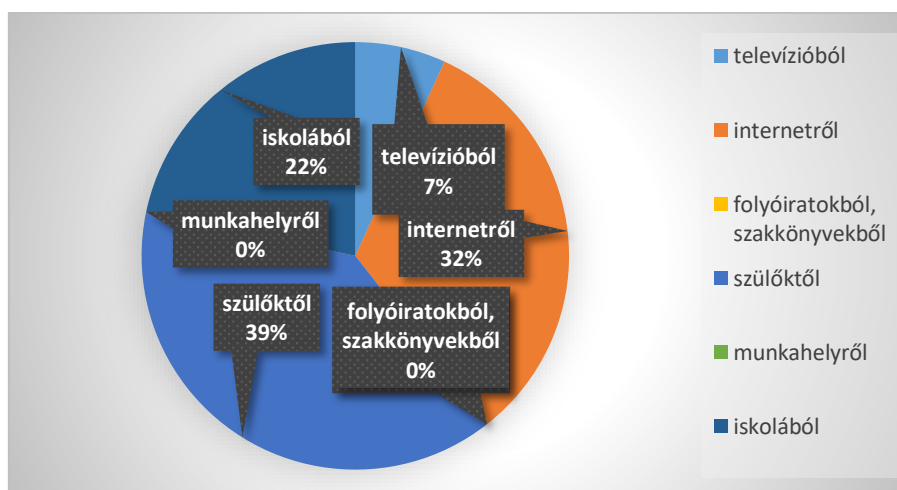
A kitöltők 16 %-a saját lakásban lakik, az ő pénzügyi ismereteik nem sokban különbözik a családtagoknál, barátoknál lakókénál.

Ezeket a hallgatókat valószínűleg a szüleik, rokonaik tartják el, számukra ez egy kedvező helyzet, mert nem kell magukról gondoskodni, a mindennapokban felmerülő problémákkal, pénzügyi döntést igénylő helyzetekkel nem találkoznak. Megfigyelhető, hogy ezeknek a hallgatóknak a vélt pénzügyi tudása magasabb, mint valós pénzügyi tudásuk. Ennek oka az lehet, hogy nem találkoznak a mindennapi élet során az önfenntartással együtt jelentkező élethelyzetekkel.

A kollégiumban, albérletben lakó diákok valós és vélt pénzügyi tudása hasonló szinten van, ami valószínűleg abból adódik, hogy ők a mindennapi életük során többször kerülnek pénzügyi döntést igénylő helyzetbe, ellentétben azokkal a társaikkal, akik a „mamahotel - apabank” helyzetükből adódóan kényelmesebb körülmények között élik diákéveiket.

Fontos tudnunk, hogy a fiatalok pénzügyi ismeretei honnan, milyen forrásból származnak, milyen módon tájékozódnak a pénzügyekről, a gazdaság híreiről, melyet az alábbi 1. ábra szemléltet.

1. ábra. Milyen módon tájékozik a pénzügyekről, gazdasági hírekről?

Forrás: Saját szerkesztés n=175

A fiatalok több forrásból szerzik be azokat az információkat, amelyek pénzügyi döntéseik meghozatalához szükségesek. A mintában jellemzően elsődlegesen a szülőktől szerzik be a szükséges információkat, majd pedig az internet és az iskola az ami eligazodásukat segíti.

Megfigyelhető, hogy a diákok - vélhetően a világháló elérhetősége miatt - szakkönyvekből, folyóiratokból nem tájékoznak, illetve a megkérdezettek a munkahelyükön szerzett információkkal sem gyarapítják pénzügyi ismereteiket.

A szülők legmagasabb iskolai végzettsége és a fiatalok pénzügyi kultúrája közötti kapcsolat

A kérdőívet kitöltők szüleinek külön-külön vizsgálva az iskolai végzettségét megállapítható, hogy a szakközépiskolai, gimnáziumi végzettség a legjellemzőbb.

A különböző szakirodalmak szerint az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekének pénzügyi tájékozottsága alacsonyabb, mint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekeié.

Elemezve a szülők iskolai végzettsége és a fiatalok pénzügyi kultúrája közötti kapcsolatot, arra az eredményre jutottunk, hogy nem függ a fiatalok pénzügyi ismeretének szintje a szülők iskolai végzettségétől.

A pénzügyi tájékozottságukat fejlesztő programokkal kapcsolatban feltett kérdésekkel arra kívántunk választ kapni, hogy a fiatalok pénzügyi kultúráját mennyiben befolyásolja az, hogy középiskolai életük során találkoztak-e ilyen témájú programokkal, és ezek milyen hatással voltak pénzügyi ismereteikre?

A válaszadók közül 73 fő találkozott, 102 fő azonban nem, ami azt jelenti, hogy a megkérdezettek mintegy 42 %-a szerzett ezeken a programokon keresztül ismereteket.

Jövedelem és munka

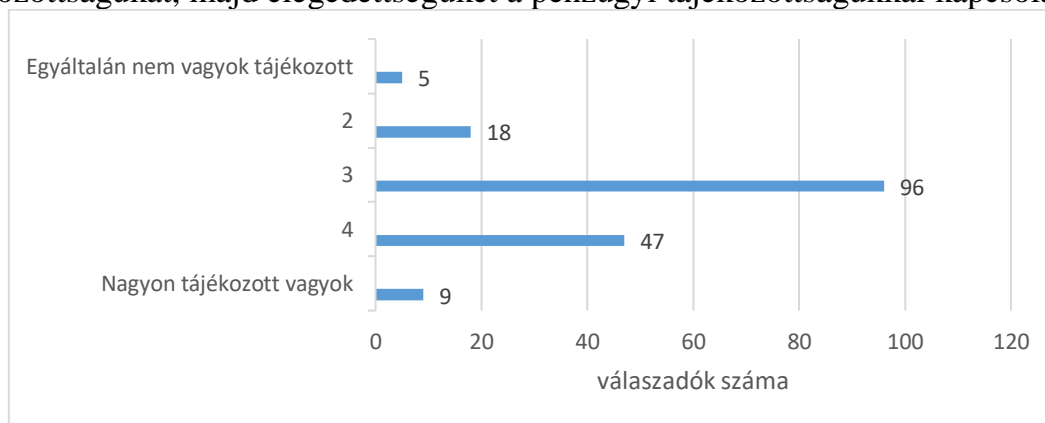
Kutatásunkban megvizsgáltuk, hogy a fiatalok honnan szerzik a megélhetésükhöz szükséges jövedelmüket.

A résztvevő hallgatók kiadásait közel azonos arányban zsebpénzből és ösztöndíjból fedezik. A munkabérből és szociális támogatásban részesülő hallgatók aránya szintén hasonló. Összességében negyede a zsebpénzből és ösztöndíjból gazdálkodik.

A kérdőívet kitöltők 12 %-a rendszeresen munkaviszonyban dolgozik, 16 %-uk rendszeresen, 34 %-uk időnként diákmunkát végez. A válaszadók 30 %-a nyilatkozott úgy, hogy nem dolgozik.

A megkérdezett hallgatók válaszai alapján markánsan megjelenik, hogy a diákok csak eseti jelleggel követik az aktuális gazdasági eseményeket. Több, mint a válaszadók fele, 63 %-a nyilatkozott így és 14 % egyáltalán nem mutat érdeklődést az őt körülvevő gazdasági környezet iránt. Az mindenképpen biztató, hogy 45-46 %-uk heti rendszerességgel, akár hetente többször is figyelemmel kíséri a gazdaságban zajló eseményeket. Látható, hogy fontosnak tartják a mindennapjaikra befolyással bíró pénzügyi-gazdasági történések nyomon követését, bár van még mit fejlődni ezen a területen.

A megkérdezettek egy ötfokú Likert-skálán értékelték pénzügyi tudásukat, tájékozottságukat, majd elégedettségüket a pénzügyi tájékozottságukkal kapcsolatban.

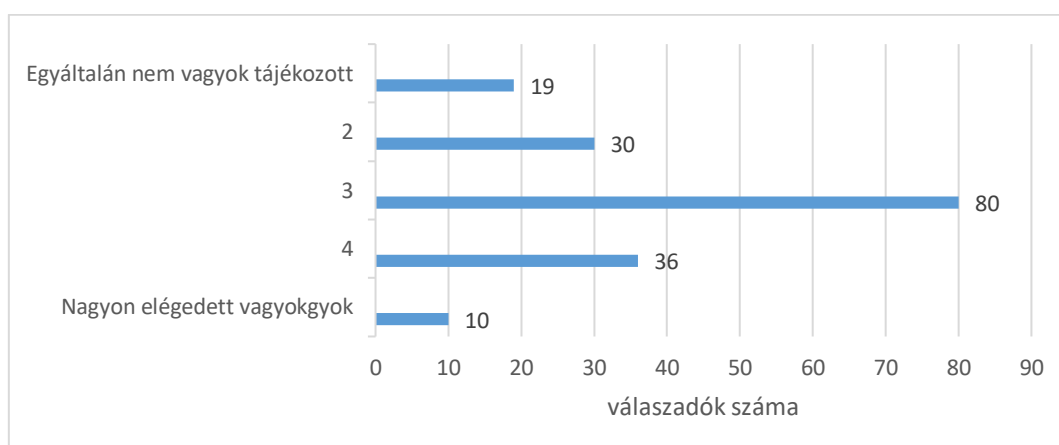

2. ábra. Hogyan értékeli jelenlegi pénzügyi tudását, tájékozottságát?

Forrás: Saját szerkesztés n=175

A kutatásunk eredményéből kiderült, hogy a válaszadók 55 %-a közepesre értékeli a pénzügyi tudását, tájékozottságát. A kitöltők 10 %-a csekély érdeklődést mutat a téma iránt, míg 27 % elég jónak értékeli a tájékozottságát. Mindössze 3 % volt, aki elégtelennek tartja a témában való tájékozottságát, tudását.

A kutatásból valószínűsíthető, hogy a Nyíregyházi Egyetem hallgatói érdeklődőek a gazdasági, pénzügyi ismeretek iránt.

3. ábra. Mennyire elégedett a pénzügyi tájékozottságával?

Forrás: Saját szerkesztés n=175

Nemcsak a pénzügyi tudást, tájékozottságot értékelték, hanem az ezzel kapcsolatos elégedettségüket is (3. ábra), amiből az derült ki, hogy 11 % egyáltalán nem elégedett, 17 % elégségesnek tartja tudását, 46 % közepesen van megelégedve, 21 % elégedett, míg 6 % nagyon elégedett a jelenlegi pénzügyi tájékozottságával.

A két kérdést összevetve látszik, hogy a tájékozatlansággal nincsenek megelégedve és a megkérdezettek nagyobbik hányada (55 %-46 %) közepesen tartja és csak közepesen elégedett a pénzügyi ismeretekben való jártasságával.

A megkérdezett fiatalok közül csak 2 % nyilatkozott úgy, hogy nem tartja fontosnak a pénzügyi ismeretek bővítését, 51 % alapszinten hasznosnak tartja, míg 47 % nagyon fontosnak tartja.

Látható, hogy a felsőoktatásban jelen lévők számára ez fontos terület, és már fiatal korukban felismerik, hogy a pénzügyi ismeretekre, annak bővítésére, fejlesztésére a társadalomnak igen is szüksége van.

A kérdőívet kitöltők 9 %-a válaszolta, hogy nincs szükség a középiskolai pénzügyi ismeretekkel kapcsolatos tantárgy tanítására, ugyanakkor 91 % fontosnak tartja, hogy már a középiskolai oktatásban találkozzanak pénzügyi ismeretekkel a tantárgyak között.

Bizonyára a felsőoktatásban hallgatók nyitottsága, tervei és céljaik állnak annak háttérében, hogy ilyen magas arányban tartják fontosnak a pénzügyi ismeretek tárgy középfokú oktatásban való megjelenését.

A kérdőívben olyan kérdések is szerepeltek, ami alapján összehasonlítható a válaszok alapján a válaszadók vélt és valós pénzügyi tájékozottsága.

Először olyan kérdésekre válaszoltak a hallgatók, amelyekre egy ötös fokozatú Likert skálán értékelték tájékozottságukat. Majd a konkrét pénzügyi ismereteket igénylő kérdések megválaszolása következett, amivel a valós pénzügyi tudásuk jelent meg.

A Pearson-féle korrelációt használva az eredmény, hogy a személyek az előzetes tudásukat átlagosan 3,21-re értékelték, ezzel szemben a valós tudásuk magasabb átlagosan 5,75.

Alulértékelték a valós pénzügyi tudásukat a hallgatók, ami valószínűleg abból adódik, hogy a megkérdezett hallgatók között viszonylag magas a Gazdálkodástudományi Intézet tanulóinak száma. Ők a tanulmányaik alapján már mélyebb tudással rendelkeznek, ez lehet az oka ennek az érdekes eredménynek.

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetőségei

Kutatásunk eredményeképpen az a tapasztalatunk, hogy a hallgatók pénzügyi ismeretei hiányosak. Megállapítható, hogy a pénzügyi kultúra fejlettsége a Gazdálkodástudományi Intézet hallgatói esetében magasabb. Nem mehetünk tehát el amellett sem, hogy kijelentsük, hogy a pénzügyi oktatásnak jelentős szerepe van már a felsőoktatásba való bekerülést megelőzően is.

Első hipotézisünk - miszerint a középiskolai lakóhely és az iskolatípus között szoros kapcsolat van - nem nyert bizonyítást. Ennek tesztelésére független mintás t-próbát alkalmaztunk. Az eredmények alapján elmondható, hogy nincs szignifikáns kapcsolat a lakóhely és a pénzügyi tudás között.

Elmondható, hogy a középiskolai évek alatti lakóhely nem befolyásolja a mostani pénzügyi tudást.

Második hipotézisünk szerint azoknak a fiataloknak a pénzügyi jártassága magasabb szintű, akiknek a szülők iskolai végzettsége magasabb. Ez az állítás hamisnak bizonyult.

A harmadik hipotézis tesztelésére is független mintás t-próbát használtunk. Az eredmények azt mutatják, hogy az egyetem előtti pénzügyi programokban való részvétel nem befolyásolja a mostani pénzügyi tudást $t(173) = .041$ $p < .731$.

Beigazolódott az, hogy a pénzügyi tudás megszerzéséhez nem elég a korábbi gyakorlat szerinti programokon való részvétel. A negyedik hipotézis tesztelésére szintén független mintás t-próbát alkalmaztunk. Az eredmények alapján elmondható, hogy a szülők végzettsége nem befolyásolja azt, hogy az adott személy az ő tudásukra hagyatkozik-e a pénzügyi információk begyűjtése során $t(173) = -.268$ $p < .062$.

A negyedik hipotézis tesztelésére - mely szerint a fiatal felnőttek vélt pénzügyi tudása magasabb, mint a valós - Pearson-féle korrelációt használtunk. Az eredmények alapján nincs kapcsolat a személyek vélt és valós tudása között $r = .114$ $p < .067$.

Meglepő eredmény, hogy a személyek az előzetes tudásukat átlagosan 3,21-re értékelték, ezzel szemben a valós tudásuk magasabb, átlagosan 5,75.

Következésképpen elmondható, hogy a Nyíregyházi Egyetem elsőéves nappali tagozatos hallgatóink a pénzügyi kultúráját és attitűdjét a kérdőíves kutatás alapján sikerült részlegesen feltárni. A kutatás rávilágít a fiatalok pénzügyi ismereteinek hiányosságaira, illetve további fejlesztendő területekre.

Felhasznált források

1. Atkinson, Adele - Messy, Flore-Anne (2012): Measuring Financial Literacy. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>
2. Atkinson A. Messy F.A. (2012): A pénzügyi kultúra mérése. Az OECD/Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata (INFE) kísérleti kutatásának eredményei. online, letöltve: 2013. július 18., http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Sajtoszoba/Sajtoszobakozlomenyek/mnbhu-sajtokozlomeny-20120619-pk/Measuring_financial_literacy_HU.pdf

3. Balázsné Lendvai Marietta (2006): Pénzügyi kultúránk fejlesztéséhez felhasználható marketingeszköztár. TDK-dolgozat. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem.
4. Balázsné Lendvai Marianna (2013): A bankmarketing szerepe a pénzügyi kultúra fejlesztésében. PhD-értekezés, Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, <http://doktori.nyme.hu/406/1/disszertacio.pdf>
5. Barabás Eszter (2017.) Az erdélyi magyar felsőoktatásban tanuló 18- 25 éves fiatalok pénzügyi magatartása és attitűdje , XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)
6. Bárczi Judit - Zéman Zoltán (2015): A pénzügyi kultúra és annak anomáliái. Polgári Szemle, 11. évf., 1-3. sz., 101-108.
7. Béres Dániel – Huzdik Katalin (2012): A pénzügyi kultúra megjelenése makrogazdasági szinten. Pénzügyi Szemle, 57. évf., 3. sz., 322-336.
8. Chinen K.– Endo H. (2012): Effects of Attitude and Background on Students' Personal Financial Ability: A United States Survey. *International Journal Of Management*, pp. 778-791, *Business Source Complete*, EBSCOhost, viewed 10, online, letöltve: 2024. augusztus 05., <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=76444447&site=ehost-live>
9. Csiszárík-Kocsir Ágnes (2016): Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája. Vélemények egy kutatás eredményei alapján. Polgári Szemle, 12. évf., 4-6. sz., 32-44.
10. Csiszárík-Kocsir Ágnes - Garai-Fodor Mónika: Miért fontos a pénzügyi ismeretek oktatása a Z generáció véleménye alapján? Polgári Szemle, 14. évf., 1-3. sz., 2018, 107-119.,)
11. Fünfgeld B. - Wang L. (2009): Attitudes and behaviour in everyday finance: evidence from Switzerland. *International Journal of Bank Marketing*, 27. pp, 108-128.
12. Grifoni, Andrea - Messy, Flore-Anne (2012): Current Status of National Strategies for Financial Education. OECD INFE Comparative Analysis and Relevant Practices. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 16.
13. Hornyák Andrea (2013) Pénz, pénz, pénz, avagy a fiatalok pénzügyi kultúrája 2013. KÉPZÉS ÉS GYAKORLAT • 2013. 11. ÉVFOLYAM 1-4. SZÁM
14. Hornyák Andrea phd Értekezés (2015) Attitűdök és kompetenciák a középiskolás diákok, mint potenciális banki ügyfelek körében
15. Horváth Ilona: A nemzetközi és hazai pénzügyi, gazdasági oktatás eredményei a kutatások tükrében: Új Pedagógiai Szemle 2017/7-8.
16. Horváth Ilona (2017): A nemzetközi és hazai pénzügyi, gazdasági oktatás eredményei a kutatások tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 67, 7-8, 18-46.)
17. Huzdik Katalin-Béres Dániel-Németh Erzsébet Pénzügyi kultúra versus kockázatvállalás empirikus vizsgálata a felsőoktatásban tanulóknál Pénzügyi Szemle 2014/4. szám 476-487.
18. Johnson, Elizabeth – Sherraden, Margaret, S. (2007): From Financial Literacy to Financial Capability Among Youth. *The Journal of Sociology and Social Welfare*, Vol. 34, No. 3, 119-145.
19. Kahneman D. (2013): Gyors és lassú gondolkodás. Budapest: HVG Kiadó Zrt. 603.p.
20. Kelemen Gy. (2004): A tanári kompetencia rendszer az angolszász irodalom alapján. online, letöltve: 2014. július 05. <http://hu.scribd.com/doc/6791372/Tanulmány-Kelemen-Gyula>
21. Klapper, Leora F. - Lusardi, Annamaria - Panos, Georgios A. (2012): Financial Literacy and the Financial Crisis. NBER Working Paper, No. 17930, The World Bank, Washington.
22. Koh, Noi Keng - Lee, Chwee Beng (2010): “Because My Parents Say So”- Children’s Monetary Decision Making. *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, Vol. 9, 48-52, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.114>
23. Koltay G. - Vince J. (2009): Fogyasztói döntések a viselkedési gazdaságtan szemszögéből *Közgazdasági Szemle*, LVI. Évf. 2009. június 495-525. p.
24. Konyha R. (2010): A kompetencia fogalma és elemzési módszerei – kidolgozott kompetencia modellek. online, letöltve: 2014. június 29. <http://hu.scribd.com/doc/99171638/A-kompetencia-fogalma-es-elemzesi-modszerei>
25. Kovácsné Henye Livia Volksbank, „Online generáció” versus pénzügyi kultúra)

26. Kovács I. - Mihály N. - Mészáros A. - Madarász I. (2013): A pénzzel kapcsolatos attitűd és a különböző demográfiai változók kapcsolatának vizsgálata magyar egyetemi hallgatók mintáján. *Közgazdasági Fórum* 2013/1. február online, letöltve: 2013. december 11., http://epa.oszk.hu/00300/00315/00102/pdf/EPA00315_kozgazd_forum_2013_01_037-058.pdf
27. Kulcsár L. – Kovácsné Henye L. (2011): Pénzügyi kultúra: Kincs, ami nincs! *Új ifjúsági szemle ifjúságelméleti folyóirat*, 2011. (9. évf.), 4. sz., 35-44. p.
28. Luksander Alexandra - Béres Dániel - Huzdik Katalin - Németh Erzsébet (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, 59. évf., 2. sz., 237–258.
29. MNB (2008): Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztés területén. <http://www.mnb.hu/letoltes/0415mnbpszafmegallpodas-penzugyi-kultura-fejlesztte.pdf> (Letöltés: 2012. április 12.)
30. MTI 2018.03.26. Okosan a pénzzel!
31. Nagy P. - Tóth Zs. (2012): Értelem és érzelem. A lakossági ügyfelek gazdasági magatartása és a bankokkal szembeni attitűdjei. *Hitelintézeti Szemle*, 2012. évi 11. Különszám 13-24. p., illetve online, <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1039/>
32. Dr. habil Németh Erzsébet (2013) Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról kutatási jelentés. OECD (2016): OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. OECD.
33. Suganya, S. - Sakthivelrani, S. - Durai, K. (2013): Development and Validation of Financial Literacy Scale. *International Journal of Research in Commerce and Management*, Vol. 4, No. 1, 99-104.
34. Zsótér Boglárka - Nagy Péter (2012): Mindennapi érzelmeink és pénzügyeink. *Pénzügyi Szemle*, 57. évf., 3. sz., 310-321.
35. Zsótér Boglárka - Béres Dániel - Németh Erzsébet A magyar fiatalok jellemzése pénzügyi attitűdjeik és magatartásuk mentén *Vezetéstudomány XLVI. Évf. 2015. 6. szám*
36. Zsótér Boglárka (2018): A fiatal felnőttek pénzügyi kultúrájának vizsgálata. *Pénzügyi Szemle*, 2018/1. sz. 39-52.

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-225-237
ETO 336:366.2:311.21(477.87)

Gábor PATAKI

főiskolai tanár,
Számvitel és Auditálás Tanszék koordinátora,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász, Ukrajna
ORCID ID: 0000-0001-6761-7732

Kornélia HIRES-LÁSZLÓ

PhD, főiskolai docens
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Beregszász, Ukrajna
ORCID ID: 0000-0002-6526-6489

PÉNZÜGYI TUDATOSSÁG MÉRÉSÉNEK STATISZTIKAI MÓDSZERTANA A KÁRPÁTALJAI FIATALOK KÖZÖTT VÉGZETT KUTATÁSBAN

Анотація. Розуміння міжнародних подій стало практично неможливим без знання та аналізу фінансових і ключових економічних процесів. Тенденції на глобальному рівні є функцією економіки, і останнім часом ця тенденція поширилася на індивідуальні перспективи, ставши частиною нашого повсякденного життя. Фінансова грамотність є складовою кожної професії та способу життя, і без неї важко спланувати особистий життєвий шлях, вести господарство чи, де можливо, вести бізнес. У сучасному світі фінансова грамотність стала ключем до успіху. Це додатково підтверджено опитуваннями, що проводяться в країнах ОЕСР, спочатку орієнтованими лише на доросле населення, а згодом розширеними для оцінки компетенцій 15-річних за допомогою вимірювань PISA. У цьому дослідженні розглядаються результати цих опитувань і відповідного аналізу. На Закарпатті курси з фінансової грамотності пропонують старшокласникам уже чотири роки, попит і актуальність яких зростає з кожним роком. Враховуючи важливість теми, було прийнято рішення проводити оцінювання знань студентів до та після участі в курсах. У 2024 році за підтримки Академії наук Угорщини в рамках Національної програми було започатковано підпрограму «Компетенція – Освіта – Баланс – Перспектива» (СЕВР), у рамках якої проводилося оцінювання фінансової грамотності. Результати свідчать про те, що такі освітні проекти суттєво впливають на прийняття молодими людьми рішень, економічну поведінку та сприйняття. Це дослідження (1) представляє попередній аналіз, (2) детально описує методологію та впровадження дослідження та (3) порівнює результати з попередніми дослідженнями. Остаточний звіт розглядає загальний процес дослідження та публікує первинні дані, тоді як майбутні аналізи продовжуватимуть оцінювати результати та досліджувати причинно-наслідкові зв'язки.

Ключові слова: закарпатська угорська молодь, СЕВР, фінансова грамотність, вимірювання, розвиток, країни ОЕСР, PISA.

JEL Classification: A210, M590

Absztrakt. A nemzetközi események értelmezése szinte már lehetetlenné vált a pénzügyek és minimális gazdasági folyamatok ismerete és nyomon követése nélkül. Látható, hogy a globális szinten

tapasztható tendenciák a gazdasági tendenciák függvénye, és ez a jelenség immár átszivárgott az egyéni perspektívák szintjére is, a mindennapi életünk részévé vált. A pénzügyi műveltség napjaikban mondhatni minden egyes szakmában, életformában megjelent, és ezek ismerete nélkül nehéz egyéni életutakat, esetleg háztartások fenntartását tervezni, vagy adott esetben vállalkozásokat üzemeltetni. A mai modern világunkban a pénzügyi műveltség a siker zálogaként jelent meg. Ezt igazolja az OECD országokban folyamatosan végzett felmérések, melyek eleinte csak a felnőtt lakosságot célozták meg, majd a 15 éves fiatalok körében végzett PISA kompetenciaméréséhez is hozzákapcsolták. A tanulmányunkban áttekintettük ezen kutatások eredményeit, illetve más hasonló, a témához kapcsolható elemzést is. Kárpátalján az érettségi előtt álló korosztálynak immár négy éve tartunk gazdaságtudatossági tájékoztatót, és a téma aktualitása miatt ezen előadások relevanciája mindinkább felértékelődött. Látna a fiatalok véleményét a témáról, úgy láttuk, érdemes volna megvizsgálni tudásukat az előadásaink előtt és azt követően. 2024-ben a Magyar Tudományos Akadémia támogatásának köszönhetően elindult a Nemzeti programon belül a Kompetencia – Oktatás – Mérleg – Perspektíva (KOMP) alprogram, és ezen projekt részeként valósult meg mérésünk. Az eredmények alapján azt tapasztaltuk, hogy igen fontos az ilyen tájékoztatók szervezése a fiatalok számára, mert az előadást követően már tudatosabb döntéseket, gazdasági viselkedéseket, meglátásokat láthatunk a fiatalok körében. Tanulmányunkban (1) az elsődleges elemzést közöljük, illetve (2) bővebben írunk a módszerünkről és az eljárás kivitelezéséről; (3) adataink részeredményeit összehasonlítjuk az áttekintésünkben bemutatott korábbi kutatások következtetéseivel. Ez a kutatás utáni gyorsjelentésünk arra szolgál, hogy betekintést adjunk a kutatás menetébe és közreadjuk az elsődleges adatokat, a további elemzésünkben folytatjuk az eredmények kiértékelését, és ok-okozati összefüggésekre keressük a példákat illetve a válaszokat.

Kulcsszavak: kárpátaljai magyar fiatalok, KOMP, pénzügyi tudatosság, mérés, fejlesztés, OECD országok, PISA.

Abstract. It has become almost impossible to understand international events without being aware of and following financial and basic economic processes. Trends on a global level are a function of the economy, and recently this tendency has extended to individual perspectives, becoming a part of our everyday lives. Financial literacy is a component of every profession and lifestyle, and without it, it is difficult to plan an individual life path, manage a household, or, where applicable, run a business. In today's modern world, financial literacy has become a key to success. This is further proved by ongoing surveys in OECD countries, initially targeting only the adult population, and later expanding to assess competencies in 15-year-olds through PISA measurements. This study examines the findings from these surveys and related analyses. In Zakarpattia, financial literacy courses have been offered to high school students for the past four years, with demand and relevance growing annually. Given the importance of the topic, the decision was made to evaluate students' knowledge before and after participation in the courses. In 2024, with support from the Hungarian Academy of Sciences under the National Program, a sub-program titled 'Competence – Education – Balance – Perspective' (CEBP) was initiated, under which financial literacy assessments were conducted. Results indicate that such educational programs significantly affect young people's decision-making, economic behavior, and perceptions. This study (1) presents a preliminary analysis, (2) details the research methodology and implementation, and (3) compares findings with previous studies. The final report reviews the overall research process and publishes primary data, while future analyses will continue evaluating results and exploring cause-and-effect relationships.

Keywords: Hungarian youth in Zakarpattia, CEBP, financial literacy, measurement, development, OECD countries, PISA.

A probléma felvetése általánosságban. A fejlett társadalmunkban a pénz kezelése akár a valóságban, akár az online térben egy igen fontos kérdéssé nőtte ki magát. Napjainkban a pénzt immár nemcsak megkeresni jelent kihívást, hanem azt kezelni vagy adott esetben forgatni épp olyan lényeges faktora életünknek. A társadalmunk jövő generációjának ilyen jellegű ismerete éppen ezért válik lényegessé [4; 7; 8]. Ezen kérdéskör vizsgálata immár beépült az alapvető készségek méréseibe, vagyis az írás, olvasás, matematikai/logikai készségek, idegen nyelvtudás vagy természettudományi ismeretek mérése mellett immár a gazdasági, pénzügyi műveltséget is kutatják, mérik [14]. Az országok gazdasági fejlődésének elemzéseibe beépült a tudatos termelő és fogyasztói réteg vizsgálata [11; 12]. Általános tendencia, hogy az iskolai tanmenetben nincs külön kiemelve pénzügyi ismeretek elsajátítása, így a jövő generációja csak akkor tudja ezeket az információkat magukénak, ha az iskola vagy adott esetben a pedagógus külön figyelmet fordít rá, vagy esetleg a családon belül, illetve baráti környezetben látnak rá példákat, de a mai modern technikának köszönhetően olvashatnak róla az interneten, vagy hallhatnak *youtuber*-ektől, *influencer*-ektől. Ahhoz képest, hogy a többi készség fejlesztésére mekkora figyelmet fordít az iskola a tanmenet kialakítása során, a pénzügyi tudatosság elsajátítása csak az egyéni kulturális és kapcsolati tőke függvényében zajlik [15]. Erre az általános buktatóra már az OECD országokról szóló elemzések és kutatások is felfigyeltek [14]. A mai tizenéves generáció tagjai igen gyakran pénzügyi döntésekkel szembesülnek, sőt kiskoruktól kezdve pénzügyi termékeket vagy szolgáltatásokat használhatnak, és akár a kibertérből érkező csalások célpontjaivá válhatnak. Számos elmélet és tudományos elemzés bizonyította, hogy az iskolai előmenetel és a jövedelmi helyzet szoros összefüggést mutat a felnőttek és a fiatalok pénzügyi műveltségének szintjével [7; 8; 1].

Mindezek függvényében tartottuk fontosnak megtartani a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban tanuló diákok számára a pénzügyi tudatosságról szóló előadásainkat: az immár négy éve tartó tájékoztatósorozattal kapcsolatosan visszaérkezett vélemények alapján úgy láttuk, hogy ezek az információk valóban hasznosak a fiatalok számára. Az külön érdekes volt számunkra, hogy nem kellett felkeltenünk a fiatalok érdeklődését a téma iránt, mivel már eleve bennük volt a kíváncsiság, talán azért is, mert nem a hagyományos iskolai tananyagot vittük el hozzájuk és már valóban felhasználói a pénzügyivilágnak, főleg a kibertérben. Az iskolai tájékoztatókat évről évre fejlesztettük, és mindig egy újabb résszel bővítettük a gazdasági ismeretekről szóló interaktív bemutatóinkat – a bővítést minden egyes esetben a diákok idényei alapján alakítottuk. A bemutatónk és tájékoztatónk hasznosságát viszont következetesen nem láthattuk, nem tudtuk pontosan mennyire volt hasznos, vagy éppen milyen fejlődés ment végbe a fiatalok körében a tájékoztatók alkalmával. Ezért 2024-ben a tájékoztató mellett immár egy mérési módszert is kialakítottunk, mellyel az előadások előtt és után is mértük ismereteiket, hozzáállásukat, illetve véleményüket többek között a tájékoztatóról is.

A Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti programjának köszönhetően 2024-ben indult el Kárpátalján a *Kompetencia – Oktatás – Mérés – Perspektíva (KOMP)* alprogram. Ennek keretében 2024. május – június hónapokban, a tanítás utolsó hónapjaiban látogattunk el kilenc kárpátaljai magyar tannyelvű iskolába, ahol 9., 10., és 11. osztályos diákok körében tartottuk meg az előadássorozatunkat, majd ezt követően mértük pénzügyi tudatosságukat: véleményüket a beavatkozás (tanóra) előtt az *indító* felmérés segítségével, valamint az órát követően az un. *záró* teszt segítségével. A felmérés alapján a diákok is visszajelzést kapnak, hogy milyen az egyéni pontokat érték el a következő területeken: *tudatos fogyasztás, takarékoság, öngondoskodás, eladósodás, pénzügyi tervezés, kockázatvállalás*. Továbbá, az adatok összesített eredményei révén lehetőség kínálkozik arra is, hogy egy hosszabb, longitudinális vizsgálat révén folyamatosan nyomon kövessük a kárpátaljai diákok pénzügyi tudatosságát, illetve egyéb szocio-demográfiai/ szocioökonómiai (társadalmi-gazdasági) változók közötti összefüggést keressünk. Tehát a felmérés következetes megismétlését tervezzük a jövőben, és ezzel a méréssel közelebb kerülhetünk a kárpátaljai magyarság felnövekvő generációjának megismeréséhez, miközben folyamatos beavatkozással fejlesztjük is őket.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése. A pénzügyi tudatosság témával jelentős mértékben foglalkoztak már a szakemberek, kutatók [7; 8; 9; 10;]. A téma divatosnak számít, ugyanis az egyéni pénzügyek kérdése, főleg az internet terjedésével és az információk elérhetőségével, egyre inkább foglalkoztatta nemcsak a vállalkozókat, befektetőket, magas jövedelemmel rendelkezőket, hanem a hétköznapi, polgári életből jövő középosztály lakosságát is. A kisbefektetések exponenciális ütemben növekedett az elmúlt száz évben a világ fejlett régióiban, és napjaikban a pénzpiac mozgásának követése lényegessé vált minden gazdasági ágazaton belül.

Németh [9] tanulmányában a koronavírus járvány hatásait vizsgálta a pénzügyi tudatosság kultúrájával összefüggésben. A kutatás felnőttekre vonatkozott ugyan, de fontos megállapítása az, hogy a nemzetközi szakirodalommal összhangban Magyarországon is mérhető az összefüggés a gazdasági konjunktúra és pénzügyi tudatosság mértéke között (fellendülés esetén magasabb a pénzügyi tranzakciók száma, míg recesszió alatt visszafogottabb döntéseket hoz a lakossági és vállalati szektor is).

A tudatosság fejlesztésével kapcsolatban Németh-Lékó, A. [10] megjegyzi, hogy „pénzügyi tudatosság fejlesztése időigényes folyamat, amelynek eredményei hosszú távon jelentkezhetnek”.

A kutatásunkkal közelebbi kapcsolatban áll az, amikor egyetemi szinten vizsgáljuk a hallgatók pénzügyi tudatosságát. Havay [4] cikkében konkluzióként vonja le, hogy jelentős hatással van a pénzügyi kultúra minőségére az, hogy milyen oktatási intézményben tanulnak az egyetemi hallgatók, viszont az elmúlt években folyamatos fejlődés tapasztalható.

Érdemes a témában még tanulmányozni nemcsak a lakossági csoportok pénzügyi tudatosságát, hanem KKV szektorban lévő vállalkozókat is [16], illetve speciális ágazati irányokat is lehet vizsgálni, mint pl. Baranyi – Zsigrai – Széles [2] cikkükben a pénzügyi tudatosság érvényesülését vizsgálták a zöld pénzügyi megoldások terén.

Módszertani vonatkozásában megvizsgáltuk azokat a kutatásokat, melyek az általunk is preferált statisztikai módszertanokat vették alapul, illetve ezekből nyertünk ihletet további módszertani sajátosságok bevezetésében a kutatás feldolgozása során. Baranyi és társai [2] primer kutatás keretében vizsgálták a pénzügyi tudatosságot, valamint Kuruczleki & Kazár [6] idei kutatási beszámolójukban a pénzügyi eredményességet befolyásoló kompetenciákat vizsgálták a dél-alföldi mikroállalkozások körében.

A kutatás alapjául több kérdőívet is megvizsgáltuk. Leginkább a Pénziránytű Alapítvány[7] által kifejlesztett kérdőívek hatottak a vizsgálati fókuszunkra. Nemzetközi viszonylatban pedig a pénzügyi kultúra és pénzügyi eredményesség méréséhez az OECD [11; 12] és a CFPB (Consumer Financial Protection Bureau) [3] által kifejlesztett kérdőíveket is tanulmányoztuk.

A pénzügyi műveltség mérése immár negyedik alkalommal lett mérve a PISA (Programme for International Student Assessment = Nemzetközi Tanulói Teljesítménymérés Program) kompetenciavizsgálatán belül¹. A PISA mérést az OECD országok 15 éves diákjai körében végzik, és három évente ismétlik a felmérést 1996 óta. A kompetenciavizsgálat elsődleges célja az emberi erőforrás feltérképezése, és a következő generáció alapvető képességeinek kiértékelése a munkaerőpiac számára [1]. A PISA eredményeit használják az adott ország emberi erőforrásainak, fejlettségi szintjének (Human Development Indicators (HDI) egyik igen fontos mutatójaként. A tesztek eredményei markánsan hatnak az országok gazdasági beruházásainak rangsorolására egyaránt, és tendenciákat elemezve vetítik előre az adott ország 10-20 éves potenciális munkaerejének képességeit. A tesztek legújabbán tehát azt is feltérképezik, hogy a 15 évesek mennyire képesek a digitális gazdasági folyamatokban boldogulni, mérve a pénzügyi műveltségüket. [14] A pénzügyi műveltség alatt azt értik, hogy: „a pénzügyi fogalmak és kockázatok ismerete és megértése, valamint az ezek alkalmazásához szükséges készségek és attitűdök rendszere, amelyek révén a fiatalok hatékony döntéseket hozhatnak valós pénzügyi helyzetekben, és amelyek emelik az egyének, egyben a társadalom pénzügyi jólétét, valamint lehetővé teszik a gazdasági életben való részvételt” [14: 7]. A PISA vizsgálaton belül a diákok pénzügyi műveltségeit összegző adatokat szocioökonómiai (társadalmi-gazdasági) háttérrel, társadalmi nemmel, lakhely település típusával, iskolák fenntartói alapján korrelálták, mindamelllett hogy kiértékeltek a családtagok és barátok hatásait is a befolyásoló tényezők között. A szocioökonómiai háttér vizsgálatához létrehoztak egy olyan indexet, amely magában foglalja pénzügyi, társadalmi, kulturális és humántőke-erőforrásokat, ez az ún. ESCS-index. A hozzá kapcsolódó konkrét változók pedig a szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, a háztartás vagyoni helyzete. Ezen mérés módszereiből, eredményeiből és a kutatás megvalósulásának relevanciájából számos hasznos következtetést vonhatunk le a jelen kutatás eredményeinek kiértékelésénél. A felmérésnek két fontos tanulsága van: egyrészt, hogy a diákok pénzügyi műveltsége szoros összefüggést mutat a matematikai és olvasási készségekben elért

¹ A méréshez 2022-ben Magyarország is csatlakozott, Ukrajna viszont nem: URL: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022PM.pdf

eredményekkel, vagyis a diákok általános fejlesztése hat a pénzügyekben jártasságra is. A másik igen fontos tanulsága a résztvevő országok tekintetében, hogy a mérések eredményeit látva eltérő formában, de beépítették a pénzügyi műveltség fejlesztését az iskolai tantervekbe. Magyarországon például a Nemzeti Alaptanterv iskola dönthet a kivitelezés formájáról, de kötelezővé teszi az ilyen ismeretek oktatását. A vizsgált korosztály számára pedig az állampolgári ismeretek tantárgyon belül oktatják a mindennapi pénzügyeink résztemakört. Ugyanis úgy tűnik, hogy bizonyos témakörök még a legjobban olvasó és logikusan gondolkodó 15 éves fiatal számára gondot okoz a pénzügyek terén – mint például a kockázat és a haszon mérlegelése, a pénzügyi döntések rövid és hosszú távú dimenzióinak átlátása, a képesség a pénzügyi csalások azonosítására vagy a személyes pénzügyi adatok biztonságban tartása.

Ukrán kutatási eredményeket is megvizsgáltunk, elsősorban egy tavalyi felmérést vettünk alapul [18]. Pedagógiai szempontokra fókuszálva pedig Zykina [17] tanulmánya foglalja össze az ukrainai oktatási rendszer helyzetét a háború előtti időszakban a pénzügyi kultúra fejlesztése vonatkozásában.

A cikk céljai. Jelen tanulmányunk egy nagyobb kutatási projekt bevezető eredményeként jelenik meg, mellyel azt a központi célt kívánjuk szolgálni, hogy módszertani alapjait bemutassuk a kárpátaljai iskolákban végzett primer kutatásnak. Részcélunk, hogy megismerjük a magyar, az ukrán és a nemzetközi szakirodalom e témával kapcsolatos kutatásait, módszertani alapjait és eredményeit. Láthattuk a PISA tesztek bővítései alapján [14], hogy a pénzügyi műveltség mérése immár az alapvető iskolai keretek között fejlesztett kompetenciák mellé lettek illesztve, és ezek kiértékelésében számos érdekes eredményt láthatunk. Elemzésünk elsődleges célja egy módszertani keret bemutatásán túl annak kidolgozása és kiértékelése, hogy a gazdaságtudatosságot napjaikban mennyire lényeges mérnünk, és beépíteni a jövő generációjának fejlesztésének folyamatába.

A kutatási eredmények bemutatása. A 2024 május-júniusi időszakában 9 kárpátaljai magyar tannyelvű iskolát sikerült elérni, melyek a következők: Arany János Líceum (Mezőkaszony), Beregszászi Bethlen Gábor Líceum, Munkácsi Szent István Líceum, Munkácsi II. Rákóczi Ferenc Speciális Iskola, Beregszászi Kossuth Lajos Gimnázium, Nagyberegi Református Líceum, Ungvári Magyar Tannyelvű Elemi Iskola és Drugeth Gimnázium, Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceum, Karácsfalva, Nagydobronyi Református Líceum. A felmérés a online térben zajlott. A bemutatkozás után egy QR-kód leolvasásával a diákok saját mobilkészülékük segítségével tölthették ki először az *Indító* tesztet, amelyben több háttérinformáció után mértük pénzügyi tudatosságukat, majd a tájékoztató előadás után került sor a *Záró* tesztre.

1. táblázat.

A KOMP projekt pénzügyi tudatosság felmérésének *Indító* és *Záró* tesztjeit kitöltő tanulók száma iskolák szerint

	Indító teszt	Záró teszt
Arany János Líceum (Mezőkaszony)	30	31
Beregszászi Bethlen Gábor Líceum	28	30
Munkácsi Szent István Líceum	18	15

	Indító teszt	Záró teszt
Munkácsi II. Rákóczi Ferenc Speciális Iskola	9	8
Beregszászi Kossuth Lajos Gimnázium	30	46
Nagyberegai Református Líceum	32	25
Ungvári Magyar Tannyelvű Elemi Iskola és Drugeth Gimnázium	5	5
Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceum, Karácspfalva	33	31
Nagydobronyi Református Líceum		2
Összesen	185	199

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszadók 63 %-a lány, 38 %-a fiú volt, korosztály szempontjából a legtöbben 10. osztályosok (16 évesek) voltak, kicsit kevesebben a 11. osztályosok (17 évesek) és volt néhány 9. osztályos (15 éves) diák is, aki kitöltötte az ungvári iskolában. A megkérdezt tanulók elsősorban 3 családtaggal él együtt, a diákkal együtt számított átlagos családtag szám a vizsgált diákoknál 4,5 fő. A szülők anyagi helyzetét vizsgálva látható, hogy a válaszadók 68 %-ának mindkét szülője dolgozik (vagy vállalkozik), viszont közel 30 %-nak csupán csak az egyik szülőnek van jövedelme, illetve néhány olyan válasz is érkezett, hogy nincs a családnak állandó jövedelme (1%), vagy pedig más családtag (pl. nagyszülő) jövedelméből élnek (1,4 %). A válaszadó diákok közül 148 él falun és 37 városban – mivel a kárpátaljai magyarság zöme falvakban él, így ez az arány tükröződött felmérésünk során is.

Ezt követően 20 speciális kérdés következett. Az első hat *a tudatos fogyasztás* vizsgálatára vonatkozott, a második 4 kérdés *a takarékosággal* volt összefüggésben, a harmadik csomagban *ön gondoskodással* kapcsolatos kérdések voltak, a negyedikben az *eladósodást* vizsgáltuk, illetve vonatkozott még kérdés a *pénzügyi tervezésre* és a *kockázatvállalásra*. A tesztben szereplő állításokra a tanulók Likert-skálán keresztül tudtak válaszolni, ahol mindig a legkisebb szám nemlegesnek, míg a legnagyobb a teljes mértékben jellemzőnek minősült az adott állításra vonatkozóan. A kérdőív összeállításakor figyeltünk arra, hogy ne legyenek egyforma értelmű kérdések, tehát adott témában pénzügyileg tudatosnak akkor minősült, amikor nem jellemző rá az állítás, máskor pedig ellenkezőleg, akkor minősült tudatosnak, ha teljes mértékben jellemzi (illetve volt olyan, amikor az átlagos érték volt a pozitív és a két szélsőség pedig kevésbé jó eredmény). Ez némileg bonyolította kódolást, illetve az is, hogy voltak kérdések, melyek nagyobb súlyt kaptak, illetve más állításokra adott válasz kisebb mértékben számított a végső pont kialakításánál.

A válaszok pontokká konvertálásához megvizsgáltunk más, az előző fejezetben bemutatott kutatásokat, összegeztük saját tereptapasztalatainkat, valamint a pénzügyi, gazdasági szakismereteinket. Ennek értelmében a nyitó kutatás kódolását az alábbi táblázat szerint végeztük el.

1. táblázat

Az Indító kérdőív kódolási segédtablázata.

Kérdések a vizsgált pénzügyi viselkedések alapján	Tudatos	Inkább tudatos	Többnyire tudatos	Inkább nem tudatos	Egyáltalán nem tudatos	Súly
	Adott pont, adott százalékértéknek felel meg.					
Tudatos fogyasztás	90	75	60	30	10	
1. Amit a gyerek kér, azt a jó szülő megveszi neki	2	3	1	4	5	3
2. Ha valami megtetszik, akkor azt megvásárolom	2	1	3	4	5	2
3. Könnyen elcsábulok, ha valamit nagyon kedvező áron árulnak.	2	1	3	4	5	2
4. Legtöbbször összehasonlítom az árakat, mielőtt megvennék valamit	5	4	3	2	1	3
5. Szeretem a menő cuccokat és szívesen költök rájuk.	1	2	3	4	5	1
6. Gyakran megjutalmazom magam	2	1	3	4	5	1
Takarékosság	90	75	60	30	10	
7. Nálam a pénz ahogy jön, úgy el is megy	5	4	3	2	1	3
8. Fontosnak tartom, hogy legyen megtakarításom, ha váratlan helyzetre kell pénz	5	4	3	2	1	3
9. Készítünk uzsonnát otthon, hogy ne a büfében/boltban vásároljak, ha huzamosabb ideig nem vagyok otthon.	4	5	3	2	1	1
10. Nem szeretem kidobni, a még használható dolgaimat.	4	5	3	2	1	2
11. Saját készítésű ajándékokkal lepek meg másokat.	4	5	3	2	1	2
Öngondoskodás	90	75	60	30	10	
12. Állandó bevétellel (pl. zsebpénz) rendelkezem, amellyel én gazdálkodom.	4	5	3	2	1	2
13. Egyedül döntöm el, hogy mire költöm a saját pénzemet	4	5	3	2	1	1
14. Számon tartom a kiadásaimat.	5	4	3	2	1	3
15. Szeretek úgy több pénzhez jutni, hogy megdolgozom érte.	5	4	3	2	1	3
16. Rendet tartok a holmiaim között.	5	4	3	2	1	2
Eladósodás	90	75	60	30	10	
17. Amikor én vásárolok, előfordul, hogy többet költök, mint amennyit terveztem (vagy ajánlották a szüleim)	1	2	3	4	5	3
18. Előfordul, hogy pénzt kérek kölcsön (nem a szüleimtől)	1	2	3	4	5	1
Pénzügyi tervezés	90	75	60	30	10	
19. Mindig jól végiggondolom, hogy mire	5	4	3	2	1	

Kérdések a vizsgált pénzügyi viselkedések alapján	Tudatos	Inkább tudatos	Többnyire tudatos	Inkább nem tudatos	Egyáltalán nem tudatos	Súly
	Adott pont, adott százalékértéknek felel meg.					
Tudatos fogyasztás	90	75	60	30	10	
futja a pénzből.						
Kockázatvállalás	90	75	60	30	10	
20. Játék közben szeretek sokat kockáztatni.	3	2	1	4	5	

Forrás: Saját szerkesztés.

Az indító kérdőív elvégzését követően a diákok számára egy 30 perces ismeretterjesztő rész következett, ahol a pénzkezelés szintjeiről, a személyes pénzügyi tervezésről, költségvetés készítésének fontosságáról és módszertanáról stb. tartottunk előadást. Ezután következett a második mérés. A záró kérdőívet szintén egy QR-kódos képről olvasták le, majd töltötték ki. A kérdések struktúrája megegyezett az előzővel, tehát itt is a tudatos fogyasztással, takarékossgal, öngondoskodással, eladósodással, pénzügyi tervezéssel és kockázatvállalással kapcsolatos kérdések voltak, viszont itt már csak 15 speciális kérdés volt, s változott a súlyarányok is, mivel reflektáltunk a tananyagra (pl. pénzügyi tervezés több kérdésben jött elő). A 15 kérdésen túl voltak un. „feedback” kérdések is, melyek a képzés kiértékelésére vonatkoztak (pl. mennyire volt hasznos számukra ez a program, részt vennének-e a jövőben is). A második kérdőív módszertani értékelését az alábbi táblázat mutatja, ahol látható a kérdések kódolása és súlyértéke is.

2. táblázat.

Záró kérdőív kódolási segéd táblázata.

Kérdések a vizsgált pénzügyi viselkedések alapján	Tudatos	Inkább tudatos	Többnyire tudatos	Inkább nem tudatos	Egyáltalán nem tudatos	Súly
	Adott pont, adott százalékértéknek felel meg.					
Tudatos fogyasztás	90	75	60	30	10	-
1. Szoktam segíteni másokat (adok az uzsonnámból, teszek a templomi perselybe stb.)	5	4	3	2	1	1
2. Időközönként veszek a szüleimnek/testvéremnek is valamit a zsebpénzből.	5	4	3	2	1	2
3. Több boltban, üzletben is összehasonlítom az árakat, mielőtt vásárolnék.	5	4	3	2	1	3
4. A boltban fejbem utána számolok, hogy tényleg annyiba kerültek-e a dolgok, mint amennyit a pénztárnál mondanak.	5	4	3	2	1	3
Takarékosság	90	75	60	30	10	-
5. Amikor bevételtem lesz, abból mindig teszek félre, mielőtt	5	4	3	2	1	-

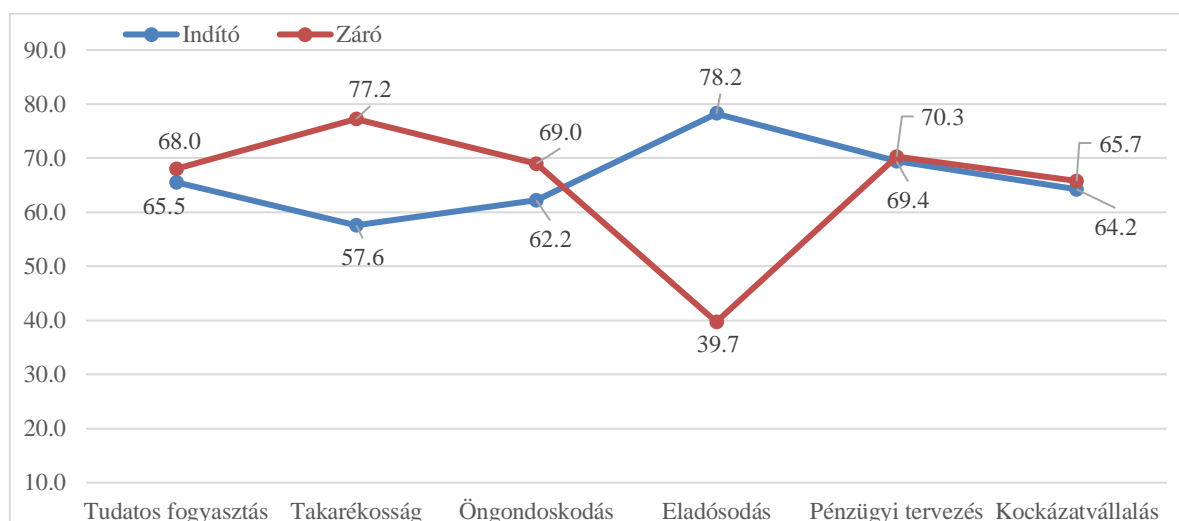

Kérdések a vizsgált pénzügyi viselkedések alapján	Tudatos	Inkább tudatos	Többnyire tudatos	Inkább nem tudatos	Egyáltalán nem tudatos	Súly
	Adott pont, adott százalékértéknek felel meg.					
költeni kezdek						
Öngondoskodás	90	75	60	30	10	-
6. Szeretnék diákmunkát, nyári munkákat vállalni a szabadidőmben.	5	4	3	2	1	3
7. Ha tudom, akkor előre jelezem, hogy nem tárgyi, hanem pénzbeli ajándékot kérek, amelyet magam osztok be.	5	4	3	2	1	2
8. Ha családot alapítok, főleg én kezelem majd a családi kasszát.	4	5	3	2	1	1
Eladósodás	90	75	60	30	10	-
9. Napi, vagy heti szinten összeírom, hogy adott időszakban mire és mennyit költöttem.	5	4	3	2	1	-
Pénzügyi tervezés	90	75	60	30	10	-
10. Készíteni fogok tervet, hogy mire költöm a pénzem	5	4	3	2	1	3
11. Tudom, hogy hol fogok tovább tanulni, mi lesz a szakmám.	5	4	3	2	1	1
12. Véleményem szerint felnőtt koromban jól fogok bánni a pénzügyekkel.	5	4	3	2	1	2
13. Ha jobban megismerem a pénzügyi, gazdasági területeket, akkor saját pénzügyeim terén is sikeresebb leszek.	5	4	3	2	1	2
Kockázattudatosság	90	75	60	30	10	-
14. Szoktam úgy internetről vásárolni, hogy korábban nem rendeltem onnan (nem látok értékelést a weboldalról)	3	2	1	4	5	3
15. Tanulmányaim befejezése után inkább vállalkozó szeretnék lenni, mint alkalmazott.	3	5	4	2	1	2
„Feedback” (visszajelzés)	90	75	60	30	10	-
16. Hasznos, új dolgokat hallottam ezen a képzésen	5	4	3	2	1	-
17. Szívesen részt vennék a jövőben is ilyen képzéseken	5	4	3	2	1	-

Forrás: Saját szerkesztés.

Azt követően, hogy sikerült dekódolni az eredményeket és a súlyozási háttérszámításokat is elvégeztük. Témakörönként megkaptuk a súlyozott átlagokat,

valamint a főátlagot a teljes adatbázisra vonatkozóan. Ezek összehasonlító eredményét láthatjuk az 1. ábrán, ahol látható a lényeges különbség témakörönként az előadás előtti majd az előadást követően feltett kérdésekre vonatkozóan. Azokon a területeken láthatunk magasabb értékeket, vagyis ha az adott kérdéskörön belül magasabb értéket kapnak, akkor az egy pozitív változás a gazdasági viselkedés terén, és így a legnagyobb változást a takarékoságon (58%-ról 77%-ra), öngondoskodáson (62%-ról 69%-ra) belül láthatjuk. A diákok előadás közben kicsit mérlegelték saját gazdasági viselkedésüket, és a záró tesztben már láthatóan racionálisabban döntenek a jövőben tervezett kiadásai tekintetében. Ez a pozitív változás viszont az eladósodás témakörében nem valósult meg: radikálisan csökkent az érték 78%-ról 40%-ra. A kódolásnál értelemszerűen magasabb értéket kaptak azok a válaszok, ahol a diák kevesebb eladósodást tervezett a jövőben. Az indító tesztben két kérdést tettünk fel ehhez a kérdéskörhöz, viszont a záró teszt esetében már csak egyet. A jövőben ezt a blokkot módosítjuk és a vásárlásra illetve a kölcsönkérésre vonatkozó kérdést már a záró tesztben is két kérdésben fogjuk mérni. A pénzügyi tervezés és kockázatvállalás tekintetében nem láthatunk változást, amit még a későbbi elemzéseink során tovább vizsgálunk, és kérdésekre bontva értelmezzük az eredményeket. Minden tekintetben érdekes, hogy a fiatalok mennyire tartják fontosnak az internetes vásárlást, milyen jövőt terveznek maguknak a továbbtanulás vagy a pénzüg beosztása tekintetében stb. Továbbá későbbi elemzésünkben igyekszünk a PISA tesztekkel bevált csoportokat kialakítani, amely elsősorban különböző képességpontokat rendel a diák ismereteihez a kérdések súlyértéke alapján. A PISA tesztek elemzéseiben [14] a társadalmi nem, lakhely településtípusa, iskolák közötti különbségek – vagyis oktatnak-e a diákoknak pénzügyvel kapcsolatos információkat – alapján keresünk majd szignifikáns összefüggéseket.

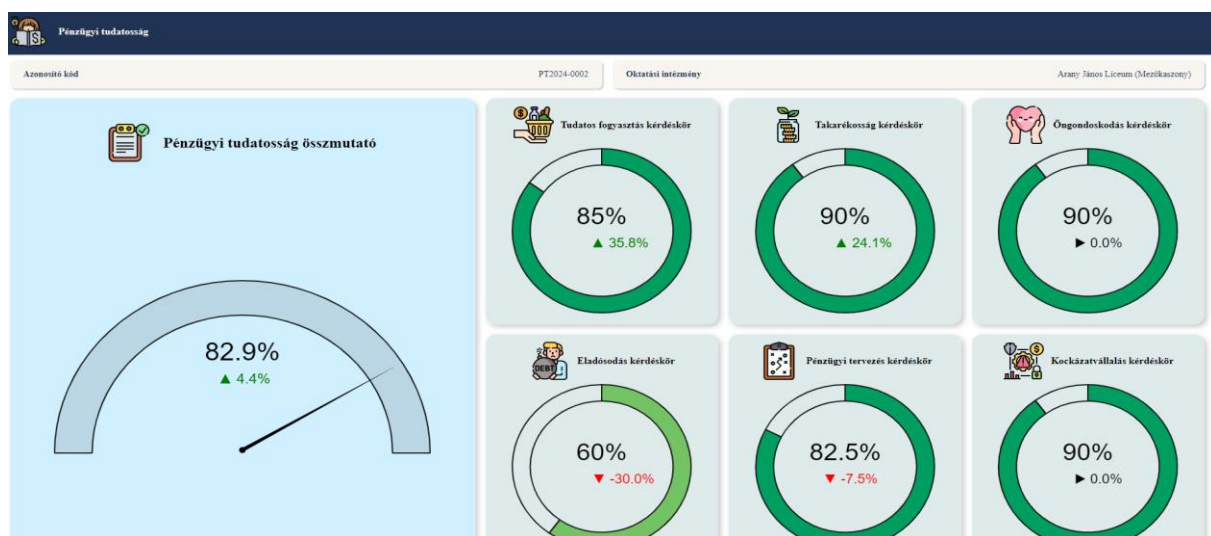

1. ábra. Pénzügyi tudatosság felméréseinek összesített átlagai az Indító és Záró kérdőív eredményei alapján.

Forrás: Saját szerkesztés.

Mivel a tájékoztatást és a mérést is azzal a céllal indítottuk el, hogy a tanulók előadás előtti és utáni ismeretét, véleményét, viselkedését mérje, továbbá, hogy a

tanulók válasziakkal minősítsék és visszajelezzék felénk, mennyire volt hasznos számukra a napjaikban igen fontossá vált, ám iskolai kereteken belül nem oktatott tudás, ezért a záró tesztbe beépítettük *feedback* kérdéseket (3. táblázat). Azt tapasztaltuk, hogy átlagosan 74%-ra minősítették az előadás hasznosságát, ami a válaszadó fiatalok háromnegyede. A visszajelzés számunkra is lényegessé vált abból a szempontból, hogy a diákok a saját eredményeiket visszakapják a mérést követően. Éppen ezért a KOMP projekten belül létrejött weboldal segítségével és a méréshez használt egyéni azonosítókkal megtekintheti a saját eredményüket (lásd 2. ábra).

2. ábra. A KOMP projekt weboldalának pénzügyi tudatosságot megjelenítő modulja

Forrás: <https://komp.kmf.uz.ua/pt-leiras>

Kutatás további lehetőségei. Ilyen jellegű kutatás Kárpátalján a magyarság körében, és a fiatalokat érintve első alkalommal készült. Azért tartottuk fontosnak éppen ezt a korosztályt megcélolni, mert ahogy a többi hasonló jellegű felmérés a következő generációt, a gazdaságon belül 10–20 év múlva a munkaerőpiac legfiatalabb tagjainak képességeit méri, így a mi célunk is az volt, feltérképezzük pénzügyi műveltségük, pénzügyi tudatosságuk milyen fokú és egy előadás ezen milyen változást tud véghez vinni. A projekt longitudinális, vagyis folytatjuk a 2024/2025-ös tanévben is, és igyekszünk több iskolába eljutni. A 2022. február óta dúló háború miatt a kárpátaljai magyarság sorsa sok minden múlik, az egyik legfontosabb a következő generáció fejlesztésén túl a képességük mérése is. A megélhetés a gazdasági válságokban egyéni kreativitások és magas fokú pénzügyi jártasságoktól függ – ezt bizonyította a rendszerváltás környékén kialakult gazdasági válság időszaka is, amikor a kárpátaljai magyarság túlélése épp ezen a fortélyos megoldások sorozatától függött [5]. Ahogy a PISA eredményei alapján beépítették az iskolai tanmenetekbe az ilyen jellegű tudás oktatását [14; 1; 15], így bízunk benne, ez az alulról szerveződő motiváció a kárpátaljai magyar iskolákon belül is elindít valamit, és az oktatók történelem, jogtan, állampolgársági ismeretek mellett esetleg osztályfőnöki órákon belül ezeket az információkat is tovább adják. Számos alkalommal voltak jelen oktatók is az előadásokat, akiknek szintén nagyon hasznosnak

bizonyultak ezek a tájékoztatók. Az OECD országokban a fiatalok pénzügyi műveltségét a PISA tesztekkel párhuzamosan mérik [1;14], de a felnőtt lakosság körében is végeznek mérést [11; 12], éppen azért, mivel a társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésének egyik radikálisan lényeges faktorává vált a pénzügyekben jártasság. A modern világunkban ezek a folyamatok felfokozódtak, és a fejlődés ritmusát mérlegelve ez a tendencia csak fokozódni fog. A mérésünket és tájékoztatóink sorozatát ennek függvényében folytatjuk.

Felhasznált források listája

1. Acido, V. J. – Caballes, G. D. (2024) Assessing educational progress: A comparative analysis of PISA results (2018 vs. 2022) and HDI correlation in the Philippines. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 2024, 21(01), pp. 462–474.
2. Baranyi, A. – Bencsik, M., – Csernák, J. (2022). A pénzügyi tudatosság vizsgálata egy primer kutatás tükrében.
3. Consumer Financial Protection Bureau (CFPB) (2015): Measuring financial well-being: A guide to using the CFPB Financial Well-Being Scale. <https://www.consumerfinance.gov/data-research/research-reports/financial-well-being-scale/>
4. Havay, D. A (2020). Pénzügyi kultúra vizsgálata egyetemi hallgatók körében. *Tudomány: út a világ megismeréséhez II.*, 38.
5. Hires-László K. (2018). Megélni? Túlélni? Jól élni? Megélhetési stratégiák a kárpátaljai Beregszászi járásban. In: Letenyey László és Tamáska Máté szerk. *Szociográfia. Kárpát-medencei körkép*. Pp. 53–69. Gondolat Kiadó, Budapest.
6. Kuruczleki, É., – Kazár, K. (2024). A pénzügyi eredményességet befolyásoló kompetenciák vizsgálata dél-alföldi mikroállalkozások körében: Egy pilotkutatás eredményeinek bemutatása. *Gazdaság és pénzügy*, 11(1), pp. 111–132.
7. Lusardi, A. – Mitchell, O. – Curto, V. (2010), Financial Literacy among the Young. *Journal of Consumer Affairs*, Vol. 44/2, pp. 358–380, <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01173.x>. 6.
8. Lusardi, A. – Mitchell, O. (2014), “The economic importance of financial literacy: Theory and evidence”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 52/1, pp. 5–44, <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>.
9. Németh, E. (2022). A pénzügyi kultúrához kapcsolódó képzések. *Gazdaság és Pénzügy*, 9(1), pp. 68–101.
10. Németh-Lékó, A. (2020). Pénzügyi tudatosság fejlesztése az öngondoskodási szemlélet erősítéséért. *Biztosítás és kockázat*, 7(3-4), 90-101.
11. OECD (2020a): OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy. Paris: OECD Publishing
12. OECD (2020b): OECD/INFE survey instrument to measure the financial literacy of MSMEs. Paris: OECD Publishing
13. Pénz Iránytű Alapítvány honlapja: Pénzügyi személyiségteszt középiskolások részére. Link: <https://penziranytu.hu/penzuzgyi-szemelyiseg-teszt-kozepiskolasok-reszere>
14. PISA 2022. Pénzügyi műveltség. Összefoglaló jelentés. Link: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatasi/nemzetkozi_merese/pisa/PISA2022PM.pdf
15. Salas-Velasco, M. – Moreno-Herrero, D. – Sánchez-Campillo, J. (2020) Teaching financial education in schools and students' financial literacy: A cross-country analysis with PISA data. *International Journal of Finance & Economics* <https://doi.org/10.1002/ijfe.2005>
16. Szennay, Á. (2023). Pénzügyi tudatosság a magyar kkv szektorban.
17. Zykina, V. (2022). Organizing Financial Literacy Teaching in Primary School through Stem Education. *Problems of Education*, (1 (96)), 72–86.
18. Ćgoricheva, S. B. – Onishchenko, A. V. (2023). Otsiniuvannia finansovoï gramotnosti ta finansovoï inkluzii starshoklasnikiv. <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/13686>

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-238-250
УДК 336.74:330:131.7

Оксана САРАХМАН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри облікових технологій та оподаткування
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8793-592X
Scopus Author ID: 57208317466

Руслана ШУРПЕНКОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри облікових технологій та оподаткування
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8825-2389
Scopus Author ID: 57208317918

ОЦІНКА КРЕДИТНОГО РИНКУ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВИЯВЛЕННЯ РИЗИКУ ТА УПРАВЛІННЯ НИМ

***Анотація.** У сучасному світі, де геополітична нестабільність та конфлікти стають невіддільною частиною реальності, функціонування національної банківської системи супроводжується постійними викликами, що призводять до зростання рівня кредитних ризиків. Автори розглянули вплив воєнного конфлікту на чинники зростання кредитного ризику банків, його оцінку та інструменти управління в обліку за міжнародними стандартами. Досліджено зміни до низки нормативно-правових актів Національного банку України з питань, які визначають пруденційні підходи до оцінки кредитного ризику. Стаття підкреслює необхідність дотримання таких принципів при оцінці кредитного ризику: переваги сутності здійснюваних банком активних операцій над їх формою; своєчасності та повноти виявлення кредитного ризику; адекватності оцінки розміру кредитного ризику; застосування банком методів зниження кредитного ризику, що об'єктивно забезпечують його мінімізацію; урахування власного досвіду банку під час оцінки кредитного ризику; достатності та адекватності розроблених банком внутрішніх положень, застосування яких забезпечує належну оцінку кредитного ризику. Проведено аналіз стану управління кредитними ризиками установами банків України, у тому числі розглянуто ситуацію з проблемними кредитами в ПриватБанку, Сенс Банку, Укрексімбанку, ОТП Банку, Банку Кредит Дніпро, Піреус Банку з врахуванням особливостей військового стану. У дослідженні доведено, що кредитний ризик продовжує залишатися головним джерелом проблем у банках України які повинні чітко усвідомлювати необхідність управління і оцінки кредитним ризиком. Процес управління кредитним ризиком банку повинен включати в себе ідентифікацію, вимірювання, оцінку, моніторинг та контроль ризиків. Це означає визначення можливих факторів ризику, оцінку їхніх можливих наслідків, стеження за діяльністю, що піддається впливу виявлених ризиків.*

***Ключові слова:** банк, положення, регулятор, кредитний ризик, непрацюючі кредити, війна, оцінка, резерви, облік.*

JEL Classification: E 58, E 43, E 51, D 81, M 40, C 13, H 56

Absztrakt. A modern világban, ahol a geopolitikai instabilitás és a konfliktusok a valóság elválaszthatatlan részévé válnak, a nemzeti bankrendszer működését állandó kihívások kísérik, amelyek a hitelkockázatok szintjének növekedéséhez vezetnek. A szerzők megvizsgálták a fegyveres konfliktus hatását a bankok hitelkockázat-növekedési tényezőire, annak értékelését és a nemzetközi standardok szerinti számviteli kezelési eszközeit. Vizsgálták az Ukrán Nemzeti Bank számos jogszabály-módosítását, amelyek a hitelkockázat értékelésére vonatkozó prudenciális megközelítéseket határozzák meg. A cikk hangsúlyozza a következő elvek betartásának szükségességét a hitelkockázat értékelése során: a bank által végzett aktív műveletek lényegének elsőbbsége azok formájával szemben; a hitelkockázat időben történő és teljes felismerése; a hitelkockázat nagyságának megfelelő értékelése; a hitelkockázat csökkentésére irányuló banki módszerek alkalmazása, amelyek objektíven biztosítják annak minimalizálását; a bank saját tapasztalatainak figyelembevétele a hitelkockázat értékelésekor; a bank által kidolgozott belső szabályzatok elegendősége és megfelelősége, amelyek alkalmazása biztosítja a hitelkockázat megfelelő értékelését. A cikk elemzi az ukrán bankintézetek hitelkockázat-kezelésének helyzetét, beleértve a PrivatBank, Sens Bank, Ukreximbank, OTP Bank, Credit Dnipro Bank, Piraeus Bank nemteljesítő hiteleinek helyzetét, figyelembe véve a hadiállapot sajátosságait. A tanulmány bizonyítja, hogy a hitelkockázat továbbra is a problémák fő forrása az ukrán bankokban, amelyeknek egyértelműen tudatában kell lenniük a hitelkockázat kezelésének és értékelésének szükségességével. A banki hitelkockázat kezelésének folyamatának magában kell foglalnia a kockázatok azonosítását, mérését, értékelését, nyomon követését és ellenőrzését. Ez a lehetséges kockázati tényezők azonosítását, lehetséges következményeik értékelését és az azonosított kockázatoknak kitett tevékenységek nyomon követését jelenti.

Kulcsszavak: bank, szabályzás, szabályzat, hitelkockázat, nemteljesítő hitelek, háború, értékelés, céltartalékok, számvitel.

Abstract. In today's world, where geopolitical instability and conflicts are becoming an integral part of reality, the functioning of the national banking system is accompanied by constant challenges that lead to an increase in credit risks. The authors examine the impact of the military conflict on the factors of growth of banks' credit risk, its assessment and management tools in accounting according to international standards. Changes to a number of regulatory acts of the National Bank of Ukraine on issues that determine prudential approaches to credit risk assessment are investigated. The article emphasizes the need to comply with the following principles in assessing credit risk: the benefits of the essence of the bank's active operations over their form; timeliness and completeness of credit risk identification; adequacy of credit risk assessment; application by the bank of methods of credit risk reduction that objectively ensure its minimization; consideration of the bank's own experience in assessing credit risk; sufficiency and adequacy of internal regulations developed by the bank, the application of which ensures proper credit risk assessment. The article analyzes the state of credit risk management by Ukrainian banking institutions, including the situation with non-performing loans in PrivatBank, Sens Bank, Ukreximbank, OTP Bank, Bank Credit Dnipro, Piraeus Bank, taking into account the peculiarities of martial law. The study proves that credit risk continues to be the main source of problems in Ukrainian banks, which should be clearly aware of the need for credit risk management. The process of credit risk management should include identification, measurement, evaluation, monitoring and control of risks. This means identifying possible risk factors, assessing their possible consequences, and monitoring activities exposed to the identified risks.

Keywords: bank, regulations, regulator, credit risk, non-performing loans, war, valuation, provisions, accounting.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна та пов'язані з нею безпекові загрози викликали серйозну кризу з довгостроковими наслідками для фінансового сектора. Однак банківська система успішно долає виклики війни: банки працюють безперебійно, підтримують ліквідність і продовжують видавати кредити.

Сьогодні, кредитний ризик продовжує залишатися вагомим джерелом проблем для більшості українських банків, і вони повинні чітко усвідомлювати необхідність управління кредитним ризиком. Відомо, що процес управління кредитним ризиком банку повинен включати в себе ідентифікацію, вимірювання, оцінку, моніторинг та контроль ризиків. Це означає визначення можливих факторів ризику, оцінку їх можливих наслідків, моніторинг діяльності, яка характеризується виявленими ризиками.

Разом з тим кожен окремих банк сьогодні не демонструє реальні проблеми з непрацюючими кредитами та «прикривають» своїх великих клієнтів, але рано чи пізно ситуація стане цілком реальною. Ситуація з кредитним обслуговуванням набагато складніша, і з початком війни якість обслуговування боргів для всіх типів клієнтів помітно погіршилася, і на це далеко не завжди є об'єктивні причини.

Національний банк України (далі НБУ) вніс зміни до низки нормативно-правових актів, якими встановлюються пруденційні методи оцінки кредитного ризику, які вимагають дотримання таких принципів:

- переваги змісту активних операцій банку над їх формою;
- своєчасність і повнота ідентифікації кредитного ризику;
- адекватність оцінки кредитного ризику;
- застосовувані банком методи зменшення кредитного ризику, які об'єктивно забезпечують його зниження;
- врахування власного досвіду банку в оцінці кредитного ризику;
- адекватність і відповідність розроблених банком внутрішніх правил, застосування яких забезпечить належну оцінку кредитного ризику.

Крім того, НБУ ввів вимогу щодо визнання знецінених активів дефолтними на третій стадії зменшення корисності відповідно до МСФЗ та нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку.

Найважливішим фактором, який визначатиме розвиток українського банківського ринку у 2024 році, є тривалість війни і якщо війна затягнеться, економічна ситуація може погіршитися, прибутковість банків може знизитися.

Військовий ризик буде тиснути на капітал банків, причому на даний момент найбільшою загрозою є кредитний ризик. Він відображає можливість зростання частки проблемних кредитів у портфелях банків і необхідність створення додаткових резервів для таких кредитів. Тому кредитний ризик залишається актуальним, а своєчасна оцінка кредитного ризику банку та

проведення за необхідності виважених реструктуризацій є запорукою подальшої стабільності банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління кредитними ризиками, їх оцінка, формування резервів та інструменти управління ними в обліку висвітлені у наукових публікаціях і статтях українських економістів і науковців, таких як: І.А. Бланк, В.В. Вітлінського, Л. Бондаренко, В.І. Грушко, А.Т.Гловко, І.В. Єлейко., О.І. Кіреєва, Л. М. Кіндрацької, О. А. Криклій, О.С.Любунь, С.І. Накончного, О.В. Пернарівського, Б.І. Пшика, Л.Д.Павленко, О.С.Полетаєва, Л.О. Примостки, В.І. Ричаківської, Т.С.Смовженко, Л.П.Снігурської, О.І. Скаско, О.В. Сідак, О.І. Шпанель-Юхта, Н.П. Шульги, О.І. Ястремського та інших. Існуючі дослідження кредитного ризику банківських установ не враховують нові виклики і загрози, які виникають у зв'язку з повномасштабною війною росії проти України, тому робота в цьому напрямі залишається актуальною.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – розкрити сутність кредитного ризику в умовах воєнного часу, вивчити зміни в нормативно-правових актах та положеннях регулятора, а також оцінити кредитний ризик, формування резервів та заходи з управління ними в бухгалтерському обліку за міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з визначенням НБУ, кредитний ризик - це наявний або потенційний ризик для доходів і капіталу, що виникає через неспроможність контрагента виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком або іншим чином виконати свої зобов'язання.

Кредитний ризик властивий усім видам діяльності банку, де результат залежить від дій контрагента, емітента або позичальника. Цей ризик виникає кожного разу, коли банк надає кошти, зобов'язується надати кошти, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними згідно з умовами реальних або умовних угод, незалежно від того, чи відображається операція на балансі або поза балансом.

Під час оцінки кредитного ризику доцільно розрізняти індивідуальний та портфельний кредитні ризики.

Джерелом індивідуального кредитного ризику є конкретний контрагент банку – позичальник, боржник або емітент цінних паперів. Оцінка індивідуального кредитного ризику включає аналіз кредитоспроможності цього окремого контрагента, тобто його здатності своєчасно і в повному обсязі виконати свої зобов'язання.

Портфельний кредитний ризик проявляється у зменшенні вартості активів банку (відмінному від змін ринкової процентної ставки). Джерелом цього ризику є сукупна заборгованість перед банком за операціями, що мають кредитний ризик (кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо). Оцінка портфельного кредитного ризику включає аналіз концентрації та диверсифікації активів банку.

Виникнення кредитного ризику є досить нормальним явищем для банку, оскільки, як і в будь-якій іншій комерційній діяльності, для отримання прибутку

необхідно йти на певні ризики [1]. З початку війни НБУ змінив ряд нормативно-правових актів, які визначають методи оцінки кредитного ризику.

До банківського регламенту, пов'язаного із запровадженням воєнного стану в Україні, затвердженого Правлінням НБУ у 2022 році, внесено зміни постановою № 23 [3], що встановлює тимчасові особливості оцінки кредитного ризику.

Відновлено тимчасово припинені вимоги щодо: щомісячного/квартального погашення заборгованості в розмірі не менше накопиченого доходу за даними бухгалтерського обліку, як обов'язкову умову оцінки майна за груповою ознакою та спрощеним методом; розрахунок кількості днів прострочення погашення боргу. Ця вимога поновилася з 30 червня 2022 року.

Крім того, вводиться вимога до банків аналізувати всю наявну інформацію про стан застави на територіях, які постраждали або потерпають від наслідків військової агресії. Якщо банк дізнається про втрату застави або значні збитки з будь-яких джерел інформації, це необхідно враховувати при оцінці кредитного ризику.

Запроваджено певні додаткові послаблення вимог до оцінки кредитного ризику, які стимулюватимуть банки своєчасно проводити реструктуризацію кредитів для підтримки платоспроможних позичальників, а саме: банки мають право не визнавати кредити, довгострокова реструктуризація яких зменшує дефолт більше 10% теперішньої вартості майбутніх грошових потоків; призупинено дію ознак високого кредитного ризику, визначення якого базується на фінансових показниках та борговому навантаженні позичальників.

З метою сприяння підтримці ліквідності банків обмежено операції з пов'язаними з банком особами - головним банком або головною фінансовою установою (нерезидентами) щодо обміну іноземної валюти на умовах «своп» у межах першої групи, а також скасовано пункти класифікації іноземних валют та банківських металів. З метою спрощення банками оцінки кредитного ризику внесено зміни до Положення про визначення розміру кредитного ризику банків за активними банківськими операціями, затвердженого Правлінням НБУ від 30 червня 2016 року № 351 [4].

Положення передбачає розширення можливостей банків шляхом застосування спрощених методів оцінки кредитного ризику за якістю послуг. Зокрема, обсяг кредитів юридичним особам, які банк може оцінювати на груповій основі, збільшено з 5 млн грн до 20 млн грн. Також розмір боргу за активами боржників, які банк має право оцінювати за спрощеним методом, збільшено з 0,1% до 0,2% основного капіталу банку.

З метою подальшого наближення вимог Положення № 351 [4] до європейських пруденційних підходів, введено вимогу щодо визнання дефолтними знецінених активів на третій стадії зменшення корисності, які визнані такими згідно з МСФЗ та нормативно-правовими актами НБУ з бухгалтерського обліку [6].

НБУ прийняв рішення внести зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління НБУ від 28

серпня 2001 року № 368. Зміни передбачають зниження ваги ризику (RWA) за споживчими незабезпеченими кредитами з 150% до 100%. Це дозволить банкам використати накопичений капітал для часткового покриття збитків, завданих військовою агресією російської федерації [8].

Але навіть незважаючи на всі новації і зміни НБУ стосовно кредитного ризику, повномасштабна війна значно загострила проблему непрацюючих кредитів (NPL) в українській банківській системі.

До початку повномасштабного вторгнення частка непрацюючих кредитів у загальному портфелі українських банків стабільно знижувалася, а з березня 2022 року непрацюючі кредити почали зростати як у відсотках, так і в абсолютному значенні.

Згідно з даними НБУ, з 1 березня 2022 року до 1 травня 2023 року частка непрацюючих кредитів (NPL) у загальному портфелі кредитів, виданих банками юридичним та фізичним особам, зросла з 27,7% до 42,2%. Однак після цього почала спостерігатися тенденція до зниження цього показника на тлі активізації кредитування банками та зростання кредитних портфелів (табл. 1).

Таблиця 1

Стан корпоративного кредитного портфеля українських банків на 1 листопада 2023 року*

№ з/г	Назва галузі	Валові працюючі кредити		Міграція* кредитів у NPL за 12 місяців		Частка NPL **
		усього, млрд грн	у т. ч. МСП, млрд грн	за кількістю	за сумою боргу	
1	Сільське господарство	99	82	6,9%	6,9%	15,3%
2	Добувна промисловість	2	1	7,9%	25,5%	51,0%
3	Харчова промисловість	45	20	5,3%	9,2%	23,7%
4	Легка промисловість	2	2	5,8%	4,1%	14,9%
5	Хімічна промисловість	6	5	3,7%	18,4%	22,7%
6	Виробництво будівельних матеріалів	3	1	10,1%	24,1%	30,3%
7	Металургія	6	5	7,0%	25,3%	55,5%
8	Машинобудування	6	4	9,1%	5,9%	47,4%
9	Постачання е/е, ЖКП	8	6	13,0%	23,5%	25,4%
10	«Зелена» енергетика	14	9	10,1%	21,5%	55,7%
11	Будівництво	4	2	17,1%	19,6%	71,9%
12	Торгівля авто	4	3	2,5%	1,3%	14,0%
13	Оптова торгівля	84	53	6,8%	14,9%	25,3%
14	Роздрібна торгівля	24	6	2,1%	0,3%	14,6%
15	Транспорт	12	8	7,7%	11,0%	24,6%
16	Готелі	5	5	40,0%	9,2%	13,3%
17	Операції з нерухомістю	6	5	20,4%	46,2%	69,1%
18	Комерційна нерухомість	7	6	22,1%	46,7%	85,7%

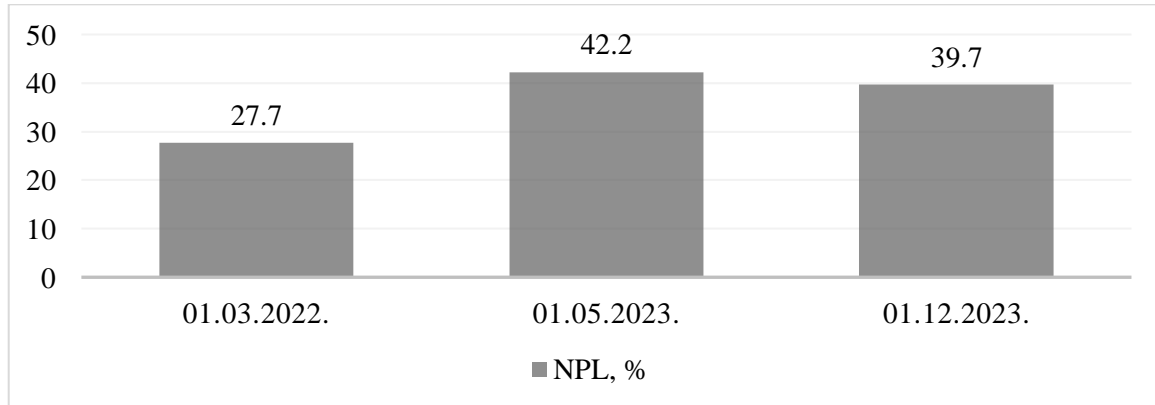

№ з/г	Назва галузі	Валові працюючі кредити		Міграція* кредитів у NPL за 12 місяців		Частка NPL **
		усього, млрд грн	у т. ч. МСП, млрд грн	за кількістю	за сумою боргу	
19	Фінансові послуги	4	3	19,0%	28,5%	31,8%
20	Інше	17	10	7,4%	10,0%	23,5%
21	Державні підприємства	70	6	9,9%	6,9%	10,1%
	Усього	431	243	7,5%	12,6%	31,1%

* Джерело даних: [7]

Станом на 1 грудня 2023 року рівень непрацюючих кредитів (NPL) у загальному портфелі банківських кредитів становив 39,7%. У корпоративному сегменті цей показник досягав 44,1%, а у роздрібному – 24,9%.

Слід зазначити, що обсяги та частка непрацюючих кредитів (NPL) значно знижуються у портфелі кредитів населенню, тоді як у сегменті юридичних осіб ці тенденції менш виражені. З 1 серпня до 1 грудня 2023 року частка непрацюючих кредитів фізичним особам зменшилася на 4 процентні пункти, або на 4,8 млрд грн. У той же час корпоративні NPL скоротилися лише на 2,2 млрд грн, а їх частка знизилася на 1,3 процентні пункти (з 45,4% до 44,1%) (рис. 1).

Рис.1. Частка проблемних кредитів у банках України від початку війни*

* Джерело даних: [8]

Протягом 2023 року банки майже не відчували витрат на формування резервів, а збитки від дефолту були компенсовані покращенням макроекономічних очікувань завдяки ліквідації резервів у успішних портфелях активів. Станом на грудень 2023 року частка проблемних кредитів у портфелі банківських компаній склала 44%, а їх обсяг досяг 362 млрд. грн.

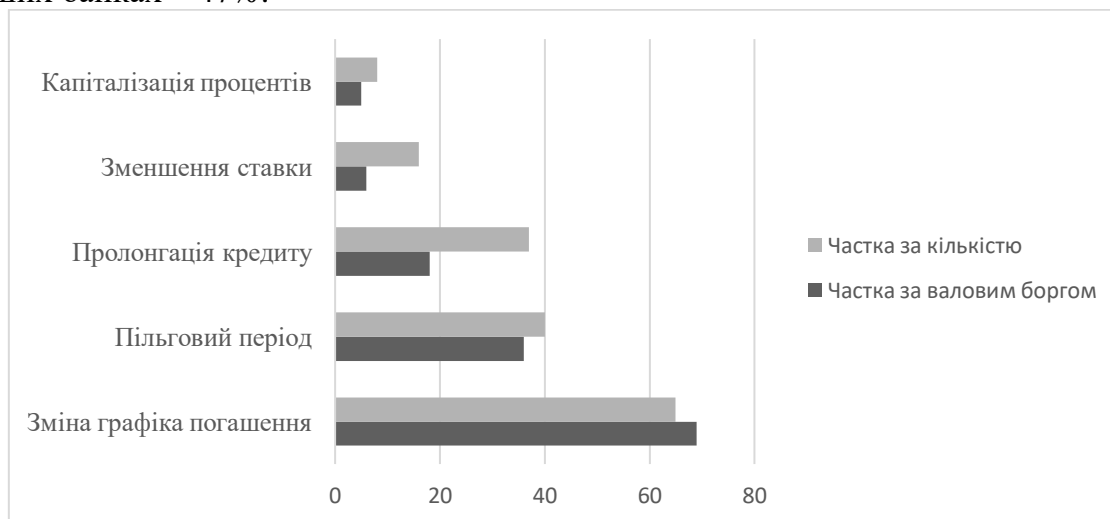
Із загальної суми непрацюючих кредитів близько третини становлять ті, що виникли під час повномасштабної війни. Обірвався зв'язок з позичальниками, які мають 1% кредитів, 60% – це кредити від клієнтів, які зіткнулися з фінансовими труднощами, які безпосередньо не спричинені окупацією чи руйнуванням.

Підвищений рівень кредитних ризиків зберігається для підприємств кількох галузей, що повільно відновлюються. У 2023 році значні фінансові труднощі відчували, зокрема, окремі агровиробники через низькі внутрішні ціни на їхню продукцію.

Банки активно працюють з новими проблемними активами, в першу чергу реструктуризацією. «Військова» реструктуризація зазвичай передбачає надання позичальнику кредитних канікул на 6-9 місяців, продовження кредиту та зміну графіка погашення [2] (рис. 2).

Банківські установи тимчасово «заморожують» виплати боргів для позичальників, які не виплачують кредити через прямі втрати від війни. У подальшому збитки таких боржників і їхніх кредиторів мають бути відшкодовані за рахунок держави-агресора.

Протягом 2022 року понад 20% роздрібних кредитів стали непрацюючими, і до кінця 2023 року частка NPL у портфелі кредитів фізичних осіб досягла близько 25%, а їх обсяг склав 61 млрд грн. З цієї суми трохи більше половини становили так звані «воєнні» кредити. Протягом 2022 року понад 20% роздрібних кредитів стали непрацюючими, і до кінця 2023 року частка NPL у портфелі кредитів фізичних осіб досягла близько 25%, а їх обсяг склав 61 млрд грн. З цієї суми трохи більше половини становили так звані «воєнні» кредити. Найчастіше непрацюючі кредити з'являлися після різкого зниження доходів населення. Значні збитки позичальників, які були зафіксовані після початку широкомасштабного вторгнення на нині окуповані території та території в зоні бойових дій і ці кредити в основному резервуються та списуються з балансу. Структура роздрібного портфеля NPL за групами банків: у державних – 53%, у інших банках – 47%.

Рис.2. Інструменти реструктуризації «воєнних» проблемних кредитів на 1 жовтня 2023 року

* Джерело даних: [8]

Розглянемо ситуації з проблемними кредитами в банківських установах, які надали пояснення щодо ситуації з проблемними кредитами в своїх установах.

Якщо говорити про кредитний портфель ПриватБанку, то якість такого портфеля більш ніж задовільна, враховуючи військову ситуацію в країні. Станом на кінець листопада 2023 року частка непрацюючих кредитів (NPL) у банку становила 9,6%. Протягом року банку вдалося знизити цей показник з 12,3%, хоча номінальна вартість проблемних кредитів майже не змінилася, залишаючись на рівні близько 10 млрд грн. Ця ситуація зумовлена двома факторами. По-перше, у 2023 році банк активно збільшував свій кредитний портфель. По-друге, висока якість портфелю, сформованого в умовах воєнного часу, при цьому 40% проблемних кредитів пов'язані з клієнтами на тимчасово окупованих територіях [7].

Протягом перших трьох кварталів 2023 року Сенс Банк зафіксував помірне зростання проблемного кредитного портфеля. Наприкінці року динаміка NPL стала позитивною: з вересня по грудень частка непрацюючих кредитів зменшилася на 1 процентний пункт і склала 43,6%. В абсолютних цифрах це становило 28,1 млрд грн. У Сенс Банку зазначили, що високий рівень проблемних кредитів зумовлений не лише впливом масштабного вторгнення росії, але й якістю кредитного портфеля.

Усвідомивши репутаційний ризик попередніх власників, Сенс Банк був змушений суттєво скоротити кредитний портфель, переважно за рахунок клієнтів з доброю кредитоспроможністю і це суттєво вплинуло на ріст частки проблемних кредитів за рахунок зменшення об'єму хороших позик. Внаслідок реалізації репутаційного ризику попередніх власників Сенс Банк був змушений значно зменшити кредитний портфель. Крім того, цей показник на початку масштабної війни був у банку дещо вищим, ніж в інших приватних та іноземних установах, оскільки банк неодноразово придбав кредитні портфелі інших кредитних установ або навіть усіх банків (наприклад, Укрсоцбанку).

На кінець 2023 року обсяг непрацюючих кредитів (NPL) в Укрексімбанку становив майже 138 млрд грн. Протягом 2022 року портфель NPL банку зріс зі 107 млрд грн до 133 млрд грн. Наразі основну частину портфелю NPL Укрексімбанку складає заборгованість корпоративних клієнтів – 131 млрд грн, або 95%. У стадії примусового стягнення знаходяться 88% проблемних кредитів банку, а в стадії добровільного врегулювання – 12%. Валютні кредити становлять 65% портфелю NPL.

Більшість дефолтів, пов'язаних з наслідками масштабного вторгнення, Райффайзен Банк визнав у 2022 році. Загальний обсяг таких кредитів досяг близько 14 %. Найчастіше це кредити клієнтам, чий бізнес перебував чи продовжує перебувати на тимчасово окупованих територіях, а також клієнтам, чий бізнес значно погіршився через війну. За 2023 рік обсяг нових дефолтів у банку був незначним порівняно і з 2022 року не мав впливу на загальний рівень показника непрацюючих кредитів.

Наприкінці 2021 року структура непрацюючих кредитів (NPL) ОТП Банку за бізнес-сегментами становила 1,3 млрд грн у корпоративному секторі та 1,4

млрд грн у роздрібному бізнесі. До кінця 2022 року ці показники змінилися на 4,5 млрд грн у корпоративному секторі та 2,8 млрд грн у роздрібному. У 2023 році вони склали 5,3 млрд грн і 2,1 млрд грн відповідно. Для управління рівнем NPL ОТП Банк використовує різні інструменти: 70% угод врегульовуються шляхом надання кредитних канікул на період від 1 до 3 місяців або реструктуризацією боргу зі зменшенням платежів на пільговий період від 1 до 12 місяців; 10% угод врегульовуються частковим прощенням боргу клієнтам з великими простроченнями, які не можуть повернутися до його обслуговування; 20% угод – це примусове врегулювання через претензійну та позовну роботу.

На кінець 2023 року частка непрацюючих кредитів (NPL) у Піреус Банку становила 6,4% (125 млн грн), що в 8 разів менше, ніж у середньому по банківській системі. Протягом 2023 року спостерігалось незначне зростання рівня NPL в банку з 4% на кінець 2022 року, 99% кредитного портфеля банку зосереджено на фінансуванні юридичних осіб.

Загальний обсяг NPL Банку Кредит Дніпро на кінець 2023 року досяг досяг 6,25 млрд грн, що становить 28% від усього кредитного портфеля. З них 83,5% припадає на портфель юридичних осіб, 16,5% - на кредити фізичних осіб, включаючи 9,8% беззаставних кредитів фізичних осіб. Незважаючи на активну роботу банків щодо врегулювання непрацюючих кредитів, їх частка залишається досить високою.

Частка непрацюючих кредитів у банківському секторі на 1 січня 2024 року становила 37.4%, що на 0.8 відсоткових пункта нижче показника на 1 січня 2023 року. Обсяг непрацюючих кредитів за рік скоротився на 9.7 млрд грн – до 422.4 млрд грн [8]. Вагома причина цього – повномасштабна війна, яка спричинила нову хвилю дефолтів клієнтів, а банки вже визнали великі кредитні збитки.

Очікувані кредитні збитки повинні відображати об'єктивну та ймовірну суму, враховуючи можливі наслідки, часову вартість грошей, а також достовірну інформацію про минулі події, поточні умови та прогнози майбутніх економічних умов, яка може бути отримана без надмірних витрат або зусиль на звітну дату.

Суб'єкту господарювання необхідно провести аналіз фінансових активів та наявних фінансових зобов'язань, за результатами якого необхідно буде оцінити очікувані збитки та визнати резерв, а саме: створити моделі оцінки очікуваних збитків кожного виду фінансових активів та фінансових зобов'язань; враховувати історичну, поточну та прогнозну інформацію (включаючи макроекономічні дані), що призведе до більш раннього визнання кредитних збитків, оскільки суб'єктам господарювання більше не буде доцільно чекати настання збиткової події перед визнанням кредитних збитків [9].

Такий процес оцінки має включати два етапи: очікувані кредитні збитки протягом 12 місяців (етап 1), який застосовується з моменту первісного визнання, якщо немає значного погіршення кредитної якості; очікувані кредитні збитки протягом усього періоду дії фінансового інструменту (етапи 2 та 3), що застосовується у разі значного збільшення кредитного ризику.

Етапи 2 і 3 відрізняються способом визнання процентного доходу. На етапі 1 (як і на етапі 2) процентний дохід визнається як добуток валової балансової

вартості (без резерву) та ефективної процентної ставки. На кроці 3, коли відбувається подія, яка призводить до кредитних збитків, процентний дохід визнається як добуток амортизованої вартості та ефективної процентної ставки.

Ознаки значного збільшення кредитного ризику включають: істотна зміна зовнішньоринкових показників кредитного ризику (процентних ставок, валютних курсів); істотна зміна кредитного рейтингу фінансового інструменту або позичальника; наявна або очікувана несприятлива зміна технологічних, комерційних, фінансових або економічних умов, яка може вплинути на позичальника; значна або очікувана зміна в операційній діяльності позичальника; істотна зміна вартості наданої застави; прострочення встановлених договором платежів на більш ніж 30 днів. МСФЗ 9 не визначає кількісних (процентних) значень для поняття «значного збільшення кредитного ризику». Ця оцінка залежить від величини кредитного ризику на момент першого визнання [10].

Відповідно до МСФЗ 9, резерви визнаються для всіх фінансових активів, включених до відповідних категорій, не тільки на знецінення та коли вже відбулися певні збиткові події, але фактично резерви повинні почати визнаватися з дати першого визнання [11].

МСФЗ 9 може призвести до збільшення рівня запасів, що, у свою чергу, вплине на балансову вартість активів, прибутки та власний капітал. Розрахунок кредитних збитків відповідно до МСФЗ 9 вимагає використання історичної, поточної та прогнозованої інформації. Однією з цілей МСФЗ 9 є зменшення складності стандартів бухгалтерського обліку для фінансових інструментів. Чи зменшиться використання справедливої вартості для різних фінансових інструментів, чи збільшиться, залежатиме від самого банку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Війна не привід обмежувати чи заморожувати кредитування – такий головний висновок зробили банки за підсумками останніх двох років. Дійсно, кредитний ризик зріс, але більшість банків дозволили собі, з одного боку, продовжити кредитну підтримку бізнесу і громадян, а з іншого – уникнути збитків.

2023 рік став для банків періодом подолання кредитного ризику і банківський сектор успішно пережив цей період і адаптувався до нових умов роботи. Надалі банки повинні зосередитися на відновленні кредитування та підтримці бізнес-моделей в умовах тривалої війни. Кредитний ризик і надалі буде домінувати для банків, але інші ризики також зростатимуть.

Для прогнозу важливі й інші ризики, як, наприклад, перспектива подальших досліджень: поява додаткових бюджетних потреб через непередбачуваний характер війни; відтермінування повернення значної частини громадян в Україну та можлива додаткова міграція за кордон, що обмежить споживчий попит, а в перспективі може загострити структурні проблеми ринку праці та знизити економічний потенціал; нерегулярне надходження зовнішнього фінансування; ускладнення роботи «зернового коридору».

Список використаних джерел

1. І.В. Єлейко, О.В. Сідак. Особливості мінімізації кредитного ризику банківської установи. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_8/150_Jel.pdf
2. Сарахман О.М. Вимоги до банків стосовно здійснення оцінки кредитного ризику на час війни Управління розвитком соціально-економічних систем: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21-22 березня 2024 року). Харків: ДБТУ. Ч. 2. 2024. С. 256-259с. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1E2WiVrLkWcQQz0NdkaRyqWCmOmGi-Yi2>
3. Про внесення змін до Правил роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану, постанова Правління Національного банку України від 25 лютого 2022 року № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0036500-23#Text>
4. Положення про визначення банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30 червня 2016 року № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>
5. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>
6. Сарахман О.М. Кредитні збитки банків – основні вимоги МСФЗ 9. Глобалізація та розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи [Електронне видання]: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 березня 2024 р. / Держ. біотехнологічний ун-т. – Харків, 2024. С. 421-423. URL: https://fileview.ukr.net/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DEzdl1dJcLfJ6qK5guEJ3b5nZESAjXrWHEXqrFpr5_d5dILzVEknYEj7AwptDuS9L1MMaOnOiWynAhN0qfX4NCQt7c9AZO-1Usg3UjOc:S9rGtdqPTIK2RooS%26r%3D1711630739753&default_mode=view&lang=uk#start=0
7. Звіт про фінансову стабільність НБУ – 2023 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2023-roku>
8. Змінено окремі підходи до оцінки банками кредитного ризику. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zmineno-okremi-pidhodi-do-otsinki-bankami-kreditnogo-riziku>
9. Частка непрацюючих кредитів (NPL) у банківському секторі. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/chastka-nepratsyuyuchih-kreditiv-u-bankah-za-2023-rik-skorotilasya-do-374>
10. Запровадження вимог МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» в бухгалтерському обліку та звітності НБУ та банків України. URL: https://nabu.ua/images/uploaded/sys_media_doc/doc_e25caec518eaed32277f980c1a0
11. Снігурська. Л. П. Оцінка активів з метою формування резервів під зменшення корисності за МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5693>.
12. Про запровадження МСФЗ 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5914500-16#Text>;
13. Сарахман О.М. Облік і складання фінансової звітності банками в період воєнного стану. Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 22-23 березня 2023 р. Ч. 1. Львів: ЛНУП, 2023. – с. 402-404; URL: [https://lnup.edu.ua/attachments/article/5027/%D0%9B%D0%9D%D0%A3%D0%9F%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%201%20\(22-23.03.2023%D1%80\).pdf](https://lnup.edu.ua/attachments/article/5027/%D0%9B%D0%9D%D0%A3%D0%9F%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%201%20(22-23.03.2023%D1%80).pdf)
14. Скаско О. І. Удосконалення системи управління ризиками в банках України. / О. І. Скаско // Бізнес Інформ. - 2014. - № 1. - С. 274-279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_1_51.

References

1. .V. Yeleiko, O.V. Sidak. Osoblyvosti minimizatsii kredytnoho ryzyku bankivskoi ustanovy. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_8/150_Jel.pdf
2. Sarakhman O.M. Vymohy do bankiv stosovno zdiisnennia otsinky kredytnoho ryzyku na chas viiny Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system: Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 21-22 bereznia 2024 roku). Kharkiv: DBTU. Ch. 2. 2024. S. 256-259s. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1E2WiVrLkWcQQz0NdkaRyqWCmOmGi-Yi2>
3. Pro vnesennia zmin do Pravyl roboty bankiv u zviazku z vvedenniam v Ukraini voiennoho stanu, postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 25 liutoho 2022 roku № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0036500-23#Text>
4. Polozhennia pro vyznachennia bankamy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivskymy operatsiiamy, zatverdzenoho postanovoio Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 30 chervnia 2016 roku № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>
5. Instruksiiia pro poriadok rehuliuвання diialnosti bankiv v Ukraini, zatverdzena postanovoio Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 28 serpnia 2001 roku № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>
6. Sarakhman O.M. Kredytne zbytky bankiv – osnovni vymohy MSFZ 9. Hlobalizatsiia ta rozvytok innovatsiinykh system: tendentsii, vyklyky, perspektyvy [Elektronne vydannia]: materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 14-15 bereznia 2024 r. / Derzh. biotekhnolohichniy un-t. – Kharkiv, 2024. S. 421-423. URL: https://fileview.ukr.net/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DEzdl1dJcLfJ6qK5guEJ3b5nZESAjXrWHEXqrFpr5_d5dILzVEknYEj7AwptDuS9L1MMaOnOiWynAhN0qfX4NCQt7c9AZO-1Usg3UjOc:S9rGtdqPTIK2RooS%26r%3D1711630739753&default_mode=view&lang=uk#start=0
7. Zvit pro finansovu stabilnist NBU – 2023 rik. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2023-roku>
8. Zmineno okremi pidkhody do otsinky bankamy kredytnoho ryzyku. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zmineno-okremi-pidhodi-do-otsinki-bankami-kreditnogo-riziku>
9. Chastka nepratsiuiuchykh kredytiv (NPL) u bankivskomu sektori. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/chastka-nepratsyuyuchih-kredytiv-u-bankah-za-2023-rik-skorotilasya-do-374>
10. Zaprovadzhennia vymoh MSFZ 9 «Finansovi instrumenty» v bukhhaltenskomu obliku ta zvitnosti NBU ta bankiv Ukrainy. URL: https://nabu.ua/images/uploaded/sys_media_doc/doc_e25caec518eaed32277f980c1a0
11. Snihurska. L. P. Otsinka aktyviv z metoio formuvannia rezerviv pid zmeshennia korysnosti za MSFZ 9 «Finansovi instrumenty». URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5693>.
12. Pro zaprovadzhennia MSFZ 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5914500-16#Text>;
13. Sarakhman O.M. Oblik i skladannia finansovoi zvitnosti bankamy v period voiennoho stanu. Aktualni problemy suchasnoho biznesu: oblikovofinansovyi ta upravlinskyi aspekty: materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii, 22-23 bereznia 2023 r. Ch. 1. Lviv: LNUP, 2023. – s. 402-404; URL: [https://lnup.edu.ua/attachments/article/5027/%D0%9B%D0%9D%D0%A3%D0%9F%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%201%20\(22-23.03.2023%D1%80\).pdf](https://lnup.edu.ua/attachments/article/5027/%D0%9B%D0%9D%D0%A3%D0%9F%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%201%20(22-23.03.2023%D1%80).pdf)
14. Skasko O. I. Udoskonalennia systemy upravlinnia ryzykamy v bankakh Ukrainy. / O. I. Skasko // Biznes Inform. - 2014. - № 1. - S. 274-279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_1_51.

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-251-264
УДК 336.71:342.78(477)

Катерина СОЧКА

кадидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6247-221X
Researcher ID: ABA-1576-2021
Scopus ID: 57210756948

Габрієлла ЛОСКОРІХ

PhD, доктор філософії,
заступник завідувача кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5402-7220
Researcher ID: ABC-4079-2020
Scopus Author ID: 58538087000

Вікторія МАКАРОВИЧ

кадидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II,
м. Берегове, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0684-7072
Researcher ID: C-1755-2017
Scopus Author ID: 57210844509

ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ФІНАНСОВИЙ ТА ПОДАТКОВИЙ АСПЕКТИ

***Анотація.** У статті досліджено динаміку окремих фінансових показників діяльності банківської системи України (доходи, витрати, чистий прибуток (збиток)) після початку повномасштабних військових дій. Узагальнено основні адміністративні та індикативні інструменти грошово-кредитної політики Національного банку України, які дозволили забезпечити відносну стійкість функціонування банківської сфери у цей період. Вивчено динаміку складу та структури доходів вітчизняного банківського сектору (процентні, комісійні та інші), проаналізовано чинники їх зростання, зокрема, за рахунок кредитування бізнесу, відновлення комісійних доходів, інвестицій у депозитні сертифікати НБУ та інші високодохідні цінні папери, зменшення відрахувань у резерви. Досліджено складові видатків банківських установ (процентні, комісійні, загальні адміністративні, відрахування в резерви, податок на прибуток, інші), проаналізовано окремі чинники впливу на зміну їх структури протягом періоду аналізу. Вивчено динаміку доходів державного бюджету України за період дослідження та проаналізовано місце банківського сектору України у формуванні його доходів, як шляхом перерахування частини доходу до бюджету (для НБУ), так і оподаткування прибутку (для фінансових корпорацій). З огляду на стабільну прибутковість банківського сектору країни впродовж періоду аналізу, обґрунтовано вимушену доцільність збільшення*

ставки податку на прибуток банківських установ для зменшення дефіциту державного бюджету України у поточному періоді. Акцентовано увагу на необхідності подальшого підвищення ефективності показників діяльності банківського сектору України як за рахунок оптимізації видатків, в т.ч. через активне запровадження он-лайн послуг, так і розширенням пропозиції банківських послуг, роботу з непрацюючими кредитами.

Ключові слова: банківська система, Національний банк України, грошово-кредитна політика, доходи та видатки банків, податок на прибуток, доходи державного бюджету України

JEL Classification: E42, E50, H22, H61

Absztrakt. A cikk megvizsgálja az ukrán bankrendszer egyes pénzügyi mutatóinak (bevételek, kiadások, nettó nyereség (veszteség)) dinamikáját a teljes körű katonai műveletek megkezdése után. Összefoglaljuk az Ukrán Nemzeti Bank monetáris politikájának alapvető adminisztratív és indikatív eszközeit, amelyek lehetővé tették ebben az időszakban a működő bankszektor viszonylagos stabilitását. A cikk tanulmányozza a hazai bankszektor bevételeinek (kamatok, jutalékok és egyéb) összetételének és szerkezetének dinamikáját, valamint elemzi növekedésük tényezőit, különösen az üzleti hitelezés, a jutalékbevételek helyreállítása, az NBU letéti jegyekbe és más magas hozamú értékpapírokba történő befektetések, a tartalékokból történő levonások csökkentése miatt. A cikk a bankintézetek komponensköltégeit (kamatok, jutalékok, általános adminisztratív tartaléklevonások, jövedelemadó, egyéb) vizsgálja, továbbá elemzi a szerkezetük változását befolyásoló egyedi tényezőket az elemzési időszakban. Tanulmányozásra kerül Ukrajna állami költségvetésének bevételeinek dinamikája a kutatási időszakban. A cikk elemzi az ukrán bankszektor helyét a bevételképzésben mind a bevételek egy részének a költségvetésbe történő átcsoportosításával (az NBU esetében), mind a nyereség megadóztatásával (pénzügyi társaságok esetében). Tekintettel az ország bankszektorának stabil jövedelmezőségére az elemzési időszakban, megalapozott a bankintézetek nyereségére kivetett adókulcs emelésének kényszerű célszerűsége Ukrajna állami költségvetésének jelenlegi hiányának csökkentése érdekében. A tanulmány arra irányította a figyelmet, hogy tovább kell növelni az ukrán bankszektor mutatóinak hatékonyságát mind a kiadások optimalizálása révén, pl. az online szolgáltatások aktív bevezetésével, mind pedig a banki szolgáltatások kínálatának bővítésével, valamint a nemteljesítő hitelekkel való munkával.

Kulcsszavak: bankrendszer, Ukrán Nemzeti Bank, monetáris politika, bankok bevételei és kiadásai, jövedelemadó, Ukrajna állami költségvetésének bevételei

Abstract. The article examines the dynamics of certain financial indicators of the banking system of Ukraine (income, expenses, net profit (loss)) after the start of full-scale military invasion. The basic administrative and indicative instruments of the monetary policy of the National Bank of Ukraine, that allowed to ensure during this period the relative stability of the banking sector operating, are summarized. The dynamics of the composition and structure of income of the domestic banking sector (interest, commission, and others) were studied, the factors of their growth were analyzed, in particular, business lending, restoration of commission income, investments in NBU deposit certificates and other high-yield securities, reduction of deductions to reserves. The components of bank expenses (interest, commissions, general administrative, deductions to reserves, income tax, others) were studied, as well as certain factors influencing changes in their structure during the analysis period. The dynamics of revenues of the state budget of Ukraine during the research period were studied. The place of the ukrainian banking sector in the formation of state budget revenues was analyzed, both by transferring to the budget of the part of the income of the National Bank of Ukraine and taxation of financial corporations' profit. Basing on the stable profitability of the country's banking sector during the analysis period, the forced expediency of increasing the income tax rate for banking institutions to reduce the deficit of the state budget of Ukraine in the current period is considered. Attention was focused on the necessity for the further increase of the efficiency of the Ukrainian banking sector both through the optimization of expenses,

including the active introduction of online services, as well as the expansion of the offer of banking services, work with non-performing loans.

Keywords: banking system, National Bank of Ukraine, monetary policy, income and expenses of banks, income tax, revenues of the state budget of Ukraine

Постановка проблеми. Ефективне функціонування банківської системи є визначальною умовою для забезпечення швидкого, якісного та безпечного перетоку фінансових ресурсів між різними суб'єктами національного та міжнародного рівня і стабільного функціонування економіки країни загалом. Зрозуміло, що початок повномасштабних військових дій зумовив руйнівні наслідки для економічних та соціальних процесів в Україні – повністю знищено та пошкоджено суттєву частку виробничої та соціальної інфраструктури, житла громадян у прифронтових регіонах, через порушені виробничі та логістичні зв'язки, примусову мобілізацію працівників, інші чинники спостерігається тривалий спад ділової активності у багатьох видах економічної діяльності, має місце вимушена масова міграція населення, що посилює соціальну диференціацію в суспільстві через зростання кількості внутрішньо переміщених осіб та їх підвищену вразливість до поточних викликів. Банківська система також відчула ці негативні ефекти, зокрема, спостерігається продовження закриття мережі установ у тимчасово окупованих та прифронтових районах, постійне тривале відключення електроенергії унеможливує якісне надання клієнтам повного переліку послуг, особливо у віддалених регіонах, зростання частки непрацюючих кредитів через втрату активів та зменшення доходів населення і бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти функціонування банківської системи України та можливості підвищення її ефективності досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями. Однак, виклики військового часу та пов'язані з ними негативні тенденції у суспільній, політичній та економічній сферах вимагають актуалізації оцінки ситуації у банківській сфері та її адаптації до поточних реалій.

Окремі аспекти діяльності банківських установ та ефективність регуляторного впливу НБУ в умовах повномасштабних військових дій досліджені у працях І. Заїчко [1], фактори впливу на діяльність та розвиток банківських установ на фінансовому ринку України систематизовано А. Нечипоренко [2], деталізована оцінка ризиків для банківської сфери в поточних умовах здійснена науковцями [3; 4]. На нашу думку, досить вдало авторами [5] узагальнено проблемні питання функціонування банківської системи України в умовах війни, зокрема, демографічного, інформаційно-технологічного та операційного характеру.

Погоджуємося з твердженнями вітчизняних науковців [6; 7], які наголошують на тому, що одним з найбільш перспективних напрямів подальшого розвитку банківського сектору, особливо в теперішніх умовах, є

подальша цифровізація сфери та розвиток інформаційних технологій, розробка нових технологічних продуктів для бізнесу та громадян, розширення сфери застосування безготівкових платежів, що є важливою умовою забезпечення розвитку та конкурентоздатності банків та підтримання стабільного функціонування фінансового ринку. Однак, при цьому критично важливим залишається питання забезпечення безперервного постачання електроенергії та доступу до мережі інтернет, підвищення рівня фінансової грамотності усіх учасників ринку.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є оцінка окремих фінансових результатів діяльності банківської системи України, інструментів регулювання грошово-кредитної політики після початку повномасштабного вторгнення та ролі банківського сектору у формуванні доходів державного бюджету України як через адміністративні (вилучення частини прибутку НБУ), так і податкові механізми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військові дії поставили чимало викликів перед усіма сферами національної економіки та банківським сектором, зокрема. Відносна стабільність ринку банківських послуг є результатом спільної взаємодії НБУ, який як регулятор активно використовував інструменти адміністративного та монетарного впливу, та банківських установ, які в складних умовах зуміли налагодити відносно ефективну роботу з фізичними та юридичними особами, організувати безперервність процесу обслуговування клієнтів. Одразу після початку вторгнення НБУ для збереження макрофінансової стабільності та попередження різких коливань на грошово-валютному ринку почав активно використовувати традиційні інструменти грошово-кредитної та монетарної політики для підтримки економічної ситуації, банківського сектору, позичальників – запровадження фіксованого валютного курсу, підвищення облікової ставки, активне залучення коштів на ринку за рахунок розміщення військових ОВДП [8], встановлення обмежень на знаття готівки, призупинення роботи валютного та фінансового ринку [9], що забезпечило відносну стабілізацію ситуації. НБУ також своєчасно запровадив систему підтримки комерційних банків – розширив їм доступ до бланкового рефінансування на один рік, тимчасово призупинив заходи впливу при порушенні пруденційних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції, термінів подання статистичної звітності та відтермінував впровадження окремих запланованих регуляторних вимог [10]. Для запобігання панічних настроїв населення та збереження депозитного портфеля банківського сектору, регулятор на період воєнного стану та три місяця після його завершення гарантував 100% повернення вкладів фізичних осіб, а на наступний період гарантоване відшкодування вкладів підвищено з 200 тис. грн. до 600 тис. грн. [11; 12]. Таким чином, банківська система у перші місяці війни упоралася з багатьма ризиками, в т.ч. загрозою масового відтоку депозитів, скорочення ліквідності через знаття готівки з поточних рахунків тощо. Погоджуємося з думкою вітчизняних науковців [5; 13], які у своїх дослідженнях наголошують, що у цьому контексті

важливим було збереження довіри населення та бізнесу до діяльності банківських установ.

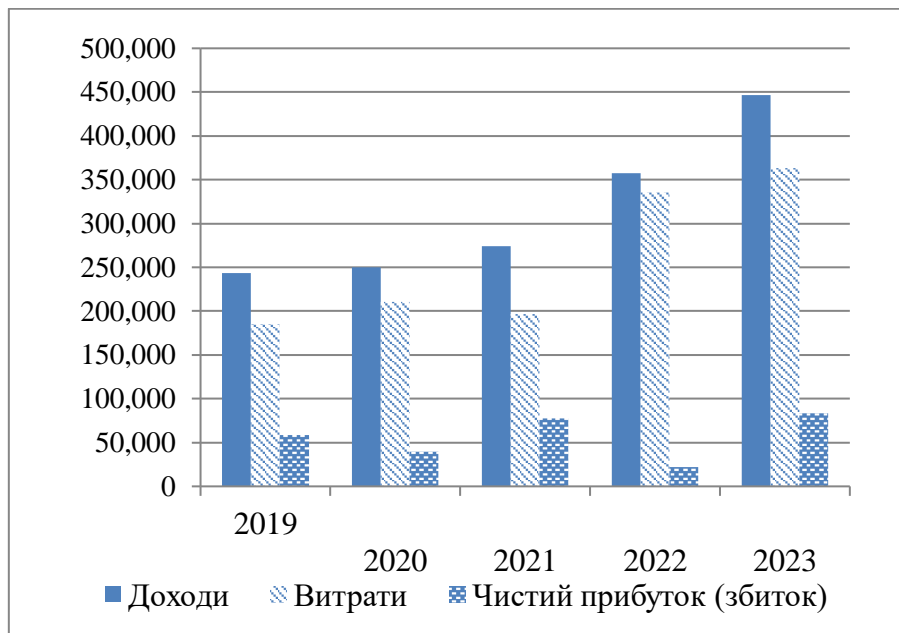
За даними НБУ за 2019 – 2023 роки (кінець періоду) кількість діючих в Україні банків скоротилася з 75 до 63 одиниць, одночасно кількість діючих підрозділів зменшилася з 8002 до 5138 од. [14]. Таке скорочення кількості фізичних відділень банківських установ зумовлено як наслідками активних військових дій, так і поступовими процесами оптимізації банками своїх мереж, активного розвитку інформаційних технологій, цифрових продуктів та послуг.

За даними Національного банку України станом на 01.04.2024 р. тимчасово призупинили діяльність 872 підрозділів банківських установ, в т.ч. у Донецькій області – 432, Луганській – 221, Запорізькій – 92, Херсонській – 76, Харківській – 12 одиниць. Найбільша кількість структурних підрозділів, що призупинили свою діяльність зафіксована переважно у державних банків з широкою мережею відділень - АТ Ощадбанк (601 од., що складає 68,9% усіх банків, що тимчасово призупинили свою діяльність), АТ КБ Приватбанк (76 од., або 8,7%), АТ ПУМБ (51 од., або 5,8%) [15].

Звертає на себе увагу нерівномірне просторове розміщення мережі банківських закладів, зокрема, у м. Київ та п'яти промислово розвинутих регіонах (Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, Полтавська області) сконцентровано 52,2% [15] підрозділів банків, що свідчить про нерівномірність доступу до фізичних послуг для громадян та юридичних осіб у різних регіонах країни. Особливо це питання болюче для мешканців віддалених сільських районів, де є проблема з доступом до мережі інтернет та для осіб старшого віку, яким дуже важко опанувати нові цифрові продукти та почати їх ефективно та безпечно використовувати. Надзвичайно актуальним залишається проблема кібершахрайства, яка очікувано зростає із більш широким активним застосуванням цифрових продуктів у банківській сфері.

Очевидно, що із розширенням інтернет покриття та розвитком цифрових банківських продуктів відмінності у доступності для громадян та бізнесу до послуг фізичних банківських відділень поступово згладжуються. Однак, залишається надзвичайно важливим забезпечення надійного інтернет зв'язку, підвищення фінансового та цифрової обізнаності населення, особливо осіб похилого віку для запобігання шахрайству та втрати фінансових ресурсів клієнтами банківських установ.

Для оцінки міцності та стабільності банківської сфери важливо розуміти динаміку її основних фінансових показників. Як зазначалося вище, за основу аналізу беремо дані за 2019 рік, як останній рік відносно спокійного економічного розвитку в Україні. Загальні показники доходів та видатків банківських установ у 2019 – 2023 роках показано на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка доходів та витрати банків України, 2019 – 2023 р.р., млн. грн.

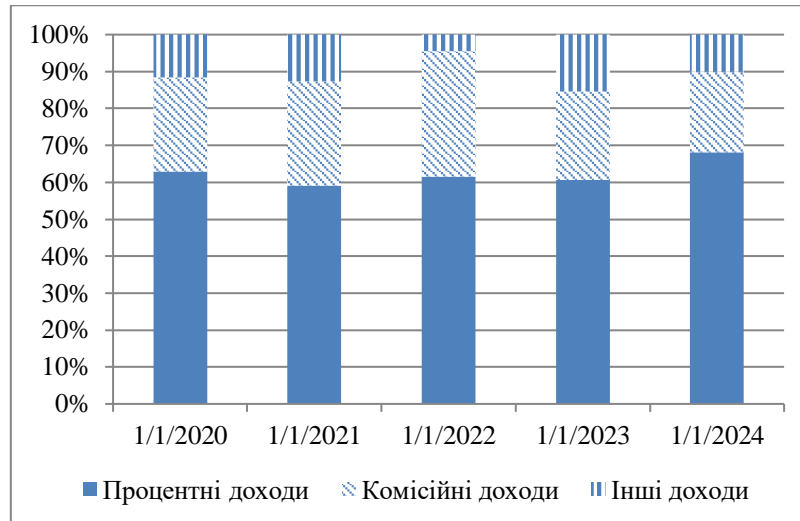
Джерело: укладено авторами за [16]

Незважаючи на негативні наслідки пандемії Ковід – 19 у 2020 році та початок повномасштабних військових дій у 2022 році, рис. 1 підтверджує загалом позитивні тенденції фінансових показників діяльності банківської системи України – номінальні доходи сектору за період 2019 – 2023 років зросли на 83%. За умови взяття за базовий період довоєнний 2021 р., навіть за період військових дій доходи банківських установ збільшилися на 62,9%.

Таким чином, увесь досліджуваний період 2019 – 2023 років банківський сектор генерував позитивний фінансовий результат (прибуток), який зменшувався у кризові 2020 р. (пік пандемії Ковід – 19) до 39,7 млрд. грн. та 2022 р. (початок військової агресії) до 21,9 млрд. грн. Варто наголосити, що банківська система практично у наступні ж роки демонструвала відновлення зростання позитивних фінансових результатів (прибутку). Незважаючи на зменшення обсягу прибутку у зазначені кризові роки, загалом за період 2019 – 2023 років розмір прибутку банківського сектору України збільшився на 42,6%, що є гарним результатом. Варто наголосити, що навіть у період активних військових дій 2022 – 2023 років розмір прибутку банківського сектору зріс на 7,6%.

НБУ чинниками підвищення прибутковості банківського сектору у період військових дій у 2022 році визначає зростання процентного доходу за рахунок кредитування бізнесу, інвестицій у високодохідні цінні папери, зокрема депозитні сертифікати НБУ, відновлення комісійних доходів, які скоротилися у перші місяці війни, а у 2023 році – ще додатково зменшення відрахувань у резерви під збитки від активних операцій [17, с. 42; 18, с. 44].

Динаміка структури доходів банківської системи України (рис. 2) засвідчує про абсолютне домінування процентних та комісійних доходів у формуванні доходної бази банків – в межах 85-95% за період аналізу.

Рис. 2. Динаміка структури доходів банків України, на 01 січня 2020 – 2024 рр., %

Джерело: укладено авторами за [16]

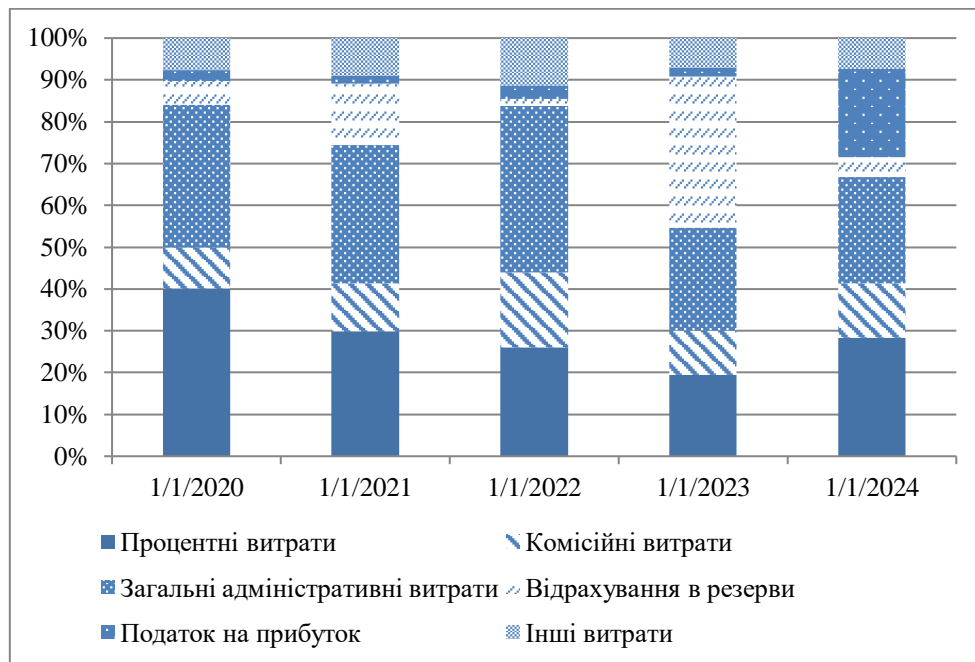
Інші доходи банківських установ (результати від переоцінки, від операцій купівлі-продажу, інші операційні доходи, повернення списаних активів, тощо) формували 10 – 15% доходів, за винятком 2021 року, коли вони склали тільки 4,4%.

У 2021 році нетипово високою була частка комісійних доходів (34%) за рахунок подальшого активного зростання обсягу безготівкових операцій, зокрема з платіжними картками [19, с. 39 – 40].

До процентних доходів банків відносять [20, розділи 60, 61] доходи за коштами, що розміщені в банківських установах, процентні доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарювання та фізичним особам, процентні доходи за операціями з цінними паперами, процентні доходи за операціями з філіями банку, інші процентні доходи.

Комісійні доходи – операційні доходи від надання послуг, обсяг яких звичайно обчислюється пропорційно до суми операції і не є фіксованим; вони об'єднують [20, розділ 65] широкий перелік надходжень за рахунок комісійних доходів за операціями з банками, клієнтами (комісійні за розрахунково-касове обслуговування, кредитне обслуговування, за операціями з цінними паперами, операціями на валютному ринку та ринку банківських металів, від довірчого обслуговування банків) та філіями банку.

Структура видатків банківського сектору піддавалася суттєвим коливанням і більш чітко реагувала на негативні виклики зовнішнього середовища (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка структури видатків банків України, на 01 січня 2020 – 2024 рр., %

Джерело: укладено авторами за [16]

Важливою статтею видатків банківського сектору є процентні витрати, частка яких дещо скоротилася від 40,1% (2019 р.) до 28,4% (2023 р.). У кризові 2020 та 2022 роки частка процентних витрат зменшувалася відповідно до 29,9% та 19,5% головним чином за рахунок різкого зростання відрахувань у резерви банків відповідно до 14,7% (2020 р.) та до 36,1% (2022 р.), що відображає політику банків щодо формування резервів під очікувані збитки для збереження ліквідності сектору.

Також вагому роль у структурі видатків займають загальні адміністративні витрати, частка яких також поступово скорочується з 34,1% (2019 р.) до 25,4% (2023 р.). Продовження тренду переходу клієнтів на використання банківських он-лайн продуктів та безготівкових розрахунків дозволяло банківським установам оптимізувати фізичну мережу закладів і, відповідно, зменшувати витрати на її утримання.

Частка сплаченого податку на прибуток у структурі видатків банківського сектору у період 2019 – 2022 років коливалася в межах 1,8 – 3,2%. У 2023 р. частка податку на прибуток стрімко зросла до 21,1% витрат, що пов'язано із внесеними змінами у оподаткування банківських установ.

В умовах зменшення ділової активності практично в усіх сферах економіки та збільшення потреби у фінансуванні актуальних витрат військового характеру, актуальним питанням для влади є пошук джерел збільшення дохідної бази бюджетів. Саме тому у листопаді 2023 року були внесені зміни до Податкового кодексу України з питань оподаткування прибутку банків. Згідно Закону

України [21] базова (основна) ставка податку на прибуток для цілей оподаткування прибутку банків, оподаткування скоригованого прибутку контрольованої іноземної компанії банку та виплати дивідендів банками визначена у 25%. Однак, за результатами податкового (звітного) 2023 року базова ставка податку на прибуток банків визначена у 50%.

Зважаючи на дату затвердження Закону України №3474-IX (листопад 2023 р.), зміна ставки податку в кінці звітного періоду є прямим порушенням принципу стабільності чинного податкового законодавства. Відповідно положень Податкового кодексу України [22, ст. 4.1.9] зміни до елементів податків або зборів не можуть вноситися пізніше, як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, а протягом конкретного бюджетного періоду вони не можуть змінюватися.

Негативні наслідки військових дій яскраво проявляються у проблемах з формуванням доходів державного бюджету України та оптимальним розподілом його обмежених фінансових ресурсів. У контексті нашого дослідження важливо оцінити значення банківського сектора у забезпеченні формування дохідної частини державного бюджету України (табл. 1).

Таблиця 1

Фактичні надходження від банківського сектору до державного бюджету України, 2019 – 2023 р.р., млрд. грн.

Показники	Роки				
	2019	2020	2021	2022	2023
Всього доходів державного бюджету України, в т.ч.	998,3	1 076,0	1296,8	1 787,4	2 671,9
Податкові надходження, в т.ч.	799,8	851,1	1 107,1	949,8	1 203,5
<i>частка податкових надходжень у доходах державного бюджету, %</i>	<i>80,12</i>	<i>79,10</i>	<i>85,37</i>	<i>53,14</i>	<i>45,04</i>
податок на прибуток підприємств (ПнП), в т.ч.	107,1	108,7	147,7	117,0	143,8
<i>частка ПнП у податкових надходженнях, %</i>	<i>13,39</i>	<i>12,77</i>	<i>13,35</i>	<i>12,32</i>	<i>11,95</i>
- ПнП банківських організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України	5,5	7,1	7,5	11,2	12,8
- <i>частка у податкових надходженнях, %</i>	<i>0,69</i>	<i>0,83</i>	<i>0,68</i>	<i>1,17</i>	<i>1,06</i>
Неподаткові надходження, в т.ч.	186,7	212,9	175,4	346,3	991,6
<i>частка неподаткових надходжень у доходах державного бюджету, %</i>	<i>18,70</i>	<i>19,79</i>	<i>13,52</i>	<i>19,38</i>	<i>37,11</i>
- кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»	64,9	42,7	24,4	18,8	71,9
- <i>частка у неподаткових надходженнях, %</i>	<i>34,76</i>	<i>20,06</i>	<i>13,93</i>	<i>5,42</i>	<i>7,25</i>
Разом надходжень від банківського сектору	70,5	49,8	31,9	29,9	84,7
<i>частка надходжень від банківського сектору у доходах державного бюджету України, %</i>	<i>7,06</i>	<i>4,63</i>	<i>2,46</i>	<i>1,68</i>	<i>3,17</i>

Джерело: укладено авторами за [23]

Аналіз даних таблиці 1 засвідчує про номінальне зростання доходів державного бюджету за період 2019 – 2023 років у 2,7 рази (від 998,3 млрд. грн. у 2019 році до 2 671,9 млрд. грн. у 2023 році), в т.ч. за період військових дій зростання склало 2,1 рази. Традиційно, найбільш важливим джерелом доходів бюджетів у країнах із сталою економічною ситуацією вважаються податкові надходження. Варто наголосити, що за аналізований період, незважаючи на абсолютне зростання податкових надходжень державного бюджету України на 403,7 млрд. грн. (або на 50,5%), спостерігається різке скорочення їх частки у доходах державного бюджету від 80,1% (2019 р.) до 45,0% (2023 р.).

Така ситуація пов'язана з активним залученням у 2022 – 2023 роках суттєвих обсягів міжнародної фінансової допомоги, в т.ч. і безповоротної, за рахунок якої забезпечується фінансування значної частини витрат бюджету. Після початку активних військових дій сума безповоротних надходжень фінансових ресурсів до державного бюджету від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ склала у 2022 році практично 27%, а у 2023 році 16% доходів державного бюджету України [23]. Варто наголосити, що з точки зору середньо- і довгострокових пріоритетів розвитку, така сильна залежність країни від зовнішніх джерел фінансування є негативним явищем, яке впливає на вироблення напрямів стратегічної політики у всіх сферах життя.

Одним з важливих податкових надходжень державного бюджету є податок на прибуток. Цей платіж є прямим прибутком, тобто залежить від реальних доходів платників – юридичних осіб. Незважаючи на зростання абсолютних обсягів податку на прибуток підприємств за період аналізу на 34,3% від 107,1 млрд. грн. (2019 р.) до 143,8 млрд. грн. (2023 р.), за час активних військових дій 2022 – 2023 р.р. абсолютний обсяг сплачених сум податку на прибуток зменшився на 2,7%, а його частка у податкових надходженнях бюджету скоротилася з 13,4% до 11,9%. Така ситуація є наслідком негативних явищ у економіці, пов'язаних з військовими діями, знищенням інфраструктури та виробництва, порушенням логістичних зв'язків, мобілізацією кваліфікованих робітників, що веде до згортання підприємницької активності та скорочення прибутковості бізнесу.

На відміну від загальної економічної ситуації, абсолютні обсяги податку на прибуток банківських організацій, акумульовані до державного бюджету, за досліджуваний період зросли у 2,3 рази (від 5,5 млрд. грн. у 2019 році до 12,8 млрд. грн. у 2023 році) з одночасним зростанням його частки у податкових надходженнях державного бюджету з 0,7% до 1,1%. Навіть у період активних військових дій банківський сектор демонструє позитивні показники, а сума податку на прибуток банківських установ у доходах державного бюджету зростає на 71%. Така ситуація дає підстави стверджувати, що діяльність банківської сфери залишається прибутковою незважаючи на негативні тренди у соціально-економічній ситуації у країні.

Іншим джерелом надходжень державного бюджету є кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України [24, ст. 51] – прибуток до розподілу, який скоригований на суми, спрямовані на формування загальних резервів у розмірі 10% середньорічного обсягу грошово-кредитних зобов'язань НБУ та на збільшення статутного капіталу НБУ.

У період 2019 – 2022 років спостерігалася тенденція до зменшення перерахувань коштів НБУ до державного бюджету на 81% (від 64,9 млрд. грн. до 18,8 млрд. грн.), що визначалося чинною політикою макроекономічного регулювання, а у 2023 році було зафіксовано різке зростання переказу коштів НБУ у 3,8 рази до 71,9 млрд. грн.

Загалом надходження за досліджуваний період від банківського сектору до державного бюджету зросли на 20,2%, а у період активних військових дій – у 2,7 рази.

Підвищення рівня оподаткування прибуткового банківського сектору та збільшення обсягів коштів НБУ, що перераховуються до державного бюджету виглядає обґрунтованим рішенням для часткового зменшення його дефіциту за рахунок реальних (податкових та неподаткових) надходжень в умовах економічної кризи та спаду ділової активності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Банківський сектор України демонструє відносно стабільні фінансові показники своєї діяльності за досліджуваний період, незважаючи на наслідки пандемії Ковід – 19 та початок повномасштабних військових дій. Такий позитивний результат досягнуто завдяки спільним зусиллям НБУ, який активно використовував адміністративні та індикативні інструменти регулювання грошово-кредитного та валютного ринку, та комерційних банків, які проводили дієву політику мінімізації ризиків та видатків, працювали над розширенням пропозиції електронних продуктів та збереженням клієнтської бази.

Банківський сектор є однією з небагатьох сфер економічної діяльності, що зберегли прибутковість на відміну від абсолютної більшості інших видів економічної активності у країні. У структурі доходів банківського сектору домінуюче значення займають процентні доходи, які відображають доходи за коштами, що розміщені у інших банківських установах (НБУ), доходи за кредитами, які надані громадянам та бізнесу та інші види процентних доходів.

З цієї точки зору варто наголосити, що прибуток банків за період аналізу 2019 – 2023 років збільшився на 42,6%, а обсяг сплаченого податку на прибуток банківських установ – у 2,3 рази, в т.ч. у період активних військових дій (2022-2023 р.р. порівняно з мирним 2021 роком) відповідно – на 7,6% та на 71%. Таким чином, посилення оподаткування банківського сектору є одним з реальних резервів збільшення доходів державного бюджету України.

Зростання дефіциту державного бюджету України змушує владу до прийняття різких і непопулярних рішень, в т.ч. в питаннях оподаткування банківських установ із підвищенням ставки податку на прибуток банківських установ до 25% та однорічним її підвищенням до 50% у 2023 році.

Актуальним завданням залишається подальше підвищення ефективності роботи банківського сектору пов'язане з пошуком шляхів мінімізації операційних витрат, розробки і запровадження нових банківських продуктів та послуг, розширення депозитної бази, покращення якості кредитного портфеля, активної роботи з проблемними кредитами та їх реструктуризації.

Список використаних джерел

1. Заїчко І. Особливості та основні напрямки грошово-кредитної політики України в умовах воєнного стану. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2023. Випуск 4. С. 264 – 276. URL: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/95/108>.
2. Нечипоренко А. В. Діяльність банківських установ на фінансовому ринку України. *Економічний вісник університету*. 2023. №58. с. 46 – 53. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/1003>.
3. Ситник Н.С., Прицак Я.М. Банківська система України в умовах війни: ризики та оцінка безпеки. *Молодий вчений*. 2023. № 6 (118). С. 94 – 98.
4. Заволока Ю. М., Кузьменко О. Ю., Кузьменко В. С. Робота банківської системи та валютного ринку в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2346>.
5. Прокопенко Н., Мирончук В., Шепель І. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1556>.
6. Реверчук С., Творидло О. Банківські доходи в умовах формування цифрової економіки України. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2022. №. 22 (113). С. 121 – 145. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/726>.
7. Левандівський О. Т., Криховецька З. М., Кохан І. В. Сучасні тенденції функціонування банківської системи України. *Агросвіт*. 2023. № 3-4, с. 97 – 104.
8. Національний банк України. Нормативно-правові документи. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=7.
9. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова НБУ. № 18 від 24.02.2022, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>.
10. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп. Правила роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану: Постанова НБУ. № 23 від 25.02.2022, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text>.
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України №2180-IX від 1 квітня 2022 року, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text>.
12. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України № 4452-VI від 23 лютого 2012 року, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#n2>.
13. Єрмак В. О. Банківська система України у період повоєнного відновлення: виклики та шляхи розвитку. *Державне будівництво*. 2023. № 2 (34). С. 214–223. URL: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-2-18>.
14. Національний банк України. Наглядова статистика. Основні показники діяльності банків України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.
15. Національний банк України. Наглядова статистика. Кількість структурних підрозділів банків. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.
16. Національний банк України. Наглядова статистика. Доходи та витрати банків України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.
17. Національний банк України. Річний звіт Національного банку України за 2022 р. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>.

18. Національний банк України. Річний звіт Національного банку України за 2023 р. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2023-rik>.
19. Національний банк України. Річний звіт Національного банку України за 2021 р. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2021-rik>.
20. План рахунків бухгалтерського обліку банків України: Постанова Правління Національного банку України № 89 від 11.09.2017, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#n26>.
21. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків: Закон України № 3474-IX від 21.11.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3474-20#Text>.
22. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 року, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
23. Open budget. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>.
24. Про Національний банк України: Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р., зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.

References

1. Zaichko I. (2023). Osoblyvosti ta osnovni napryamy hroshovo-kredytanoi polityky Ukrainy v umovakh voyennoho stanu. [Peculiarities and main directions of the monetary and credit policy of Ukraine in the conditions of martial law]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Ekonomika*. № 4, 264–276. URL: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/95/108>. [in Ukrainian].
2. Nechyporenko A. V. (2023). Diyal'nist' bankiv's'kykh ustanov na finansovomu rynku Ukrainy [Activity of banking institutions on the financial market of Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*. № 58. s. 46 – 53. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/1003>. [in Ukrainian].
3. Sytnyk N.S., Pritsak YU.M. (2023). Bankiv's'ka systema Ukrainy v umovakh viyny: ryzyky ta otsinka bezpeky. [The banking system of Ukraine in the conditions of war: risks and security assessment]. *Molodyy vchenyy*. № 6 (118). S. 94 - 98. [in Ukrainian].
4. Zavoloka YU. M., Kuz'menko O. YU., Kuz'menko V. S. (2023). Funktsionuvannya bankiv's'koyi systemy ta valyutnoho rynku v umovakh viyny. [Operation of the banking system and currency market in war conditions]. *Ekonomika i suspil'stvo*. 2023. № 50. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2346>. [in Ukrainian].
5. Prokopenko N., Myronchuk V., Shepel' I. (2022). Pryntsypy funktsionuvannya bankiv's'koyi systemy Ukrainy v umovakh viyny. [Principles of functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of war]. *Ekonomika i suspil'stvo*. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1556>. [in Ukrainian].
6. Reverchuk S., Tvorydlo O. (2022). Bankiv's'ky dokhid v umovakh stanovlennya tsyfrovoyi ekonomiky Ukrainy. [Bank income in the conditions of the formation of the digital economy of Ukraine]. *Naukovyy zbirnyk «InterKonf+»*. № 22 (113). S. 121 - 145. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/726>. [in Ukrainian].
7. Levandiv's'kyu O. T., Krykhovets'ka Z. M., Kokhan I. V. (2023). Suchasni tendentsiyi funktsionuvannya bankiv's'koyi systemy Ukrainy. [Modern trends in the functioning of the banking system of Ukraine.]. *Ahrosvit*. № 3-4, s. 97-104. [in Ukrainian].
8. Natsional'nyy bank Ukrainy. Pravovstanovlyuyuchi dokumenty. Osnovni pryntsypy hroshovo-kredytanoi polityky na period voyennoho stanu. [Basic principles of monetary policy for the period of martial law.]. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=7. [in Ukrainian].
9. Pro robotu bankiv's'koyi systemy pid chas zaprovadzhennya voyennoho stanu: Postanova NBU. № 18 vid 24.02.2022 zi zminamy. [On the operation of the banking system during the introduction of martial law]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>. [in Ukrainian].

10. Pro deyaki pytannya diyal'nosti ukrayins'kykh bankiv ta bankivs'kykh hrup. Pravyla roboty bankiv u zv'yazku iz vvvedennyam v Ukrayini voyennoho stanu: Postanova NBU. № 23 vid 25.02.2022 zi zminamy. [About some issues of the activity of Ukrainian banks and banking groups. Rules of operation of banks in connection with the introduction of martial law in Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text>. [in Ukrainian].
11. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo zabezpechennya stabil'nosti systemy harantuvannya vkladiv fizychnykh osib: Zakon Ukrayiny vid 01.04.2022 № 2180-IX iz zminamy. [On amendments to some laws of Ukraine regarding ensuring the stability of the deposit guarantee system of individuals: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text>. [in Ukrainian].
12. Pro systemu zabezpechennya vkladiv fizychnykh osib: Zakon Ukrayiny № 4452-VI vid 23 lyutoho 2012 roku zi zminamy. [On the system of guaranteeing deposits of natural persons: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#n2>. [in Ukrainian].
13. Yermak V. O. (2023). Bankivs'ka systema Ukrayiny v period viys'kovoho vidnovlennya: vyklyky ta shlyakhy rozvytku. [The banking system of Ukraine in the period of military recovery: challenges and ways of development]. *Derzhavne budivnytstvo*. № 2 (34). S. 214–223. URL: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-2-18>. [in Ukrainian].
14. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Nahlyadova statystyka. Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv Ukrayiny. [Main performance indicators of Ukrainian banks]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>. [in Ukrainian].
15. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Nahlyadova statystyka. Kil'kist' strukturnykh pidrozdiliv bankiv. [Number of structural subdivisions of banks]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>. [in Ukrainian].
16. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Nahlyadova statystyka. Dokhody ta vytraty ukrayins'kykh bankiv. [Income and expenses of Ukrainian banks.]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>. [in Ukrainian].
17. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2022. [Annual report of the National Bank of Ukraine for 2022]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>. [in Ukrainian].
18. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2023 rik. [Annual report of the National Bank of Ukraine for 2023]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2023-rik>. [in Ukrainian].
19. Natsional'nyy bank Ukrayiny. Richnyy zvit Natsional'noho banku Ukrayiny za 2021 rik. [Annual report of the National Bank of Ukraine for 2021]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2021-rik>. [in Ukrainian].
20. Plan rakhunkiv bukhhalters'koho obliku bankiv Ukrayiny: Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny vid 11.09.2017 № 89 iz zminamy. [Plan of accounting of banks of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#n26>. [in Ukrainian].
21. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo osoblyvostey opodatkovannya bankiv ta inshykh platnykiv podatkiv: Zakon Ukrayiny vid 21.11.2023 № 3474-IX. [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the specifics of taxation of banks and other taxpayers: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3474-20#Text>. [in Ukrainian].
22. Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02.12.2010 № 2755-VI iz zminamy. [Tax Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>. [in Ukrainian].
23. Vidkrytyy byudzheth. Derzhavnyy byudzhetnyy veb-portal dlya hromadyan. [Open budget. State budget web portal for citizens]. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>. [in Ukrainian].
24. Pro Natsional'nyy bank Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 20.05.99 r. N 679-XIV iz zminamy. [About the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>. [in Ukrainian].

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-265-274
УДК 336.221.4(477)

Олександр ЧИРВА

аспірант кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки
Державний податковий університет
Ірпінь, Україна
ORCID ID: 0009-0005-5925-1212

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. Конкурентоспроможність національної податкової системи є основною економічної безпеки держави, оскільки вона впливає на здатність країни залучати інвестиції, підтримувати бізнес, забезпечувати економічну безпеку держави та стійкі темпи економічного зростання. Для покращення конкурентоспроможності податкової системи державі слід активно працювати над удосконаленням її ключових складових, що може включати в себе як реформування існуючих податкових механізмів, так і впровадження нових підходів і технологій. Метою дослідження є визначення перспективних підходів до комплексної оцінки конкурентоспроможності податкової системи України в контексті існуючих викликів та загроз ендогенного та екзогенного характеру. У роботі представлено два підходи щодо оцінки конкурентоспроможності податкової системи. Перший ґрунтується на порівняльному аналізі структури національних системи оподаткування різних країн. Другий – на основі методології ІТСІ (Міжнародний індекс податкової конкурентоспроможності), який застосовується для відповідних порівняльних оцінок для вибірки країн ОЕСР. Ґрунтуючись на методології ІТСІ запропоновано використовувати додатковий перелік показників для оцінки конкурентоспроможності податкової системи. Наведено приклад такої фрагментарної оцінки для системи оподаткування споживання для України та окремих країн-членів ЄС. За результатами проведеної оцінки визначено, що Україна посідає лише 8 місце з кількістю балів 70. Нижче місце посідають три країни : Греція, Литва, Угорщина. Це пов'язано з тим, що в Україні досить великим є рівень адміністративного навантаження на податкових агентів, зокрема, великих витрат часу, трудових ресурсів вимагає діяльність по дотриманню вимог реєстрації, підтвердження достовірності податкових накладних. Показано резерви підвищення конкурентоспроможності для системи непрямих податків України. Визначено напрями подальших наукових розвідок, що вимагають здійснення комплексної оцінки конкурентоспроможності вітчизняної системи оподаткування.

Ключові слова: податкова системи, економічна безпека, конкурентоспроможність податкової системи, структура податкової системи, прямі податки, непрямі податки, податки на споживання.

JEL Classification: H20

Absztrakt. A nemzeti adórendszer versenyképessége az állam legfőbb gazdasági biztonsága, mivel befolyásolja az ország beruházásvonzó képességét, a vállalkozások támogatását, az állam gazdasági biztonságának és a fenntartható gazdasági növekedésnek a biztosítását. Az adórendszer versenyképességének javítása érdekében az államnak aktívan kell dolgoznia annak kulcsfontosságú összetevőinek javításán, ami magában foglalhatja mind a meglévő adómechanizmusok reformját, mind pedig új megközelítések és technológiák bevezetését. A tanulmány célja az ukrán adórendszer versenyképességének átfogó értékeléséhez szükséges ígéretes megközelítések azonosítása a meglévő endogén és exogén jellegű kihívások és fenyegetések összefüggésében. A tanulmány két megközelítést mutat be az adórendszer versenyképességének értékelésére. Az első a különböző országok nemzeti

adórendszerei szerkezetének összehasonlító elemzésén alapul. A második az ITCI (Nemzetközi Adóügyi Versenyképességi Index) módszertanán alapul, amelyet az OECD-országok egy mintájára vonatkozó összehasonlító értékelésekhez használnak. Az ITCI-módszertan alapján a Bizottság javasolja, hogy az adórendszer versenyképességének értékeléséhez további mutatókat használjanak. Példát mutatunk be a fogyasztási adórendszer ilyen töredékes értékelésére Ukrajna és egyes EU-tagállamok esetében. Az értékelés eredményei azt mutatják, hogy Ukrajna 70 ponttal csak a 8. helyen áll. Három ország szerepel ennél rosszabb helyen: Görögország, Litvánia és Magyarország. Ez annak köszönhető, hogy Ukrajnában meglehetősen nagy adminisztratív terhek nehezednek az adóügynökökre, különösen nagy idő- és munkaerő-ráfordítást igényel a nyilvántartásba vétel és az adószámlák pontosságának igazolása. A cikk az ukrán közvetett adók rendszerének versenyképességnövelési tartalékait mutatja be. Meghatározásra kerülnek a további tudományos kutatás irányai, amelyek a hazai adórendszer versenyképességének átfogó értékelését igénylik.

Kulcsszavak: adórendszer, gazdasági biztonság, az adórendszer versenyképessége, az adórendszer szerkezete, közvetlen adók, közvetett adók, fogyasztási adók.

Abstract. *The competitiveness of the national tax system is the main economic security of the state, because it affects the ability of the country to attract investments, support business, ensure the economic security of the state and sustainable rates of economic growth. To improve the competitiveness of the tax system, the state should actively work on improving its key components, which may include both reforming existing tax mechanisms and introducing new approaches and technologies. The purpose of the study is to determine promising approaches to comprehensive assessment of the competitiveness of the tax system of Ukraine in the context of existing endogenous and exogenous challenges and threats. The work presents two approaches to assessing the competitiveness of the tax system. The first is based on a comparative analysis of the structure of the national taxation system of different countries. The second is based on the ITCI (International Tax Competitiveness Index) methodology, which is used for relevant comparative assessments for a sample of OECD countries. Based on the ITCI methodology, it is proposed to use an additional list of indicators to assess the competitiveness of the tax system. An example of such a fragmented assessment for the consumption taxation system for Ukraine and individual EU member states is given. Based on the results of the evaluation, it was determined that Ukraine is only in 8th place with a score of 70. Three countries occupy the lowest place: Greece, Lithuania, and Hungary. This is due to the fact that in Ukraine the level of administrative burden on tax agents is quite high, in particular, the activity of complying with registration requirements and confirming the authenticity of tax invoices requires a large expenditure of time and labor resources. Reserves for increasing competitiveness for the system of indirect taxes of Ukraine are shown. The directions of further scientific investigations, which require a comprehensive assessment of the competitiveness of the domestic taxation system, have been identified.*

Key words: *tax systems, economic security, competitiveness of the tax system, structure of the tax system, direct taxes, indirect taxes, consumption taxes.*

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки у нинішніх умовах є екзистенційною для української держави. Повномасштабна військова агресія з боку РФ проти незалежної України є важким уроком для справи державотворення на майбутнє. Його суть полягає у тому, що оборона та безпека країни мають бути одними з головних пріоритетів стратегічного поступу держави та нації. Підтримка обороноздатності та безпеки вимагають відповідного достатнього обсягу ресурсів. Податкова система є тим механізмом державного регулювання, що має виконувати свої функції фіскального та

регулятивного характеру в повній мірі. Для вітчизняних та міжнародних суб'єктів господарювання важливим є те, наскільки національна система оподаткування є конкурентоздатною в системі міжнародного поділу робочої сили, капіталів, товарних потоків, фінансових трансакцій тощо. При цьому, зазначаючи конкурентоспроможність податкової системи у міжнародному порівняльному аспекті, йдеться, як правило, про співставлення різних якісних та кількісних характеристик системи, приведених до певного спільного знаменнику, що дозволяє визначити ступінь її привабливості для інвестицій, ведення фінансово-господарської діяльності платників податків. Саме тому проблема податкової конкурентоздатності на основі розробки стандартизованої методології кількісної верифікації означеної характеристики набуває не тільки теоретичної ваги, а також повноцінної практичної значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення економічної безпеки держави за допомогою фінансових, монетарних, бюджетних і податкових механізмів знайшла своє відображення в працях відомих вітчизняних науковців, зокрема, О. Барановського, З. Варналія, Я. Жаліло, О. Молдована, М. Пасічного та ін [1,2,4,7,8,11]. Цими та іншими вченими досліджено сутність безпеки, умови її стану, механізми державного регулювання та політик її забезпечення. Втім на периферії цих розвідок залишилась проблематика формування теоретико-методологічних підходів до оцінки конкурентоспроможності національної системи оподаткування та взаємозв'язку цієї інтегральної характеристики з рівнем економічної безпеки держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ця прогалина у вирішенні завдання оцінки рівня конкурентоспроможності національної податкової системи обмежує наші можливості щодо формування оптимальної стратегії досягнення стійкого стану забезпечення економічної безпеки держави на допомогу податкових механізмів, розуміння характеру та ступеня щільності функціонального взаємозв'язку між досліджуваними феноменами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення перспективних підходів до комплексної оцінки конкурентоспроможності податкової системи України в контексті існуючих викликів та загроз ендогенного та екзогенного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Конкурентоспроможність податкової системи проявляється в її сильних та слабких сторонах у порівнянні з податковими системами інших країн. Вона є результатом тривалої еволюції соціально-економічних відносин у певному суспільстві, політичних рішень, інститутів. Оскільки податкова системи напряму і безпосередньо впливає на діяльність економічних агентів, а системи оподаткування різних країн мають між собою як багато спільного, так й безліч індивідуальних відмінностей, тому виникає необхідність оцінити їх по відношенню одна до одної.

Для оцінки конкурентоспроможності податкової системи використовується певна стандартизована методологія, яка дозволяє за сукупністю обраних параметрів привести різні системи до спільного знаменнику і зробити достовірні висновки про їх порівнювані властивості. Наприклад, досить популярним світовим рейтингом, до 2018 р. був рейтинг конкурентоздатності національних податкових системи Світового банку Paying Taxes, в якому інтегральна оцінка конкурентоздатності визначалась як сума трьох головних компонент : 1) часу на сплату податків платниками, вимірюваного в годинах за різними податками; 2) сукупного рівня податкового навантаження на дохід середньостатистичного платника податків, вимірюваного у відсотках до доходу; 3) кількості податкових платежів, які необхідно здійснити для виконання всіх податкових обов'язків.

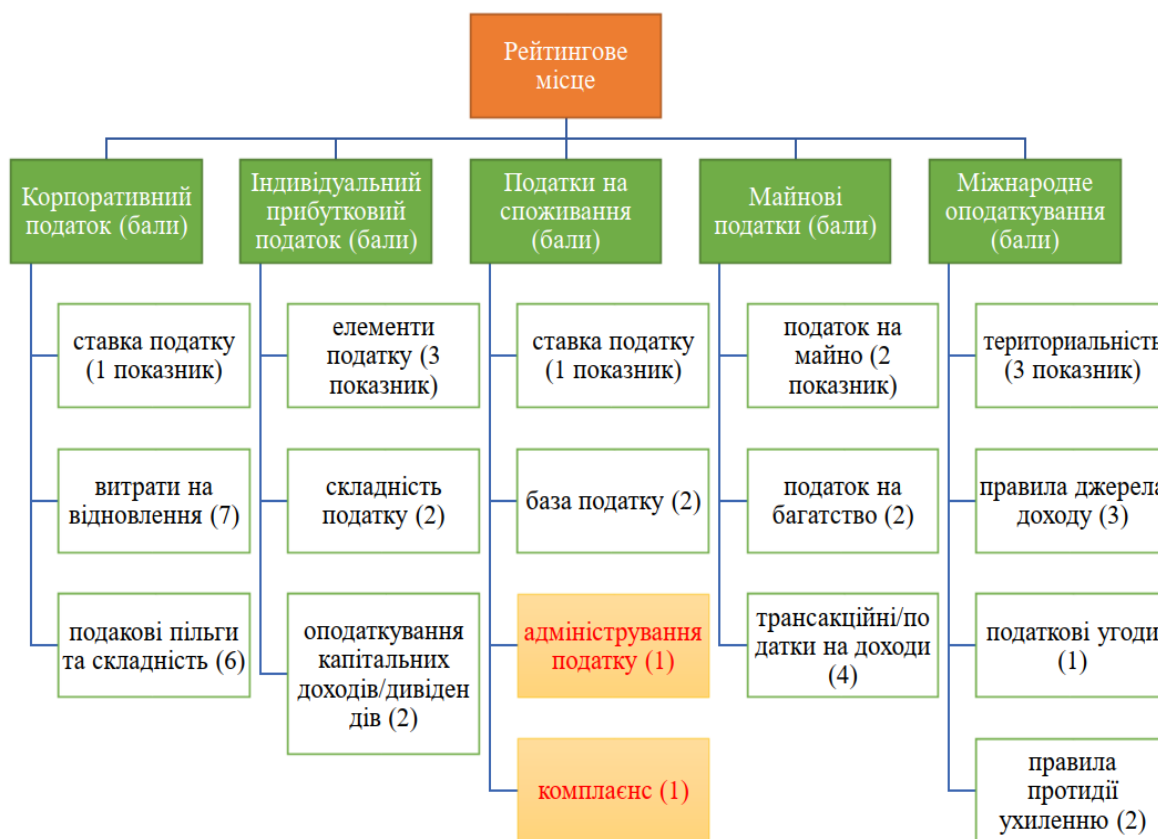
Існують альтернативні рейтинги конкурентоспроможності податкових системи, які використовують більш релевантну методологію, тому результати такого ранжування можна вважати більш достовірними. Так, одним із таких рейтингів є щорічний International Tax Competitiveness Index (далі ІТСІ), який щорічно наводить оцінки конкурентоспроможності для податкових системи країн ОЕСР [10].

Методологія визначення цього індексу полягає у наступному. Для оцінки інтегрального балу та місця країни у рейтингу використовуються 41 показник за шістьма категоріями : корпоративне оподаткування (14 показників), оподаткування індивідуальних доходів громадян (7), оподаткування споживання (3), оподаткування майна (8), міжнародні правила оподаткування (9). Останні, в свою чергу, мають певні підкатегорії, що характеризують, як правило, елементи податку : об'єкт оподаткування, базу, правила оцінки бази, ставки тощо (див. рис. 1).

На приведеному рисунку зеленими прямокутними позначено категорії, а білими – субкатегорії. Наприклад, в категорії оподаткування індивідуальних доходів громадян використовуються субкатегорії модель податку, складність оподаткування та оподаткування капітальних доходів і дивідендів. В оподаткування споживання використовуються лише дві субкатегорії : ставка і база оподаткування.

Процес кількісної верифікації кожного показника відбувається наступним чином. Формується ряд кількісних значень кожного показника по вибірці країн. По кожному такому ряду обчислюється середня і середньоквадратичне відхилення. Для того щоб уникнути отриманих від'ємних значень нормованої величини найменше значення зазначеного ряду помножується на мінус одиницю і до отриманого значення змінної додається ще одиниця. Останнє отримане значення найменшого показника додається до всіх значень змінної в ряді, таким чином всі отримані числа змінних є додатними і для зазначеного ряду зберігається інтервал варіативності, тобто значення середньоквадратичного відхилення.

Рис. 1. Складові індексу конкурентоспроможності системи оподаткування

Джерело: складено автором за джерелом [10]

Для того щоб отримати підсумковий бал для показника в кожній субкатегорії отримані кількісні значення всього ряду для кожної окремої країни ділять на значення максимальної величини ряду і помножують на 100. Таким чином отримуємо весь ряд значень приведеним в інтервалі від 0% до 100%. Максимальний бал відповідає найвищому місцю і більшому рівню конкурентоздатності країни, що його отримала, стосовно усіх інших країн. Якщо в субкатегорії є кілька показників, то підсумкове значення показників отримується як середньоарифметична величина. Після цього ітерація з приведення значень показника до інтервалу 0-100% повторюється.

Як було зазначено, даний індекс розраховується щорічно для країн 38 країн ОЕСР. Згідно з цим рейтингом найбільш конкурентоздатною протягом останніх років є податкова системи Естонії, яка, зокрема, характеризується досить ліберальним підходом в оподаткування корпоративних прибутків, ефективною системою оподаткування споживання тощо.

Як зрозуміло з рисунку 1 кількість показників, що допомагають оцінити конкурентоспроможність національної системи оподаткування за категорією оподаткування споживання є найменшою. Вона включає лише такі показники як (1) нормативна ставка податку на додану вартість; (2) величина доходу, який не

підлягає оподаткування ПДВ, у грошовому виразі в доларах США і (3) коефіцієнт, який характеризує співвідношення бази оподаткування податками на споживання до загальної величини кінцевих споживчих витрат. Останній показник розраховується шляхом ділення суми фактично отриманих податкових надходжень від сплати ПДВ до потенціальної суми податкових надходжень, яка визначається як добуток множення нормативної стандартної ставки ПДВ та кінцевих споживчих витрат домогосподарств.

З огляду на це, останній показник достатньо гарно характеризує саму модель податку, оскільки різниця між фактичними і потенціальними податковими надходженнями виникає або через застосування знижених ставок податку, або через недостатній рівень податкового комплаєнсу. Як відомо, знижені ставки ПДВ у багатьох країнах застосовуються до товарів і послуг першої необхідності з метою усунення такого недоліку податку як регресивність розподілу податкового тягаря за рівнем доходів населення.

На нашу думку, підхід щодо оцінки конкурентоспроможності за категорією оподаткування споживання можна зробити більш комплексним шляхом врахуванням в підсумкових оцінках більшої кількості показників. Зокрема, пропонуємо використовувати додаткові показники, що характеризують ефективність процесу адміністрування податку, а також рівень податкового комплаєнсу, тобто рівня добровільності сплати податкових зобов'язань. На рисунку 1 додаткові субкатегорії позначено світло-жовтим кольором.

У субкатегорії «адміністрування» категорії «податки на споживання» використано показник, що характеризує співвідношення відшкодування ПДВ вчасно до загальної суми відшкодування ПДВ у відсотках. У субкатегорії «комплаєнс» показник, що характеризує співвідношення фактичні податкові надходження від сплати ПДВ до задекларованих податкових зобов'язань.

Отже, ґрунтуючись на такому форматі вдосконаленого методологічного підходу щодо оцінки конкурентоспроможності податкової системи в частині оподаткування споживання було проведено розрахунки для наступної вибірки країн : Австрія, Греція, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія та Україна. Ця вибірка, що складається з одинадцяти країн, дозволяє нам оцінити конкурентоспроможність системи оподаткування споживання в Україні у порівнянні з сусідніми країнами Центральної Європи, що також є країнами-членами Європейського Союзу.

Інформаційною базою для розрахунку показників по категоріях, які входять до ІТСІ, тобто субкатегорії «ставка податку» і «база податку», були взяті наведені у звіті ІТСІ значення показників за 2021 рік. Для України взято відповідні дані за 2021 рік. Зокрема, нормативна ставка ПДВ 20%, величина доходу, який не підлягає оподаткуванню ПДВ у розмірі 1 млн грн (\$36643 по середньозваженому за рік офіційному курсу НБУ гривня/долар США). Коефіцієнт, який характеризує співвідношення бази оподаткування податками на споживання до загальної величини кінцевих споживчих витрат, розраховано за даними ДССУ про зведені національні рахунки і Міністерства фінансів про податкові надходження з ПДВ за відповідний період [5]. Його величина за 2021

рік становить 62%, що є достатньо високим показником для обраної вибірки. Зокрема, більше значення даного коефіцієнту маємо лише в Естонії – 73,4%. Широка база оподаткування, як відомо, є однією з бажаних характеристик податку, оскільки *ceteris paribus* передбачає менший спотворюючий вплив оподаткування.

Окремо потрібно звернути увагу, що незважаючи на наявність більш свіжих даних для проведення оцінок конкурентоспроможності, всі розрахунки за обраною вибіркою країн були зроблені лише за даними 2021 р. Це пояснюється тим, що з початком повномасштабної військової агресії в Україні більшість макроекономічних показників в тому числі тих, що характеризують податкові надходження, були спотворені зовнішнім шоком. Це призводить до викривлення бази та умов порівняння з іншими країнами, життєдіяльність яких відбувається в нормальних - мирних умовах.

У таблиці 1 представлено результати оцінки рівня конкурентоспроможності системи оподаткування споживання серед вибірки країн Центральної Європи.

Таблиця 1

Конкурентоспроможність системи оподаткування споживання*

Країна	місце	рахунок	ставка		база		адміністрування		комплаєнс	
			ранг	бал	ранг	бал	ранг	бал	ранг	бал
Австрія	4	92	1	100	10	59,3	6	88,2	3	97,5
Греція	9	69	5	56,5	11	25,7	2	98,4	5	78,5
Естонія	1	100	1	100	1	100	9	75,2	1	100
Латвія	5	87	2	89,2	2	79	7	78,4	5	78,5
Литва	11	61,9	2	89,2	4	76,1	11	22,1	8	45
Польща	7	82,8	4	67,4	5	75,6	5	89,8	6	78
Словаччина	3	93	1	100	8	68,4	3	98,1	4	82,7
Словенія	6	83,2	3	78,3	7	71,5	1	100	7	62,4
Угорщина	10	66,5	6	23,8	3	76,9	10	70,6	5	78,5
Чехія	2	95	2	89,2	6	75,4	4	93,5	2	98,8
Україна	8	70	1	100	9	61,9	8	77,8	9	23,5

Джерело: складено автором за джерелами [5,9]

Як бачимо, Україна посідає лише 8 місце з кількістю балів 70. Нижче місце посідають три країни : Греція, Литва, Угорщина. За показником ставки податку Україна посідає досить найвище місце, а бази оподаткування – дев'яте. Нижче за цим критерієм знаходяться Австрія і Греція.

Примітно, що на першому місці, як і в рейтингу ІТСІ протягом останніх років, знаходиться Естонія. В цій країні застосовується, як і в Україні, відносно невисока порівно з іншими країнами ЄС та Центральної Європи нормативна ставка податку на рівні 20%. Для прикладу в Угорщині вона складає 27%, у Греції – 24%.

Як зазначалось раніше, в Естонії рівень охоплення загальної бази оподаткування (кінцеві споживчі витрати домогосподарств) базою оподаткування ПДВ є найбільшим, а саме 73,4%. На додаток до цього рівень адміністративного тягаря для платників податків є відносно невеликим. В Україні досить великим є рівень адміністративного навантаження на податкових агентів, зокрема, великих витрат часу, трудових ресурсів вимагає діяльність по дотриманню вимог реєстрації, підтвердження достовірності податкових накладних. Зокрема, українські експерти відзначають, що непрозора робота системи автоматизованого моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріями ризику працює в багатьох випадках у ручному режимі. У випадку рішення суду про розблокування накладних «під час виконання судового рішення податкові органи можуть необґрунтовано довго «шукати необхідний час для реалізації механізму реєстрації ПН/РК на підставі судового рішення» чи «вживати заходів щодо виконання рішення суду», що суперечить інтересам бізнесу. Суб'єкти господарювання розуміють, що для результативних бізнес-процесів потрібно ефективно використовувати час і, відповідно, затягування виконання судового рішення для розблокування податкових накладних може негативно вплинути на господарську діяльність» [6].

Подібна практика адміністрування податків істотно знижує конкурентоспроможність системи оподаткування споживання України порівняно з сусідніми країнами. За показником відношення відшкодування ПДВ вчасно до загальної суми відшкодованого ПДВ, що характеризує субкатегорію «адміністрування», Україна за 2021 р. має показник 91,2%, це також лише 8 місце з вибірки. За показником відношення податкові надходження отримані від сплати ПДВ до задекларованих податкових зобов'язань, що характеризує субкатегорію «комплаєнс», - останнє місце.

Таким чином, можемо констатувати, що запропонована методологія визначення конкурентоспроможності системи оподаткування споживання України в цілому надає об'єктивні оцінки ситуації щодо її стану у порівнянні з сильними та слабкими сторонами відповідних систем оподаткування інших країн.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, конкурентоспроможність національної податкової системи є одним із ключових чинників ефективного соціально-економічного розвитку країни та водночас фактором забезпечення економічної безпеки держави. Вона є результатом тривалої еволюції соціально-економічних відносин у певному суспільстві, політичних рішень, інститутів. Оскільки податкова системи напряму і безпосередньо впливає на діяльність економічних агентів, а системи оподаткування різних країн мають між собою як багато спільного, так й безліч індивідуальних відмінностей, тому виникає необхідність оцінити її по відношенню до сильних та слабких сторін у порівнянні з податковими системами інших країн.

По-друге, для оцінки конкурентоспроможності податкової системи використовується певна стандартизована методологія, яка дозволяє за сукупністю обраних параметрів привести різні системи до спільного знаменнику і зробити достовірні висновки про їх порівнювані властивості. У даному дослідженні нами була використана удосконалена методологія оцінки International Tax Competitiveness Index. Оскільки підхід щодо оцінки конкурентоспроможності за категорією оподаткування споживання можна зробити більш комплексним шляхом врахуванням в підсумкових оцінках більшої кількості показників. Зокрема, було використано додаткові показники, що характеризують ефективність процесу адміністрування податку, а також рівень податкового комплаєнсу, тобто рівня добровільності сплати податкових зобов'язань.

По-третє, за результатами проведеної оцінки визначено, що Україна посідає лише 8 місце з кількістю балів 70. Нижче місце посідають три країни : Греція, Литва, Угорщина. На першому місці, як і в рейтингу ІТСІ протягом останніх років, знаходиться Естонія. В цій країні застосовується, як і в Україні, відносно невисока порівно з іншими країнами ЄС та Центральної Європи нормативна ставка податку на рівні 20%. В Естонії рівень охоплення загальної бази оподаткування базою оподаткування ПДВ є найбільшим, а саме 73,4%. На додаток до цього рівень адміністративного тягаря для платників податків є відносно невеликим. В Україні досить великим є рівень адміністративного навантаження на податкових агентів, зокрема, великих витрат часу, трудових ресурсів вимагає діяльність по дотриманню вимог реєстрації, підтвердження достовірності податкових накладних.

Вчетверте, отримані результати аналізу дозволяють бачити переваги і слабкі місця вітчизняної системи оподаткування, на які потрібно звернути увагу у процесі її подальшого вдосконалення і приведення до оптимальних кондицій.

З огляду на це, у контексті поглиблення європейської інтеграції України перспективним напрямом подальших досліджень є проведення комплексної оцінки конкурентоспроможності вітчизняної системи оподаткування у порівнянні з країнами-членами ЄС.

Список використаних джерел

1. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. Національна академія наук України, Ін-т економічного прогнозування. Київ: Фенікс, 1999. 338 с.
2. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації. - Київ : Знання України, 2020. – 423 с.
3. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL : <https://openbudget.gov.ua/>
4. Жаліло Я.О. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Стратегічна панорама. 2004, № 3. – С. 97-104.
5. Зведені національні рахунки. ДССУ. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Корупційні ризики у процедурі зупинення/відновлення реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування у Єдиному реєстрі податкових накладних. НАЗК. URL : <https://nazk.gov.ua/>

7. Молдован О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистеми : у пошуках універсальної дефініції / Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Економіка та управління. 2021, № 4. Том 31(71). – С. 5-12.
8. Пасічний М. Д. Фіскальна безпека держави в умовах воєнного стану / Економіка та суспільство. 2024, №62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-104>.
9. International Survey on Revenue Administration. URL : <https://data.rafit.org/?sk=ba91013d-3261-42f8-a931-a829a78cb1ec>
10. International Tax Competitiveness Index 2023. Tax Foundation. URL: <https://taxfoundation.org/research/all/global/2023-international-tax-competitiveness-index/>
11. Shevchenko, O., Varnalii, Z., Kharlamova, G., & Kuzmynchuk, N. (2023). Models for assessing crisis dynamics in disparities of Ukraine's regional economy to ensure the economic security of regions. *Journal of International Studies*, 16(1), 177-190. doi:10.14254/2071-8330.2023/16-1/12

References

1. Baranovsky O.I. (1999). *Finansova bezpeka*. Kyiv : Phenix. [in Ukrainian].
2. Varnalii Z.S. (2020). *Economichna ta finansova bezpeka v umovah globalizatzii*. Kyiv : Znannya Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Dergavnyi web-portal budgetu dlya gromadyan. URL : <https://openbudget.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Galilo Y.O. (2004). Do formuvannya kategorialnogo aparatu nauki pro ekonomichnu bezpeku. *Strategichna panorama*, 3, 97-104. [in Ukrainian].
5. Zvedeni natsionalni rahunky. DSSU. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Koruptziyni ryzyki u protzedury zupynennya/vidnovlennya reestratzyi podatkovykh nakladnyh/rozrahunkiv koryguvannya u Edynomu reestri podatkovykh nakladnyh. NAZK. URL : <https://nazk.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Moldovan O. (2021). *Ekonomychna bezpeka dergavy yak bazove ponyattya ecosesteity : u poshukah universalnoyi definitzii. Vcheni zapysky Tavriyskogo natzionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskogo*, 4, 5-12. [in Ukrainian].
8. Pasichnyi M.D. (2024). *Fiskalna bezpeka dergavy v umovah voyennogo stanu. Ekonomika ta suspilstvo?* 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-104>. [in Ukrainian].
9. International Survey on Revenue Administration. URL : <https://data.rafit.org/?sk=ba91013d-3261-42f8-a931-a829a78cb1ec>
10. International Tax Competitiveness Index 2023. Tax Foundation. URL: <https://taxfoundation.org/research/all/global/2023-international-tax-competitiveness-index/>
11. Shevchenko, O., Varnalii, Z., Kharlamova, G., & Kuzmynchuk, N. (2023). Models for assessing crisis dynamics in disparities of Ukraine's regional economy to ensure the economic security of regions. *Journal of International Studies*, 16(1), 177-190. doi:10.14254/2071-8330.2023/16-1/12.

DOI 10.58423/2786-6742/2024-7-275-294
UDC 338.43

Vitalii VENGER

DSc in Economics, Senior Researcher,
Head of the Department of Sectoral Forecasts and Market Conditions,
State Organization “Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine”
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-1018-0909

Nataliia ROMANOVSKA

PhD, Associate Professor, Researcher,
Department of Sectoral Forecasts and Market Conditions,
State Organization “Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine”
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1377-7551

Andrii RAMSKYI

DSc in Economics, Professor,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Department of Finance,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-7368-697X

Oleksandr SHEIKO

The Ukrainian Chamber of Commerce and Industry,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0007-0110-1427

MARKET EVOLUTION AND CONSUMER TRENDS IN POLAND'S CONFECTIONERY INDUSTRY

***Анотація.** Польський ринок кондитерських виробів відноситься до одного з найрозвиненіших та динамічних ринків в світі. Протягом останніх років польська харчова промисловість зіткнулася з різким зростанням витрат на виробництво та реалізацію продукції, порушення ланцюгів поставок сировини, витратних матеріалів та упаковки, а також втратою традиційних ринків збуту через війну в Україні. Дослідження особливості польського ринку кондитерських виробів дозволило оцінити основні індикатори польського ринку кондитерських виробів всіх категорій, а також його обсяги та тенденції. У статті проаналізовано ситуацію на польському ринку кондитерських виробів, зокрема виробництво, експорт, імпорт, споживання, географічне розташування ринку, рівень конкуренції, рівень розвитку виробничої й транспортної інфраструктури ринку. Зроблено висновки, що протягом 2022 року відбулось зростання на 12% обсягів виробництва кондитерської продукції всіх категорій, а також виробництво польських борошняних кондитерських виробів також зросло на 19,3%. В той же час темпи зростання виготовлення какао-містких та цукристих солодоців становили відповідно 3,8% та 6,8%. Польськими виробниками близько 50-70% виготовленої продукції експортується, а протягом 2022 року з Польщі було експортовано рекордну кількість продукції, що перевищило аналогічний показник попереднього року на 13,8%.*

Водночас, незважаючи на наявність розвинутого внутрішнього виробництва кондитерської продукції в Польщі, обсяги імпортованих постачань традиційно залишаються високими й у 2022 році зріс на 7,8%. Водночас рівень конкуренції на польському внутрішньому ринку борошняних, какао-містких/шоколадних та цукристих кондитерських виробів оцінено як високий. Рівень виробничої інфраструктури ринку та транспортна інфраструктура, оцінено як розвинена.

Ключові слова: ринок кондитерських виробів, кон'юнктура ринку, розвиток, стан, інфраструктура, споживання, експорт, імпорт.

JEL Classification: F14, L10, M21, Q02

Absztrakt. A lengyel édesipari piac a világ egyik legfejlettebb és legdinamikusabb piaca. Az elmúlt években a lengyel élelmiszeripar a termelési és marketing költségek meredek növekedésével, az alapanyagok, fogyóeszközök és csomagolások ellátási láncának zavaraiával, valamint a hagyományos értékesítési piacok elvesztésével szembesült az ukrajnai háború miatt. A lengyel édesipari piac sajátosságainak vizsgálata lehetővé tette a lengyel édesipari piac valamennyi főbb mutatóinak és trendjeinek értékelését. A cikk elemzi a lengyel édesipari piac helyzetét, különös tekintettel a termelésre, exportra, importra, fogyasztásra, a piac földrajzi elhelyezkedésére, a verseny szintjére, a piac termelési és szállítási infrastruktúrájának fejlettségére. Megállapították, hogy 2022-ben 12%-kal nőtt az összes kategória édesipari termékeinek gyártási volumene, valamint a lengyel lisztből készült édesipari termékek gyártása is 19,3%-kal nőtt. A kakaóban gazdag és cukros édességek termelésének növekedési üteme ugyanakkor 3,8%, illetve 6,8% volt. Az előállított termékek mintegy 50-70%-át lengyel gyártók exportálják, 2022 folyamán pedig rekordszámú terméket exportáltak Lengyelországból, ami 13,8%-kal haladta meg az előző évi hasonló adatokat. Ugyanakkor annak ellenére, hogy Lengyelországban fejlett hazai édesipari termékek gyártása van jelen, az importált termékek mennyisége hagyományosan magas marad, és 2022-ben 7,8%-kal fog növekedni. Ugyanakkor a liszt-, kakaóban gazdag/csokoládé- és cukrászati édesipari termékek lengyel belföldi piacán magas verseny jellemző. A piac termelési infrastruktúrája és közlekedési infrastruktúrája fejlettnak mondható.

Kulcsszavak: édesipari piac, piaci helyzet, fejlődés, állapot, infrastruktúra, fogyasztás, export, import.

Abstract. The Polish confectionery market is considered to be one of the most developed and dynamic markets in the world. But in recent years, the Polish food industry has faced a sharp increase in production and marketing costs, disruptions in the supply chains of raw materials, consumables and packaging, as well as the loss of traditional sales markets due to the war in Ukraine. The study of the peculiarities of the Polish confectionery market made it possible to assess the main indicators of the Polish market of confectionery goods of all categories, as well as its volume and trends. The article analyzes the situation on the Polish confectionery market, including production, export, import, consumption, geographic location of the market, levels of competition and development of the market's production and transport infrastructure. It was concluded that during 2022 there was a 12% increase in the volume of production of confectionery goods of all categories. At the same time the manufacture of Polish flour confectionery products increased by 19.3%. The growth rates of production of cocoa-rich and sugar sweets were 3.8% and 6.8%, respectively. About 50–70% of manufactured products are exported by Polish manufacturers. It is necessary to mention that during 2022 a record number of products were exported from Poland, exceeding the similar figures of the previous year by 13.8%. Meanwhile, despite the presence of developed domestic production of confectionery goods in Poland, the volume of imported supplies traditionally remains high and increased by 7.8% in 2022. At the same time, the level of competition in the Polish domestic market for flour, cocoa-rich/chocolate and sugar confectionery products is estimated as high. The level of the market's production and transport infrastructure is rated as developed.

Keywords: confectionery market, market conditions, development, status, infrastructure, consumption, exports, imports.

Problem description. The Polish confectionery market is one of the most developed and dynamic markets in the world. Poland is the fourth largest supplier of confectionery products to the EU market, as well as the largest European exporter of sweets to the markets of third countries. The market is dominated by domestic manufacturers of almost all categories of confectionery, which are able to fully meet the needs of the market. Such enterprises are active consumers of locally produced agricultural raw materials – sugar, flour, starch, molasses, milk, etc., as well as major global importers of components necessary for the production of confectionery products – cocoa, palm oil, spices, etc. According to estimates, there are more than 700 confectionery manufacturers working on the Polish domestic market, employing more than 30,000 people.

During 2022, the Polish food industry, especially the confectionery manufacture, faced quite complex challenges – a sharp increase in the costs of production and sale of products, disruption of the supply chains of raw materials, consumables and packaging, as well as the loss of traditional sales markets due to the war in Ukraine.

Despite this, the confectionery market in Poland kept its balance, maintained high business activity and was successfully reformatted in accordance with the new conditions. As the experts state, the Polish confectionery industry held its position on the market during the reporting year of 2022 due to its export opportunities.

According to Dun&Bradstreet company specialists, the biggest challenge for Polish candy manufacturers in 2022 was the rise in prices of raw materials. During the year, milk prices increased by 40–60%, sugar – by 100–120%, cocoa – by 30–50%. To this should be added the increase in the cost of electricity as well as rising costs of transport and logistics services and labor resources. In addition, experts claim that 60% of Polish entrepreneurs said that the increase in energy prices is the biggest threat to their company's survival.

A significant part of the market operators point to structural and social changes in the Polish confectionery market tracked during 2022. The "sweet" industry has firm intentions to meet new requirements and, above all, to respond to new trends, fashion and growing consumer awareness of Poles. Making a decision to buy sweets is accompanied by a careful analysis of the composition of the product. This is due to the change in eating habits of Poles and the growing role of ecology in their lives. In addition, Poles began to prefer products in ecological packaging. According to research, almost one in four Poles takes into account the environmental aspect of packaging when making a purchase decision, and almost 60% directly state that they avoid environmentally harmful packaging.

The product structure of the confectionery market in Poland can be conventionally described as follows: the segment of sugar confectionery, the segment of flour confectionery and the segment of products containing cocoa. Traditionally, flour confectionery products account for 50–60% of the total volume of the confectionery market in Poland. The segment of products containing cocoa with all its

diversity covers about 30–35% of the market, while the smallest market share is the segment of sugar confectionery (about 15–20%).

Methodological explanations. Confectionery goods made of sugar, without cocoa content, correspond to the group of TN ZED codes 1704 and PRODCOM codes 10.82.23, chocolate in other finished products with cocoa content corresponds to the group of TN ZED codes 1804 and PRODCOM codes 10.82.22 and bakery (flour) confectionery products correspond to the group of TN ZED 1905 codes and PRODCOM codes 10.71.12, 10.72.11 and 10.72.12. The article was prepared using open and publicly available sources of information as well as expert assumptions and calculations. The units of measurement used by the Main Statistical Office of Poland (Główny Urząd Statystyczny, website – <https://stat.gov.pl/>) became the basis for the analysis of general trends in the confectionery market.

Literature review. The study of market changes always requires constant analysis and has always been the focus of attention of scientists. The article [11] presents the position of Polish food products on foreign markets from 2004–2018 in comparison with EU countries, as the economic conditions of the functioning of Polish food producers changed fundamentally after the country's accession to the EU. The author of the publication believes that Polish food producers have achieved competitive advantages over producers from other EU countries, as they offer better and cheaper products than their competitors. Factors such as identical consumer preferences across member states, distance, price levels and product complexity contribute to incentives for manufacturers to offer different versions of seemingly identical branded food products across member states [10].

Scholars [6] concluded that endogenous qualitative innovations reduce the impact of fixed export costs on trade flows by adjusting for large margins. The most productive manufacturers invest relatively more in innovation and gain larger market shares compared to low-performing firms.

At the same time, according to Comite F. Di, Thisse J.–F., Vandebussche H. [4], the different volume of sales in different countries is not necessarily the result of the difference in the size of the market or the difference in income, but a result of asymmetric preferences between varieties and identity of tastes in different countries. In the scientific literature, various models have been developed regarding the entry of products to export markets which are suitable for the analysis of scenarios of trade policy and regional integration in an environment with heterogeneous firms and endogenous markups, as well as general equilibrium models of firms and their analysis [1, 2, 3, 5, 7, 8, 9]. It is also relevant to study the possibilities of further integration of countries into global value chains [12]. Since, as already mentioned, the Polish confectionery market is one of the most developed and dynamic markets in the world, the consideration of the conjunctural features of the Polish confectionery market is especially relevant in modern conditions and requires a more detailed study.

Research aims and objectives. In this regard, consideration of the conjunctural features of the Polish confectionery market becomes especially relevant in modern conditions and requires constant monitoring and evaluation of factors that affect it, both positively and negatively.

Results and discussions. *Manufacturers of confectionery products in Poland.* The undisputed leaders of the Polish market in the production of confectionery products of all categories are three companies (the total market share is estimated at 50–60%):

– *Wawel S.A.* is a multinational company headquartered in Krakow, which manufactures more than 500 types of confectionery products and supplies its products to 122 countries around the world. The largest shareholder of the company is the Swiss company "Hosta International AG" (it has a stake of 52.1%). Standard products under the Wawel brand include: Danusia bar; Malaga, Tiki Taki and Kasztanki chocolates; handmade caramels Fistaszkowe, Raczki, Kukułka, Orzeźwiający and Mieszanka Krakowska;

– *Lotte Wedel Sp. z o. o. (E. Wedel)* is a confectionery factory located in Warsaw, which is part of the Japanese–Korean holding "Lotte". The oldest chocolate factory in Poland. It specializes in the production of cocoa–rich confectionery products, but also has production facilities for the manufacture of sugar and flour sweets.

– *Mieszko* is a modern confectionery company with headquarters in Warsaw and factories in various cities of Poland. The company specializes in manufacturing chocolate candies with fillings such as alcohol, as well as sugar confectionery. The company is controlled by Bisantio Investment Limited (Cyprus), which is managed by Lithuanian businessman V. Numavičius. Other confectionery companies also conduct a rather active trade and marketing policy on the domestic and export markets.

The following companies are among the most active in 2022:

– *Tago* (a well–known Polish family company, which one of the largest Polish confectionery factories. It is mainly engaged in the production of cookies, gingerbread, cakes and other flour confectionery and pastries. The owner of the brands "Rarytaski", "Szekoladowa muza" and others);

– *Milanówek Zakład Przemysłu Cukierniczy* (production of fondants of various flavors, as well as bars, chocolate with filling, caramel and other sugar products);

– *Kopernik* (producer of gingerbread and waffles, owner of the brands "Toruńskie Pierniki", "Katarzynki" and "Wafle Teatralne");

– *Śnieżka* (producer of a wide range of organic candies, the most famous of which are "Michałki" candies and "Kokosowy Raj" waffles);

– *Skawa* (specializes in the production of flour and sugar confectionery, owner of the world–famous brands "Korsarz", "B–mol", "Iglo" and others);

– *Sante* (a modern confectionery company specializing in the production of organic confectionery products, protein products for sports nutrition, etc.).

Manufacture of confectionery products in Poland. According to the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments, the growth of production volumes of confectionery goods of all categories in 2022 was noted, which amounted to 12.0% (about 1644.6 thousand tons of sweets were produced). At the same time, significant growth was demonstrated by Polish manufacturers of flour confectionery – production increased by 19.3%, while the dynamics of production of cocoa–rich and sugary sweets was somewhat restrained – production rates increased by 3.8% and 6.8%, respectively.

Analysing the structure of confectionery production, the leading positions are traditionally occupied by flour sweets, the share of which in the total production based on the results of the reporting period was 49.5%. The share of cocoa-rich confectionery traditionally accounts for 28.3%, the share of sugar products – 22.2%. It should be noted that the structure of production is changing, even compared to the previous year – the share of flour products remains stable, while the share of cocoa-rich products is increasing, and the share of sugar products, on the contrary, is decreasing.

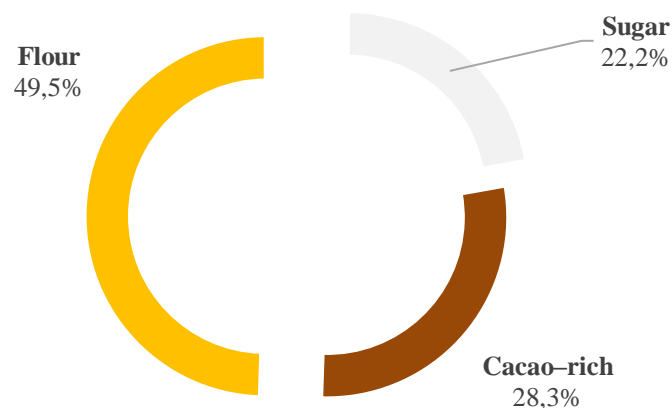
It should also be emphasized that private production of simple confectionery products is quite developed in Poland. Such production is not the subject of statistical observations. According to various estimates, the physical volumes of such activities can be up to 20–60% of the official indicators, depending on the product category.

Table 1

Production of confectionery goods in Poland in 2021/2022, thousand tons*

Products	2021 p.	2022 p.	+/-, %
Bakery and flour products	728,0	868,8	+19,3
Chocolate and cocoa-rich products	495,1	514,0	+3,8
Sugar and similar products	245,2	261,8	+6,8
TOTAL	1468,3	1644,6	+12,0

*the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Fig. 1. Structure of confectionery production in Poland during 2022, %

* the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Export. Polish manufacturers of all categories of confectionery products have always been oriented towards foreign markets, as about 50–70% of manufactured products were exported (according to the UN Comtrade Database and TradeMap resources). The priority of the export direction of the sale of sweet products is due primarily to the price factor – prices on the European or Middle Eastern markets often exceed the price indicators that have developed on the domestic market. Therefore, Polish confectionery companies try to annually increase the volume of external supplies.

According to Eurostat, in 2022 Poland was the third exporter of chocolate in the European Union, second only to Germany and the Netherlands¹.

The beginning of the Russian aggression against Ukraine led to the boycott by Poland of any sales of Polish-made sweets to the aggressor country and its allies. Nevertheless, the loss of these traditional and large-scale markets was very quickly compensated by increasing exports to the countries of Europe and the Middle East, expanding sales markets in South America and Africa. Such marketing efficiency is possible due to the high quality of products and a flexible approach to the recipe and design components when cultivating new markets.

In general, during 2022, about 1,131.2 thousand tons of confectionery products of all categories were exported from Poland, which is 13.8% higher than the similar figures of the previous year. At the same time, the total currency revenue from the sale of these commodity items during the reporting year amounted to about 4.55 billion USD, decreasing by 11.0% compared to the previous year. In terms of product positions, the dynamics of Polish confectionery exports based on the results of the reporting year 2022 looked as follows:

♣ The export of bakery and flour confectionery products increased by 22.6% and amounted to 625.5 thousand tons. The main regions of supply were the EU countries ($\approx 78.3\%$), other European countries ($\approx 11.3\%$), the CIS ($\approx 4.3\%$), the Middle East ($\approx 2.8\%$) and some other countries ($\approx 3, 3\%$);

♣ The export of cocoa-rich sweets (chocolate, candies, etc.) in the reporting period increased by 2.9% amounting to 378,000 tons. The main regions of supply were traditionally the EU countries ($\approx 66.3\%$), other European countries ($\approx 18.8\%$), the CIS ($\approx 5.5\%$) and some other countries ($\approx 9.4\%$);

♣ The export of sugar and similar confectionery also showed growth by 9.7% (up to 127.7 thousand tons). The main sales markets for this type of sweets were the EU countries ($\approx 68.2\%$), the Middle East ($\approx 9.9\%$), other European countries ($\approx 8.8\%$), the CIS ($\approx 4.9\%$) and some other countries ($\approx 3.9\%$).

This situation indicates a high export orientation of Polish confectioners, who are ready to develop new sales markets even at the expense of their own profits. In addition, the state export support program "Finansowe Wspieranie Eksportu", which is financed by state banks and which actively and effectively reacts to any economic risks, providing financial, fiscal and international support to exporters, gave results.

Import. Despite the presence of developed domestic production of confectionery products in Poland, the volume of imported supplies traditionally remains high. At the same time, there was a constant tendency to increase the supply of products that differ in taste from those produced in the country. Thus, in 2022, about 481.1 thousand tons of confectionery products of all categories were imported into Poland in the amount of 1.79 billion USD (an increase compared to the previous year by 7.8% in physical terms and by 7.3% – in money).

In terms of product items, the import of confectionery products to Poland in 2022 was as follows:

---

¹<https://www.trade.gov.pl/en/news/export-of-polish-food-products/> (accessed: 30.01.2024)

♣ The import of bakery and flour confectionery products showed a growth of 9.7% (up to 248.8 thousand tons). The main regions of supply of this type of sweets were the EU countries ($\approx 91.0\%$), other European countries ($\approx 4.2\%$), the CIS ($\approx 3.8\%$) and some other countries ($\approx 0.9\%$). About 9.01 thousand tons of this type of confectionery products were delivered directly from Ukraine.

♣ Imports of cocoa-rich and chocolate confectionery to Poland also showed growth – by 4.3% (up to 145.6 thousand tons). The main regions of supply of this type of products were the EU countries ($\approx 91.5\%$), other European countries ($\approx 2.6\%$), the CIS ($\approx 1.0\%$) and some other countries ($\approx 4.7\%$). About 1.74 thousand tons of this type of confectionery products were delivered from Ukraine;

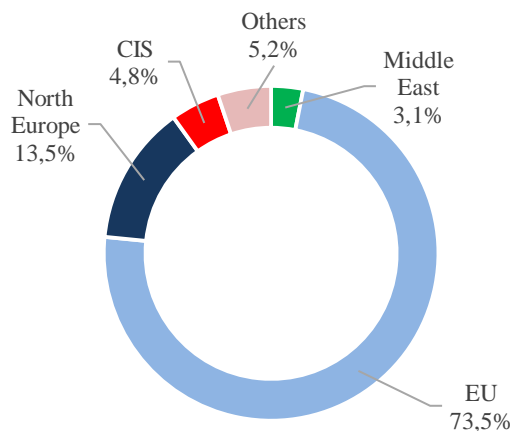
♣ The import of sugar sweets (caramel, toffee, jelly, marmalade, etc.) in the reporting period increased by 8.5% and amounted to 86.8 thousand tons. The main regions of supply were traditionally the EU countries ($\approx 83.8\%$), the CIS ($\approx 10.8\%$), other European countries ($\approx 3.5\%$) and some other countries ($\approx 1.9\%$). The presence of Ukrainian sugar sweets on the market is estimated at 8.7 thousand tons.

Analysis of the dynamics and structure of the import of confectionery products to Poland during 2022 indicates some change in consumer tastes and preferences of the local population, as well as an increase in domestic consumption of sweets due to the influx of a significant number of refugees from Ukraine. In addition, the Polish market is completely open to European manufacturers, who prevail in import supplies.

Table 2
Export of confectionery products from Poland during 2021/2022, thousand tons*

Products	2021 p.	2022 p.	+/-, %
Bakery and flour products	510,3	625,5	+22,6
Chocolate and cocoa-rich products	367,5	378,0	+2,9
Sugar and similar products	116,4	127,7	+9,7
TOTAL	994,2	1131,2	+13,8

*the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Fig. 2. Geographical structure of exports from Poland of confectionery products of all categories (general) in 2022, %

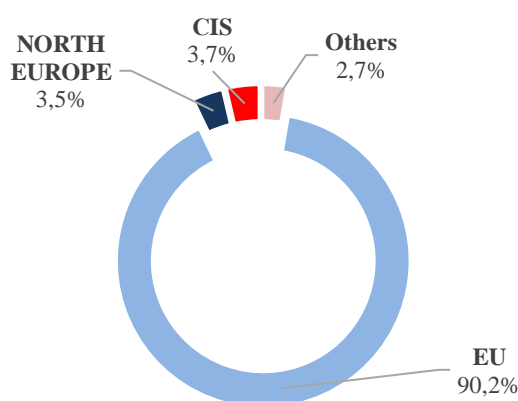
* the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Table 3

Import of confectionery products to Poland during 2021/2022, thousand tons*

Products	2021 p.	2022 p.	+/-, %
Bakery and flour products	226,8	248,8	+9,7
Chocolate and cocoa-rich products	139,6	145,6	+4,3
Sugar and similar products	79,9	86,8	+8,5
TOTAL	446,3	481,1	+7,8

*the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Fig.3. Geographical structure of imports to Poland of confectionery products of all categories (general) in 2022, %

*the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Consumption. According to estimates and available data of the Main Statistical Office of Poland and other international statistics resources, the total visible consumption of confectionery in Poland increased by 8.1% in 2022 and amounted to about 994.6 thousand tons. At the same time, the visible consumption of flour confectionery increased by 10.7%, cocoa-rich and chocolate goods – by 5.4%, and sugar confectionery – by 5.8%. Real consumption, which takes into account the manufacture of products in the private sector, may exceed official indicators by 15–20%, depending on the product category. The given dynamics of the visible consumption of confectionery products is due to the growth of the number of active consumers in the country, mainly children and women – at the beginning of the Russian invasion, more than 2.5 million Ukrainians arrived in Poland from Ukraine.

In Poland, chocolate consumption is 5.9 kg per person, and by 2028, it is estimated to be increased to 6.4 kg per year.

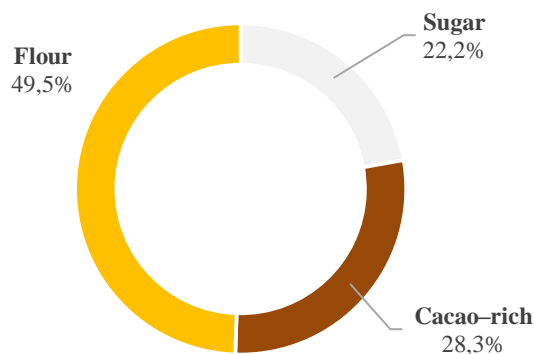
The total capacity (volumes) of the Polish market for flour, sugar and chocolate confectionery and similar products is determined by the volume of sales on the domestic market, export sales and import deliveries. According to the results of 2022, the total capacity of the Polish market in monetary terms was PLN 60.0–62.0 billion (or USD 14.5–14.6 billion), which is 7.5% more than last year's figure.

Table 4
Visible consumption of confectionery products of all categories in Poland during 2021/2022, thousand tons*

Products	2021p.	2022p.	+/-, %
Bakery and flour products	444,5	492,1	+10,7
Chocolate and cocoa-rich products	267,1	281,6	+5,4
Sugar and similar products	208,7	220,9	+5,8
TOTAL	920,4	994,6	+8,1

*the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Fig. 4. The structure of visible consumption of confectionery products in Poland during 2022, %

* the data of the Main Statistical Office of Poland and expert assessments

Geographical location of the market and its volumes. According to the geographical location of centers for the production and sale of confectionery products of all categories, the estimated distribution of the Polish market in 2023 was as follows: – the city of Warsaw and the Masovian Voivodeship ($\approx 24.0\%$)
 – the city of Poznan and the Greater Poland Voivodeship ($\approx 18.5\%$)
 – Kraków and Lesser Poland Voivodeship ($\approx 16.5\%$)
 – the city of Gdansk and the Pomeranian Voivodeship ($\approx 13.5\%$)
 – the city of Lodz and the Lodz Voivodeship ($\approx 11.0\%$)
 – other regions of Poland ($\approx 16.5\%$)

Availability of identical/similar goods on the market. The Polish market offers a fairly wide range of flour, cocoa-rich/chocolate and sugar confectionery products. In terms of consumer and taste properties, they can be considered similar or identical, but different in terms of materials, recipe and manufacturing technologies, packaging variations, presentation on the market, etc.

A significant share of the market is occupied by products manufactured at local confectionery enterprises. Polish enterprises are constantly modernizing, developing and introducing new samples into production, constantly reviewing requirements for the quality and design of confectionery products. Special attention is paid to the production of organic and environmentally friendly products. This allowed Polish

confectioners to take a secure position both in the domestic market and in the markets of other countries.

Much attention is paid to quality control in the production of food products in Poland. The country operates a multi-stage system of quality control of almost all food products, approved national quality standards for almost every type of confectionery, which are mandatory for implementation. (PN-93/A-88000 «Wyroby cukiernicze trwałe», PN-A-88102:1998 «Wyroby cukiernicze – Czekolada», PN-A-88103:1998 «Wyroby cukiernicze – Kakao» etc. (about 1000 standards).

Availability of competition in the market. The level of competition in the domestic market of flour, cocoa-rich/chocolate and sugary confectionery products in Poland is estimated to be high. The main competitors are Polish confectionery factories and companies (about 700 companies) that produce more than 2,000 main samples of sweet products of the specified category, medium and small enterprises that produce up to 300–500 samples of products, importers and private manufacturers. In general, the level of competition is determined by the following factors:

1. *Price characteristics.* The price of confectionery was and remains one of the determining factors of competition. Significant fluctuations in the exchange rate of the Polish zloty in relation to the main world currencies caused an increase in the price of imported products of almost all categories, as well as some basic raw materials (cocoa butter, palm oil, etc.), which was reflected in the prices of domestic producers. Despite this, Polish confectionery products offered on the market in terms of price and quality characteristics successfully compete with well-known global manufacturers and are exported.

2. *Quality and taste indicators.* One of the determining factors when choosing confectionery products, especially premium class or products for children, is precisely the quality and taste properties. At the same time, there is a significant share of products in the middle and lower price range on the Polish market. But the requirements for the quality of even such products also remain high

3. *Quality marketing policy of companies and shopping centers.* Usually, the promotion of confectionery products on the market takes place on the basis of a multi-level marketing campaign. These include advertising activities among potential consumers and conducting presentations and business events for various segments of consumers and market specialists. Such measures allow to form a positive image of the products among end consumers.

4. *Commercial relations between network sales centers and manufacturers/suppliers.* Most Polish food chain companies, including confectionery, have long-term business relationships with suppliers and manufacturers. Such connections and communications make it possible to quickly respond to market challenges, as well as to effectively introduce new types of goods to the market, keeping up with modern global trends and preferences.

5. *Other factors.* An important competitive advantage on the Polish market of goods of this category is the prompt delivery of products and the availability of warehouse stocks or the required volume of goods, especially during the festive periods. Confectionery manufacturers usually have an extensive warehouse

infrastructure throughout Poland and appropriate logistics solutions that can quickly meet the needs of both end consumers and retail chains. Confectionery products supplied within the framework of humanitarian and social programs are perceived quite positively, which can be attributed to the trend of the war year of 2022.

There is no state regulation of prices during production, export, import and sale in the domestic market of Poland.

The level of development of production and transport infrastructure of the market. The level of the production infrastructure of the Polish market in which the taxpayer operates is assessed as developed. The market includes manufacturing companies with the necessary production capacity, companies engaged in wholesale and retail sales of confectionery products, as well as companies specializing in export and import supplies. In addition, products are actively sold through network trading companies, medium and small stores, as well as through Internet resources.

The transport infrastructure serving the activity of the taxpayer is estimated as developed. Goods of this category are freely transported on the territory of Poland, mainly by large and medium-sized vehicles. Imported cargo is delivered in containers by road, rail or sea transport.

Conclusion and prospects for further research. The Polish confectionery market is one of the most developed and dynamic markets in the world. Poland is the fourth largest supplier of confectionery products of all categories to the EU market, as well as the largest European exporter of sweets to the markets of third countries.

During 2022, the Polish food industry, especially the confectionery production, faced quite complex challenges – a sharp increase in the costs of manufacture and sale of products, disruption of the supply chains of raw materials, consumables and packaging, as well as the loss of traditional sales markets due to the war in Ukraine.

According to the results of 2022, an increase in the volume of production of confectionery products of all categories was noted, which amounted to 12.0%. At the same time, significant growth was demonstrated by Polish manufacturers of flour confectionery products – production increased by 19.3%, while the dynamics of the production of cocoa-rich and sugary sweets was somewhat restrained – their growth rates were 3.8% and 6.8%, respectively.

Polish manufacturers of all categories of confectionery products have always been oriented towards foreign markets, because about 50–70% of manufactured products are sold abroad. In general, during 2022, a record number of products were exported from Poland, which exceeded the similar figures of the previous year by 13.8%.

Despite developed domestic production of confectionery goods in Poland, the volume of imported supplies traditionally remains high. In 2022, the import of sweets to Poland increased by 7.8%.

The level of competition in the domestic market of flour, cocoa-rich/chocolate and sugar confectionery products in Poland is assessed as high, and the level of production and transport infrastructure of the market – as developed.

References

1. Arkolakis, C. (2010), Market Penetration Costs and the New Consumers Margin in International Trade. *Journal of Political Economy*, Vol. 118, N. 6, Pp. 1151–1199, URL: <https://doi.org/10.1086/657949>
2. Baldwin, R., Harrigan J. (2011), Zeros, Quality, and Space: Trade Theory and Trade Evidence, *American Economic Journal: Microeconomics*, 3 (2), Pp. 60–88, URL: <https://doi.org/10.1257/mic.3.2.60>
3. Bernard, A. B., Redding, S. J., Schott, P. K. (2011), *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 126, Issue 3, Pp. 1271–1318. URL: <https://doi.org/10.1093/qje/qjr021>
4. Comite, F. Di, Thisse, J.–F., Vandenbussche, H. (2014), Verti–zontal differentiation in export markets, *Journal of International Economics*, Vol. 93, Issue 1, Pp. 50–66 URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2014.01.010>.
5. Eckel, C., Neary, J.P. (2010), Multi–product firms and flexible manufacturing in the global economy, *Review of Economic Studies*, Vol. 77, Issue 1, Pp. 188–217. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467–937X.2009.00573.x>
6. Flach, L., Unger, F. (2022), Quality and gravity in international trade, *Journal of International Economics*, Vol. 137, 103578. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2022.103578>
7. Hallak, J. C., Sivadasan, J. (2013), Product and process productivity: Implications for quality choice and conditional exporter premia. *Journal of International Economics*, Vol. 91, Issue 1, Pp. 53–67 URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.05.001>
8. Johnson, R. C. (2012), Trade and prices with heterogeneous firms, *Journal of International Economics*, Vol. 86, Issue 1, Pp. 43–56 URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2011.09.004>
9. Melitz, M. J., Ottaviano, G. I. P. (2008), Market Size, Trade, and Productivity *The Review of Economic Studies*, Vol. 75, Issue 1, Pp. 295–316, URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467–937X.2007.00463.x>
10. Nes, K., Ciaian, P., Marcantonio, F. Di (2021), Economic determinants of differences in the composition of seemingly identical branded food products in the EU, *Food Policy*, Vol. 100, 102020 URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.102020>
11. Tereszczuk, M. (2019). The Polish food products on the foreign markets, *Ekonomika APK*, 26(4), Pp. 89–96. URL: <https://doi.org/10.32317/2221–1055.201904089>
12. Venger V., Romanovska N., Chyzhevska M. (2022). Integration of Ukraine to the Global Value Chains. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe Volume 25*, Number 2, 2022. P. 137–161. URL: <https://doi.org/10.18778/1508–2008.25.17>

ВИМОГИ ДО ФОРМЛЕННЯ ПУБЛІКАЦІЙ ДО НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS. ECONOMICS»

Науковий журнал «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» призначений для фахівців, які цікавляться теоретичними та прикладними проблемами економіки, менеджменту, фінансів, обліку, оподаткування, аналізу й аудиту, дає змогу науковій громадськості ознайомитися з результатами досліджень вчених-економістів.

Тематика наукового видання:

- Економіка;
- Облік і оподаткування (облік, оподаткування, контроль, аналіз, аудит);
- Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
- Менеджмент.

Науковий журнал є рецензованим виданням, що підтримує політику відкритого доступу до наукових публікацій.

Редакційна колегія видання підтримує світові стандарти прозорості процесу рецензування, відповідно рукопис проходить через:

- перевірку на плагіат. Наявність збігів / ідентичності / схожості у наданих авторами текстах здійснюється редколегією за допомогою системи Unicheck;
- незалежне експертне рецензування. Рукописи, що публікуються у науковому журналі, проходять сліпе рецензування – це анонімний процес оцінки рукопису, коли рецензенти не знають, хто є автором наукової статті, а автору невідомо, хто є рецензентами.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Редакція наукового журналу «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» приймає:

- сучасні, оригінальні та незалежні дослідження докторів наук, кандидатів наук, молодих науковців (аспірантів, здобувачів, студентів), а також інших осіб, які займаються науковою діяльністю;
- статті, які не містять заборонених до друку матеріалів, а також матеріалів, у достовірності яких виникає сумнів. Неприйнятні текстові запозичення без дійсних посилань (плагіат) та самоплагіат (широкомасштабне запозичення з власних робіт без надання належних посилань) не допускаються;
- статті, які ніколи не друкувалися раніше і не подані на розгляд в інші видання;

Мова публікацій: українська, угорська, англійська.

Для опублікування статті у науковому журналі необхідно надіслати електронною поштою до редакції журналу такі матеріали:

1. Довідка про автора
2. Наукову статтю згідно вказаних вимог надіслати в електронному вигляді на адресу: aab-economics@kmf.org.ua
3. Рецензію наукового керівника або іншого фахівця у певній галузі знань, який має відповідний науковий ступінь (подають лише аспіранти та здобувачі).

Рукопис повинен включати такі складові у нижченаведеній послідовності:

- 1) DOI (присвоюється редакцією після публікації статті) (кегель 13 пт);
- 2) індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки) (кегель 13 пт);
- 3) Прізвище та ім'я авторів(-ів) (у наступному рядку, по центру, не більше, ніж 3 особи) (кегель 13 пт);
- 4) Відомості про автора (авторів), після кожного автора вказується **науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи, місто, країна**, де працюють автори (кегель 11 пт);
- 5) Назва статті (через один рядок від імен авторів по центру, до 10 слів - кегель 13 пт, всі прописні, напівжирний шрифт);
- 6) Структурована анотація (реферат) – через один рядок від назви статті курсивом, не менше **1800 знаків** (кегель 11 пт). (із застосуванням безособових конструкцій анотація повинна містити наступні елементи (предмет, мету роботи; метод чи методологію проведення роботи; результати роботи; сферу застосування результатів; висновки);
- 7) Ключові слова (5–8 слів) (кегель 11 пт, курсив);
- 8) інформацію за вищенаведеними пунктами 3-7 подати послідовно на мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою;
- 9) Код JEL класифікації (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, напівжирним шрифтом. Наприклад: JEL Classification: M10, M30)
- 10) Текст статті (кегель 13 пт) у структурованому вигляді із виділенням наступних елементів (напівжирним курсивом з абзацу):

Структурно текст статті повинен містити такі необхідні елементи (на основі вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003р. №7-05.1):

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Перелік використаних джерел. Джерела нумеруються відповідно до порядку звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках; бібліографічний опис літератури оформлюється згідно з ДСТУ 8302:2015. Кількість самоцитувань не повинна перевищувати 20%.
- 11) Перелік використаних джерел (кегель 11 пт).
- 12) Список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті, повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Технічні параметри рукопису:

  - мови написання рукопису статті – українська, угорська, англійська;
  - кількість співавторів – не більше трьох;

- обсяг рукопису – не менше 4 сторінок, але не більше 12 сторінок, включаючи рисунки та таблиці; формат сторінки – А4 (210 ´ 297);
- шрифт - Times New Roman, розмір -13 пт; міжрядковий інтервал – 1,0
- орієнтація сторінки формату А4 – “книжкова”; поля: зліва – 2,5 см, справа – 1,5 см, зверху – 2,0 см, знизу – 2,0 см;
- рукопис повинен бути підготовлений за допомогою редактора Word for Windows® у вигляді єдиного файлу у форматі DOC або DOCX без макросів;
- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт, положення об’єкту – «в тексті»; для набору формул використовувати вбудований у Word редактор формул Microsoft Equation або Mathtype!. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ;
таблиці не повинні розриватись (розміщуватись на декількох сторінках).
- **анотація до статті** англійською та українською мовами повинна бути розширена (**1800 знаків**).

З більш детальнішою інформацією можна ознайомитись на офіційному сайті «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» за посиланням: <http://www.aab-econ.kmf.org.ua>

Разом із статтею надсилається авторська довідка у наступній формі:

Довідка про автора

(Заповнюється окремо на кожного автора.

Довідка подається в електронному вигляді файлу MS Word)

Дані про автора (ів) на українській мові	
Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Установа	
Місто, країна	
Профіль Scopus ID *	
ORCID ID	
Профіль Researcher ID*	
Профіль MTMT *	
Назва статті на українській мові	
Контактний телефон	
e-mail:	
Information about the author (To be filled in separately for each author. The document is submitted electronically as an MS Word file)	
First name	
Surname	
Scientific degree	
Academic status	
Position	
Institution	
City, country	
Scopus Author ID *	
ORCID ID	

Researcher ID*	
MTMT ID*	
Title of the article in English	
Cell phone number	
E-mail address:	

* - при наявності

Наявність ідентифікатора ORCID є обов'язковою умовою при поданні рукописів. За відсутністю даного ідентифікатора просимо пройти реєстрацію за наступним посиланням:
<https://orcid.org/>

У разі, якщо авторів статті більше ніж 1, то інформація надається по кожному автору окремо.

A BENYÚJTOTT KÉZIRATOKHOZ FÜZÖTT KÖVETELMÉNYEK

Az «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» tudományos folyóirat szerkesztőbizottsága olyan kéziratok fogad be, melyek:

➤ időszerű, eredeti és önálló kutatások és amelyeket tudományos fokozattal rendelkező vagy fiatal kutatók (PhD-hallgatók, diákok) nyújtanak be illetve olyanok, akik tudományos tevékenységet folytatnak;

➤ nem tartalmaznak publikálásra tiltott információt, valamint olyanokat, melyek hitelessége nincs megkérdőjelezve. Nem tartalmazhat olyan szövegekölcsönzéseket, mely nincs leihivatkozva (plágium) valamint önplágiumot (sajátműből történő nagymértékű hivatkozás nélküli szövegekölcsönzés);

➤ sehol sem voltak eddig publikálva és nincsenek elbírálás alatt más folyóiratokban.

Publikálás nyelve: ukrán, magyar, angol.

Kiadványunk következő számába kérjük megküldeni az aab-economics@kmf.org.ua címre a következőket:

1. Szerzői adatbekérőt;
2. Publikálásra szánt cikk kéziratát;
3. A tudományterületet ismerő, tudományos fokozattal rendelkező más személy, szakember (pl. témavezető) ajánlása (csak hallgatók és diákok számára).

Az "Acta Academiae Beregsasiensis. Economics" folyóiratban a publikálás **INGYENES**.

A kéziratnak az alábbi összetevőket kell tartalmaznia a következő sorrendben:

- 1) **DOI** (a cikk publikálásakor rendeli hozzá a szerkesztőség) (betűméret – 13 pt);
- 2) **ETO** (a bal felső sarokban van feltüntetve) (betűméret – 13 pt);
- 3) **A szerző(k) vezetékneve és neve** (egymás utáni sorrendben, középre zárt, nem több, mint 3 szerző) (betűméret – 13 pt);
- 4) **A szerző(k) adatai**, mindegyik szerző után fel kell tüntetni a **tudományos fokozatot, tudományos címet, települést, országot**, ahol dolgozik a szerző (betűméret – 11 pt);
- 5) **Cikk megnevezése** (egy sor kihagyással a szerzők neve után középre igazítva, 10 szóznál nem hosszabb – betűméret – 13 pt, mind nagybetűs, félkövér);
- 6) **Strukturált annotáció** – egy sor kihagyással a cikk megnevezésétől dőlt betűvel, nem kevesebb, mint **1800 karakter** (betűméret – 11 pt). (az annotációnak tartalmaznia kell a következő elemeket (a munka tárgyát; célját; felhasznált módszereket; eredményeket; a felhasználás irányait, következtetéseket);
- 7) **Kulcsszavak** (5–8 szó) (betűméret – 11 pt, dőlt betűs);
- 8) A 3-7 pontban szereplő információt kérjük megadni a cikk nyelvén, magyarul (ha a cikk nem magyar nyelven íródott) valamint angolul;
- 9) **JEL klasszifikáció** (a kulcsszavak alatt helyezkedik el, száma – 1-5-ig, egy sorban elhelyezve, vesszővel elkülönítve, félkövér. Példa: JEL Classification: M10, M30);
- 10) **A cikk szöveges része** (betűméret – 13 pt) strukturált formában tartalmazva a következő elemeket (mindegyik rész új bekezdéssel, félkövér):

A probléma felvetése általánosságban és kapcsolata a fontos tudományos és gyakorlati eredményekkel.

A legfrissebb kutatások és publikációk elemzése, melyekben bemutatásra kerülnek a megoldásra várt problémával kapcsolatos alapkutatások és eredmények, melyekre a szerző a saját kutatásait alapozza, a probléma még megoldására várt eleme(i), melyekre a cikk reflektál.

A cikk céljának megfogalmazása (feladatok felsorolása).

A kutatási eredmények bemutatása a tudományos eredmények teljesértékű megalapozásával.

Következtetések és a kutatás továbbvitelének lehetőségei ebben az irányban.

A felhasznált források listája. A forrásokat a cikkben lévő idézési sorrendben kell feltüntetni. Az idézést szögletes zárójelben tüntessék fel. Pl.: [5, 15-17 o.]. Az önhivatkozás nem haladhatja meg a 20%.

11) **A felhasznált források listája** APA hivatkozási stílusban (betűméret – 11 pt).

A benyújtott kézirattal kapcsolatos formai követelmények:

- a kézirat nyelve – ukrán, magyar, angol;
- társszerzők száma – **nem több, mint három**;
- a kézirat terjedelme – nem kevesebb, mint 4 oldal és nem több, mint 12, beleértve az ábrákat és táblázatokat; az oldal formátuma – A4 (210 ' 297);
- betűtípus - Times New Roman, betűméret – 13 pt; sorköz – 1,0
- az A4 oldal tájolás – „álló”; margók: bal – 2,5 cm, jobb – 1,5 cm, felső – 2,0 cm, alsó – 2,0 cm;
- a kéziratot Word for Windows® programban készítsék el DOC vagy DOCX formátumban makrók nélkül;
- ábrákat, fotókat, gráfikonokat a kéziratba objektumként kérjük beilleszteni, az objektum elhelyezkedése – „a szövegben”; a képleteket a Word-be beépített Microsoft Equation vagy MathType! képletszerkesztőben kérjük elkészíteni. A fizikai mennyiségeket a CI rendszer egységeiben kell megadni; a táblázatokat nem szabad megszakítani (több oldalon nem helyezhető el).
- **A cikk annotációja** angol és magyar nyelven ne legyen kevesebb **1800 karakternél**.

Szerzői adatbekérő
(Minden szerzőre külön-külön kitöltendő)

Az adatbekérőt elektronikus formában MS Word formátumban kérjük megküldeni)

Vezetéknév / Surname	
Név / First name	
Tudományos fokozat / Scientific degree	
Tudományos cím / Academic status	
Betöltött pozíció / Position	
Intézmény / Institution	
Város, ország / City, country	
Scopus ID*	
ORCID ID	
Researcher ID*	
MTMT *	
<i>A cikk címe ukránul</i>	
<i>A cikk címe magyarul</i>	
<i>A cikk címe angolul</i>	
Telefonszám / Cell phone number	
e-mail	
Information about the author <i>(To be filled in separately for each author.</i> <i>The document is submitted electronically as an MS Word file)</i>	
First name	
Surname	
Scientific degree	
Academic status	
Position	

Institution	
City, country	
Scopus Author ID *	
ORCID ID	
Researcher ID*	
MTMT ID*	
Title of the article in English	
Cell phone number	
E-mail address:	

* ha rendelkezik.

Az ORCID azonosító megléte kötelező a kéziratok benyújtásához. Ha nem rendelkezik ilyennek, akkor kérjük igényeljen a következő link segítségével: <https://orcid.org/>

Bővebb információt az «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» c. folyóirat honlapján található meg: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

REQUIREMENTS FOR PUBLICATION FOR THE SCIENTIFIC JOURNAL "ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS. ECONOMICS"

Scientific publication "**Acta Academiae Beregsasiensis. Economics**" is intended for specialists who are interested in theoretical and applied problems of economics, management, finance, accounting, taxation, analysis and auditing, enables the scientific community to be acquainted with the research results of scientists and practitioners.

The main thematic areas of the scientific journal are:

- Economics;
- Accounting and taxation (accounting, taxation, control, analysis, audit);
- Finance, banking, insurance and stock market;
- Management.

The scientific journal is a peer-reviewed publication that supports the policy of open access to scientific publications.

The editorial board supports world standards of transparency of the review process; accordingly, the manuscript passes through:

- Check for plagiarism. The editorial board using the Unicheck system checks the existence of coincidences, identities or similarities in the texts provided by the authors;
- Independent expert review. Manuscripts undergo blind peer review, which is an anonymous manuscript evaluation process where the reviewers do not know who the author of the scientific article is, and the author does not know who the reviewers are.

GENERAL REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS LAYOUT

The manuscripts submitted for consideration by the Scientific Journal "**Acta Academiae Beregsasiensis. Economics**":

- Should be contemporary, original and independent research that have never been published before and have not been submitted for consideration in other publications;
- Should not contain:
  - materials prohibited for printing,
  - materials whose authenticity is in doubt,
  - inappropriate textual borrowings without valid references (plagiarism), self-plagiarism (large-scale borrowing from one's own works without providing proper references)

Language of publications: Ukrainian, Hungarian, English.

For paper submission in the **Issue**, the following materials must be sent by e-mail to the editorial office of the journal (aab-economics@kmf.org.ua):

1. Information about the author.
2. A scientific manuscript that adhere the specified requirements.
3. Review of a scientific supervisor or other specialist in a certain field of knowledge, who has a relevant scientific degree (submitted only by graduate students and applicants).

The manuscript should include the following components in the following sequence:

- 1) **DOI** (assigned by the editors after publication of the article) (pin 13 pt);
- 2) **UDC index** (in the upper left corner of the page) (pin 13 pt);

3) **Surname and first name of the author(s)** (in the next line, in the center, no more than 3 persons) (pin 13 pt);

4) **Information about the author (authors)**, after each author the **scientific degree, academic title, position, name of the institution, city, country** where the authors work (pin 11 pt);

5) **The title of the article** (one line from the authors' names in the center, up to 10 words - pin 13 pt, all capital letters, bold font);

6) **Structured abstract (abstract)** - one line after the title of the article in italics, no less than **1800 characters with spaces** (11 pt). (with the use of impersonal constructions, the abstract should contain the following elements (subject, purpose of the work; method or methodology of conducting the work; results of the work; scope of application of the results; conclusions);

7) **Key words** (5–8 words) (pin 11 pt, italics);

8) submit the information according to the above items 3-7 consecutively in the language of the article, in Ukrainian (if the article is not in Ukrainian) and in English;

9) **JEL classification code** (placed under keywords, the number is from 1 to 5, in one line, separated by a comma, in bold font. For example: JEL Classification: M10, M30)

10) **The text of the article** (pin 13 pt) in a structured form with the selection of the following elements (semi-bold italics from the paragraph):

The structure of an article should include the following necessary elements (based on the requirements of the Resolution of the Presidium of the HAC of Ukraine of 15.01.2003 №7-05.1):

1. **Problem description.** Statement of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks.

2. **Literature review.** Analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem and on which the author relies, highlighting previously unresolved parts of the general problem, which is the subject of this article.

3. Formulation of the **goals of the article** (task setting).

4. **Results and discussions.** Presentation of the main material of the study with a full justification of the obtained scientific results.

5. **Conclusions and prospects for further research** in this area.

6. **References.** List of sources used are numbered according to the order of reference in the text. The reference to the source is given in square brackets; bibliographic description of the literature is made in accordance with the National Standard of Ukraine "Bibliographic reference" (DSTU 8302:2015), or the APA style. The number of self-citations should not exceed 20%.

Manuscript parameters:

- languages of writing the manuscript - Ukrainian, Hungarian, English;
- number of co-authors - **not more than 3**;
- volume of the manuscript – 4-12 pages, including figures and tables; page format - A4,
- page orientation - "book"; margins: left - 2.5 cm, right - 1.5 cm, top - 2.0 cm, bottom - 2.0 cm;
- font - Times New Roman, 13; line spacing is 1.0.
- the manuscript must be prepared using the Word for Windows® editor as a single file in DOC or DOCX format without macros;

• drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object, the position of the object - "in the text"; use the Microsoft Equation or MathType! formula editor built into Word to set formulas. Physical quantities must be given in SI units;

• tables should not be torn (placed on several pages);

• the abstract to the article should be expanded (1800 characters with spaces).

More detailed information can be found on the official website «Acta Academiae Beregsasiensis. Economics» at the following link: <http://www.aab-econ.kmf.org.ua>

The author's reference in the following form is sent along with the article:

Information about the author

(To be filled in separately for each author. The document is submitted electronically as an MS Word file)

First name	
Surname	
Scientific degree	
Academic status	
Position	
Institution	
City, country	
Scopus Author ID *	
ORCID ID	
Researcher ID*	
MTMT ID*	
Title of the article in Ukrainian**	
Title of the article in Hungarian**	
Title of the article in English	
Cell phone number	
E-mail address:	

* - if available.

** - if possible.

Note: Availability of an ORCID identifier is a mandatory term for submitting manuscripts. In case of absence the identifier, please register using the following link: <https://orcid.org/>

If there are more than one author, then information should be provided by every author separately.

УДК 330
А19

Acta Academiae Beregsasiensis. Economics : наук. журн. / редкол. : Р. Бачо, Н. Пойда-Носик, В. Макарович; Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці ІІ. Берегове, 2024. Вип. 7 (2024). 298 с. Текст укр., англ., угор.

ISSN 2786-6734 (Print)
ISSN 2786-6742 (Online)

Науковий журнал „Acta Academiae Beregsasiensis. Economics” розрахований на науковців, докторантів, аспірантів, практиків та широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою в галузі економічних наук.

Відповідальність за зміст і достовірність публікацій покладається на авторів. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії.

Технічна редакція:

Вікторія МАКАРОВИЧ

Відповідальний за випуск:

Роберт БАЧО

Коректура англomовного тексту

Ніна ПОЙДА-НОСИК

Обкладинка:

Габор ПОТОКІ

УДК:

Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Черє Янош» при
Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці ІІ

**Публікація видання здійснюється за сприяння
Інституту Стратегічних Досліджень Угорщини.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ №25089-15029Р від 08.11.2021 р.

Засновник наукового журналу:

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ.

Адреса: 90202 м. Берегове, пл. Кошута, буд.6.

Офіційний сайт наукового журналу:

<https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe>

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, 90202, м.Берегове, пл. Кошута, буд.6. (E-mail: aab-economics@kmf.org.ua), Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК №7637 від 19 липня 2022 р.

Друк: ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м.Ужгород, 88000. E-mail: print@rik.com.ua). Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК5040 від 21 січня 2016 р.

Підписано до друку 20.12.2023.

Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м².

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 47,76.Формат 70x100/16.

Замовл. №456. Тираж 50.